

K R E

Károli Gáspár Református Egyetem
Állam- és Jogtudományi Kar

Acta Caroliensia Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum XXII.

ÉGYES MODERN TECHNOLÓGIÁK ETIKAI, JOGI ÉS SZABÁLYOZÁSI KIHÍVÁSAI

SZERKESZTETTE:

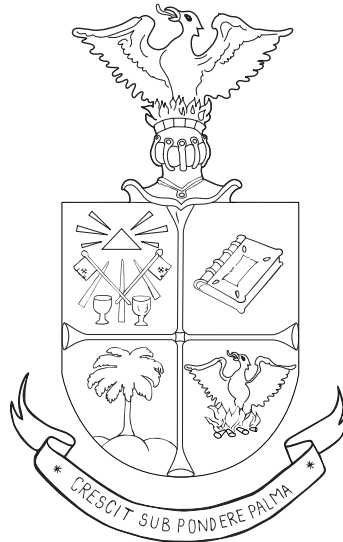
HOMICSKÓ ÁRPÁD OLIVÉR

**Egyes modern technológiák
etikai, jogi és szabályozási
kihívásai**

Egyes modern technológiák etikai, jogi és szabályozási kihívásai

Szerkesztette:

HOMICKÓ ÁRPÁD OLIVÉR

Budapest, 2018

Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

© Szerzők, 2018

Kutatásvezető:

Dr. habil. Homicskó Árpád Olivér

Kutatásvezető helyettesek:

Dr. habil. Szuchy Róbert – Dr. Tóth András

A kutatás résztvevői:

Dr. habil. Birher Nándor – Dr. Boóc Ádám – Dr. Dobrocsi Szilvia
Prof. Domokos Andrea – Dr. habil. Homicskó Árpád Olivér – Dr. habil. Kun Attila
Dr. Klein Tamás – Prof. Dr. Miskolczi Bodnár Péter – Dr. habil. Szuchy Róbert
Dr. Tóth András

Szerkesztette:

Dr. habil. Homicskó Árpád Olivér

A tanulmánykötet lezárva: 2018. január 15.

ISSN 2063-4757

ISBN 978-963-9808-85-0

A mű az Igazságügyi Minisztérium jogászképzés színvonalának emelését célzó programjai keretében valósul meg.

Kiadja a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara

Felelős kiadó: Dr. Törő Csaba, dékán

A kiadvány nyomdai munkálatait előkészítette:

Patrocinium Kiadó

TARTALOMJEGYZÉK

OLDALSZÁM

DÉKÁNI KÖSZÖNTŐ	7
ELŐSZÓ	9
BIRHER NÁNDOR <i>A modern technológiák kérdései etikai, keresztény szempontból</i>	11
BOÓC ÁDÁM <i>Az online szerződéskötés magánjogi problémái</i>	37
DOBROCSI SZILVIA – DOMOKOS ANDREA <i>Kiberbűnözés</i>	49
HOMICSKÓ ÁRPÁD OLIVÉR <i>Az új technológiák megjelenése az egészségügyben, különösen a géntechnológia és az elektronikus egészségügy</i>	75
KLEIN TAMÁS – TÓTH ANDRÁS <i>A robotika egyes szabályozási kérdései</i>	93
KUN ATTILA <i>A digitalizáció kihívásai a munkajogban</i>	119
MISKOLCZI BODNÁR PÉTER <i>A drónokhoz kötődő aktuális jogalkotási, jogalkalmazási és etikai teendők</i>	139
SZUCHY RÓBERT <i>Az intelligens energetikai rendszerek szabályozási kérdései</i>	179
TÓTH ANDRÁS <i>Fogyasztóvédelem a digitális korban</i>	199

DÉKÁNI KÖSZÖNTŐ

Nagy megtiszteltetést és igazán inspiráló lehetőséget jelentett a Károli Gáspár Református Egyetem Állam és Jogtudományi Kara számára, hogy résztvevője lehetett az Igazságügyi Minisztérium által a hazai jogászképzés színvonalának emelését célzó támogatási kezdeményezésének. A Karunkon folyó jogi képzést és az itt oktató szakemberek jogtudományi szakmai kutatásainak elmélyítését egyaránt elősegítő lehetőséget az abban résztvevő kolleginák és kollégák sikeresen kiaknázták. Ennek eredményét tartalmazza ez a kötet, amely kitűnően szemlélteti, hogy milyen megtermékenyítő és lendületet adó alkalmat jelenthet egy külső kezdeményezés a Karon belül meglévő sokrétű szakértelem és szakmai érdeklődés egy adott téma köré csoportosításában. Az Igazságügyi Minisztérium által megnyitott kutatási támogatás katalizálta a kari oktatói közösséget alkalmi és tematikus kutatóközösséggé rendezve mindazokat, akik be kívántak kapcsolódni.

A kortárs társadalmi és gazdasági környezetünket nagymértékben meghatározó és mélyen átható technológiai változások jogtudományi, jogalkotási és jogalkalmazási kihívásainak szakszerű vizsgálata, rendszerezett áttekintése és egymást kiegészítő tanulmányokba foglalása adja a jelen kötet tartalmát. Bízom benne, hogy ez csupán az első termése egy tovább folytatódó kutatássorozatnak, amely hosszú időre irányt és célt szabhat az Állam- és Jogtudományi Kar keretében zajló sokirányú tudományos tevékenység egyik kiemelten fontos területének.

Akárhogyan is alakulnak kutatásaink és az abban résztvevő kollégák köre, minden esetre ezúton szeretném kifejezni Karunk elismerését és köszönetét a Dr. Trócsányi László igazságügyi miniszter úr kezdeményezett és a Dr. Vízkelety Marianna államtitkár asszony által felügyelt minisztériumi kutatási támogatási programért, amely mozgásba hozta a mostani kötetet eredményező közös szellemi és szakmai együttgondolkodási folyamatot.

A.D. 2018

Dr. Törő Csaba

ELŐSZÓ

A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara 2017. évben az Igazságügyi Minisztérium által a „*Jogászképzés színvonalának emelését célzó Programok*” keretében az „*Egyes modern technológiák etikai, jogi és szabályozási kihívásai*” kutatási programban vett részt. A támogatási időszak, amelynek keretében a jelen kötetben megjelenő tanulmányok létrejöttek 2017. július 1-jétől 2018. március 31-ig tartott. A kutatómunka a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának Szemere Bertalan Kutatóközpontjának koordinálásával valósult meg. A tanulmánykötetben megjelenő értekezések tekintetében fontos szempont volt, hogy minél több jogterületre kiterjedően történjen meg a kitűzött kutatási program keretében a vizsgálódás. A célkitűzésnek megfelelően Dr. habil. Birher Nándor a Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszékről „*A modern technológiák kérdései etikai, keresztény szempontból*” című tanulmányával, Dr. Boóc Ádám a Polgári Jogi és Római Jogi Tanszékről „*Az online szerződéskötés magánjogi problémái*” című tanulmányával, Dr. Dobrocsi Szilvia és Prof. Dr. Domokos Andrea a Bűnügyi Tudományok Intézetéből a „*Kiberbűnözés*” című tanulmányukkal, Dr. habil. Homicskó Árpád Olivér a Munkajogi és Szociális Jogi Tanszék részéről „*Az új technológiák megjelenése az egészségügyben, különösen a géntechnológia és az elektronikus egészségügy*” című tanulmányával, Dr. Klein Tamás és Dr. Tóth András az Infokommunikációs Jogi Tanszékről „*A robotika egyes szabályozási kérdései*” című tanulmányukkal, Dr. habil. Kun Attila a Munkajogi és Szociális Jogi Tanszékről „*A digitalizáció kihívásai a munkajogban*” című tanulmányával, Prof. Dr. Miskolczy Bodnár Péter a Kereskedelmi Jogi és Pénzügyi Jogi Tanszékről „*A drónokhoz kötődő aktuális jogalkotási, jogalkalmazási és etikai teendők*” című tanulmányával, Dr. Tóth András az Infokommunikációs Jogi Tanszékről a „*Fogyasztóvédelem a digitális korban*” című tanulmányával és Dr. habil. Szuchy Róbert a Kereskedelmi Jogi és Pénzügyi Jogi Tanszékről „*Az intelligens energetikai rendszerek szabályozási kérdései*” című tanulmányával vett részt. Az egyes kutatások eredményeit jelen tanulmánykötet révén kívánjuk megismertetni az egyes kérdések iránt érdeklődők számára. A kutatómunka folytatása során két alkalommal (2017. október 17-én és 2017. november 17-én) került sorkutatói megbeszélésekre (*Workshop*), amelyeken részt vett Dr. Pataki Gábor Zsolt is, aki részlegvezető az Európai Parlament Kutatószolgálatánál (European Parliamentary Research Service - Scientific Foresight Unit) és akivel a „*Tudományos és Technológia kihívások. Az Európai Parlament jogalkotása.*” című vitaindítóval indult a megbeszélés, majd a jövőkutatás aktuális kérdései, valamint a kutatások során felmerült kérdések átbeszélése, kielemezése történt meg. Pataki Gábor Zsolt vitaindító-jában elmondta, hogy úgy látják az európai társadalomra általában nagyon pozitívan hat a tudományos és technológiai fejlődés. Azonban a fejlődés hihetetlen sebessége új,

eddig ismeretlen kihívásokkal jár a szakpolitikák kialakítására nézve. Lényeges, hogy a modern kihívásokra a jogalkotók és a politikai döntéshozók fel tudjanak készülni, és rendelkezésre álljon a szükséges szakértelem, hogy hatékony válaszokat lehessen adni az európai társadalom előtt álló kihívásokra és lehetőségekre. Ehhez viszont hatékony kapcsolódási pontokra van szükség a tudomány és a politika között. Vitaindítójában jelezte a résztvevőknek, hogy az Európai Parlament saját szervezetén belül hozta létre a „*Tudományos és technológiai lehetőségek értékelésével*” foglalkozó *STOA Panelt*, amely 1987 óta folyamatosan a tudomány és a politikum közötti kölcsönös párbeszédet és megértést segíti elő, illetve biztosítja, hogy sok minőségi kutatás eredménye a megfelelő időben a politikai döntéshozók rendelkezésére álljon. A cél az, hogy független, pártatlan és hozzáférhető szakértelem álljon rendelkezésre az Európai Parlament képviselői számára, a kulcsfontosságú tudományos és technológiai területeken: megújuló energiák, mezőgazdaság, élelmiszerbiztonság, kiberbiztonság, robotika, mobilitás, e-oktatás, e-egészségügy, géntechnológiák stb. Tekintettel arra, hogy a tudományos és technológiai kérdések az európai társadalom számos lehetőségében, kihívásában és választásában jelen vannak, a STOA munkája gazdagítja parlamenti vitáinkat és tevékenységeinket. A jelenlegi ötéves törvényhozási ciklusban (2014-19) a STOA öt kiemelt területen fejt ki tudományos tevékenységét, így az öko-mobilitás és modern energetikai megoldások, a természeti erőforrások fenntartható kezelése, az információs társadalom potenciáljai és kihívásai, az egészség és új technológiák az élettudományokban („tökéletes élet”), valamint a tudománypolitika, kommunikáció és globális hálózatépítés területén. Az Igazságügyi Minisztérium által támogatott kutatási program keretében 2018. február 6-án egy Tudományos Diákköri műhelybeszélgetésre is sor kerül a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán, amelynek keretében az egyes kutatásokat folytató oktatók ismertetik röviden tapasztalataikat a hallgatóságnak, akik a Bocskai István Állam- és Jogtudományi Szakkollégium hallgatói, a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskolájának doktoranduszai, valamint a Jogi Kar Intézeteinek és Tanszékeinek demonstrátorai. A műhelybeszélgetésen az előzőeken túl valamennyi érdeklődő hallgató részt vehet. A kutatási eredmények részletes bemutatására egy konferencia keretében 2018. február 22-én kerül sor a Magyarországi Református Egyház Zsinati termében. Ki kell emelnem, hogy az Igazságügyi Minisztérium által a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara részére kijelölt irányvonala jövőben is egy fontos kutatási területe lesz a Karnak.

Budapest, 2018. január 15.

Dr. habil. Homicskó Árpád Olivér
Kutatásvezető
A Szemere Bertalan Kutatóközpont vezetője

BIRHER NÁNDOR¹

A MODERN TECHNOLÓGIÁK KÉRDÉSEI ETIKAI, KERESZTÉNY SZEMPONTBÓL

Absztrakt

*Mert valóban, miként – ha a tökéletesség fokát elérte – a legkülönb teremtmény minden élőlény közt az ember, de ha eltér a törvénytől és a jogtól, akkor mindennél alábbvaló. Azonban a legveszedelmesebb az az igazságtalanság, amelyiknek fegyvere van: márpedig az ember veszedelmes fegyverekkel születik, amelyek arra szolgálnak, hogy ésszel és erénnyel éljen, de éppen ezeket lehet az ellentétes célokra is a legjobban felhasználni. S így az ember erény híján a legelvetemültebb és legvadabb, s a nemi élvezetben és evésben a legaljasabb lény.*²

Arisztotelész meghatározása világos, az erkölcsöt és az észet lehet rossz célokra használni. A tanulmány alapvető kérdése, hogy képesek vagyunk-e a normáinkat és a tudásunkat jó célra irányítva használni? Az új tudományos és társadalmi kihívásokat képesek vagyunk-e a maguk teljes összefüggésrendszerében értékelni, meg tudjuk-e különböztetni a jót és a rosszat? Vagy mindez már illúzió?

A tanulmány az alapoktól indul. A figyelmet a jog, erkölcs és vallás norma-rendszereire egyszerre irányítja. Megállapítja, hogy a norma-rendszerek a fejlett társadalmakban sem tudnak úgy működni, hogy ne kellene egymásra hatniuk. Az új tudományos eredmények csak akkor fogják az életet (fenntarthatóságot) szolgálni, ha a technológiai fejlődést az ember szolgálatába állítjuk. (És nem fordítva). Az ember pedig nem egyszerűen az emberi jogok absztrakt alanya, hanem társadalmi, erkölcsi és vallási létező. Olyan, aki az örök igazságra vágyik.

„Nem lehet természettudományos gondolkodással gépet építeni, és azután szentimentalizmussal, olyan primitív érzésekkel, mint önzés, kapzsiság, uralomvágy vezetni. Ebből katasztrófa lesz, katasztrófa kell, hogy legyen.”³

1 Habilitált egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszék.

2 Arisztotelész, Politika, Budapest, én, 9.

3 Szent-Györgyi Albertnek tulajdonított mondás.

Bevezetés

A modern technológiákkal kapcsolatban felvetődő etikai kérdésekre lehetetlen úgy választ adni, hogy a kérdések gyökeréig ne ássunk, meg ne vizsgáljuk, mit is jelentenek valójában az ún. etikai kérdések.

Egyértelmű, hogy a normativitás három szintjét a jogot, az erkölcsöt és a vallást együtt kell vizsgálnunk ahhoz, hogy bármelyikről is szólni tudjunk.

Napjainkban úgy tűnhet, mintha a normák fejlődése során a jog, az erkölcs és a vallás archaikusabb rendjeit valamiképp magába olvasztaná.⁴ Ez a téves felfogás is egyik oka lehet a nyugati identitás zavarának. Egészen bizonyos, amíg a nyugati ember vissza nem talál az alapértékekhez, nem lesz képes érdemi dialógust folytatni azokkal, akiknek határozott erkölcs és istenképzetük van. Egyértelműbben: egészen bizonyos, amíg a nyugati ember vissza nem talál a Teremtőjéhez, nem lesz képes érdemi dialógust folytatni azokkal, akiknek határozott istenképük van. Egyértelmű Istenhit nélkül nincs dialógusképes közösség. A normativitás mindhárom rendjének együttműködése szükséges ahhoz, hogy egy életképes közösség alakuljon ki. Mindezt roppant pontosan fogalmazza meg Szemjon L. Frank, „*A nyelvi közösség, valamint az erkölcsök és erkölcsi nézetek bizonyos egysége nélkül (vagy, szélső esetben, az „ember” meglátása nélkül a másokban) még az emberek közti legegyszerűbb találkozás sem lehetséges, s nem képzelhető el egy akár tisztán külsődleges együttműködés sem. ... Az a vallási és erkölcsi követelmény, hogy a másik emberben felebarátunkat lássuk, s úgy viszonyuljunk hozzá mint saját magunkhoz, voltaképp e belső intuitív kapcsolat legintenzívebb és legtudatosabb megformálására vonatkozik.*”⁵

Munkánk célja, hogy felvázolja, mit jelenthet az egyértelmű Istenhit a normativitás terében, azon belül a vallásban, az erkölcsben és a jogban. Ezt követően tudunk napjaink kérdéseivel foglalkozni, azzal, hogy jelen helyzetben milyen etikai szabályokra kell figyelemmel lenni a modern technológiákkal kapcsolatban.

4 Ellentétes a véleményünk az alábbi definícióval, amely egyébként a tankönyvekben a leggyakrabban használt megfogalmazás. „*A jog fogalma: olyan magatartási szabályok összessége, amelyek keletkezése állami szervekhez kötődik, ennél fogva az adott társadalomban általánosan kötelezőek és érvényesülését az állami szervek végső soron kényszerrel biztosítják.*

A jogi norma és a társadalmi norma fogalma: a norma általános jelentés szerint magatartási szabály, amely a lehetséges cselekedetek közül előírja a helyeset, a követendőt. A társadalmi normák léte egyidős az emberi társadalommal. A normák több típusa alakult ki a társadalmi-történeti fejlődés során. A kezdetben meghatározó normatípus a szokás, az erkölcs és a vallási norma volt. Ezt követően beszélhetünk a jog, mint magatartásszabályozó rendszer megjelenéséről. Időben előre haladva további társadalmi normák alakultak ki: illem, divat, szakmai-technikai előírások. Végül legkétségteljesen a politikai és szervezeti normák megjelenését figyelhetjük meg.”

http://jogi-asszisztens.blog.hu/2008/05/03/1_a_jog_fogalma_a_jogi_norma_es_tarsadalmi_norma_fogalma_a_jogi_norma_szerkezeti_elemei_a_jogi_norma_1 (Letöltés dátuma: 2017. 08. 04.)

5 Frank, L. Szemjon, *A társadalom szellemi alapjai*, Budapest, 2005.

Az új technológiák fejlődése két irányból vet fel etikai kérdéseket:

- a) kutatásetika – azaz melyik kutatás lehet egyáltalán megengedett? Korlátozhatja-e bármi a kutatás szabadságát?
- b) eredményimplementáció – azaz hogyan alkalmazzuk „helyesen” az új tudományos eredményeket?

A kérdések megválaszolásához meg kell vizsgálnunk az értékelmélet és etika terén bekövetkező változásokat. Külön ki kell térni arra a kérdésre is, hogy a nyugati gondolkodásra jellemző keresztény gyökerek mennyiben határozzák meg az egyének értéktudatát és érték-cselekvését.

Álláspontunk szerint önmagában a „technikai jog” élettelen, a szabály nem alkotható meg és nem alkalmazható az egyének, az emberek szempontjainak figyelembe vétele nélkül. Az egyén kanti értelemben vett „szentségét” pedig nem más, mint az erkölcsisége adja. Ehhez jön még hozzá az a tradicionális zsidó-keresztény felfogás, amely szerint az ember a Teremtő képmása. Ez a képmás volt pedig sajátos felelősséggel is jár.

Alapvető – egy egyre komolyabb következményekkel fenyegető – problémának látjuk, hogy mind a mai napig nem történt meg a jog, az erkölcs és a vallás világos elhatárolása. A fogalmak egymásba csúszkálnak, aminek súlyos következménye lehet a gazdasági érdekeken alapuló konfliktusok vallási konfliktus színezetben való feltüntetése.

Ugyanígy nagyon komoly kockázata van annak, ha a jogot a társadalmi erkölcs kiváltására tisztán technikai eszközként alkalmazzuk, igaz lesz ez különösen akkor, ha a jövőben egyre növekvő mértékben a mesterséges intelligenciára tudjuk bízni az alkalmazását.

A szakirodalmat, különösen is a hazai szakirodalmat áttekintve egyértelmű, hogy a jogelmélet jog-erkölcs-vallás viszonyát kutató részével mélységében az 1900-as évek harmincas éveitől a második világháború utáni időkig foglalkoztak a jogtudomány és teológia területén. Ezek közül a munkák közül is kiemelkedik a később méltatlanul feledésbe merült Szemjon L. Frank: *A társadalom szellemi alapjai* című munkája.

Napjainkra válik ismételten világossá, a jog önmagában alkalmatlan arra, hogy a társadalmat teljeskörűen szabályozza. A többkultúrájú társadalmakban egyértelmű, hogy önmagukban sem a jog, sem az erkölcs sem pedig a vallás nem alkalmasak arra, hogy modern társadalmakat működtessenek. Ellenben egyre világosabb az is, hogy amelyik társadalomban nincs világos jog-, erkölcs- és vallás-tudat, az a társadalom képtelen a más kultúrákkal való kommunikációra. A normativitás három szintjének összehangolása stratégiai feladat.

1. Kutatásetika és modern technológiák

Ahhoz, hogy a kutatásetika és a modern technológiák viszonyáról egyáltalán bármit mondhassunk, két kérdést kell előljáróban megválaszolni. Az egyik, hogy mi is a modern

technológia? A másik, hogy képes-e azt az ember egyáltalán érdemben szabályozni a tudományos fejlődést, lehet-e a fejlődésnek korlátja?

A modern technológia definíciója erősen hiányos. Jelen dolgozatban leginkább azokra a tudományterületekre gondolunk, amelyek alapjaiban változtatják meg az emberi önértelmezés kereteit.

1. Ilyen technológiák az ember biztonságtudatát érintő, fizikai valóságban hatást gyakorló technológiák, úgymint a föld fizikai elpusztítására alkalmas eszközök megalkotása.
2. Ilyen technológiának tekintjük az élőlények és kiemelten az ember biológiai létezésére ható technológiákat, amelyek alkalmasak arra, hogy új élővilágot hozzanak létre.
3. Az új technológiák harmadik típusa az emberek társadalmi együttlétére ható technológiai fejlődési irány, amely lehetővé teszi az emberre vonatkozó adatok szinte korlátlan gyűjtését és elemzését, ezzel jól irányíthatónak tűnő társadalmi egységeket létrehozva.⁶

Az új technológiák szabályozásának kérdése bonyolult kérdés. Világos, hogy a globalizálódó világban az egyes nemzeti szabályozások erőtlenek. Az új technológiák imént felsorolt kérdéseit nem lehet kizárólag a jog eszközeivel szabályozni. Nem képzelhető el például olyan érvényes jogszabály, amelyik szabályozhatná az atomfegyverek tényleges alkalmazásának körülményeit. A jog alól a hatalom érdeke ugyanis mindig találna kivételt. Egyáltalán mind a mai napig nem tisztázott, hogy a jogot, a nemzetközi jogot melyik országoknak, és miért kellene megtartania? Gondoljunk arra, hogy pontosan a „béke fenntartása” érdekében bővítik csapásmérő képességeiket az egyes hatalmak.

Erős argumentum ad hominem típusú érv a szabályozás ellen, hogy a „Fejlődésnek nem lehet gátat szabni”. Ez igaz is, a kérdés mindössze annyi, valóban fejlődés-e, ha emberek százazreit, millióit tudjuk egycsapásra kiirtani?

A szabályozásra vonatkozó kérdés megválaszolásának nem a jogon, hanem a józan észen, az erkölcsön és a valláson – azaz a teljes emberen kell alapulnia. A jog sohasem tudja önmagát önmagából megalapoznia. Szükség van egy nagyobb értelmezési horizontra is.

6 Ehhez társulnak a média és a digitális világ dinamikái, amelyek, ha mindent behálóznak, nem segítik elő az ember azon képességének fejlődését, hogy megfontoltan éljen, mélyen gondolkodjon és önzetlenül szeressen. A múlt nagy bölceit ebben az összefüggésben az a veszély fenyegetné, hogy bölcsességük elhalna az információáradat szétszórta zajában. Erőfeszítést igényel tőlünk, hogy ezek az eszközök az emberiség új kulturális fejlődését és ne legfelsőbb gazdagságának hanyatlását eredményezzék. Az igazi bölcsességet, amely gondolkodásból, párbeszédből és egymással való nagylelkű találkozásokból származik, nem lehet elérni adatok pusztá felhalmozásával, ami csömört és zavart okozva egyfajta szellemi környezetszennyezésben végződik. Ferenc pápa, Laudato si, 47. pont, <http://szit.katolikus.hu/feltoltes/Laudato%20si.pdf> (Letöltés dátuma: 2017. 10. 20.)

Ugyanez igaz a többi új technológiára is. A kérdés csak az, hogy a hatalom illetve a gazdasági érdek nem írja-e felül magának az embernek a legszemélyesebb érdekeit is? Amennyiben az ember csak a maga által alkotott jogban bíz, úgy biztosan a hatalmi érdekek fognak győzni. Ellenben az erkölcs és/vagy vallás figyelembevételével lehet csak esély annak a hatalmas tudásnak a szabályozására, amelyet a modern ember megteremtett. Arra azonban, hogy a modern technológiákkal kapcsolatban visszatérjünk az erkölcs, vagy éppen a vallás fogalmaihoz vajmi kevés esély van – legalábbis a gondolkodásmód radikális megváltoztatása nélkül.⁷ Heidegger már az 1920-as évek környékén pontosan írja le azt a jelenséget, amelyik a tudományos gondolkodást kiszakítja a szabad filozófiai gondolkodás területéről. Ezt Hans Georg Gadamer a következőképp foglalja össze:

„Ha a filozófia végéről hallunk, akkor ezt ebből a kiindulópontból értjük. Tudatában vagyunk, hogy a választóvonal vallás, művészet és filozófia, és talán még a filozófia és tudomány között is nem minden kultúrában őshonos, hanem éppen a nyugati világ sajátos története formálta ki. Tépeldünk, hogy miféle sors ez. Honnan érkezik? Hogyan történhetett, hogy a technika egy ilyen önálló kényszerhatalmat fejlesztett ki, ami a mai emberiség kultúrájának ismertetőjegyévé vált?

Persze, a mai technikai civilizáció történelmünk régebbi korszakaival szemben egy új bélyeget visel magán. Maga Heidegger egy, a technikáról szóló írásában amellet kardoskodott, hogy a technika nem egyszerűen a szokásos kézműipar meghosszabbítása és az emberiség indusztriális eszének [industriellen Vernunft] tökéletesítése, hanem egy sajátos rendszerré szilárdult. Heidegger ezt a rendszert a provokatív „kényszerítő keret” [das Gestell] névvel látta el – egy eredeti heideggeri szóalkotással. A „kényszerítő keret” a lényeg, az összesség, valamilyen állítás és tevékenység, valamilyen intézkedés és biztosítás. Heidegger meggyőzően kifejtette, hogy itt egy mindent meghatározó gondolkodási módról van szó, és semmiképpen sem csak az ipari gazdaság sajátosságait, mint olyanokat tartja szem előtt. Tézise úgy szól, hogy a filozófia végéhez ér, mert gondolkodásunk a „kényszerítő keret” tökéletes uralma alá kerül.

A kezdet mindenestre nem csak abban rejlik, hogy a modern tudomány mindinkább függővé válik a technika fejlődésétől. A modern tudomány bizonyos értelemben már maga a technika. Ez azt akarja jelenteni, hogy a természetes létezőkhöz való viszonya a konstruktív átalakítás, és ezért az ellenállást áttörni igyekvő támadás. Ennyiben a tudomány mindig agresszív, mikor a létezőkre rákényszeríti objektív ismereteinek a természetre vagy a társadalomra jellemző viszonyait.

Mindkét esetben a módszer uralma határozza meg, mit érdemes kutatni, és egyáltalán mi képes a tudomány tárgyává lenni. Ez azt jelenti, hogy a tudáshoz való hozzáférésnek ellenőrizhetőnek kell lennie.”⁸

7 Ezt a radikális változást, megfordulást hívják a vallások megtérésnek. Érdemes megjegyezni, hogy megtérés nem képzelhető el a bűnök felismerése és megbánása nélkül.

8 Gadamer, H-G., A gondolkodás kezdetéről, <http://www.kulonbsegfolyoirat.hu/index.php/kulonbseg/article/view/126/99> (Letöltés dátuma: 2017. 10. 22.)

Természetesen az új technológiáknak vannak jól szabályozható részterületei is. Nagyon fontos például a drónok vezetésének, az önvezető autók által okozott károkozás szabályozásának a kérdése. Kiemelten lényeges az adatvédelem területe is. Ezekkel az új területekkel sok kiváló szakember foglalkozik. A részletszabályok hatékonyak, azonban a megoldásaik gyakran elterelik a figyelmet az egésztől. Arról, hogy a technológiai fejlődésnek mi is valójában a célja. Fontos lenne, hogy az új technológiákat lássuk a maguk teljességében is, abban a teljességben, amelyik az emberi létezészt képes gyökeresen átalakítani. Meggyőződésem, ha ezt az egészet tekintjük, a jogtudomány nem lesz elég arra, hogy megnyugtató válaszokat adjon. Értve Pokol Béla kiváló elemzését⁹ arról, mennyire kockázatos, ha a jogot valamiféle morális mázzal vonjuk be, vagy az emberi jogokat moralizáljuk, állást kell foglalnunk amellett, hogy nem a jogot kell moralizálni, hanem a jogot alkalmazó embereknek kell erkölcsöseknek lenniük ahhoz, hogy jó döntések és jó jogszabályok születhessenek. Ehhez viszont tisztázni kell, mit is jelent embernek lenni. Az egzisztenciális kérdésekre csak egzisztenciális válaszok adhatóak. Pontosan emiatt soha nem volt még ennyire lényeges, hogy a jogi norma alkotója világosan ismerje az erkölcs és a vallás tiszta fogalmait, illetve ezeknek az ortopraxisát egyaránt.

1.1. *Az új technológiák entuziazmusából fakadó félreértések*

A vallás vonatkozásában a modern technológiai fejlődés új hiteket szült az egyéneknél. Megváltozott a test-lélek-szellem gondolkodásmód, az egyén önmagát szerepeiben értelmezi, az önbecsülésére jelentősebb hatással van a munkahelyi beosztása, keresete, mint az örök élet ígérete. Az élmények előbbre valókká válnak a tartós célokkal szemben. A célszerűség arisztotelészi illúziója a világ rendjét illetően, mintha teljesen elillant volna. Ezzel szemben viszont napi gyakorlattá vált az emberi lét céltalanságának megélése az élményekben. Ez az új technológiák negyedik, és talán legnagyobb kockázata: az egyén célképzete leépül, már nem csak a közössége válik gyakran másodlagossá, hanem saját maga is.¹⁰

9 Pokol B., A jurisztokratikus állam, 2017, 151-153. o.

10 Annak a tudománynak, amely megoldásokat akar kínálni a legsúlyosabb kérdésekre, szükségszerűen egybe kellene gyűjtenie mindent, amire a megismerés szert tett a tudás más területein, beleértve a filozófiát és a szociáletikát is. Ez azonban ma egy nehezen megvalósítható gyakorlat. Ezért még a tájékozódást szolgáló valódi etikai horizontokat sem lehet felismerni. Az élet így ráhagyatkozássá válik a technika által meghatározott körülményekre, és a technikát tekintjük a létértelmezés fő eszközének. A bennünket kihívás elé állító konkrét valóságban különböző tünetek jelentkeznek, amelyek rámutatnak a hibára; ilyen tünetek a környezet pusztulása, a szorongás, az élet és az együttélés értelmének elvesztése. Így ismételtlen megmutatkozik, hogy „a valóság több az eszménél”. Laudato si 110. pont.

1.1.1. Switch-off

A gépekkel való azonosulás megteremtette az emberi étellel kapcsolatosan a switch-off gondolatát. A halál, amelyet még Heidegger is vonatkozási pontként értelmezett, az életvezetés szempontjából, nem jelent mást, mint egy egyszerű rendszerleállítást. Éppen ezért az életet, illetve az abban megjelenő erkölcsi cselekedeteket már nem a halál tényével szembesítve kell élni, hanem valamiféle új vezérelv mentén. Elvárás az új vezérelvvel szemben, hogy gyakorlati legyen, ésszel igazolható (pragmatikus) és mielőbbi élményt váltson ki az egyénben. A lemondás és az áldozat fogalmai ebben a kontextusban értelmetlenné válnak (hacsak nem az élményt szolgálják). Ebben a gondolkodásmódban az erkölcs nem más, mint „az alkalom hiánya”.¹¹

1.1.2. Abszolút emberi jogok

Az emberi jogok abszolutizálása a másik alapvető félreértés. Eszerint úgy tűnhet, mintha a jog feladata lenne az emberi lét végső kérdéseit szabályozni, meghatározva azokat az egyetemes normákat, amelyeket kőbe véstetnek kell tekinteni. A nyugati jogfejlődés mai állapotáig ez nem is vetett fel nyíltan súlyos problémákat, azonban a többkultúrájú, és vallási csoportjaiban jelentősen változó Európában egyre nagyobb gondokat fog ez a megközelítés okozni. A helytelenül értelmezett jog konfliktusba fog kerülni a vallási közösségek normáival, például a férfi-női identitás eltérő szabályozása során. Nem minden vallási közösség ért ugyanis egyet abban az Európában elfogadott, az önrendelkezés alapvető jogára alapított gondolattal, hogy az emberi élet a születésig nem sérthetetlen, vagy hogy a szexualitás gyakorlásának csak minimális korlátai vannak. Az alapjogok megengedő hozzáállásával szemben a kultúránkban egyre erősebben megjelenő vallási csoportok szigorú belső szabályokat ütköztetnek, nemcsak a jog, hanem az erkölcs, és ami még súlyosabb a vallás szintjein is. Ennek a stabil meggyőződésnek az erejét a vallás- és erkölcs-pótló emberi jog fogalma bizonyára képtelen lesz megtörni.

Fel kell hagynia a jognak azzal a törekvéssel, hogy önmagára alapozott önmagát abszolutizálja, és a világ egészének társadalmi magyarázatát kínálja. Ellenkező esetben, ahogy a homokra épített ház, úgy fog összeomlani, ha jön a szél és az árvíz. Az emberi jogok, és az azokban megfogalmazott igazságok nem adnak teljes magyarázatot az ember cselekedeteire. Téves az az elképzelés, miszerint az ember földi élete az egyetlen érték. Az ember ugyanis a teret és időt meghaladó képességekkel rendelkezik. Ilyen képesség például a fogalomalkotás, a gondolkodás, vagy a szeretet. Nincs arra bizonyíték, hogy ezek az egyén földi életével véget érnének. Éppen ezért ezeknek a képességeknek akár az egyéni földi életen túlmutató védelmet kell biztosítani. A kereszténység állítása szerint

11 Ily módon, ha a technika nem vesz tudomást a nagy erkölcsi elvekről, végül minden gyakorlatot jogosnak ítél. Miként ebben a fejezetben láttuk, az erkőlctől elválasztott technika aligha lesz képes határt szabni önnön hatalmának. Laudato si 136. pont.

a kereszt áldozata lehet, hogy „értelmetlen” „Sinnlos”, de az egyetlen megváltó igazság, éppen ezért ennek figyelmen kívül hagyása az egész társadalom létét veszélyezteti.

1.1.3. Jelenidejűség

Ezzel függ össze az emberi önértelmezés jelenidejűségének a problémája is. A „történelem vége”¹² mítosz keletkezése és pusztulása után nem maradt más, mint a pillanatok élvezete. Ha csak a jelen van, akkor ezt a jelent kell minél inkább megtölteni. Ebből következik például az a teljesen irracionális magatartás, ahogy a klímaváltozás tényét tagadva haladunk a környezetterhelés megkezdett útján, annak érdekében, hogy a pillanataink egy kicsit tovább lehessenek élvezetesekek.

A világ az én világom, és ebben az értelemben nincs felelősségem, csak magammal, pontosabban a saját szerepemmel kapcsolatosan. A körülöttem lévő valóság szerepe az, hogy az igényeimet minél jobban kielégítse. A saját szerepem tükrén keresztül értelmezem és használom a valóságot, és elfogadom, hogy engem is pontosan ugyanígy használ mások szerepének valósága. A felelőség végső határa a pillanat gyönyöre. Mindebből két dolog következik: nem tudok erkölcsi büntetést elkövetni, ha a szerepemben maradva a pillanatban élek. Az egyén értékének kizárólagos alapja, hogy termeljen és/vagy fogyasszon. Ezzel eleget tesz a kötelezettségei maximumának. A másik következmény, hogy azonosuljak a társadalmi szereppel és a számomra kijelölt „társadalmi hely” elvárásai szerint cselekedjek.

A jelen idejű (ezért időtlen) identitás számára megnyílik egy újfajta vallás képzelet is, amelyik a korlátok nélküli tudományos fejlődés mítoszával erősíti tovább. A hívő abban bíz, hogy a tudományos fejlődés, a robotika és a mesterséges intelligencia lehetővé teszi a tudat gépbe való feltöltését és ez által halhatatlanná válik a személyes tudat az „értelem” megváltó működésének köszönhetően.

Már nem állunk messze ettől, mondja az utolsó ember, és vaksin pislog.¹³ Ennek a szent célnak az érdekében megengedett minden. Ez az egyetlen vallási elv az, ami az örök élettel kapcsolatban a nyugati ember számára megmaradt. Ráadásul a feladat megvalósíthatatlan. Az értelmes fejlődés sokkal lassabb, mint ahogy azt remélni mertük. Gyorsabb viszont az az igazság, amelyik a modernitás utáni kor végét jelzi előre.¹⁴

12 Francis Fukuyama „The End of History”, The National Interest, Summer 1989, The End of History and the Last Man, London, 1992.

13 Nietzsche, F., Így szólott Zarathustra, Budapest, 2004.

14 Hiszen nem is ez a nehéz, férfiak, megmenekülni a haláltól, sokkal nehezebb megmenekülni a büntőtől. Hisz' ez a halálnál fürgébben fut. Így engem, aki lassú járású vagyok és öreg, lassabban futó ellenség ért utol, vádlóimat pedig, mivel fiatalok és fürgék, a gyorsabban futó: a gonoszság. Én innen úgy távozom majd, mint akit ti halálos ítélettel marasztaltok el, ezek pedig úgy, mint akiket az igazság marasztalt el a gonoszság és jogtalanság vétkében. Én is megmaradok az ítéletem mellett, ők is a maguké mellett. Mindennek bizonyára így kellett történnie, és hiszem, hogy helyesen van így. Szókratész védőbeszéde XXIX, <http://mek.niif.hu/00400/00460/00460.htm>, (Letöltés dátuma: 2017. 08. 07.)

Ezért nagyon nehéz a modern technológiák etikai szabályozásáról őszintén írni. Az elkövetkező időszakban a gépek fejlődése csak figyelemelterelés lesz ahhoz képest, ahogy az emberi viszonyok változni fognak. Az igazán lényeges kérdések a következők lesznek: hogyan tudnak az egyes vallási csoportok közös nyelven kommunikálni? Azaz lesz-e a vallás fogalmának egy egységes és stabil jelentése, amelyik a dialógusok alapjaként képes állni. A kérdés kiemelten fontos lesz a vallástalan Európa szempontjából.

A második kérdés az erkölcsre fog vonatkozni. A közösség fennmaradása érdekében képes lesz-e az értelem struktúrái alatt görnyedő egyén felegyenesedni és áldozatot vállalni a „találkozás”¹⁵ érdekében? Sikerül-e újra olyan közösségeket létrehozni, amelyeknek megtartó erejű (az életet és a túlélést segítő) szokásai vannak?

A harmadik kérdés a jogra vonatkozik: elengedi-e a nyugati ember a jog önmagából való megalapozhatóságának ellentmondásos gondolatát, vagy a jog, mint társadalmi funkció elméletét? Képes lesz-e a globális igazságosság érdekében szabályozni? Ez a globális igazságosság logikus, célszerű és az emberi közösség fennmaradását szolgáló kell, hogy legyen.

Úgy tűnik vissza kell térni a megalapozó igazságokhoz, amelyekre az ember saját és közössége értelmezését fel tudja építeni. A fordulat nem könnyű, hiszen ezeket az igazságokat módszeresen vetettük el. Olyan téves, – a jog, erkölcs, vallás fogalmait összekeveréséből fakadó – gondolatok jegyében, mint, ha megszüntetjük a vallást, megszűnik a „vallásháború”. Vagy: ha lebontjuk az erkölcsöt és az arra épülő közösségfogalmat a hatalom és a pénz segítségével hatékonyabb gazdaságot tudunk felépíteni. Az evolúció kérlelhetetlen ténye viszont azt mutatja, vissza kell térni az olyan kijelentésekhez, mint: „a világot Isten teremtette”. Vagy: „minden ember örök érték”. Továbbá „van objektív jó és rossz”. Nem megkerülhető annak kimondása sem, hogy ezeket, vagy az ehhez hasonló szabályokat hatalommal és szeretettel kell védeni. Ebből születhet tényleges egyensúlyi helyzet. Az a közép, amelyről a Filozófus is beszélt az Etikában.¹⁶

1.2. A modern technológiák szabályozása

Egyértelmű utópia lenne azt gondolni, hogy a technológiák szabályozásában a joggal keveredő erkölcsnek, vagy vallásnak bármi szerepe is lehetne. Jelenleg a technológiák alkalmazását a gyakorlatban a nemzeti ill. nemzetközi jogok igyekeznek szabályozni. A szabályozás alapjánál nagyon gyakran nem találunk mást, csak rövidtávú érdekeket. Mindennek több oka is van:

15 A találkozás fogalma alatt itt a Martin Buber által meghatározott „Begegnung” jelentését értjük.

16 Ezért szükségszerű, hogy az erkölcsi erény is valamiféle középsőkre vonatkozó és egyféle közép legyen., Arisztotelész, Eudemoszi Etika Nagy Etika II. könyv 3. <http://mek.oszk.hu/05700/05709/05709.htm>, (Letöltés dátuma: 2017. 08. 07.)

- gyakran még a kutatók számára sem világos az adott technológiának az emberre, ill. az emberi közösségre való tényleges hatása. Nem tudjuk pontosan, hogy a génmódosított alapanyagokból készült élelmiszerek hogyan hatnak vagy, hogy mi is okozza a klímaváltozást.
- a gazdaság alrendszere a pénz médiumán keresztül a lehető leghatékonyabb folyamatszabályozó, amelynek az alkalmazása nagyon jól kielégíti az egyértelműség és mérhetőség tudományos igényeit.
- a teljes összekapcsoltság miatt megjelenik a verseny, a „ha nem teszem meg én, megteszi más” logikája. Emiatt az elv miatt a csata megnyerése fontosabb lesz, mint a háború elvesztésének a kérdése.
- az egységes világnézet/világkép hiánya miatt az alrendszerek zárt kódjai lesznek az elsődlegesek. A gazdaság profitot, a politika hatalmat, a tudomány empirikus eredményeket akar elérni, miközben a valóság teljessége csak a „környezet zaja”.
- a tudás egyre fragmentáltabban (egyre mélyebb, célzottabb és szűkebb az egyén tudása) áll elő az egyén számára, a tudás összesítését a megrendelő végzi el, egyre gyakrabban ellenőrizetlen számítási módszerekkel, az emberi a gondolkodás nélkül.

Az itt felsorolt okok miatt gyakorlatilag lehetetlen egy egyetemes igényű megoldás kidolgozása, pontosabban az ilyen, a társadalmi kommunikációra épülő javaslat illúzióknak tűnik. Habermas kommunikatív társadalmá nem tudott létrejönni, sőt a közösségi alkalmazások miatt a kommunikáció egyre egyszerűbb, mérhetőbb, befolyásolhatóbb és radikálisabb lett. Ennek bizonyítására elég csak a Facebook Trump választási kampányában betöltött szerepére, vagy a radikalizmusok világméretű megerősödésére gondolni.

1.3. Új társadalmi kihívások

Az új kihívások azonnali beavatkozást kívánnak. Az teljesen egyértelmű, hogy a mesterséges intelligencia és a robotika jelentős mértékű fejlődése át fogja alakítani a munkaerőpiacot, azonban az, hogy a „4.0 ipar”, vagy a „4.0 illúzió” lesz-e a jövő, még nyitott kérdés.

Andreas Syska¹⁷ szerint az illúzióból akkor lesz csak ténylegesen ipar, ha nem egyszerűen egy közös szabványra, vagy technikai/technológiai összehangolásokra törekszik a társadalom, hanem a digitális világ fejlődésével egyidejűleg biztosítja az egyének számára az ezekben az új digitális hálózatokba való bekapcsolódásának a feltételeit.

Szükséges új üzleti és gazdasági modellek kialakítása, amelyek lehetővé teszik, hogy az emberek a tényleges igényeik szerint jobban élhessenek. Azaz a kiindulópont nem a technikai fejlődés (az csak egy eszköz), hanem az emberek igénye egy jobb életre. (A jobb élet erkölcsi értelemben is értendő!) Ennek érdekében három stratégiai lépés szükséges:

17 <http://www.prof-syska.de/>, (Letöltés dátuma: 2017. 12. 26.)

1. A lehetőségek folyamatos elemzése egy egységes értékrend és emberkép mentén
2. Etikai és társadalmi felelősség elismerése
3. Bátorság az önkorlátozásra

Pontosan emiatt kell az ipari fejlődéssel egyidejűleg fejleszteni a közösségi kapcsolatok rendszerét, az egymással és a gépekkel való kommunikációt. Ehhez elengedhetetlen a megfelelő ember-ember-gép platformok kialakítása és a társadalom, ezen belül a munkaerőpiac megfelelő jogi szabályozása.

Ahhoz, hogy a mesterséges intelligencia a társadalom szervezésbe (jogalkotás, jogalkalmazás, közösségi hálózatok és információk) megfelelően tudjon bekapcsolódni, vissza kell térni az értékek tiszta és emberi fogalmához, az erkölcs újra-definiálásához. A legnagyobb lemaradásban itt a nyugati ember van. Az érték és vallás nélküli közösségek reprodukciója nagyon alacsony, szemben a vallásos és erkölcsös csoportok reprodukciójával. Meg kell azonban jegyezni, hogy önmagában a vallásosság vagy erkölcsösség még nem jelent „jó” magatartást. Fel kellene ismerni, hogy az ember fajfenntartásához egyszerre van szükség az értelemre (ratio) épülő jogra, az akaratra (hit) épülő vallásra, és közösségi szempontokra épülő erkölcsre. A „jurisztokráciát” ki kell egészíteni vallásközi és kultúraközi párbeszéddel.

Heisenberg látnokként fogalmazta meg a mai, értékek nélküli Európa sorsát: *„Hit és tudás merev szétválasztása a legjobb esetben is csak szükségintézkedésnek tekinthető; nem hozhat egyebet, mint egy bizonyos átmeneti megkönnyebbülést. Könnyen megeshetik, hogy a nyugati kultúra – a nem is nagyon távoli jövőben – eléri azt a pontot, ahol az ősi vallások példabeszédei és hasonlatai még az átlagember szemében is elvesztik meggyőző erejüket; márpedig ha ez megtörténik, félek, hogy kártyavárként omlik össze a régi etika, és akkor bizony elképzelhetetlen, iszonyatos dolgok történhetnek.”*¹⁸

Hogy a látomás bekövetkeztét megakadályozzuk, feltétlenül szükséges a normativitás mindhárom területének az összehangolása különösen is az új technológiák területén. Ugyan Habermas nem ért el maradandó eredményeket, mégsem látszik más esély, mint a tényekkel való szembenézés és a párbeszéd. A párbeszéd fórumainak megteremtése kötelességünk. Ezeken a fórumokon tisztázni kell a vallás, erkölcs és jog feladatát az innovációval kapcsolatban, és fel kell tenni a kérdést, egyáltalán mit és hogyan lehet kutatni?

1.3.1. A mérések illúziója

A mérés ma tapasztalható központi szerepe szoros összefüggést mutat az ember világban való önértelmezésével. Leginkább a mérés objektívnek tűnő valósága az, ami megpróbálja az erkölcs és a vallás szubjektívnek kikiáltott világát pótolni. Jól látható módon a modern gondolkodás és az empirizmus/racionalizmus dichotómia

¹⁸ Heisenberg, A rész és az egész, Budapest, 1975, 114. o.

megjelenésével egyidőben, a mérés és számolás a valóságról alkotott objektív igazság kritériumává vált. Az empirista gondolkodás alaptételei szerint a metafizikának elég kettő a fizikából ismert fogalmat használnia: a kiterjedést és a mozgást. Mind a kiterjedt test (res extensa) mind pedig a gondolkodó dolog (res cogitans) a kiterjedés és a mozgás valóságában jelenik meg, ezért ezek a szubsztanciák jól jellemezhetők a mérés vagy éppen a számolás segítségével. A világ az empirista számára a testek világa, ahol léteznek a természetes és mesterséges testek, továbbá a mesterséges testeket létrehozó természetes test: az ember. Ebből születik az a mechanikai világkép, amely mind a mai napig meghatározza a gondolkodásunkat, és amely szerint az „ideák” a fogalmak is fizikai kölcsönhatás révén keletkeznek. Ettől a modern felfogástól már csak egy lépés az, hogy a világunkat determinált, eleve meghatározott, kiszámítható valóságként fogjuk fel. Sőt akár el is hajlíthatjuk a szubsztancia fogalmát, ha helyette mindent a mérhető járulékokkal írunk le. Például a minőséggel, vagy éppen a viszonyal. Mindegy, hogy minek van minősége, a lényeg maga a minőség. Hogy mi a dolog maga nem tudjuk, azt azonban, hogy hogyan jelenik meg (minőség) képesek vagyunk megmérni. Ugyanígy a későmodern jelmondat szerint nem a dolgok, hanem a dolgok kapcsolódása a fontos (reláció). A dolgok maguk megismerhetetlenek, az azokra irányuló viszonyok azonban mérhetőek.

A mérés objektivitása így könnyen átveszi az igazság fogalmának helyét. Tisztában kell azonban lenni azzal, hogy a mérések csak eszközt jelentenek ahhoz, hogy a valóság (igazság) egy aspektusát feltárjuk. Önmagukban a mérések adatai nem tekinthetők a valóság egészéről alkotott képnek, azonban alkalmasak arra, hogy hozzásegítsenek bennünket egy teljesebb valóság-leíráshoz. A mérések adatai csak erősen korlátozott leírását adhatják a megismerés tárgyának. A valóság teljes körű leírását a mérésekre visszavezetni már csak ezért is lehetetlen vállalkozás.

Napjainkra a mérésekkel a valóságot leíró ember igyekszik a társadalom működését is objektívan mérni. A megismerés önmagára koncentrált reflexivitása és hiperreflexivitása a mérés tárgyává próbálja tenni azokat az intézményeket, amelyek a megismerés kollektív kereteit jelölik ki. Ezek a mérések – mivel nagy adathalmazokból folyamatosan pontosítják önmagukat – nagy valószínűséggel képesek a jövő folyamatai közül egyeseket előre jelezni. Más kérdés, hogy minél többen vannak tudatában az előrejelzési esélyeknek, úgy az előrejelzés „önbeteljesítő jóslatként” is képes működni, vagy épp ellenkezőleg, az egyének ellenállását váltja ki. Érdekes eljátszani a gondolattal, hogy a következő amerikai elnökválasztásra hogyan hat majd a mesterséges intelligencia (MogIA) által ezideig nagyon jó pontossággal (négyből négy alkalommal sikeres) előre megadott jóslat.

Gyakorlatilag az ember közösségi életére vonatkozóan minden adat (tartózkodás helye, ideje, személyközi kapcsolatok, használt szavak, érdeklődési terület a virtuális térben, pénzáramlás) elérhetővé vált. Képesek vagyunk – pontosabban, a mesterséges intelligenciák képesek – a társadalom (intézmények) tagjainak kapcsolatait, szavait,

pénzmozgásait naplózni, mérni és elemezni. Intézményi szinten az ember minden vonatkozási pontja mérhetővé vált. A klasszikus, elsősorban az intencionalitás preobjektív ill. objektív szintjeit érintő mérések másodlagosak lettek annak fényében, hogy az egyének feletti rendszerek leírása lehetséges lett. Pillanatnyilag elképzelhetetlen, hogy mindennek milyen hatása lehet a jövőre nézve. Jó eséllyel létrejöhet a tudást koncentráló egységes és igazságos világ, de ugyanekkorá eséllyel jöhet létre a tudást kisajátító önző és igazságtalan tudásbirtoklás is. A közösség feladata, hogy – védje az adatait amelyek személyesek, – nyilvánossá tegye az adatait, amelyek a közösséget védik, ne engedje, hogy bárki vagy bármi kisajátítsa az adatfeldolgozás lehetőségét. Meg kell küzdeni a mérés szabadságáért.

Ha pedig a mérés (adatok, mérőeszközök, eredmények) mindenki számára elérhető lesz, az igazsághoz is közelebb kerülhet az egyén és a közösség.

A mérés során a mért mennyiséget jellemző mérőszám meghatározása a cél, melyhez megfelelő mérőeszköz megválasztása szükséges. A mérés álláspontunk szerint a valóság leírásának, nem pedig létrehozásának az eszköze. Ezzel szemben az imént bemutatott, teljes egészében mérhetővé tett világban, fennáll az esélye annak, hogy a mért eredményeink szerint határozzuk meg a valóságunkat, azt képzelve, hogy az eredmények világa a világ egésze. Mindez azon a téves feltevésen alapszik, hogy a szubsztancia a maga teljességében anyagi, és mérhető valóság. A mérés emberi és bizonytalan, éppen ezért nem szabad engedni, hogy ebbe a bizonytalan objektivitásba gyömöszölyjék be a jövőben a gépek az embert és a társadalmat.¹⁹ A hamis objektivitástól vissza kell térni a valóság (szubsztancia) bizonyosságához, amelynek egyértelmű eszköze a normativitás mindhárom szintje.

A tudományos kérdésfeltevés – mi lehet kutatható és alkalmazható?

A kérdésre az emberek többsége meggondolás nélkül felelné: bármi. Egy olyan világban, ahol nincs semmiféle szentség, amelyik tabuk állításával megfékezhetné az emberi értelmet, ahol a verseny élet-halál kérdés, nem lesz olyan erkölcs vagy jog sem, amelyik megakadályozhatná, hogy bármit és bárhogyan kutassanak. Mióta az ember evett a tudás fájáról a tudományt semmi nem akadályozhatja meg. A tudás és a tudás vágya mindenben átgázol. Csak idő és kommunikáció kérdése.²⁰ Ráadásul az egyes

19 A kérdés részletesebb kifejtése: Birher N., *Mérések*, Studia Wesprimiensia, 2016.

20 Kíváncsú és elfogadható-e annak gondolata, hogy kiválasztott zsenik, a hatalmi elit tagjai vagy esetleg diktátorok megsokszorozására használják föl a klónozás technikáját? Vajon kedvünkre rendelhetjük-e meg születendő gyermekünk nemét (egyes országok ezt már lehetővé tették), esetleg külső és belső tulajdonságait? Fölvállalható-e bármilyen orvosi indokkal a klónozással vagy génmódosítással ma még szükségszerűen együtt járó fokozott kockázat? A válasz ezekre a kérdésekre többnyire nemleges, de hogyan ellenőrizhető a technikai felszerelés szempontjából nem túl bonyolult eljárások? Megállítható-e a tudomány fejlődése csupán azért, mert egy zseniális felfedezést valahol, valakik rossz célok szolgálatába állíthatnak? Olyan dilemmák ezek, amelyekre bizony nem könnyű válaszolni. Az atomenergia felhasználásának fél évszázados történetére gondolva ma is

résztudományok tudományos kutatási irányjai és eredményei komoly veszélyekkel járnak a társadalom és az egyének életére nézve. Elég itt csak az A B C fegyverekre vagy éppen a génkísérletek kockázataira gondolni. Ezzel együtt nemadhatja fel sem a jog, sem az erkölcs, sem pedig a vallás azon igényét, hogy a kutatás – beleértve a résztudományok kutatásait is – kérdését minősítse és szabályozza. Vissza kell térni a tudomány holisztikus megközelítéséhez. Ahhoz azonban, hogy helyes és tartósan érvényes normákat kaphassunk a természettudományos kérdést is egész lényével kell felvetnie az embernek, az emberek közösségének – nem lehet azt egyszerűen rész-kérdésként, az emberlétet figyelmen kívül hagyó részproblémaként kezelni. Minden tudományos kérdésnek az emberiség egészét érintő problémaként kell megjelennie, és minden esetben mérlegelni kell, hogy a kérdés megválaszolása milyen tényleges eredménnyel és hatással jár az emberiség egésze szempontjából.

Ha megmaradunk a jelenlegi helyzethez illeszkedő rezignált pozícióinkban és kijelentjük, bármilyen kutatás bármi áron utat tör magának, nem járunk messze az igazságtól. Mindig voltak és mindig lesznek olyan emberek, akik csak a saját érdekeiket szem előtt tartva a tudomány nevében végeznek akár közvetlenül, akár közvetetten embertelen kísérleteket. Mindig lesznek olyan emberek, akik tisztán a gazdasági érdekekre vannak figyelemmel és olyan tudományos eredményeket használnak fel, amelyek károsak az emberekre nézve. Ez nem lehet vitás.

Az is tény azonban, hogy ezek az öncélú és embertelen kutatások a pusztuláshoz vezetnek. Mengele doktor tudományos eredményeinek köszönhetően nem lett jobb a világnak. A tudománynak sem. A rossz előbb vagy utóbb önmagát is elpusztítja. Ez megint egy olyan axióma, amelyet nem lehet figyelmen kívül hagyni. Az erkölcstelen akkor is pusztít, ha lelkesen ünnepeljük és szépeket mondunk róla. Az erkölcstelen együttal életellenes is.

Ez a pont a kritériuma annak, hogy egy kutatás valóban erkölcsös-e. Itt nem arról a pragmatikusnak tűnő kérdéstről van szó, hogy száz zsidó élete felér-e egy megmen-tett náci életével. Arról van szó, hogy azoknak, akik értenek hozzá mérlegelniük kell a cselekményük következményeit. Heisenberg, aki a III. Birodalomban dolgozott az atombombán saját bevallása szerint soha nem hitte el, hogy valaha is be fogják azt vetni. Minden kutatónak fel kell tennie a kérdést: Józanul lehet ilyet gondolni?²¹

ellentmondásos helyzetet tapasztalunk. De az orvostudomány területén eleinte ugyanilyen botrányosnak minősült a mesterséges termékenyítés, a szívatültetés vagy a lombikbébik előállítás is, amelyek határfoka idővel javult, és mára szinte észrevétlenül bevonultak a mindennapi gyakorlatba. Mindezeket figyelembe véve, nem célszerű dogmatikus tiltással vagy kritikátlan helyesléssel reagálni, hanem a várható előnyök és kockázatok alapos elemzése után, inkább rugalmas törvényi szabályozással tanácsos az eljárást megfelelő mederbe terelni. Solti L., Klónozás és génmódosítás: szép új világ? Magyar Tudomány, 2004/2. 198. o.

21 1945. augusztus 07-én, egy nappal a hirosimai támadás után, napra pontosan 72 évvel ezelőtt, az atomfizikusok a következő dialógust folytatták: „Hahn levertsége teljesen ért-

Annak ellenére, hogy az európai ember évszázadokkal ezelőtt a tudomány útját választotta, és „hitet tett mellette”, nem mentesül az ezzel járó felelősség súlya alól. Különösen azért nem, mert egyre világosabbá válik az is, hogy a „tudás hatalom. Márpedig amíg hatalmi harcok dúlnak a földgolyón – és úgy tetszik semmi remény, hogy akár a távolabbi jövőben is végük szakadjon –, addig a tudásért is harcolnunk kell.”²² Foucault ezt úgy írja le, hogy a hatalom a norma segítségével az egész embert dokumentálja. A norma lényege, hogy hozzá viszonyítva minden embert meg lehet határozni, kategóriába zárni. Így minden individuum – a normához való viszonyával – könnyen azonosíthatóvá válik. Akik nagymértékben eltérnek a normától, azokat ki lehet emelni, fel lehet mutatni, ha szükséges el lehet különíteni.²³ A tudomány és a normák egyaránt mérhetővé teszik a valóság egészét, beleértve az embert is. Pedig az ember legnagyobb része nem mérhető. A tudományos fejlődés kérelhetetlenül összefonódott a hatalom, a politika, a gazdaság mérhetősegre épülő alrendszerével.

Elengedhetetlen a tudomány (beleértve a jogtudományt is) demitologizálása.²⁴ A tudományos fejlődés soha nem fogja az ember számára az örök életet vagy éppen a mindenhatóságot²⁵ biztosítani. Olyan gondolkodó emberekre és közösségekre van szükség, amelyek az ember és a természet egészét látják a maga komplexitásában és törekénységében. Elengedhetetlen, hogy a kutatók a „hogyan működik” pragmatikus kérdése mellett képesek legyenek a „miért” kérdését is feltenni. Ezen az alapelven túlmenően a kutatási folyamatba három helyen lehet szabályzással beavatkozni. A szabályozók lehetnek külső vagy belső szabályozók, azaz önszabályozás, vagy külső normák.

- Egy tudományos kutatás – a kutatások növekvő komplexitása miatt – akkor válhat igazán lényegessé, ha a témával foglalkozó tudományos közösség²⁶ elfogadja a téma létjogosultságát, a kutatók kapcsolati hálójának ki kell alakulnia a kérdés körül. Jól jellemzi ezt Lakatos, amikor a tudományt olyan evolúciós folyamatnak tekinti, amelyet

hető. Legnagyobb felfedezésére mindörökre árnyékot fog vetíteni a tegnapi iszonyatos visszaélés. De kérdés, hogy joggal érzi-e magát vétkesnek? Vétkesebb-e egyáltalán mint mi mindnyájan, akik az atomfizika területén dolgoztunk? Mert hiszen egytől egyig felelősek vagyunk a történekeért, bizonyos fokig mindannyian bűnrészesek vagyunk, nem?” „Nem hinném, válaszoltam. – A vétkes szó semmiképpen sem illik ránk.... Heisenberg, *A rész és az egész*, 253. o.

22 Heisenberg, 254. A tudás mint hatalom elméletét részletesen Foucault M., fejti ki a *Szavak és dolgok* c. munkájában.

23 Kiss B., Michel Foucault hatalomfelfogásáról, *Politikatudományi Szemle* 1994, I, 43-68. o.

24 Szmodis J., A jog és a vallás szükségszerű kapcsolatáról, *Magyar Szemle*, http://www.magyzszemle.hu/cikk/a_jog_es_a_vallas_szuksegszeru_kapcsolatarol, (Letöltés dátuma: 2017. 10. 22.)

25 Az ember legfeljebb negatív értelemben mindenható. A Földet képes teljesen megsemmisíteni.

26 „... hangsúlyoztam, hogy mennyire szükséges a tudományos közösségek szerkezetének a tanulmányozása.” Kuhn, T., *A tudományos forradalmak szerkezete*, Budapest, 2002, 213. o.

a lassú változások és a pluralizmus jellemez.²⁷ Minden új kutatási téma körül kialakul egy olyan kapcsolati háló, amelynek a téma egészére kell reflektálnia. A kutatóknak maguknak kell tudniuk, mi az a határ, ameddig a közösség érdekeit szolgálja a kutatás. Ezt a határt a jogon kívül meghatározhatja a kutató erkölcsé és vallása is. A személyes felelősség erkölcsi és vallási hangsúlyozása azért tűnik illuzórikusnak, mert számtalan egymással versengő kutatói csoport dolgozik egy adott részprobléma megoldásán. Az egyén úgy érezheti, hogy a találmánnyal vagy felfedezéssel kapcsolatos gyakorlati hasznosítás kérdései már nem az ő tudományos felelőssége. Ahhoz, hogy megjelenjen a kutatói felelősség soha nem látott szükség lenne arra, hogy a kutatónak komplex világlátása, értékítélete és vallása legyen. Ezen tulajdonságok nélkül képtelen lesz az egyes kutató, vagy a kutatók csoportja helyesen megítélni egy kutatás egészének milyenségét a távolabbi eredmény szempontjából. Ha ellenben a kutatók rendelkeznek saját értékrenddel és azzal a képességgel, hogy a valóságot, mint az emberi elmétől független adottságot szemléljék, képesek lehetnek olyan közösségeket létrehozni, amelyek önszabályzó módon kezelik a megengedettség kérdését. Szintén lényeges, és a mai gyakorlattal ellentétes eleme a tudományos közösség kialakításának, hogy olyan szakemberek is részt vegyenek egy-egy probléma tudományos megoldásában, akik képesek a tudományos kérdés társadalmi hatásaival kapcsolatban is objektív állásfoglalást adni. Azaz a tudományos probléma kutatása során legyen meg a lehetősége annak, hogy a kérdés társadalmi kockázata miatt a kutatást megszüntessék.

- A kutatások során a másik szabályozási pont, hogy a kutatást finanszírozni kell, azaz forrásokat kell biztosítani a probléma kezeléséhez. Itt nagy felelőssége van a kutatás megrendelőjének, legyen ez állam, civil szervezet vagy gazdasági társaság. Mindegyik megrendelőnek figyelembe kellene vennie azt, hogy a kutatásnak milyen társadalmi hatásai lesznek, ráadásul a társadalmi hatás vizsgálatára további forrásokat kellene fordítania. A kutatás finanszírozójának legalább akkora a felelőssége, mint magának a kutatónak. Foucault megállapítása szerint a tudomány és a hatalom szorosan összefügg, sőt az egyes hatalmakat az alapjukként álló tudások erősítik meg. A domináns tudások megsemmisítik a velük szemben álló tudások intézményeit. A tudásban mindig vannak domináns törekvések, amelyek elnyomják a többi tudást. Foucault pontosan ezeket az elnyomott tudásokat kívánta felszabadítani. Ezzel szemben pontosan a hatalom és a gazdaság körei lehetnek azok, amelyeknek nem áll érdekében a hatalom felszabadulása, hiszen más kódrendszer alapján működnek. Máris visszaértünk a tudósok személyes felelősségének kérdéséhez.
- Nem csak a tudósoknak, de a társadalom egészének is nagyon fontos szerepe lehet a tudományos kérdések meghatározásában. Ezt a szempontot elsőként Feyerabend vezeti be a tudományos gondolkodásba, megkérdőjelezve Kuhn paradigmáinak statikusságát. Ha csak a tudósok és a gazdaság határoznák meg a tudomány útját

²⁷ Lakatos, I., *The Methodology of Scientific Research Programmes*. Cambridge, 1978.

– állítja Feyerabend – a szervezett bűnözésre hasonlító együttműködések jönnének létre a szereplők között.²⁸

Éppen ennek elkerülése végett, a társadalom egészének (vagy legalábbis a szakmailag kompetens egészének) kellene diskurzust folytatnia arról, hogy melyik a helyes kutatási irány. A társadalomnak el kellene fogadnia a tudományos kérdés megoldásának szükségességét, a politikán (demokrácián) keresztül a jogi, szabályozási környezetnek, társadalmi diskurzusnak biztosítania kellene a megoldás lehetőségét. Ideális esetben ugyanis a közvélemény (szakmai közvélemény) hatással van a politikára, a politika pedig ennek megfelelően cselekszik, alkot jogot, vagy éppen finanszíroz kutatást. A tudománynak az emberek fejlődését, az evolúciót, a növekvő boldogságot kell szolgálnia. „... faj biológiai fejlődésének folytatódása egy új szinten, és akár erősítheti is a hasznos biológiai mutációk létrejöttét. Talán ez az egyetlen mód arra, hogy megmentjük fajunkat a stagnálástól. Ezt tekintem a végső és legfontosabb érveknek, az „érett” tudomány Kuhn-féle értelmezésével szemben. Nem pusztán arról van szó, hogy ez a vállalkozás téves, és ilyen tevékenység nem létezik; hanem hogy védelme nem egyeztethető össze a humánus szemlélettel.”²⁹

A hatalom archeológiájából jól látszik, hogy egyre kevésbé az egyének alkotják a hatalmat, hanem a hatalom alkotja az egyént, éppen a Foucault által meghatározott, korábban már említett „normához való hozzámérés” alapján. Mindez természetesen nem veszi el az egyén felelősségét sem, csak rávilágít a helyzet bonyolultságára. A hatalom a politika ortopraxisának elburjánzása által elpusztította maga körül az egyedit. Felszámolta a kollektív képződményeket, az erkölcs forrásait jelentő családot vagy faluközösséget, de elpusztította – legalábbis nyugaton – a vallási közösségek bonyolult hálózatait is. Így könnyen kijelentette: a norma én vagyok. És ehhez a normához mért minden egyes egyént. A rebelliseket pedig gondosan elkülönítette. Ekkor születtek azok a narratívák, amelyek a jog, erkölcs és vallás soha nem létező közös területét mesterségesen kijelölték, és azt egységesen normának nevezték. A normát pedig a hatalom alkotja. Habermas szerint azonban van remény. Az egyén még nem lett teljesen szerep, nem hülyült el teljesen, hanem egyre erősebb az önkontroll és a közösségi kontroll. Ez az alapja az új diskurzusnak. Habermas ezen nézetét sajnos nem tudjuk teljes egészében elfogadni. Az azonban bizonyos, ha az egyént, – különösen is a társadalmi elitet – az élet vagy más gondolkodásmódok kizököntik a szokásos normái által kijelölt odújából egy teljesen új világot fog látni. Ettől a kizököntéstől egyáltalán nem vagyunk messzire.³⁰

28 Feyerabend, P., *The Consolation for Specialists*. in: *Criticism and the Growth of Knowledge* (eds: Lakatos, I., Musgrave, A.) Cambridge, 1970, 197-230. pp.

29 Feyerabend, P., *Against Method*. *Minnesota Studies in the Philosophy of Science* 4. Minneapolis 1970, 231.

30 Ha már nem lehet elbújni vagy menekülni, protestálni kell. Boudon, R., *Sources of Student Protest in France*, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*

Jól látható, hogy a tudományos kérdés felvetése a társadalom egészét érinti, ugyanígy a kérdés megoldása is visszahat mind a kutatók közösségére, mind a finanszírozóra, mind pedig a társadalomra. Végző soron a kutatás és az ember nem elválasztható egymástól. Ezzel az általánossággal viszont nem nagyon tudunk mit kezdeni, hacsak annyit nem, hogy komolyan vesszük, hogy a kutatásnak igen is ösztársadalmi célja kell, hogy legyen. Nehézségek leginkább abból adódnak, ha bármelyik szabályozási pont a többitől függetlenül kezd el működni. Például a kutatók csak saját karrierjükért, vagy az impakt-faktorokért hoznak létre kapcsolati hálókat, a finanszírozó csak a profit növelése érdekében finanszíroz, vagy a társadalom rövidtávú szempontok szerint határozza meg a kutatás jogi környezetét.³¹

További kérdésként vetődik fel a tudományos kutatás helyes alkalmazása. A helyzetet bonyolítja, hogy mind a kutatások, mind a kutatási eredmények felhasználása egyre bonyolultabb társadalmi térben történik. Ugyan az egyének – ahogy láttuk – egyre kevésbé jelentősek, az egyének által vállra vett szerepek egyre komplexebb módon kapcsolódnak össze. Természetes, hogy már senki sincs, aki értené, mi is történik a világban. „... a gazdaság veszi át az állam örökét; te pedig tudod, hogy nincs mit örökölni, csak a vadul burjánzó. Az zsarnokságát, melynek súlya alatt az Én, mely uralkodni egyre kevésbé képes, még mindig azt álmodja, hogy ő parancsol.”³²

A komplexitástudomány próbálja megadni a választ arra a kérdésre is: hogyan működik a tudomány. A tudományos valóságot nem egy egyszerű ok-okozati lineáris összefüggésként tárja fel, hanem hatások és kapcsolatok sokaságát elemzi skálafüggetlen rendszerekben.³³ Ezzel együtt ugyan hosszútávon szükségszerű, mégsem tűnik teljesen megalapozottnak Feyerabend azon optimizmusa, hogy a tudomány nagymértékben függetlenedni tud a hatalomtól, és saját spontán fejlődése az ember boldogságának fejlődéséhez is vezet.

1.3.2. Innováció, technológiák és a szabályozás

A jog, erkölcs, vallás fogalmainak elhatárolását követően az innovatív technológiák jogi szabályozásának részleteit elemezzük a következőkben. Az innovatív technológiák pontos megjelölésére jelenleg nem létezik egyértelmű körülírás. Az innováció fogalmát Schumpeter definíciójából kiindulva legpontosabban az OSLO Kézikönyv határozza

Vol. 395, Students Protest (May, 1971), pp. 139-149.

31 Birher N., A tudomány megtértese a fenntarthatóság érdekében, in: Studia Caroliensia, Folyamatos megújulás: reformáció(k) tegnap és ma, 361-372. o.

32 Buber: Én és Te, 58.

33 Peter Klimek, Ra'ul Jim'enez, Manuel Hidalgo, et alii, Election forensic analysis of the Turkish Constitutional Referendum 2017. <https://arxiv.org/pdf/1706.09839.pdf> 2017. 08. 07. A cikkben a kutatók arra keresik a statisztikai módon alátámasztható választ, hogy a választási eredmények vonatkozásában mennyi szerepe volt az egyéni döntésnek ill. a választási metodikának (csalásnak).

meg a következők szerint: „Az innováció – új, vagy jelentősen javított termék (áru vagy szolgáltatás) vagy eljárás, – új marketing-módszer, vagy – új szervezési-szervezeti módszer bevezetése – az üzleti gyakorlatban, munkahelyi szervezetben, vagy a külső kapcsolatokban.³⁴ „Az innováció és a kapcsolódó technológiák a definíció szerint valami új felfedezés társadalmi szintű bevezetését jelenti. Önmagában ez még nem kellene, hogy etikai kérdéseket vessen fel. Attól, hogy innovatív a tintapatron vagy a sörfőzőgép, még nem kell feltétlenül axiológiával foglalkozni. Az innováció ebben az értelemben nem más, mint a modernitásban már megszokott egyre gyorsuló újítási kényszer. A megújulás kényszerével küzdő, a megújulást túlerőltető modernből nőtt ki az ún. posztmodern, mint túlgyorsított modern. Ebben az értelemben az ipari forradalom kezdete óta, azaz kb. 250 éve nem történt semmi nagy újdonság, csak a sebességek nőttek. Az igazi probléma, ami miatt az innovatív technológiák mégiscsak fontossá váltak, a művészet sorsából látható: *„A marxi megfogalmazással élve, úgy tűnik, hogy a modern korban a művészet felépítményi hagyományai elveszejtették önmagukat abbéli igyekezetükben, hogy újításaik lépést tartsanak az alap technikai fejlődésével. Egyszerűbben: a művészet eltűnt az eredetiség után vad rohanásban. Így sorsa elkerülhetetlenül ez kellett legyen. A művészet csak önmegsemmisítése felé képes haladni.”*³⁵

A tudományos innováció területén az önmegsemmisítés sokkal kockázatosabb, mint a művészetek esetében. Pontosán emiatt elkerülhetetlen, hogy a fenntarthatóság kérdésével foglalkozzon első lépésben az innováció szabályozása.

Már-már közhelyszerű, hogy a világ sorsa rossz irányba halad. Legalábbis a nyugati világ, pontosabban az „értelem” világának a sorsa. Akárhogy is, de többet fogyasztunk, mint amennyit lehetne óriási ökológiai lábnyomot hagyva magunk után. Köztudomású az is, hogy a „világ első államai” hagyják a legnagyobb lábnyomot, és napjainkra ez már nem is nagyon érdekli őket. Ahogy mondani szokták, a Titanicon legalább tudta a kapitány, hogy süllyed a hajó. Talán az evolúció rendje ezt a kérdést is hamarosan helyére teszi. Azok a közösségek, ahol még kicsi az ökológiai lábnyom, sokkal-sokkal népesebbek, mint azok, ahol ez a lábnyom nagy. Csak idő kérdése a spontán kulturális változás. Persze, ez az „értelem” világa számára nem feltétlenül kedvező, ezért más megoldási alternatívákat lenne célszerű keresni. Ezek közül az első, a korábban már tárgyalt közösségi identitás megtalálása a vallásban az erkölcsben és a jogban. Ez a megoldás – ahogy láttuk túlon túl elvont, ezért nézzük a gyakorlatibb válaszokat fenntarthatóság területén. Megoldás lehet a zöld forradalom, a megújuló energiák használata és az energiatakarékosság. Az elvek ezen a területen nagyon szépek, a gyakorlati eredmények azonban aggályosnak tűnnek. Hiába nagy és eredményes az erőfeszítés abban, hogy az egyes eszközök energiafelhasználása alacsonyabb legyen,

34 <http://nkfih.gov.hu/szakpolitika-strategia/archivum/oecd-oslo-kezikonyv> (Letöltés dátuma: 2017. 08. 08.)

35 Appignanesi, R., Garratt, C., Nesze Noked Posztmodern, Dabas, 1995. 45.

összességében mégis egyre nő az elfogyasztott fosszilis alapú energiák mértéke.³⁶ Ami viszont nagy eredmény, hogy az Egyesült Államokban 2040-re a megújuló energiák kiválthatják a szén felhasználásának egy jelentős részét. (Ettől függetlenül azonban a gáz felhasználás szinte exponenciálisan nő, és az olaj felhasználása sem csökken.)³⁷

Mondhatnánk, hogy az egyén környezet-tudatossága milyen jelentőséggel bír. Ez részben igaz is, azonban a felhasználás túlnyomó részét az ipari felhasználás teszi ki. Itt pedig máris elértünk oda, hogy a gazdaságnak kellene megváltoznia. De hogyan változhat meg a gazdaság, ha működésének kódrendszere egyértelmű: van vagy nincs profit. A változást előmozdíthatják normatív előírások, egyezmények vagy jogszabályok. A gazdaság azonban nem adja meg könnyen magát.

A változás forrása komplex gondolkodásmódbeli megújulás kell, hogy legyen. Sajátos kísérletként értékelhetjük Ferenc pápa Laudato si kezdetű enciklikáját a fenntarthatóságról. Ha nem is gyakorlati megvalósulása miatt, de azért mindenképp érdekes a törekvés, mert a figyelmet a lényegre, az emberi magatartás megváltoztatásának szükségszerűségére irányítja. Erkölcsi megújulás nélkül nem lehet megújulás a fenntarthatóság kérdésében sem. Ha nem számít a jövő, miért kellene foglalkozni vele?

A fenntarthatóság kérdésének másik, az innováció szempontjából kiemelkedően fontos szempontja a munkaerőpiac, ill. az egyén munkához való viszonya. Az egyén önértelmezésében mindig nagy szerepet játszott a munka³⁸ azonban az emberi tevékenységek egy tekintélyes része kiválthatónak tűnik a robotika ill. a mesterséges intelligencia fejlődésével. Az, hogy ez a fejlődés mennyire lesz gyors, még kérdéses. A kezdeti lelkesedés után úgy tűnik, mintha még jó ideig várni kellene arra, hogy az innovatív területek fejlődése érdemi áttörést hozzon a munkaerőpiacon. Mégis célszerű felkészülni arra, hogy az elkövetkező 50 évben jelentős változások várhatók a foglalkoztatásban a gépek alkalmazása miatt. Ennél jelentősebbek azonban azok a napi problémák, amelyek abból adódnak, hogy a fejlett gazdaságú társadalmakban kevés a fiatal, sok az öreg és hiányzik a munkaerő. Reálisabb, hogy a hiányzó munkaerőt a közeljövőben a bevándorlók és nem a gépek fogják pótolni, átalakítva a társadalom vallási, etikai, jogi szerkezetét, hacsak nem sikerül a befogadó közösségnek a saját identitását is megtalálnia. Az a jelenleg tapasztalható német próbálkozás, amely szerint a soknemzetiségű, de jellemzően muszlim vallású bevándorlók a német jog teljes elfogadása mellett kiváló munkaerő lehetnek, eredménytelennek tűnik. Elég, ha csak

36 <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=26912>, (Letöltés dátuma: 2017. 08. 08.) EIA U.S. Energy Information Administration.

37 Ugyanez látható az Eu azon törekvésében, hogy a LED technológia hatására csökkenjen az elektromos áram felhasználása. Ehelyett azonban csak a fényszennyezés növekedett, az áramfogyasztás viszont nem csökkent.

38 Birher N., Homicskó Á., A munka becsületétől a médiumon keresztül zajló cserefolyamaton át a hivatáserkölcsi kódexig, A munka jelenségének jogelméleti megközelítése a történelemben, <http://jesz.ajk.elte.hu/birher-homicsko48.html>, (Letöltés dátuma: 2017. 08. 08.)

arra gondolunk, hogy önmagában a svájci ptk. és az olasz btk. recepciója Törökországban³⁹ csak kis mértékben változtatta meg a mély erkölcsi és vallási szokásokat, annak ellenére, hogy Atatürk modern Törökországában ez önként vállalt lehetőség volt. Ráadásul a változás inkább csak a nagyvárosokban volt tapasztalható.

2. A jogtudomány innovációja

A jog területén szintén jelentős változás bekövetkeztének lehetünk tanúi, az új technológiák fejlődése miatt.

A változás kétirányú, egyrészt a jog technikai változását jelenti, egyre több szabályt, egyre technikaibb megfogalmazásban megalkotva, másrészt pedig a jog belső erkölcsi-ségének átalakulását. Az első változást a nyelvfilozófia alapozta meg. A jog mint nyelv, vagy a jog mint tiszta logika megközelítések ugyan az elmúlt évtizedekre kifulladásra látszóttak⁴⁰ – az elemzési kapacitások gyengesége miatt, továbbá mert egyértelmű vált, hogy a szövegek maguk is élő, diskurzusban szerveződő valóságok – azonban a következő időszakban újra erőre fognak kapni a mesterséges intelligencia segítségével történő szövegelemzések jóvoltából. A nyelvfilozófiai elemzések lényege, hogy sem a jogot, sem a nyelvet nem tekintik értékteremtőnek, vagy önmagában értékfordozónak.⁴¹ Az egyetlen kritérium velük szemben a következetesség. A jog is és a nyelv is egyszerűen csak közvetít. A nyelv információt, a jog pedig szabályt az érdekütközések megoldása érdekében.⁴² Ennek a szabálynak a kinyerése a jogból a nyelv eszközeivel történhet, mivel jog csak nyelvben jelenhet meg. A nyelv elemzése és gépi megértése pedig egyre hatékonyabb napjainkra. Nem elképzelhetetlen tehát, hogy rövid időn belül mesterséges intelligencia döntsön egyes ügyekben. Sőt napjainkban már léteznek is egyszerűbb keresetek elkészítésére alkalmas programok.⁴³ Reális lehet, hogy a tényállás rögzítése után gépek hozzanak határozatot. Ennek már ma is létező esete a gyorsított követő automatizált bírságkiszabás. A következő szint a bonyolultabb esetek megoldása lehet. Jelenleg is folyik a polémia a Northpointe által kifejlesztett Compass szoftver algoritmusával kapcsolatban, amely algoritmus a büntetőjog területén adott az ítéletre vonatkozó javaslatokat – mint később kiderült – a feketéket diszkrimináló módon.⁴⁴ A kérdést elemző kutató rávilágít arra, hogy az algoritmusok „felfalják a

39 Szigetvári T., Jogrendszer és versenyképesség Törökországban, http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/2016sz/09_SzigetvariT_IAS_2016_2.pdf (Letöltés dátuma: 2017. 08. 10.)

40 Perelman C., Logique juridique, Nouvelle rhétorique, Paris 1976, 193. o.

41 Varga Cs., A jog társadalomelmélete felé, Budapest, 1999. 245. o.

42 Lukács György Ontológiája alapján. In Varga Cs., A jog társadalomelmélete felé, 258. o.

43 Kilián I., Szemantikai alapú jogi tudásmenedzsment technológiák, file:///C:/Users/Felhasznalo/Desktop/Homicsk%C3%B3_KUT/kilian-imre-vedes-ertekezes.pdf (Letöltés dátuma: 2017. 08. 12.)

44 Larson, J., Mattu, S., et. alii, How We Analyzed the COMPAS Recidivism Algorithm, <https://www.propublica.org/article/how-we-analyzed-the-compas-recidivism-algorithm>,

földet”, önmagukban erkölcs nélküli alkalmazásuk veszélyezteti a jogalkalmazás egészét. Nem az algoritmusnak kell azonban erkölcsösnek lennie (nem is lehet), hanem az algoritmust alkotó szakembereknek kell az erkölcs szabályait is szem előtt tartaniuk, annak összes következményével együtt.⁴⁵

Ennél még izgalmasabbá válhat a helyzet, ha a mesterséges intelligencia már nemcsak alkalmazza, hanem alkotja is a jogot. Vagy legalábbis a szabályt. Ezzel a helyzettel egészen biztosan nem fogunk tudni mit kezdeni, ha nem értelmezzük világosan a jog (és erkölcs, vallás) fogalmait.

Az említett változás másik iránya a jog belső erkölcsiségének devalválódása. Amíg korábban az alapvető felfogás szerint a jog erkölcsi szabályok transzformációjaként született, addig napjainkra megerősödött – majd ismét meggyengült – az a nézet, hogy a jog önmagában érték, egyfajta belső erkölcsiséggel rendelkezik. Ez az értékképzet jelenik meg a jogban akkor, amikor – legalábbis elméletileg – más lélekkel fizetjük ki a százezer forint bírságot a gyorsajtásért, és a százezer forint adót. Az első esetben ugyanis van egy vétkes magatartás. A második esetben viszont kifizetjük a társadalomnak azt, ami neki jár.⁴⁶ A kérdés csak az, hogy képes-e még a jog ezt az értéket megnyilvánítani? Ha a jogban nem jelenik meg az „osztó igazságosság” képzete, elég csak kiszámolni, hogy mi éri meg nekem jobban? Adót csalni, vagy fizetni? Az egész egy viszonylag egyszerű matematikai műveletté válik. Hosszú távon viszont – pontosan az igazságosság hiánya miatt – a rendszer fenntarthatatlan lesz. Az állam azért, hogy az adócsalók bevételeiből kieső adót pótolja, egyre nagyobb adókat vet ki, még nagyobb terheket róva a becsületesen-jogszerűen cselekvőkre és még inkább kedvet csinálva a logikusan számítóknak az újabb csalásra. A jog szinte képtelen a klasszikus, évezredek módszereivel követni a felgyorsult változásokat. A modern technológiák jogi szabályozásának kérdésköre kifejezetten aktuális, talán sosem volt ennyire az. Minden túlzás nélkül állíthatjuk, hogy ezen a ponton kezdi elveszíteni a jog leginkább a bele vetett bizalmat, melynek oka abban keresendő, hogy – a jogalkotási folyamat szabályozott

Israni, E., Algorithmic Due Process: Mistaken Accountability and Attribution in *State v. Loomis*, <http://jolt.law.harvard.edu/digest/algorithmic-due-process-mistaken-accountability-and-attribution-in-state-v-loomis-1>, (Letöltés dátuma: 2017. 10. 22.)

45 Programmers and their work need to be held to the same high ethical and constitutional standards to which we hold other actors in the criminal justice system. We need algorithmic due process.[42] To write and deploy code that is used to justify incarcerating and killing people is grave. Programmers should not be able to hide behind a veil of ignorance; Frankenstein’s creator is responsible for his actions.[43] Just as judges are compelled to explain not only their decisions but also their reasoning via published opinions, programmers must shed some light on their contributions. Israni, E., Algorithmic Due Process: Mistaken Accountability and Attribution in *State v. Loomis*, <http://jolt.law.harvard.edu/digest/algorithmic-due-process-mistaken-accountability-and-attribution-in-state-v-loomis-1>, (Letöltés dátuma: 2017. 10. 22.)

46 Hart, H. L. A., *The Concept of Law*, Oxford 1961, 39.

rendje, illetve egy új jogszabály megalkotása – átfutási ideje miatt – egyszerűen nem képes lépést tartani az állandó és szüntelen változással. Kártékony vírusok támadják meg a televíziókat, feltörik a közösségi profilokat és a privát levelezési rendszereket, megtámadják és zárolják a gigantikus méretű szervezetek védett belső hálózatait, amelyeket olykor még a titkosszolgálatok sem tudnak előre vetíteni. Nem tehető felelőssé ezért senki, pláne nem a jogalkotó vagy a sértettek, a kibertámadások áldozatai. Valahol olyan ez a „modern technológiák” kontextus, mint a kábítószeres bűncselekmények, ahol napról napra változik az a lista, mikor mi tekinthető drognak és mi került ki a listából, melyek a szintetikus drogok és aktuálisan melyek a pszichotróp anyagok, mi az a csekély mérték vagy mi tekinthető jelentősnek. Újabb és újabb dizájn drogok bukkannak fel, a köznapi szemlélő pedig csak kapkodja a fejét a nagy kavalkádban, és próbál kiigazodni a kusza szabályozásban, miközben ismét elhalad mellette az élet, mert a lista addigra már régen nem hatályos. Elengedhetetlen a jog innovációja is, azonban ez csak úgy történhet meg, ha folyamatosan szem előtt tartjuk a társadalmi ortodoxia szintjén megfogalmazott igazságokat. A jog tényleges működéséhez egyértelműen szükség van a jog belső tekintélyére is. A tekintélyt pedig csak a társadalmi ortodoxia biztosíthatja.

A mai törekvések azonban ezzel sokszor ellentétesek. A technikai jogalkotás egyre egzaktabb struktúrákat próbál kialakítani, az egyének számára egyre kevesebb mozgásteret, és egyre nagyobb ellenőrzési lehetőséget kínálva. Ahogy a gyorsajtásért járó bírság elől egyre nehezebb menekülni például a pályaszakaszhöz átlagsebesség mérés következtében, ugyanúgy az adócsalás elől is egyre nehezebb lesz menekülni például a készpénz megszűnését követően. Ezzel önmagában nem is lenne baj. A baj ott kezdődik, ha az egyént teljes egészében az ellenőrzése alá vonó állam/gazdaság/adatelemző a saját szabályai szerint kezdi el irányítani az egyén sorsát. Mindenki egyformán lehet más. Ebben a szerveződésben nem lesz szükség az igazság fogalmára, azonban nem is fog emberi jellegzetességeket mutatni. Minden kiszámítható és irányítható lesz, ellenben hiányozni fognak az alapvető értékek, azok, amelyeket az ortodoxia szintjén elemeztünk. Megfordul az Aquinói által leírt rendszer. Nem a kölcsönös igazság hozza létre az államot, hanem egy emberek feletti adattár határozza meg, hogyan cselekedjenek az egyének. A történelemben ezek a próbálkozások nem szoktak jóra vezetni. Nem volt a próbálkozás különösebben sikeres a kommunizmusban sem. Lukács György – korát megelőzve – mindezt a következőképp interpretálja: A „törvénynek és kiszámítható következményeinek nincs több (de nincs is kevesebb) jelentőségük, mint a környezet bármely olyan tényének, amellyel egy cselekvés kivitelezhetőségének megítélése során számolni kell; a törvény megsértésére tehát nem esik nagyobb hangsúly, mint például arra, mikor egy fontos utazás alkalmával az ember a vonatcsatlakozás elérésének esélyeit mérlegeli. Ha nem ez a helyzet, a törvény megsértése pátosszal teli felhangot kap, akkor ez annak a jele, hogy ... a jog ... még mindig képes belülről befolyásolni a

cselekedeteket...⁴⁷ Mi ezért a pátoszért küzdünk, amikor az ortodoxia szintjeit írjuk le.

A jogalkalmazó „pátoszát” a jog minden szereplőjének erkölcsi vagy éppen vallási hitele is meg kell, hogy alapozza. Ebből az erkölcsi, vallási hitelből marad egyre kevesebb a technikai jog kialakulása során. A politikus lassan szitokszóvá változik, de az ügyvéd, vagy a bíró kifejezés is egyre kevésbé jelent értéket a hétköznapi nyelvben. Mindez azonban nem elsősorban a politikust, ügyvédet vagy bírót minősíti, hanem azokat, akik létrehozták azt a társadalmat, amelyben ezeknek a hivatásoknak ilyen a megítélése. Végső soron az egyén felel mindenért. Pontosan emiatt kulcskérdés, hogy ki alkotja az egyént?

Fuller szerint⁴⁸ a jog belső erkölcsiségét az alábbi kritériumoknak való megfelelés határozza meg: a jog legyen 1. általános érvényű, 2. közzétett, 3. jövőbeli cselekvésre irányuló, 4. világos, 5. ellentmondásmentes, 6. leghatékabban követelő, 7. valamiféle állandósággal rendelkező, 8. a kinyilvánított szabály mutasson egyezést a hivatalos cselekvéssel. Fullert sokat kritizálták azért, mert nem ezeket az elveket nem tekintették a bírálók kellőképp „etikai”-nak. Ezzel szemben mi azt állítjuk, ha legalább ezeknek az elveknek megfelelne a jogalkotás, már nagyon sokat lépnénk az erkölcsiség felé. Gondoljunk csak arra, ha a jogalkotó kizárólag egy-egy személy vagy lobby-csoport érdekében alkot jogot (1. pont), esetleg arra, ha a közzététel „időzítettten” történik egy mögöttes cél elérése érdekében (2. pont) vagy arra, ha olyan adószabályok születnek, amelyek teljesítése esetén biztos a csőd a gazdaság egyes szereplőinél (6. pont), vagy éppen a már-már követhetetlen ütemű jogalkotásra (7. pont) és végül a 8. pontra, amely szerint a politikai akaratnak (hivatalos cselekvésnek) nem egyszerűen a saját választási sikerében, hanem a közösség érdekében kellene jogot alkotnia. De kérdezhetnénk Luhmann után, miért is kellene a politikának egy teljesen kívülálló valósággal, az állampolgárral foglalkoznia, ha számára csak a választási győzelem a fontos? Ráadásul itt ismét a kutatás kérdésébe ütközünk. Milyen felelőssége van a kérdőíveket lelkesen gyártó társadalomtudományoknak abban, hogy a társadalom ilyené alakulhatott?⁴⁹

Ezzel elérkeztünk a jog belső erkölcsiségének legbelsőbb pontjához: ahhoz, hogy miért hozzon áldozatot a hatalom? Ez pedig nem az ortopraxis, hanem az ortodoxia kérdése.

47 Lukács Gy., Történelem és osztálytudat, 1971, 563-564 o., in Varga Cs., A jog társadalomelmélete, 235. o.

48 Varga, A jog társadalomelmélete, 238. o.

49 „Hogy ezt egy, társadalmiságunk okán általánosan ismert példán illusztráljuk, nézzük meg a kérdőíveket. A kérdőív egy szembejövő dokumentum, melynek célja, hogy az emberre kérdéseket kényszerűen rá, amikre válaszolnia kell. Legyen bár, hogy nem akarunk válaszolni, legyen akár, hogy nem tudunk felelősségteljesen válaszolni – ez akkor is kényszerként jelentkezik, mutatva ki az etológia ebből a szempontból kedvező hatását arra, hogy szkeptikussá éppúgy szükségünk van statisztikáikra, mint ahogyan a természettudományoknak arra, hogy kvantitatív módszereiket a természetre alkalmazzák. Mindkét esetben a módszer uralma határozza meg, mit érdemes kutatni, és egyáltalán mi képes a tudomány tárgyává lenni. Ez azt jelenti, hogy a tudásból való hozzáférésnek ellenőrizhetőnek kell lennie.” Gadamer, A gondolkodás kezdetéről...

Az 1900-as évek legvégén még élt a hit, hogy a represszív,⁵⁰ a kényszerre, mint a hatalom erejére alapuló, közvetlenül politikai jog helyét átveszi az autonóm jog állapotán keresztül a felelős jog. A represszív jog kényszerét és „gyári moralizmusát” az autonóm jogban az intézményi moralitás veszi át, aminek lényege a hatalmi ágak szétválasztása, a jog politikától való függetlenítése. Az autonóm jog alapvető hite szerint a józan ész szerint alkotott szabályok, illetve az ember természetes kötelességtudata alkalmas arra, hogy a fékek és egyensúlyok rendszere, az eljárások szabályszerűsége egy értelmes és hatékony társadalmat működtessen. Erről a társadalmi berendezkedésről mondja Habermas: „a kulturális modernség a rémület birodalma, amely magán viseli a strukturálisan önmagától túl sokat követelő szubjektumközpontú ész totalitárius vonásait.”⁵¹ Ezt a szemléletet haladja meg a felelős jog ideája, amelyik – ha egyáltalán létezett – a nyugati jóléti államokra volt jellemző. Eszerint a jogrendnek képesnek kell lennie arra is, hogy szükség szerint az eljárási szabályokat, az ész merev szabályait a józan belátás segítségével felülírja. A jog feladata nem a szabályok megtartatása, hanem a társadalom célja szerinti cselekvés. Megjelenik a társadalmilag felelős állampolgár és politikus ideája, a társadalmi diskurzus,⁵² amelyik alkalmas arra, hogy egy új, jobb, a végtelenségig fejlődő világot hozzon létre. Ez azonban túl nagy feladatnak bizonyult az állam számára. Olyannyira, hogy miközben az állam azon erőlködött, hogy „jó legyen”, átalakult professzionálisan működő szolgáltató alrendszerre, megszüntetve önmaga központi jelentőségét. „A pénz és a hatalom sem megvásárolni, sem kikényszeríteni nem tudja a szolidaritást és az érületet (Sinn).”⁵³ A másik kérdés a gazdasági fenntarthatóság kérdése, például az NSZK-ban a jóléti idea egészen jól működött addig, amíg a Magyar Népköztársaság polgárai lelkesen fizették vissza kamatostul a felvett kölcsönöket. Ezáltal mindenki a saját szerepe szerint részt vett a gazdaság globális játszmájában. Kinek több, kinek kevesebb jutott. Alapvetően a pénz és a hatalom médiuma teremtette meg⁵⁴ azt a színpadot, amelyen az egyes jogrendek tündökölhettek. Mindez nem jelent mást, csak annyit, hogy a pénz és a hatalom médiuma vette át azt a szerepet, amit korábban az erkölcs vagy a vallás jelentett. Mindez egészen jól is működött napjainkig. Mára azonban – elsődlegesen a demográfiai kérdések hatására – új kérdések merültek fel. Ezért mondja Habermas: „a szolidaritás társadalomintegráló hatalmának fel kellene lépnie a pénz és a hatalom rendszerintegráló médiumaival szemben”.

Ezek a fogalmak szöges ellentétben állnak azzal, amit Habermas állít az innováció logikájáról: *„Eközben a szociális állam legitimitási mindenhol visszavonulóban vannak ... A gazdasági növekedést mozgásban tartja az innováció, amely első ízben kapcsoló-*

50 Varga, A jog társadalomelmélete, 301-310. o.

51 Habermas, J., Filozófiai diskurzus a modernségről, Budapest, 1998, 275. o.

52 Habermas, J., Filozófiai diskurzus a modernségről, Budapest, 1998, 291-294. o.

53 Habermas, J., Filozófiai diskurzus, 294. o.

54 Habermas, J., Filozófiai diskurzus, 288. o.

*dik össze az ellenőrzés alól szándékosan kivont fegyverkezési spirállal. ... A modern társadalmakban már nincs központi önreflexióra és irányításra hivatott illetékes hely.*⁵⁵

Mára világossá vált, hogy a jog igazi autonómiáját nem a jog által szabályozott hatalmi ágak szétválasztása, vagy a parlamentek által választott alkotmánybírák által működtetett alkotmánybíróság vagy éppen a közösségi médiák használata adja, hanem az állampolgárok (emberek) jog, erkölcs és vallástudata. Különösen is nagy jelentősége tud lenni ennek a ténynek, ha gyökeresen eltérő jogi, erkölcsi és vallási tudattal (vagy tudatlansággal) rendelkező embereknek kell(ene) egymás mellett élniük.

Ahogy látható, a jog belső erkölcsiségéből napjainkra nem sok maradt. Jelenleg kétségbeesett küzdelmet folytatunk annak érdekében, hogy az erkölctől megfosztott jogot technikai úton pótoljuk. A másik lehetőség, hogy a jog belső erkölcsét valamiféle külső erkölcs alapozza meg. Mára ez a külső erkölcs lehet a számunkra kissé idegen muszlim erkölcs, vagy a régmúltban még élő keresztyén erkölcs. A fő feladat tehát egyáltalán nem az ortopraxis szintjén folyó vitákba való bekapcsolódás, hanem az ortodoxia szintjének az újrafelfedezése. A vallás az erkölcs és a jog, mint igazságos rend fogalmainak a folyamatos állítása. A pontos jelentést pedig majd megpróbálja kirajzolni az ortopraxis.

3. Összegzés – Vissza a kultúrához

Összegzésként megállapíthatjuk, vissza kell találni az igazán emberihez. A világos vallási, erkölcsi identitás teszi lehetővé azt, hogy a jogalkotásunk is a közösség érdekét, életét szolgálja. Valamiért Örkény jól ismert egypercese ötlík fel újra és újra bennem:

IN MEMORIAM DR. K. H. G.

- Hölderlin ist ihnen unbekannt? – kérdezte dr. K. H. G., miközben a lódögnek a gödröt ásta.
- *Ki volt az?* – kérdezte a német ör.
- *Aki a Hyperion-t írta – magyarázta dr. K. H. G. Nagyon szeretett magyarázni. – A német romantika legnagyobb alakja. És például Heine?*
- *Kik ezek?* – kérdezte az ör.
- *Költők – mondta dr. K. H. G. – Schiller nevét sem ismeri?*
- *De ismerem – mondta a német ör.*
- *És Rilket?*
- *Őt is – mondta a német ör, és paprikavörös lett, és lelötte dr. K. H. G.-t.*

55 Habermas, Filozófiai diskurzus, 289-290. o.

AZ ONLINE SZERZŐDÉSKÖTÉS MAGÁNJOGI PROBLÉMÁI

„Ha azt akarjuk, hogy az Internet tovább növekedjen, közösen kell dolgoznunk azért, hogy biztosítsuk azt, hogy a vásárlás az Interneten olyan biztonságos legyen, mint a vásárlás egy nagyáruházban.” William J. Clinton²

Absztrakt

A technológia rohamos fejlődésének hatására az internet mára már begyűrűzött mindennapi viszonyainkba, általánossá vált az online kapcsolattartás; elektronikus ügyintézés; termékek, szolgáltatások interneten keresztül történő megvásárlása, igénybevétele – hogy csak néhány közismert példát említsünk. E terület folyamatos megújulásával, az innováció gyorsaságával azonban együtt jár a jogrendszer szüntelen változása, hiszen az „analóg” világ élethelyzeteinek rendezésére alkotott jogszabályok módosítására van szükség akkor, amikor e rendelkezéseket a digitális tér adta lehetőségek keretében alkalmazzuk.

Az internetnek köszönhetően kötelmi viszonyaink, a szerződéskötési gyakorlat is markáns átalakulás alatt áll, így a téma aktualitása megkérdőjelezhetetlen. Az elektronikus úton kötött szerződések világa számos nehézséget felvet, azonban e problémák java már megoldás alatt áll, vagy annak kiküszöbölése nem a jogalkotó feladata, hanem a fogyasztói tudatosság és kellő figyelem gyümölcse lehet, például a click-wrap szerződéses jelenség esetében. Fontos továbbá, hogy bármilyen lehetőségek is látnak napvilágot a technikai fejlődés előrehaladtával, az emberi akarat kinyilvánítása nem záródhat ki teljesen a szerződések megkötése, szerződéses ajánlatok elfogadása során.

Egy szolgáltató a weboldalán keresztül sok szerződést megkötöhet néhány algoritmus segítségével, működő automatizált visszajelzést küldő rendszerek építhetők ki, így elképzelhető, hogy a megrendelő személye adott esetben a valódi emberi szem elé már csak a kiszállítást végző személy esetében kerül. Ez azonban elkerülhetetlenül – ha kismértékben is – de félreértéseket szülhet, hiszen minden igény, szolgáltatás, termék más, és ha csak a klasszikus papír alapú kontraktusokból indulunk ki, minden szerződés különböző, ezt pedig nem hagyhatjuk figyelmen kívül az automatizált szerződéskötésnél sem. Az online szerződéskötésekkel kapcsolatos legfontosabb kihívás magánjogi szempontból álláspontunk szerint jelenleg az, hogy

1 Tanszékvezető, egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Polgári Jogi és Római Jogi Tanszék.

2 Public Papers of the Presidents of the United States: William J. Clinton, 1999. 2152.

a szerződést megkötő fogyasztóban, végfelhasználóban a hagyományos szerződéshez hasonló komfort alakuljon ki a szerződés létrehozása során.

1. Bevezetés

A technológia rohamos fejlődésének hatására az internet mára már begyűrűzött mindennapi viszonyainkba, általánossá vált az online kapcsolattartás; elektronikus ügyintézés; termékek, szolgáltatások interneten keresztül történő megvásárlása, igénybevétele – hogy csak néhány közismert példát említsünk. E terület folyamatos megújulásával, az innováció gyorsaságával azonban együtt jár a jogrendszer szüntelen változása, hiszen az „analóg” világ élethelyzeteinek rendezésére alkotott jogszabályok módosítására van szükség akkor, amikor e rendelkezéseket a digitális tér adta lehetőségek keretében alkalmazzuk. Elég, ha példaként arra a gondolunk, hogy a 2001-ben Magyarországon a háztartások 6%-a³ rendelkezett internet használatára alkalmas asztali számítógéppel, így az elektronikus úton történő kereskedelem egyértelműen nem volt túlságosan elterjedt forma. Ezzel szemben 2016-ban már a háztartások 79%-áról beszélhetünk e körben.⁴ Az új platformok használatából adódóan természetesen más kérdések is felmerülhetnek, például az adatvédelemre tekintettel, amely az elmúlt néhány év alatt szintén óriási módosuláson ment – és a jövőben megy⁵ – keresztül, ezekre azonban jelen tanulmány nem tér ki. Az internetnek köszönhetően kötelmi viszonyaink, a szerződéskötési gyakorlat is markáns átalakulás alatt áll, így a téma aktualitása megkérdőjelezhetetlen.

Feltehetjük tehát a kérdést, hogy vajon az online szerződéskötés – a klasszikus papíralapúval szemben – ténylegesen csak előnyökkel jár, és a digitalizáció a szerződéskötés területén is megkönnyíti életünket, vagy ennek épp ellenkezőjét detektálhatjuk?

Jelen kutatás célja, hogy felfedje az online szerződéskötés legjelentősebb magánjogi akadályait, többek közt a szerződés megkötése, értelmezése, a szerződésszegés esetén felmerülő nehézségeket, vagy a felelősség rendezésének kérdését. Feladata továbbá, hogy rámutasson azokra a legfontosabb pontokra, amelyek az imént említett esetkörökhöz kapcsolódva az interneten (vagy azon keresztül) történő szerződéses jogban változásokat jelentenek az eddigi „analóg” gyakorlathoz képest, valamint, hogy a kiemelésre kerüljenek a kötelmi jogviszonyok alanyait érintő – online szerződéskötésből eredő – veszélyek, buktatók.

- 3 FÁBIÁN Zoltán: *Digitális irástudás: a számítógép és az internethasználat elterjedtségének társadalmi jellemzői Magyarországon*, Budapest, 2002., TÁRKI, http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A-037/publikaciok/tpubl_a_037.pdf (Letöltés dátuma: 2017. 12. 07.) 152.
- 4 Központi Statisztikai Hivatal, *Magyarország 2016*. Budapest, 2017. Internetes melléklet, <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo2016.pdf> 59. (Letöltés dátuma: 2017. 12. 06.)
- 5 1. 1016/679/EU rendelet a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet).

Összességében a kutatás végső célja, hogy egy olyan tanulmány készüljön, amely alkalmas arra, hogy felhívja a figyelmet az interneten kötött szerződések kikerülhetetlen, visszas kérdéseire, – a lehetőségekhez mérten – megoldási javaslatokat kínálva, annak érdekében, hogy ezzel megelőzze az elektronikus úton kötött szerződések körében történő szerződésszegéseket, azokból eredő károkat, segítve egy jogszerű, – a korábbi klasszikus gyakorlatnak is megfelelő – online szerződéses szokásjog kialakulását, megszilárdulását.

2. Az elektronikus úton kötött szerződések szabályai

A hazai szabályozás alapját a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) 6. könyvének XVI. fejezete és az elektronikus kereskedelmi szolgáltatások, valamint az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások egyes kérdéseiről szóló 2001. évi CVIII. törvény (a továbbiakban: Ekertv.) tartalmazza. A két jogszabály által deklarált rendelkezések koegzisztens módon kiegészítik egymást, így mindkettő szabályai figyelembe veendők például egy elektronikus úton kötött szerződés esetében, azokat párhuzamosan kell értelmezni és alkalmazni. Ezekon felül a tanulmány későbbi részeiben szó esik az elektronikus kereskedelemmel és elektronikus aláírásokkal kapcsolatos egyéb jogszabályokról is, azonban a bevezetést követően, fontos, hogy a szabályozás általános, egyszerű, uniós és egyéb hatásoktól mentes magánjogi alapja kerüljön bemutatásra.

3. A szabályozás relevanciája

A szerződés – vonatkozzon bármilyen úton-módon kötött kontraktusra – a felek kölcsönös és egybehangzó jognyilatkozata, amelyből kötelezettség keletkezik a szolgáltatás teljesítésére és jogosultság a szolgáltatás követelésére.⁶

Az elektronikus út, mint szerződéskötési mód az Új Ptk. előtt a polgári jog számára szabályozatlan, szinte ismeretlen lehetőség volt, azonban alapjaiban nem különbözik sokban a klasszikus értelemben vett szerződésektől, hiszen a fő elemek, mint az ajánlat, az elfogadás és egyéb jognyilatkozatok nagyrészt megtalálhatók és értelmezhetők ebben az esetben is. Ellenben azt a néhány jelentős kérdést, amely sajátossá teszi a szerződéskötés ilyesfajta módját szükséges volt megfelelő szabályokkal rendezni,⁷ hiszen alapvető különbség, hogy a szerződő felek sok esetben személyesen nem ismerik egymást, nem találkoznak, az interneten keresztüli adatátvitel kapcsán hibák merülhetnek fel, a felek akaratbéli különbözősége kiütközhet a szerződés fontosabb részeinél. Ezért

6 Ptk. 6:58. §.

7 A Polgári Törvénykönyvről szóló törvényjavaslat részletes indokolása (6. könyv XVI. fejezet).

tulajdonított a jogalkotó egy egész fejezetet⁸ az Új Ptk.-ban ezen felmerülő aggályos pontok rendezésére.

A továbbiakra tekintettel elengedhetetlen, és tisztázandó szabály, hogy – ahogy Wellmann György fogalmaz – „az elektronikus szerződéskötés szabályai kizárólag az online („kattintások útján”) kötött szerződésekre vonatkoznak, és nem alkalmazhatók az elektronikus levelezés vagy azzal egyenértékű egyéni kommunikációs eszközzel (pl. sms) kötött szerződésekre.”⁹

Az elektronikus szerződéskötés – szerződés létrejöttével kapcsolatos – e szabályai főszabály szerint, – az Új Ptk. koncepciójára tekintettel – diszpozitívak, azonban a fogyasztó és a vállalkozás közötti ilyen módon kötött szerződések esetén kógenesek, az azoktól eltérő megállapodás semmis. Ez alapvetően jelentőségteljes rendelkezés, hiszen a kutatásban vizsgált online szerződéskötés főként a webshopok tekintetében felmerülő termék/szolgáltatást megrendelő fél – mint fogyasztó – és szolgáltató – vállalkozó – közötti online viszonyokat veszi szemügyre. Így az egyes bekezdésekben felvázolt és sok esetben vizsgált Ptk.-beli rendelkezések az eltérési lehetőségek tekintetében felmerülő vizsgálata is érdekes lehet.

A továbbiakban szemügyre vesszük az online kötött szerződések egyes ismérveit, majd rátérünk a gyakorlatból eredő, kifejezett visszásságokra, könnyen kialakuló problematikus helyzetekre.

4. Az elektronikus utat biztosító fél kötelezettségei

Elsőként fontos tisztázni, hogy az online szerződéskötés esetén a módszerből adódó elektronikus utat valamely félnek biztosítania kell, ez a fél rendszerint a vállalkozó, adott esetben a webshop üzemeltetője.

A törvény nagy hangsúlyt fektet az elektronikus utat biztosító fél kötelezettségeire, felelősségére, hiszen a kötelmi jog világában bármennyire is mellérendeltek a felek, és bármennyire kógenesek, eltérést nem engedők a fogyasztókra, vállalkozókra vonatkozó szabályok, néhány esetben egy bizonyos fokú hierarchia mégis érzékelhető a szerződő felek között. Ha például az elektronikus utat biztosító szolgáltató egy átfogó általános szerződési feltétellel korlátozza a másik fél mozgásterét, mert a fix szolgáltatásokat más keretek között nem vagy – jogosan – nem az elvárásoknak megfelelően nyújtja, így a szolgáltatást igénybe vevő kénytelen elfogadni a szolgáltató által diktált feltételeket. Ezzel szemben, akár az imént felvetett különbség ellensúlyozásaként fontos, hogy a szerződő fél teljes körűen megismerhesse az ajánlat és a szerződés tartalmát. Az elek-

8 Ptk. 6. könyv XVI. fejezet.

9 WELLMANN György: *A szerződés megkötésének általános és speciális szabályai* - II. rész, 2013. <http://ptk2013.hu/szaccikk/wellmann-gyorgy-a-szerzodesek-altalanos-szabalyai-az-uj-ptk-ban-ii-resz/3611> (Letöltés dátuma: 2017. 12. 07.)

tronikus utat biztosító fél részéről kötelezettség, hogy megfelelően tájékoztassa a vele szerződést kötni kívánó személyt.

A tájékoztatásnak a Ptk. szerint ki kell terjednie:

- a) A szerződéskötés technikai lépéseire, vagyis arra hogy a szerződés az interneten keresztül hogyan jön létre.¹⁰ Egy az elektronikus utat biztosító fél által működtetett online felület arra kialakított részén keresztül, vagy a felek kapcsolatfelvétele után elektronikus levélváltás formájában, esetleg az ajánlat megismerése után telefonon keresztül. Bármilyen lehetőséget is biztosít a szolgáltató a szolgáltatást igénybe vevő számára, arról megfelelően informálnia kell, mindezt célszerű közérdekű formában megtennie, hogy a szerződés megkötésének esetleges bonyolultabb technikai lépései ne tartsák vissza a vele szerződő partnereket.
- b) A megkötendő szerződés írásba foglalt minőségére, ennek rögzítésére az elektronikus utat biztosító fél részéről és az utólagos hozzáférhetőségre.¹¹ Jelentős kérdés, hogy az elektronikus úton kötött szerződés mikor tekinthető írásbelinek? A Ptk. a korábbi írásbeliségre vonatkozó szabályainak megfelelően (távirat, telefax) azonos követelményt állít az elektronikus úton tett jognyilatkozatok elé. Írásba foglaltnak minősül a jognyilatkozat, ha a benne foglalt tartalom alkalmas a változatlan visszaidézésére, valamint, ha alkalmas a nyilatkozattevő személyének és a nyilatkozattétel időpontjának megállapítására.
- c) Azokra az eszközökre, amelyek az adatok elektronikus rögzítése során felmerülő hibák azonosítását és kijavítását a szerződési jognyilatkozat megtételét megelőzően biztosítják.¹² Ebből adódóan fontos kötelezettség, hogy az elektronikus utat biztosító fél megfelelő hibakezelési mechanizmust állítson fel, amely megfelel arra, hogy a megkötendő szerződéseket esetlegesen befolyásoló tényezőket kiküszöbölje, kijavítsa, és így a felek által létrehozandó szerződés a kívánt tartalommal és akaratlan szülessen meg. Ennek hiánya a szerződő fél számára megtámadási ok lehet.¹³
- d) A szerződés nyelvére,¹⁴ hiszen ahogyan az a klasszikus szerződéseknél is követelmény, a szerződő feleknek együtt meg kell ismerniük és meg kell érteniük a szerződés minden rendelkezését, ez pedig a megfelelő nyelven történő szerződéskötés hiányában problémát okozhat.
- e) A szolgáltatási tevékenységre vonatkozó magatartási kódexről (ha létezik ilyen) és annak elektronikus hozzáférhetőségéről, amelyet az elektronikus utat biztosító fél magára nézve kötelezőnek ismer el.¹⁵ Például a pénzügyi szervezetek ügyfeleikkel

10 Ptk. 6:82. § (1) bek. a) pont.

11 Ptk. 6:82. § (1) bek. a) pont.

12 Uo. c) pont.

13 Ptk. 6:83. §.

14 Ptk. 6:82. § (1) bek. d) pont.

15 Uo. e) pont.

és partnereikkel szembeni magatartásáról szóló kódex,¹⁶ a szolgáltatókra nézve a szerződésben foglalt feltételeken kívül további kötelezettségeket teremtenek, amelyek megsértése akár szerződésszegő magatartásnak is minősülhet, ha erről rendelkezést tartalmaz a kódex.

A visszaigazolás küldéséhez a Ptk. további kötelezettséget kapcsol az elektronikus utat biztosító fél számára, aki „a másik fél szerződési jognyilatkozatának megérkezését köteles elektronikus úton késedelem nélkül visszaigazolni. A fél mentesül az ajánlati kötöttség alól és a szerződés teljesítésére nem kötelezhető, ha a visszaigazolás a másik félhez nem érkezik meg késedelem nélkül.”¹⁷

Az Ekertv. ezt a szabályt tovább boncolgatja, és úgy rendelkezik, hogy a szolgáltató köteles a megrendelő megrendelését elektronikus úton haladéktalanul, de maximum 48 órán belül visszaigazolni. Ha erre nem kerül sor, akkor a megrendelő mentesül a szerződéskötési kötelezettség alól.¹⁸

5. A szerződés létrejöttének időpontja

A tájékoztatáson felül fontos kérdés, hogy a szerződés pontosan mikor jön létre. Erre három megoldási lehetőséget állíthatunk fel, amelyek a következők:¹⁹

Első lehetőség, hogy a szerződés akkor jön létre, amikor a szerződő fél ajánlata elektronikus úton megérkezik a címzetthez, aki szerződési szándékában biztossá válik, azonban az elfogadó nyilatkozatát még nem küldi meg a másik fél részére. Itt tehát az akarati tényezőt vehetjük alapul, amely alapján létrejön a szerződés.

A másik mód, az előzőekben megkezdett folyamatot továbbviszi, ebben az esetben a szerződést onnantól kezdve tekinthetjük létezőnek, hogy az ajánlat címzettje elfogadó jognyilatkozatát, vagy a szolgáltató megrendelésének visszaigazolását elküldte a másik szerződő fél részére.

Harmadik variáns ama időpont, amikor az előbbi két elméletben felvetett jognyilatkozat/visszaigazolás megérkezik.

Végül az utolsó eshetőség a tudomásszerzés pillanata, vagyis az az időpont, amikor az első két elméletben említett ajánlat elfogadásáról az ajánlattevő tudomást szerez és visszaigazolást küld a másik fél részére. Ezáltal itt már mindkét fél bizonyosságot nyerhet a szerződés megkötésének másik fél általi szándékáról, így kétséget kizárólag

16 Pl.: Magatartási kódex a lakosság részére hitelt nyújtó pénzügyi szervezetek ügyfelekkel szembeni tisztességes magatartásáról https://www.otpbank.hu/static/factoring/sw/file/Magatartas_kodex.pdf (Letöltés dátuma: 2017. 12. 09.)

17 Ptk. 6:84. § (2) bek.

18 Ekertv. 6. § (2) bek.

19 Net-jog.hu: Mikor kötjük meg az elektronikus szerződést? 2013. <https://net-jog.hu/2013/06/01/mikor-kotjuk-meg-az-elektronikus-szerzodest/> (Letöltés dátuma: 2017. 12. 08.)

megállapíthatják, hogy a szóban forgó kontraktus létrejött és ez bipolárisan a felek számára érzékelhető, tudott tény.

A szerződés létrejöttének időpontjára az imént felvázolt elméleteken túl konkrét szabályokat tartalmaz a Ptk., amelynek 6:84. § (1) bekezdése alapján az elektronikus úton tett szerződési jognyilatkozat akkor válik hatályossá, amikor az a másik fél számára hozzáférhetővé válik. Ez esetben az Ekertv. nem rendelkezik másként, így tovább erősíti azt a korábban felvetett álláspontot, miszerint a két törvény szoros kapcsolatban áll egymással, sőt jelen esetben kijelenthető, hogy – ugyan a törvény nem tartalmaz ilyen rendelkezést – de a Ptk. – főként logikusan a szerződéskötésre vonatkozó szabályokra tekintettel – az Ekertv. háttérjogszabályaként is tekinthető.

6. Problematikus kérdések

A hazai általános és különös szabályok, valamint az elektronikus utat biztosító félre vonatkozó speciális rendelkezések tisztázása után az alábbiakban az elektronikus úton kötött szerződések kapcsán szóba kerülő, érzékelhető problémákra helyezzük a hangsúlyt. Ezen belül kitérünk azon felmerült megoldási lehetőségekre, amelyek ugyan egy problémát enyhítenek, de akár újabb kérdéseket nyitnak.²⁰

A visszasságokat néhány esetben idegen nyelvű, külföldi jogrendszerekben is felismert problémák elemzésére alapozzuk, bizonyítva, hogy ugyan a hazai szabályozás réseit kutatjuk, ellenben az online térben kötött szerződések nehézségei globális szinten megoldások után kiáltanak, valamint a hazai szakirodalom a téma újszerűségéből és vizsgált kérdésekből adódóan nem elég széleskörű.

7. A felek akaratának kinyilvánítása, személyes kontaktus hiánya

A kötelmi jogban a szerződés megkötésének alapvető feltétele, hogy a felek akarata megegyezzen,²¹ de felmerül a kérdés, hogy ennek kifejezése miként épülhet be egy elektronikus úton kötött szerződésbe. A klasszikus szerződéskötési igény esetén, akár szemtől-szemben vagy valamilyen meghatározott kommunikációs eszközökön keresztül a felek tárgyalnak egymással, amely során megismerik a másik fél feltételeit, elvárásait, kiegészíthetik ajánlataikat, rendezhetik a megkötendő szerződés minden kérdéses pontját, annak közös értelmezésével együtt. Nehéz megítélni, hogy a szerződés érvényesnek tekinthető-e, ha az egyik személyt „digitalizálták”. Vagyis például egy webshopen keresztül rendelünk meg egy szolgáltatást, ahol tulajdonképpen egy előre feltöltött, kitöltésre váró, blankettaszerződést találunk, a szolgáltatóval történő

20 1. elektronikus aláírás és a szerződések végrehajthatóságának kérdése vs. az elektronikus aláírás hitelessége.

21 1.: A szerződés Ptk-beli definíciójában az, „egybehangzó kifejezése” szókapcsolat [Ptk. 6:63. § (1) bek.].

személyes kontaktust mellőzve, úgy hogy a megrendelésről kapott visszaigazolás is egy automatizált mechanizmus alapján megy végbe. Természetesen – az említés szintjén legalábbis, – nem hagyhatjuk figyelmen kívül az ehhez kapcsolódó adatvédelmi kérdéseket, melyek a GDPR rendelet kapcsán különös jelentőséget nyernek.

A kötelmi jog klasszikus értelemben a szerződő felek akaratának feltétlen találkozását és egybehangzásának egyértelmű kifejezését igényli, hiszen így kézenfekvően egyszerűbb elkerülni a hibákat, ellentétben azzal az esettel, amikor a felek távol vannak egymástól, és az interneten, mint „közegen” keresztül szerződnek.²² Ezzel szemben számos elektronikus szerződést alakítottak ki a különböző algoritmusok szoftverek, vagyis megeshet, hogy egy weboldalon található adott, szerződés mögött – az egyedi, adott esetben – nincs aktív emberi akarat a szolgáltató oldalán, ami azt is jelentheti, hogy nincs személyes kontaktus, vagyis felmerülhet, hogy nincs valódi akarategyezés.²³ Az itt észlelt probléma, hogy egy automatizmusokkal működtetett szerződéskötés során a szolgáltató – személyes ráhatása hiányában – nem tudja megállapítani, hogy a vele szerződő fél rendelkezik-e a kontraktus megkötéséhez szükséges cselekvőképességgel, vagy egyáltalán jogképességgel, vagyis, hogy valós, létező személy-e. Továbbá a visszaélések is nehezebben kerülhetők el, mivel egy megvásárolni/megrendelni kívánt termék/szolgáltatás esetén az adatok megadásánál a szolgáltató nem tudja megállapítani, hogy valóban az adott személy kíván-e szerződést, kötni vagy azt más nevében teszi, felhatalmazás nélkül, esetleg más tudta nélkül. Erre megoldás lehet, ha szolgáltatás ellenértékének kifizetésére – a szolgáltatást nyújtó fél által kikötött módon – csak elektronikus úton kerülhet sor, amely ugyanúgy visszaélések táptalaja lehet, azonban valamivel nagyobb biztosítékot nyújt arra tekintettel, hogy a megrendelt terméket – szemben az utánvétellel – nagy eséllyel nem a hamis szerződési szándék, valótlan állítás kockázata mellett küldi meg, szállítja ki a megrendelőnek. Ezzel azonban újabb probléma merül fel, és a circulus vitiosus bezárul. A magyar vásárlók kevésbé bíznak az elektronikus utalásban, előrefizetésben, ha egy termék/szolgáltatás elektronikus úton történő megvételéről van szó.²⁴

22 Lawteacher.net: Potential Problems Using Electronic Contracts <https://www.lawteacher.net/free-law-essays/commercial-law/potential-problems-using-electronic-contracts-commercial-law-essay.php> (Letöltés dátuma: 2017. 12. 10.)

23 Uo.

24 Egy 2012-es felmérés szerint a magyar vásárlók csupán 14%-a élt a banki átutalás – mint fizetési lehetőség – módszerével. Piacessprofit.hu: Mit nekünk Amazon! Magabiztos magyar webshopok, 2012. http://www.piacessprofit.hu/infokom/mit_nekunk_amazon_magabiztos_magyar_webshopok/ (Letöltés dátuma: 2017. 12. 11.)

8. „Click-wrap szerződés”

Tény, hogy az aláírt és elfogadott klasszikus írott szerződések kötelező érvényűek, és kikényszeríthetők, azonban az internetes szerződések végrehajthatósága megkérdőjelezhető. Az elektronikus úton kötött szerződéseket – ahogy korábban is említésre került – az írásos szerződésekre vonatkozó elvek szabályozzák, azonban van egy apró hézag, ahol még a jogszerűen kialakított szerződési feltételek alapján eljáró szolgáltatóval szerződő fél is problémába ütközhet, ha hanyag módon cselekszik.

Gyakran előfordulhat, hogy egy kereskedelmi weboldal felhasználója, – jelen esetben a szerződő fél – nem olvassa el a vásárlási/szolgáltatás igénybevételi feltételeket, majd a weboldal a vásárlás előtt felkéri az említett feltételek elfogadására, amit ő gondolkodás nélkül megtesz. Az így megkötött megállapodásokat „click-wrap”²⁵ megállapodásoknak is nevezik, mivel a felhasználó általában elfogadja a szerződési feltételeket az „Egyetértés” jelölésre vagy feltüntetett hiperlinkre²⁶ kattintva.²⁷ Az ilyen szerződések általában kötelező érvényűek, függetlenül a hagyományos szerződésjogi elvektől, (hiszen írásbelinek minősülnek), ami azt jelenti, hogy amennyiben a vevő nem, vagy nem teljes körűen, olvassa el a vásárlási feltételeket, vagy a szolgáltató általános szerződési feltételeit, úgy nem ismeri meg megfelelően az általa megkötendő szerződés tartalmát. Azonban ezt elméletben a következmények teljes tudatában teszi, vagyis a későbbiekben megtévesztésre nem hivatkozhat. Kötelmi jogi szempontból, a jogszabályi előírásoknak a szolgáltató ebben az esetben is megfelel, mivel ő biztosítja a vevő számára, hogy megismerje feltételeit, hiszen a szerződés aláírásának elektronikus úton való megfelelője (jelen esetben pl.: a megrendelés gombra történő kattintás) előtt nyilatkoztatja a vevőt arról, hogy megismerte és elfogadja a – jelen példában – weboldal szerződési feltételeit. A vevő döntése, hogy ténylegesen meg kívánja-e ismerni a rá vonatkozó rendelkezéseket, vagy ezt figyelmen kívül hagyva, a gyakorlatban legtöbb esetben egy kattintással, vagy pipával jelezve elfogadja, hogy megismerte és rendben valónak találta a feltételeket, az ÁSZF-et. E probléma kiküszöbölése egyedül a szerződő fél figyelmességén múlik, hiszen részéről szükséges egy kellő odafigyelés, tudatosság, vagy legalábbis az ügylethez mértén megfelelően felelősségteljes gondolkodás, amikor a szerződést megkötöi.

25 Magyarul „kattintásokra vonatkozó szerződés” olyan típusú szerződés, amelyet széles körben használnak szoftverlicenckel és online tranzakciókkal kapcsolatban, és amelyek során a felhasználónak meg kell el kell fogadnia a feltételeket a termék vagy szolgáltatás megvásárlását, használatát megelőzően. Techopedia.com: Clickwrap Agreement <https://www.techopedia.com/definition/4243/clickwrap-agreement> (Letöltés dátuma: 2017. 12. 10.)

26 Definition: „An electronic link providing direct access from one distinctively marked place in a hypertext or hypermedia document to another in the same or a different document.”<https://www.merriam-webster.com/dictionary/hyperlink> (Letöltés dátuma: 2017. 12. 10.)

27 Graham J. H. Smith: *Internet Law and Regulation*, London, 2007., Sweet & Maxwell, 821.

9. Az elektronikus aláírás jelentősége, végrehajthatóság kérdése

Az elektronikus kereskedelmet tekintve (amely jelen esetben tágabb fogalom, mint a webshopokon keresztül online szerződéskötéssel történő vásárlás, szolgáltatás igénybevétele) a szerződésbe foglaltak érvényesítéséhez kapcsolódóan az Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Bizottság (a továbbiakban UNCITRAL, vagyis United Nations Commission on International Trade Law) már tett megerősítő lépéseket. 1980-ban elfogadták az áruk nemzetközi adásvételi szerződéseiről szóló egyezményt (a továbbiakban: CISG), amely deklarálja a nemzetközi piacon értékesített árukhoz kapcsolódó szerződések elismerését. Ellenben – az akkori technikai fejlettségéből adódóan – nem rendelkezik az e-kereskedelemre vonatkozó szabályokról. Emellett azonban CISG 13. cikke leírja, hogy milyen eszközökkel kötött szerződés minősül írásbelinek. Előírja, hogy az egyezmény alkalmazásában az táviraton és telexen keresztül kötött szerződés írásbelinek tekinthető. Bizonyos álláspontok szerint²⁸ ez az egy cikk elegendő az elektronikus úton kötött szerződések esetében is, hiszen a mai technikai viszonyok mellett csak ki kell terjesztenünk az írásbelinek minősülő eszközök körét.

Az UNCITRAL felismerte, hogy az elektronikus kereskedelem terjedése megköveteli, hogy további lépéseket tegyenek a megfelelő, fejlett szabályozás irányába. Ezt abban látja, hogy az elektronikus úton kötött szerződések esetében a végrehajthatóságot a szerződést kötő felek elektronikus aláírásához kapcsolná, amely megfelelően legitimálja, és biztosítja az érvényesíthetőséget.²⁹ Hiszen egy klasszikus szerződésen található aláírás esetén vélelmezhetjük annak érvényességét, végrehajthatóságát. Megoldás lehet tehát, ha az elektronikus aláírást a papír alapú szignó szintjére emeljük.

Az UNCITRAL ezért 1996-ban elfogadta az elektronikus kereskedelemről szóló mintatörvényt, amelyben hivatalosan is elismerésre kerültek az online szerződések.³⁰ Az UNCITRAL modelltörvény előírja, hogy az államoknak biztosítaniuk kell, hogy az ilyen szerződések a felekre nézve jogilag kötelező jellegűek legyenek, továbbá papír alapúhoz hasonlóan ismerjék el az elektronikus aláírások legitimációs erejét is. A modelltörvény elfogadásával ezt a kötelezettséget erősített meg az Európai Parlament és a Tanács, amikor 2000-ben az elektronikus kereskedelemről szóló irányelvnek³¹

28 Potential problems using electronic contracts <https://www.lawteacher.net/free-law-essays/commercial-law/potential-problems-using-electronic-contracts-commercial-law-essay.php#ftn7> (Letöltés dátuma: 2017. 12. 10.)

29 United Nations Commission on International Trade Law, *Promoting confidence in electronic commerce: legal issues on international use of electronic authentication and signature methods*, Vienna, 2009. http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/electcom/08-55698_Ebook.pdf 36. (Letöltés dátuma: 2017. 12. 11.)

30 UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce (1996) Article 16.

31 Az európai parlament és a tanács 2000/31/EK irányelve a belső piacon az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások, különösen az elektronikus kereskedelem, egyes jogi vonatkozásairól („elektronikus kereskedelemről szóló irányelv”).

elektronikus úton kötött szerződésekre vonatkozó szakaszának 9. cikkében előírta a tagállamok számára, hogy nemzeti jogukban biztosítsanak megfelelő jogi környezetet az elektronikus úton megkötésre kerülő szerződéseknél és alakítsák ki az elektronikus aláírások rendszerét.³²

Az 2000/31/EK irányelv egyik alapelve volt, hogy elektronikus aláírást „minden szempontból egyenértékűnek kell tekinteni a hagyományos aláírással, valamint hogy az Európai Közösség tagállamai elfogadják egymás elektronikus aláírásait és tanúsítványait és támogatják a térség más államainak a rendszerhez való csatlakozását is.”³³

Magyarország az elektronikus aláírás vonatkozásában 2001-ben, XXXV. számmal törvényt fogadott el, amelynek az elektronikus aláírásra vonatkozó szabályok kialakításán túl legfőbb célja az elektronikus kereskedelem és elektronikus közigazgatás megteremtése volt.³⁴

Azonban az erős informatikai innovációnak köszönhetően néhány év elteltével az EU-nak ismét foglalkoznia kellett az elektronikus aláírások kérdésével, melynek eredményeként megszületett az eIDAS („electronic identification and trust services”) rendelet.³⁵ Amelyet Magyarországon az elektronikus ügyintézés és a bizalmi szolgáltatások általános szabályairól szóló 2015. évi CCXXII. törvénnyel hirdettek ki, és amely hatályon kívül helyezte a 2001-es e-aláírásról szóló törvényt.

Így tehát, hazánkban is a papír alapú aláírással egyenértékűnek minősül az elektronikus szignó, vagyis elviekben a szerződésbe foglaltak teljesítésének nem lehet korlátja, hogy a felek nem egy helyen és egy időben írják alá az általuk megkötött szerződést.

10. Összegzés

Láthatjuk, hogy az elektronikus úton kötött szerződések világa számos nehézséget felvet, azonban e problémák java már megoldás alatt áll, vagy annak kiküszöbölése nem a jogalkotó feladata, hanem a fogyasztói tudatosság és kellő figyelem gyümölcse lehet, például a click-wrap szerződéses jelenség esetében. Fontos továbbá, hogy bármilyen lehetőségek is látnak napvilágot a technikai fejlődés előrehaladtával, az emberi akarat

32 9. cikk (1) bek.: „A tagállamok biztosítják, hogy jogrendszereik tegyék lehetővé a szerződések elektronikus úton történő megkötését. A tagállamok biztosítják különösen azt, hogy a szerződéskötési folyamatra alkalmazandó jogi követelmények ne akadályozzák az elektronikus úton kötött szerződések alkalmazását, és ne fesszák meg az ilyen szerződéseket joghatásuktól és érvényességüktől elektronikus úton történő megkötésük miatt.”

33 ENDRŐDI Csilla, HORNÁK Zoltán: Az elektronikus aláírásról szóló törvény elemzése <https://nws.niif.hu/ncd2001/docs/eloadas/89/index.htm> (Letöltés dátuma: 2017. 12. 10.)

34 SZEGŐ Iván Miklós: A parlament elé kerül az elektronikus aláírásról szóló törvénytervezet, 2001. http://www.napi.hu/informatika/a_parlament_ele_kerul_az_elektronikus_alairasrol_szolo_torvenytervezet_64900.html (Letöltés dátuma: 2017. 12. 11.)

35 910/2014/EU rendelet.

kinyilvánítása nem záródhat ki teljesen a szerződések megkötése, szerződéses ajánlatok elfogadása során. Egy szolgáltató a weboldalán keresztül sok szerződést megköthet néhány algoritmus segítségével, működő automatizált visszajelzést küldő rendszerek építhetők ki, így elképzelhető, hogy a megrendelő személye adott esetben a valódi emberi szem elé már csak a kiszállítást végző személy esetében kerül. Ez azonban elkerülhetetlenül – ha kismértékben is – de félreértéseket szülhet, hiszen minden igény, szolgáltatás, termék más, és ha csak a klasszikus papír alapú kontraktusokból indulunk ki, minden szerződés különböző, ezt pedig nem hagyhatjuk figyelmen kívül az automatizált szerződéskötésnél sem, és akkor – ahogy a bevezető előtti idézetben – William J. Clinton is fogalmaz, olyan biztonságos lehet az interneten történő vásárlás, mintha egy nagyáruházban vásárolnánk. A biztonság pedig feltehetően erősebb bizalmat váltana ki a magyar fogyasztók körében is, így talán nagyobb arányban vennék igénybe a banki átutalás lehetőségét, mint fizetési módszert, a szerződés tárgyához kapcsolódó ellenérték megfizetésekor, amely módszerrel alkalmazásával tovább erősítenék ezt a folyamatosan alakuló, a bizalom és a biztonság koherenciájára épülő – néhol kisebb aggályokkal megtűzdelt – online szerződéskötési rendszert.

KIBERBÜNÖZÉS

Absztrakt

Kiberbűnözés

A tanulmány első része a nemzetközi és európai uniós jogforrásokra koncentrál, amelyek alapvetően meghatározzák az e körbe tartozó magatartások megítélését és kriminalizálását. A kiberbűnözés fogalma rendkívül komplex, mind az érintett tárgyi kört, mind az elkövetési formákat, valamint az áldozatokat tekintve. Ide tartoznak bizonyos gazdasági bűncselekmények, a magánélethez való jogot, a személyes adatokhoz fűződő jogot és a magánszférát sértő bűncselekmények, továbbá egyes szexuális indíttatású bűncselekmények is. E fogalomnak mégis van egy sajátos, szűkebb tartalma is, amely kifejezetten a számítógép segítségével, online elkövetett bűncselekményeket jelenti.

A kiberbűnözéssel szembeni fellépés új megközelítést kíván a hatóságok részéről. A kiberbűnözés olyan új elkövetési formákat hívott életre, amelyekkel szemben a hagyományos bűnüldözési módszerek hatástalanok. Az elkövetők arctalan vagy hamis identitást használó személyek, akiknek tartózkodási helye gyakran beazonosíthatatlan. Ennek előnyeit kihasználva, a számítógépes anonimitás védelme mögé bújva a kiberbűncselekmények elkövetői magányosan vagy szervezett formában súlyos károkat okozhatnak a sértett(ek)nek, mind anyagi, mind erkölcsi szempontból. A kiberbűnözés jelenségének kezelése széles körű összefogást és együttműködést kíván, amelynek kialakítása az európai és a hazai jogalkotó sürgető feladata.

1. Bevezető

Az internetes bűnözés megjelenését és annak a bűnüldözésre (felderítés, bizonyítás) és az igazságszolgáltatásra tett hatását a globális szervezett bűnözés kihívásaihoz lehet leginkább hasonlítani. Oly mértékben tér el mindkét jelenség a hagyományos bűnözési formáktól, hogy az állam és a társadalom kizárólag abban az esetben tud hatékonyan fellépni ellenük, ha maga is szakít a hagyományos büntetőjogi, büntetőeljárásjogi

1 Egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Bűnügyi Tudományok Intézete.

2 Intézetvezető, egyetemi tanár, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Bűnügyi Tudományok Intézete.

eszközökkel, társadalmi kontroll-fajtákkal és speciális tudással szerelkezik fel a mindig jóval előrébb járó bűnözők felkutatása és elítélése érdekében.

A bűncselekmények jelentős része megvalósítható a kibertérben is. S. Ábel a 22 rendbeli emberölés előkészületéről az interneten tudósított, az ott megjelentetett írásai képezték az ellene indított büntetőeljárás bizonyítékait. Az orvosi ellátásban ma már jelen van az elektromos irányítású inzulinadagoló, pacemaker, amelyek esetében egy rosszindulatú beállítás vagy esetleges leállítás súlyos egészségi károkat, akár halált is eredményezhet. Az emberölés speciális alakzata, a 14. életévét be nem töltött személy öngyilkosságra rábírása, elkövethető interneten keresztül is.

Az internet egyrészt új bűncselekmények megjelenését hozta el, másrészt a már létező bűncselekmények letelepítését új helyszínre.³

Kérdésként merül fel, hogy szükség van-e „Digitális Btk.”-ra? Esetleg elegendő a hatályos Büntető Törvénykönyv a jelenlegi szabályozási szempontokkal, amelyben külön nevesítve vannak a közvetlenül a cybercrime körébe tartozó cselekmények (pl. a Btk. XLIII. fejezetében szereplő tiltott adatszerzés és információs rendszer elleni bűncselekmények), a hagyományos bűncselekmények (pl. a kiskorúval való kapcsolattartás akadályozása) és azok, amelyek a hagyományos világban és a virtuális térben egyaránt megvalósíthatóak (pl. zsarolás, rágalmozás, zaklatás).

További kérdés, hogy a további, kimerítő kriminalizáció-e a jövő útja vagy pedig a már meglevő különös részi törvényi tényállások mellett inkább a büntetőeljárás szorul frissítésre, korszerűsítésre. Szükséges-e a büntetőjogban a proaktív hozzáállás, hogyan egyeztethető össze az alkotmányos alapelvekkel a jövőben keletkező káros magatartások előzetes védelme?

2. Nemzetközi fellépés

Egyes nemzetközi és regionális szervezetek, mint a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD), az ENSZ (UNODC)⁴ és az Európa Tanács régóta foglalkoznak a kiberbűnözés jelenségével és hátterével.⁵ Igyekeznek a számítógépek felhasználásával elkövethető bűncselekmények széles körének kriminalizálására javaslatot tenni és megoldást találni.

3 NAGY Zoltán András: Bűncselekmények számítógépes környezetben. Ad librum, Budapest, 2009.

4 Az ENSZ Kábítószer-ellenőrzési és Bűnmegelőzési Hivatala.

5 Lásd pl. az OECD vonatkozó iránymutatását az információs rendszerek biztonságáról, 1992. november 26., az Európa Tanács 1989. évi 9. számú ajánlását (minimum és fakultatív lista a büntetendő számítógépes bűncselekményekről), az Európa Tanács Budapesten, 2001. november 23-án kelt Számítástechnikai Bűnözésről szóló Egyezménye (ETS 85), <https://www.unodc.org/southeastasiaandpacific/en/what-we-do/toc/cyber-crime.html> (Letöltés dátuma: 2017.12.11.)

Az Európai Unió saját pénzügyi érdekeinek védelme kapcsán foglalkozott először a kiberbűnözéssel, ám az első kerethatározatok elfogadása óta eltelt időben világossá vált, hogy nem csak a gazdasági bűnözés területén terjed ezen elkövetési forma. Az Europol keretei között 2013-ban létrehozott Számítástechnikai Bűnözés Elleni Európai Központ⁶ tevékenysége és az Európai Unió friss Kiberbiztonsági stratégiája⁷ alapvetően meghatározzák a kiberbűnözés elleni európai fellépés irányait. Az EU legújabb irányelvei pontos kötelezettségeket rónak a nemzeti jogalkotókra a kiberbűnözés elleni fellépés körében.

A tanulmány egyes részeiben a vonatkozó egyezmények egyes részei kiemelt figyelmet kapnak az adott résztema feldolgozása szempontjából. A jelen fejezet a nemzetközi és európai jogi háttér átfogó bemutatására tesz kísérletet.

2.1. Az ENSZ kiberbiztonsági programja

Az ENSZ/UNODC felfogásában a kiberbűnözés bonyolult jelenség, amely határokon átívelő sajátosságokat mutat és szervezett bűnözői csoportok érdeklődésének középpontjában áll. Az elkövetők és áldozataik gyakran egymástól távol eső helyeken tartózkodnak, ami azt jelenti, hogy e bűnözési forma egymástól földrajzilag távoli területeket érint és kapcsol össze. Ez hatékony, dinamikus és szoros együttműködést igénylő fellépést tesz szükségessé a hatóságok részéről.

Az ENSZ jogalkotási programjának keretein belül a Globális Kiberbűnözési Program⁸ hivatott segíteni a fejlődő országokat a kiberbűnözéssel kapcsolatos jelenségek elleni fellépésben kapacitásépítés és szakértői segítségnyújtás keretei között. A programot, amely idén elsősorban Latin-Amerikára és Kelet-Afrikára koncentrál teljes egészében Ausztrália, Kanada, Japán, az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Norvégia finanszírozza.

A kiberbűnözés vagy kibertámadások definícióját ez a program nem adja meg, de megállapítja, hogy a kiberbűncselekmények jellemzően az alábbi csoportokra oszthatók: (i) számítástechnikai adatok és rendszerek megbízhatósága, integritása és elérhetősége elleni támadások; (ii) számítógéppel összefüggő cselekmények; (iii) káros tartalommal kapcsolatos cselekmények; szerzői és hasonló jogok megsértésével kapcsolatos cselekmények.

E megközelítésben számítógépet célzó vagy a számítógépet felhasználó cselekmények lehetnek, külön kiemelve a gyermekeket sértő online bűncselekményeket, mint a kiberbűncselekmények sajátos formáját.

6 <https://www.europol.europa.eu/about-europol/european-cybercrime-centre-ec3> (Letöltés dátuma: 2017.11.23.)

7 <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/cyber-security> (Letöltés dátuma: 2017.11.23.)

8 <https://www.unodc.org/unodc/en/cybercrime/global-programme-cybercrime.html> (Letöltés dátuma: 2017.11.22.)

2.2. Az Európa Tanács dokumentumai

Az Európa Tanács elkötelezett a kiberbűnözéssel szemben való hatékony fellépés mellett. A Büntetőjogi Problémákkal foglalkozó Európai Bizottság javaslata alapján az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága 1989. szeptember 13-án elfogadta a számítógéppel kapcsolatos bűncselekményekről szóló R (89) 9. sz. Ajánlást,⁹ amely a számítógépes bűnözés üldözésével kapcsolatos első, alapvetően tájékoztató célú lépések megtételére ösztönözte a tagállamokat.

A 2001-ben elfogadott budapesti Cybercrime Egyezmény¹⁰ aláírását követően további intézményeket hívott életre az Egyezmény rendelkezéseinek betartása, támogatása és hatékonysága érdekében.¹¹

A Cybercrime Egyezmény Bizottsága (Cybercrime Convention Committee) az Egyezmény nyomán jött létre, tagjai az Egyezményben részes országok képviselői. A Bizottság az Egyezményben foglaltak betartását segíti elő és részt vesz az esetleges módosítások előkészítésében. Az Egyezmény a xenofóbia és rasszizmus elleni protokollal gazdagodott 2003-ban, jelenleg pedig a felhőben elérhető elektronikus bizonyíték büntetőeljárásbeli felhasználásáról szóló protokoll előkészítése zajlik,¹² ami a kiberbűncselekményekkel kapcsolatos bizonyítási nehézségeket küszöbölheti ki. A szabályozás jelentőségét jelzi, hogy Egyezményt a mai napig 56 ország ratifikálta: az Európa Tanács 47 tagja közül mindössze 4 nem tette meg a megfelelő lépéseket ez ügyben, míg 13 egyéb ország, köztük Ausztrália és az Amerikai Egyesült Államok, legutóbb pedig Costa Rica ismerte el magára kötelezőnek az Egyezmény rendelkezéseit.

Az Egyezmény globális elismertsége azt is jelzi, hogy világszerte növekvő igény mutatkozik a kiberbűnözés jelenségének kezelésére, de más regionális szervezetek egyelőre nem jártak sikerrel a kérdés szabályozása terén.

Hazánk 2004-ben ratifikálta¹³ az Egyezményt, amely 2004. július 1-től hatályos Magyarországon és a magyar jogalkotóra és a jogalkalmazókra is kötelezettségeket ró mind büntető anyagi jogi, mind eljárási jogi területen.

Az előbbieket tekintve a jogalkotó az Egyezmény rendelkezéseivel, definícióival összhangban alakította ki a számítógépen bűnözésre vonatkozó hazai büntetőjogi szabályozást. A büntető törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: Btk.) a számítástechnikai rendszer és az adat fogalmát az Egyezmény definícióival

9 <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=610660&SecMode=1&DocId=702280&Usage=2>

10 Az Európa Tanács Budapesten, 2001. november 23-án kelt Számítástechnikai Bűnözésről szóló Egyezménye (ETS 185).

11 <https://www.coe.int/en/web/cybercrime/home>, Our approach (Letöltés dátuma: 2017. 12.05.)

12 <https://www.coe.int/en/web/cybercrime/-/1st-meeting-of-the-protocol-drafting-group-on-the-second-additional-protocol-to-the-convention-on-cybercrime> (Letöltés dátuma: 2017.11.05.)

13 2004. évi LXXIX. törvény az Európa Tanács Budapesten, 2001. november 23-án kelt Számítástechnikai Bűnözésről szóló Egyezményének kihirdetéséről.

összhangban határozza meg. Az Egyezmény kiemel számos bűncselekménycsoportot, amelyeket a kiberbűncselekmények fogalmi körébe sorol, majd az egyes bűncselekményeket ezeken belül tipizálja:

1. *Számítástechnikai rendszer és számítástechnikai adat hozzáférhetősége, sérthetetlensége és titkossága elleni bűncselekmények*
 - Jogosulatlan belépés
 - Jogosulatlan kifürkészés
 - Számítástechnikai adat megsértése
 - Számítástechnikai rendszer megsértése
 - Eszközökkel való visszaélés
2. *Számítógéppel kapcsolatos bűncselekmények*
 - Számítógéppel kapcsolatos hamisítás
 - Számítógéppel kapcsolatos csalás
3. *Számítástechnikai adatok tartamával kapcsolatos bűncselekmények*
 - Gyermekpornográfiával kapcsolatos bűncselekmény
4. *Szerzői vagy szomszédos jogok megsértésével kapcsolatos bűncselekmények*

Az Egyezmény szövege szerint a szerződő felek kötelesek az említett cselekményeket pönalizálni, azok bűnsegédként vagy felbujtóként elkövetett részei magatartásait és kísérletét is.¹⁴ A Btk. nem emeli ki egyenként a fenti bűncselekményeket, noha a törvény indokolása megjegyzi, hogy az említett bűncselekmények valóban elkövethetők online módszerekkel és a hagyományos elkövetés mellett egyes tényállások keretei között ezeket is büntetni rendeli a törvény. Az Egyezmény szövegétől való szövegyszerű eltéréseket (pl. az információs rendszer védelmét biztosító technikai intézkedés kijátszása esetén a „birtoklás” fordulat hiányát) a Btk. indokolása megmagyarázza és rámutat arra, hogy a hatályos szabályozás megfelel az Egyezmény céljának.

Találunk azonban öt olyan tényállást a Btk.-ban, amelyek önálló deliktumként kifejezetten online elkövetést pönalizálnak és a legsúlyosabb jogsérelmeket szankcionálják: gyermekpornográfia, tiltott adatszerzés, információs rendszer vagy adat megsértése, információs rendszer védelmét biztosító technikai intézkedés kijátszása és az információs rendszer felhasználásával elkövetett csalás. A kiberbűnözéssel kapcsolatos tényállások ugyan a Btk. különböző fejezeteiben kerültek szabályozásra, de céljuk ugyanaz, az *„információs rendszerek megfelelő működtetéséhez és az abban foglalt adatok megőrzéséhez fűződő társadalmi érdek védelme.”*¹⁵

14 Hazánk egy fenntartást fűzött az Egyezményhez, a gyermekpornográfiával összefüggő szövegrész egyik fordulatát (9. Cikk 2. „gyermekpornográfia” fogalma alatt olyan pornográf termék értendő, mely vizuális úton ábrázol: (...) *b*) kifejezetten szexuális magatartást tanúsító kiskorúnak tűnő személyt;) nem alkalmazza. Egyebekben az egyezmény teljes szövegét magára kötelezőnek ismerte el.

15 Lásd a Btk. indokolását.

Az Egyezmény a szankcionálás terén arányos, hatékony és visszatartó erejű büntetések alkalmazását írja elő, amelyek akár szabadságelvonással is járhatnak. Kiemeli a jogi személyek felelősségre vonásának fontosságát is, de a felelősség jellegének (büntetőjogi, polgári jogi, közigazgatási jogi) meghatározását a nemzeti jogrendszer hagyományaira és sajátosságaira tekintettel rendeli megállapítani. A szankcionálást tekintve az egyezmény a jogi személyekkel szemben is „*arányos, hatékony és visszatartó erejű büntetőjogi, illetőleg nem büntetőjogi szankciók[at] vagy intézkedések[et]*” vár el, ide értve a pénzügyi szankciókat is. A hatályos magyar szabályozás (beleértve a jogi személyekkel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről szóló 2001. évi CIV. törvényt is) teljesíti az Egyezményben foglalt vonatkozó kötelezettségeket.

A büntetőeljárás szabályozással összefüggő jogalkotói kötelezettségek elsősorban a számítástechnikai adatok összegyűjtése, megőrzése, közlése, átvizsgálása és lefoglalása terén jelentkeznek. Az Egyezmény a felderítéssel kapcsolatos nemzetközi együttműködés nemzeti kereteinek megalkotását is az egyes nemzeti jogalkotók feladatává teszi elsősorban a kiadatás és a jogsegély szabályozása terén.

2.3. Az Európai Unió jogalkotási prioritásai

A kiberbűnözéssel szembeni harc a térség másik meghatározó szervezetében, az Európai Unióban is a prioritások közé tartozik. Bár a kiberbűnözés definíciójával az EU is adós marad, mégis meghatároz három olyan fogalmi kört, amelyek alapvetően meghatározzák e határok nélküli jelenséget. A kifejezetten az Internet felhasználásával elkövetett bűncselekmények, az online módszerekkel elkövetett hamisítás és csalás, valamint a jogellenes online tartalmakkal kapcsolatos cselekmények tartoznak e körbe.

Az Európai Unió az 2001-ben elfogadott első vonatkozó kerethatározat óta számos olyan irányelvet fogadott el, amely a számítógépes bűnözés különböző formáinak kriminalizálását javasolja a tagállamok számára.¹⁶ Ezek azonban mára több szempontból meghaladottá váltak és újabb szabályozási megoldások szükségességét vetik fel.

Egy nemrég folytatott kérdőíves kutatás lesújtó képet ad az európai polgárok kiberbűnözéssel és -veszélyekkel kapcsolatos ismereteiről. A Special Eurobarometer mind a 28 országra kiterjedő felmérésében a polgárok internetezési, adatmegosztási

16 Pl. Az Európai Parlament és a Tanács rendelete az elektronikus hírközlés során a magánélet tisztelgéséről és a személyes adatok védelméről, valamint a 2002/58/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről (elektronikus hírközlési adatvédelmi rendelet javaslata, 2017); Az Európai Parlament és a Tanács 2002/58/EK irányelve (2002. július 12.) az elektronikus hírközlési ágazatban a személyes adatok kezeléséről, feldolgozásáról és a magánélet védelméről („Elektronikus hírközlési adatvédelmi irányelv”); Az Európai Parlament és a Tanács 2011/92/EU irányelve (2011. december 13.) a gyermekek szexuális bántalmazása, szexuális kizsákmányolása és a gyermekpornográfia elleni küzdelemről, valamint a 2004/68/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról.

szokásait, az internet veszélyeiről alkotott felfogásukat és az internet használatra jellemző tudatosságot vizsgálták.

A válaszadók többsége (56%-a) úgy véli, hogy a kiberbűncselekmények jelentős nemzetbiztonsági kockázatot jelentenek, ezért hatékony fellépést igényelnek. A válaszadók 45%-a aggódik a személyes adatokkal való online visszaélés miatt és 42%-uk véli úgy, hogy az online fizetési tranzakciók kockázatosak. A megkérdezettek mintegy 20%-a ugyanakkor nem tartja valósnak az online tranzakciókkal kapcsolatban felmerülő kockázatokat. A többség tájékozottnak tartja magát a cybercrime jelenség körébe tartozó kérdésekkel kapcsolatban és úgy érzi, kellő körültekintéssel jár el a számítógép használata során; az arányok az egyes tagországokban eltérően alakultak. Azonban a válaszadók többsége ugyancsak beszámolt arról is, hogy legalább egy alkalommal számítógépes bűncselekmény sértettje volt. Összességében elmondható, hogy a polgárok a személyiséglopás, a káros szoftverek és az online csalás / bankkártya csalás miatt aggódnak leginkább, és ezek azok a bűncselekmények, amelyekkel a legtöbben sértettként találkoztak. Végül fontos kiemelni azt, hogy a válaszadók majdnem fele egy vagy több módszert is alkalmaz annak érdekében, hogy gyermekét megvédje a cybercrime jelenségtől. Ezen módszerek közül a később a jelen tanulmányban is felmerülő ismeretterjesztés a legfontosabbnak ítélték között kapott helyet.¹⁷

Az EU felfogásában a kiberbűnözés határokon átívelő probléma, és – a korábban kifejtetteknek megfelelően – olyan bűncselekményeket jelöl, amelyeket online, elektronikus kommunikációs eszközök és információs hálózatok felhasználásával követnek el. Az ily módon megvalósított bűncselekmények listája változatos, a legtipikusabbak az információs rendszerek elleni támadások, az online csalási és hamisítási cselekmények (személyazonossággal visszaélés vagy rosszindulatú kód használata), valamint az illegális, pl. gyermekpornográfiát megvalósító tartalmak terjesztése.

A várakozások szerint a kiberbűnözés körébe tartozó bűncselekmények több milliárd eurónyi kárt okoznak évente. Az Internet térnyerésével, az Internet-kompatibilis számítástechnikai eszközök széles körű elterjedésével és a világhálón megosztott vagy más módon elérhetővé tett személyes adatok arányának elképesztő ütemű növekedésével az európai társadalmak egyre kiszolgáltatottabbak.

2.3.1. A kiberbűnözéssel szembeni fellépés általános keretei

Az Európai Bizottság felismerte a jelenség veszélyeit és azt, hogy a helyzet kezelése közös fellépést kíván, és az EU tagállamaival és intézményeivel szoros együttműködésben harcot hirdetett a kiberbűnözés ellen. A közösségi jogalkotás a kiberbűnözés jelentette kihívásokra igyekszik reagálni, elsősorban az információs rendszerek elleni

¹⁷ <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/SPECIAL/surveyKy/2171> (Letöltés dátuma: 2017.12.10.)

támadás, a gyermekpornográfia, az online sértő cselekmények, az online magánszféra védelme, valamint az online csalás és hamisítás területén.

A kiberbűncselekményekkel szembeni hatékony ellenállás biztosítása, a kiberbiztonság elősegítése és a tagállamok, valamint az EU intézményei, ügynökségei és szervezetei ellen intézett támadások kivédéséhez az EU jelentősebb és hatékonyabb megoldásokat igényel. A közös piac ugyancsak erősebb kiberbiztonságot kíván, az EU technológiai kapacitásait növelni kell és tisztázni kell azt is, hogy kinek milyen szerep jut a kibernetikus elleni küzdelemben. Ennek érdekében a Bizottság az EU kiberbűncselekményekkel szembeni hatékony ellenállásának erősítésére törekszik az alábbi három területen:

- a kiberbűncselekményekkel szembeni hatékony ellenállás és kibertámadások elleni fellépés erősítése és az EU kiberbiztonsági kapacitásainak bővítése
- hatékony büntetőjogi válaszok megfogalmazása
- a globális stabilitás erősítése a nemzetközi együttműködés segítségével.

A Bizottság elsősorban a következőket javasolja a kibertámadások elleni fellépés, ellenállás és elrettentés érdekében:

- Létre kell hozni az EU Kiberbiztonsági Ügynökségét, amely az ENISA segítségével támogathatja a tagállamokat a kibertámadások elleni fellépésben.
- Létre kell hozni egy olyan európai uniós kiberbiztonsági tanúsítási rendszert, amely növeli a digitális világ termékeinek és szolgáltatásainak biztonságát.
- Ki kell dolgozni egy iránymutatást arra vonatkozóan, hogy hogyan lehet a széles körű kibertámadásokra gyorsan, hatékonyan és egységesen reagálni.
- A tagállamokban kompetenciaközpontokat kell létrehozni, uniós szinten pedig fel kell állítani az Európai Kiberbiztonsági Kutató- és Kompetenciaközpontot, amely kidolgozza és terjeszti azokat a módszereket, amelyek mindenképpen szükségesek ahhoz, hogy a folyamatosan változó veszélyekkel és kihívásokkal a társadalom lépést tartson, és az államok kialakíthassák a lehető leghatékonyabb védekezési mechanizmusokat.
- El kell fogadni egy új irányelvet a készpénzhelyettesítő eszközökkel kapcsolatos csalási és hamisítási cselekmények visszaszorítása érdekében azért, hogy a tagállamok hatékonyabb büntetőjogi megoldásokkal léphessenek fel a kiberbűncselekmények ellen.
- Az EU a civilek és katonai személyek magas színvonalú képzésére törekszik a megfelelő nemzeti megoldások kialakításával és kiberbiztonsági képzések és képzési platformok létrehozásával. A képzés, a figyelemfelhívás, a kiberbűnözés veszélyeivel kapcsolatos ismeretek terjesztése lehet a kiberbiztonsági események megelőzésének egyik kulcsfontosságú fegyvere.

2013-ban az Európai Unió Kiberbiztonsági Stratégiája¹⁸ határozta meg a kiberbűnözés elleni küzdelem legfőbb irányvonalait. A Stratégia leszögezi, hogy a nyitott és szabad kibertér megőrzése érdekében ugyanazokat az alapelveket és értékeket kell érvényesíteni az online világban, mint amit az EU a való világban is képvisel. A tagállamokra irányadó, az emberi jogok védelmét biztosító egyezményeket és egyéb dokumentumokat a kibertérben is alkalmazandónak tartja. A biztonságos kibertér megvalósítását nemzeti, uniós és nemzetközi szinten tett erőfeszítések eredményeként tartja lehetségesnek. Támogatja és ösztönzi a közös európai intézmények és a bünyügyi együttműködésben részt vevő intézmények szoros együttműködését a kibertér biztonságossá tétele terén. Kiemelten fontosnak tartja a felhasználók tudatosságának növelését nemzeti és uniós programok és kezdeményezések keretei között.¹⁹

A Stratégia pontosan körülírt feladatokat állapít meg a Bizottság, a nemzeti jogalkotó, az ágazatok és egyéb résztvevők számára. A stratégia fő céljai és elvei – azaz a megbízható, biztonságos és nyitott kiber-ökoszisztéma elősegítése – ma is érvényesek, azonban a folyamatosan változó és súlyosbodó fenyegetettségi helyzet nagyobb aktivitást kíván ahhoz, hogy a jövőben ellen lehessen állni a támadásoknak, és el lehessen hárítani azokat. A technikai fejlődés elmosza a hagyományos és a kiberbűnözés közötti határvonalat, a bűnelkövetők új módszerekre és lehetőségekre lelhetnek a kibertérben. Az EU elismeri a kiberbűnözés globális jellegét és kész a problémát nemzetközi együttműködés keretei között kezelni.

A kiberbűnözéssel kapcsolatos áttekintő, a közelmúlt változásait elemző és a jövő várható alakulását előrejelző, széles körű összefogást sürgető közös közleményében az Európai Parlament és a Tanács meghatározta az EU kiberbűnözéssel kapcsolatos cselekvési irányait és elvárásait.²⁰ Az Európai Unió védelme a kiberfenyegetésekkel szemben kiemelt jelentőséget kap: mind a civil, mind a katonai infrastruktúra jelentős mértékben támaszkodik a digitális biztonsági rendszerekre, ezért azok védelme, a kiberbűnözéssel szembeni fellépés alapvető fontosságú. A közlemény részletesen meghatározza a tagállamok és az EU feladatait a biztonság megteremtése érdekében; ez a jövőben hazánk jogalkotási tevékenységét is jelentősen meghatározza majd.

2015-ben megjelent a 2015-2020-ra szóló Európai biztonsági stratégia,²¹ amelynek három prioritása közül az egyik a számítástechnikai bűnözés elleni küzdelem. A stratégia a terrorizmus és a szervezett bűnözés elleni küzdelemmel összekötve elemi ki

18 <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52013JC0001&from=EN> (Letöltés dátuma: 2017.12.10.)

19 Pl. Európai Unió Hálózat- és Információbiztonsági Ügynökség (ENISA) „Kiberbiztonsági hónap”, a gyermekeknek szóló „Biztonságosabb Internet” program, stb.

20 Ellenállás, elrettentés, védelem: Az Unió erőteljes kiberbiztonságának kiépítése. Közös közlemény az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak, 2017. 09. 13.

21 <http://www.europarl.europa.eu/cmsdata/125863/EU%20agenda%20on%20security.pdf> (Letöltés dátuma: 2017.12.10.)

a kiberbűnözés elleni fellépés fontosságát. Támogatja a tagállamok együttműködését a biztonsági fenyegetések kezelése terén, és fokozza a közös erőfeszítéseket a terrorizmus, szervezett bűnözés és számítástechnikai bűnözés elleni küzdelemben. Meghatározza azokat a konkrét eszközöket és intézkedéseket, amelyeket a biztonságról való gondoskodás és a legsürgetőbb fenyegetések eredményesebb kezelése céljából alkalmazhatnak a nemzeti hatóságok. Több más intézkedés tervezete mellett a számítógépes bűnözés visszaszorítására tett konkrét jogalkotási intézkedések körében elsőbbséget élvez az online bűnügyi nyomozás akadályainak, például a joghatósági problémáknak a felszámolására irányuló módszereknek, és az internetalapú bizonyítékokhoz és információkhoz való hozzáférés szabályainak a megállapítása.

A fentiek megerősítésére a Bizottság, annak érdekében, hogy a várható kiberbiztonsági vészhelyzetekre a tagállamok megfelelően reagálhassanak nemrég kiadott egy ajánlást a javasolt intézkedésekről és a felkészülés lépéseiről. A Bizottság (EU) 2017/1584 ajánlása (2017. szeptember 13.) a nagyszabású kiberbiztonsági eseményekre és válsághelyzetekre való összehangolt reagálásról elsősorban azon eseményekre vonatkozik, amelyek több tagállam szervezeteit vagy akár az egész Uniót érintik, és „*súlyos zavarokat okozhatnak a belső piacon és tágabb körben az uniós gazdaság, demokrácia és társadalom alapjául szolgáló hálózati és információs rendszerekben.*”²²

Az ajánlás a tagállami és az uniós intézmények együttműködésére, az Európai Unió Hálózat- és Információbiztonsági Ügynökséggel (ENISA) való közös munkára és az Európai Hálózatfinanszírozási Eszköz (CEF) kiberbiztonsággal foglalkozó digitális szolgáltatási infrastruktúrája által kínált lehetőségek teljes körű kihasználására ösztönöz, nyomatékosítja a tagállami hatóságok közötti információáramlás fontosságát és szorgalmazza egy közös uniós kiberbiztonsági válságreakálási keret létrehozását, amely tulajdonképpen a válsághelyzetben követendő eljárásokat és mechanizmusokat határozza meg.

Mindezeket kiegészítendő az Európai Bizottság 2017 őszén elsődleges célkitűzés-ként határozta meg az európai kiberbiztonság megteremtését. Ellenállás, elrettentés és védelem, ez a kiberbiztonságot fenyegető veszélyek elleni fellépés három jelszava.²³ Jean-Claude Juncker, az Európai Bizottság elnöke szerint „*a kibertámadások veszélyesebbek, mint a fegyverek és tankok. (...) A kiberbűncselekmények nem ismerik a határokat és senki nincs biztonságban.*”²⁴ A Bizottság ezért újabb eszközöket keres a kiberbiztonság megteremtése érdekében, többek között elhatározta az Európai Kiberbiztonsági Ügynökség felállítását. Az Európai Unió hagyományosan elsősorban a gazdasági, pénzügyi területet érintő kiberbiztonsági kihívásokkal foglalkozik.

22 http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2017.239.01.0036.01.HUN&toc=OJ:L:2017:239:FULL (letöltés dátuma: 2017.12.10.)

23 Resilience, Deterrence and Defence: Building strong cybersecurity in Europe. http://ec.europa.eu/newsroom/document.cfm?doc_id=46998 (Letöltés dátuma: 2017.12.12.)

24 http://ec.europa.eu/newsroom/document.cfm?doc_id=46998 (Letöltés dátuma: 2017.12.12.)

2.3.2. Konkrét jogalkotási megoldások

A közös fellépés általános célkitűzései mellett az európai jogalkotási folyamat az egyes online elkövetési formákkal egyenként is foglalkozik. Az utóbbi években a jogalkotási folyamat jelentősen felgyorsult.

Az Európai Parlament és a Tanács 2013. augusztus 12-i 2013/40/EU irányelve az információs rendszerek elleni támadásokról és a 2005/222/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról jelentősen meghatározta a hazai jogalkotási irányokat. Az irányelv-tervezet kidolgozásának folyamatát figyelemmel kísérte a magyar jogalkotó is és igyekezett a 2012-ben hatályba lépő büntetőjogi szabályozást a várható kötelezettségekhez igazítani. A Btk. rendelkezései teljesítik az irányelvben foglalt jogalkotási kötelezettségeket.

A jogalkotási folyamat egyik legújabb terméke az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/1148 irányelve (2016. július 6.) a hálózati és információs rendszerek biztonságának az egész Unióban egységesen magas szintjét biztosító intézkedésekről,²⁵ amelynek végrehajtásában az ENISA is jelentős szerephez jut majd.

Az irányelv leszögezi, hogy a hálózati és információs rendszerek és szolgáltatások létfontosságú szerepet játszanak a mai társadalmakban, ezért megbízhatóságuk és biztonságuk alapvetően lényeges a gazdasági és társadalmi tevékenységek, és különösen a belső piac működése szempontjából. A biztonsági események nagyságrendje, gyakorisága és hatása növekszik, ami súlyos fenyegetést jelent a hálózati és az információs rendszerek működésére nézve. Mindezek mellett e rendszerek a működésük akadályozására vagy megszakítására irányuló szándékos és ártalmas cselekmények célpontjaivá válhatnak. Az ilyen események nehezíthetik a gazdasági tevékenységek folytatását, jelentős pénzügyi veszteségeket okozhatnak, alááshatják a felhasználói bizalmat és súlyos károkat okozhatnak az Unió gazdaságának.

A hálózati és információs rendszerek, mindenekelőtt az internet, alapvető szerepet játszanak az áruk, a szolgáltatások és a személyek határokon átnyúló mozgásának elősegítésében. Transznacionális jellegük miatt e rendszerek jelentős zavara érinthet egyes tagállamokat, de akár az Unió egészét is, függetlenül attól, hogy azt szándékosan vagy nem szándékosan okozták-e, illetve tekintet nélkül az előfordulás helyére. A hálózati és információs rendszerek biztonsága ezért alapvető fontosságú a belső piac zavartalan működése szempontjából.

Az irányelv preambuluma szerint a biztonsági események háttérben bűncselekmények is állhatnak, ezek megelőzését, kivizsgálását és büntetőeljárás alá vonását elősegíti, ha az alapvető szolgáltatásokat nyújtó szereplők, a digitális szolgáltatók, az illetékes hatóságok és a bűnüldöző hatóságok koordinálják tevékenységeiket és együttműködnek egymással. Ez a tagállamok számára cselekvési és jogalkotási kötelezettséget jelent, ugyanis amennyiben egy biztonsági esemény gyaníthatóan uniós vagy nemzeti jog szerinti súlyos bűncselekményekhez köthető, a tagállamoknak arra ösztönözni-

25 <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:32016L1148&from=ET> (Letöltés dátuma: 2017.12.12.)

ük az alapvető szolgáltatásokat nyújtó szereplőket és a digitális szolgáltatókat, hogy a gyaníthatóan súlyos bűncselekmény jellegét öltő biztonsági eseményt jelentsék az érintett bűnüldöző hatóságok felé. Szükség esetén a Számítástechnikai Bűnözés Elleni Európai Központ és az ENISA elősegíti a különböző tagállamokban működő illetékes hatóságok és bűnüldöző hatóságok közötti koordinációt.

Az irányelv:

- valamennyi tagállam számára kötelezettségeket állapít meg a hálózati és információs rendszerek biztonsága nemzeti stratégiájának elfogadására vonatkozóan;
- létrehoz egy együttműködési csoportot a tagállamok közötti stratégiai együttműködés és információcsera támogatása és elősegítése, valamint a közöttük lévő bizalom erősítése céljából;
- létrehozza a számítógép-biztonsági eseményekre reagáló csoportok hálózatát a tagállamok közötti bizalom erősítéséhez való hozzájárulás, valamint a gyors és hatékony operatív együttműködés előmozdítása céljából;
- biztonsági és bejelentési követelményeket állapít meg az alapvető szolgáltatásokat nyújtó szereplők és a digitális szolgáltatók számára;
- a tagállamok számára kötelezettségeket állapít meg arra vonatkozóan, hogy a hálózati és információs rendszerek biztonságával kapcsolatos feladatok ellátására jelöljenek ki nemzeti illetékes hatóságokat, egyedüli kapcsolattartó pontokat, valamint fent említett csoportokat.

Bár a rendelkezések között nincs olyan, amely a tagállamok számára büntetőjogi területen írna elő kötelezettségeket, az irányelvben foglaltak végrehajtása hozzájárulhat a kiberbiztonság növeléséhez, a kiberbűncselekmények megelőzéséhez vagy hatékonyabb felderítéséhez.

Az irányelv rendelkezéseit megvalósító nemzeti jogszabályokat 2018. május 9-ig kell elfogadni és kihirdetni, majd 2018. május 10-től alkalmazni.

A számítógépes bűncselekmények között fontos helyet elfoglaló készpénzhelyettesítő fizetőeszközökkel kapcsolatos csalásra²⁶ vonatkozó hatályos szabályozás a Tanács 2001/413/JHA kerethatározatában található, azonban egyértelmű, hogy az ott foglalt rendelkezések mára meghaladottá váltak. Az új kihívások, a technológiai fejlődés és a virtuális fizetőeszközök elterjedése kiterjedtebb és körültekintőbb szabályozást kíván. Ezért a Bizottság irányelv-tervezetet készít a készpénzhelyettesítő fizetőeszközöket érintő csalás és hamisítás visszaszorítása érdekében.

26 A bűncselekmény változatos formákban valósulhat meg. Az elkövetők adathalászat útján vagy más módon, a darknetről megszerzett hitelkártya adatokkal teljesítenek fizetést. Hamisított vagy lopott kártyák bolti fizetésre vagy készpénzfelvételre használhatók. A statisztikai adatok szerint a hitelkártya csalások 66%-a a kártya fizikai jelenléte nélkül, csupán a lopott adatok felhasználásával valósul meg.

A vonatkozó irányelv kidolgozására irányuló jogalkotási folyamat elsődleges célkitűzései között szerepel a hatályos jogi keretek módosítása, a hatósági együttműködés elősegítése és a megelőzés, elsősorban ismeretterjesztés útján. Az új szabályozás konkrét, a rendelkezésekben is megjelenő célja (i) a bűncselekmények fogalmi körének kiszélesítése és kiterjesztése a virtuális fizetőeszközökre, (ii) a hatásköri és illetékességi kérdések tisztázása, (iii) új online bűncselekmények meghatározása; (iv) a kiberbűncselekmények áldozatainak támogatása, (v) legalább 2-5 évig tartó szabadságvesztés büntetés szorgalmazása, (vi) a közösségi bűnügyi együttműködés fejlesztése és (vii) a csalással összefüggő statisztikai adatok megosztása.

2.3.3. Szervezeti keretek

Az Europol keretei között 2013 januárjában megkezdte működését a fent már említett Számítástechnikai Bűnözés Elleni Európai Központ²⁷ (European Cybercrime Centre), amely az EU-ban folyó, a kiberbűncselekmények üldözésével kapcsolatos tevékenység koordinálásában segít, támogatja az egyes tagállamokban folyó eljárásokat és kapcsolati pontot jelent a tagállamok bűnüldözési tevékenységében részt vevő hatóságok és szakértők számára és igyekszik támogatást nyújtani a polgárokat, a gazdasági élet szereplőit és a tagállami intézményeket fenyegető számítógépes bűnözés megelőzésében.

Létrehozása óta a központ jelentősen hozzájárult a kiberbűnözés elleni küzdelemhez, hiszen több tucat kiemelt fontosságú ügy felderítésében vett részt, több száz alkalommal nyújtott helyszíni támogatást az egyes akciókat lebonyolító hatóságoknak és több ezer számítógépes adatot elemzett, amelyek eredményeképpen számtalan letartóztatásra és káros tartalom felderítésére került sor. A Központ elsősorban a háttérben végzett elemző munkával, az információáramlás elősegítésével és az egyes bűnüldöző egységek munkájának koordinálásával segíti a kiberbűnözés elleni fellépést. Működésében hazánk is részt vesz saját nemzeti kapcsolattartóin keresztül.

Az Europol online felületet is biztosít a kiberbűncselekmények online bejelentéséhez, amelyen az ezzel foglalkozó egyes nemzeti hatóságok elérhetőségét bocsátja rendelkezésre. Egyes országokban a megjelölt linkek valóban a kiberbűnözéssel foglalkozó szervezeti egységekhez vezetnek – máshol a nemzeti rendőrség általános elérhetőségeit tartalmazzák.²⁸ A kiberbűncselekmények online bejelentésének lehetősége – amellet, hogy visszaélésekre is lehetőség adhat – hatékonyabb felderítést tehet lehetővé már a feljelentés pillanatától, hiszen a papíralapú eljárással szemben azon a platformon indul meg a büntetőeljárás, amelyen a bűncselekmény is történt, és amelyen akár a bizonyítékok egy része is nyomban rögzíthető és elemezhető.

27 <https://www.europol.europa.eu/about-europol/european-cybercrime-centre-ec3> (Letöltés dátuma: 2017.12.12.).

28 <https://www.europol.europa.eu/report-a-crime/report-cybercrime-online> (Letöltés dátuma: 2017.12.10.)

3. Büntető anyagi jog – A magyar Btk. jelenlegi szabályozása

A Cybercrime Egyezmény által kiemelt legfontosabb bűncselekménytípusok a következők:

- Számítástechnikai rendszerés számítástechnikai adat hozzáférhetősége, sérthetlensége és titkossága elleni bűncselekmények: Jogosulatlan belépés, Jogosulatlan kifürkésztés, Számítástechnikai adat megsértése, Számítástechnikai rendszer megsértése, Eszközökkel való visszaélés
- Számítógéppel kapcsolatos bűncselekmények: Számítógéppel kapcsolatos hamisítás, Számítógéppel kapcsolatos csalás, Számítástechnikai adatok tartamával kapcsolatos bűncselekmények
- Gyermekpornográfiával kapcsolatos bűncselekmény
- Szerzői vagy szomszédos jogok megsértésével kapcsolatos bűncselekmények

Ez bővült később a már említett, rasszizmus és a xenofóbia elleni protokollal.

Ibolya Tibor szerint a számítástechnikai jellegű bűncselekmények kategóriája minden olyan jogellenes és társadalomra veszélyes magatartást és mulasztást felölel, amelynek eszköze és/vagy tárgya a számítástechnikai eszköz, számítástechnikai rendszer vagy annak eleme.²⁹

3.1. Információs rendszer felhasználásával elkövetett csalás

A vagyoni elleni bűncselekmények között szerepel az „Információs rendszer felhasználásával elkövetett csalás.”³⁰ A hatályos Btk. szabályai szerint aki jogtalan hasznoszerzés végett információs rendszerbe adatot bevisz, az abban kezelt adatot megváltoztatja, törli, vagy hozzáférhetetlenné teszi, illetve egyéb művelet végzésével az információs rendszer működését befolyásolja, és ezzel kárt okoz, büntetett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

A büntetés egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztés, ha az információs rendszer felhasználásával elkövetett csalás jelentős kárt okoz, vagy a nagyobb kárt okozó információs rendszer felhasználásával elkövetett csalást bünszövetségben vagy üzletszerűen követik el. Továbbá a büntetés két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés, ha az információs rendszer felhasználásával elkövetett csalás különösen nagy kárt okoz, vagy a jelentős kárt okozó információs rendszer felhasználásával elkövetett csalást bünszövetségben vagy üzletszerűen követik el, és a büntetés öt évtől tíz évig terjedő szabadságvesztés, ha az információs rendszer felhasználásával elkövetett csalás különösen jelentős kárt okoz, vagy a különösen nagy kárt okozó információs rendszer felhasználásával elkövetett csalást bünszövetségben vagy üzletszerűen követik el.

29 DR. IBOLYA TIBOR: A számítástechnikai jellegű bűncselekmények nyomozása. Patrocinium Kft., Budapest, 2012.

30 Btk. 375. §

A bűncselekmény elnevezése a csalás, azonban a klasszikus tévedésbe ejtés vagy tévedésben tartás hiányzik. Csalásszerű magatartásokról van szó, amelyek vagyoni érdeket sértenek. A kár, mint eredmény tényállási eleme a bűncselekménynek az információs rendszer jogtalan befolyásolása okozza. Adatbevitellel, adat módosításával, törlésével, hozzáférhetetlenné tételével, és bármely olyan más művelettel is elkövethető, amely az információs rendszer működését befolyásolja.

Tekintettel arra, hogy információs rendszer felhasználásával valósulnak meg, e tényállásban rendeli büntetni a törvény az elektronikus készpénz-helyettesítő fizetési eszközzel elkövetett csalásszerű visszaéléseket is. Azon készpénz-helyettesítő fizetési eszközök tartoznak ide, amelyek felhasználása elektronikus úton, információs rendszer útján történik.

3.2. Szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogok megsértése

Az online-térben zajló változások, a kivételesen gyors fejlődés igen nagy károkat tud okozni a szerzőknek. A számítógépes környezetben megvalósuló szerzői jogi jogsértések körében okozott kárérték, illetve az elmaradt haszon mértéke megbecsülhetetlen.³¹

A hatályos büntetőjogi szabályozás szerint „Szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogok megsértését” az követi el, aki másnak vagy másoknak a szerzői jogról szóló törvény alapján fennálló szerzői vagy ahhoz kapcsolódó jogát vagy jogait vagyoni hátrányt okozva megsérti, illetve aki a szerzői jogról szóló törvény szerint a magáncélú másolásra tekintettel a szerzőt, illetve a kapcsolódó jogi jogosultat megillető üreshordozó díj, illetve reprográfiai díj megfizetését elmulasztja. A büntetés mértéke függ az okozott vagyoni hátrány mértékétől (nagyobb, jelentős, különösen nagy, különösen jelentős).

Nem büntethető, aki a többszörözést és a terjesztést jövedelemszerzési cél nélkül végzi. Nem valósítja meg a szerzői jogsértést az, aki másnak vagy másoknak a szerzői jogról szóló törvény alapján fennálló szerzői vagy ahhoz kapcsolódó jogát vagy jogait többszörözéssel vagy lehívásra történő hozzáférhetővé tételével sérti meg, feltéve, hogy a cselekmény jövedelemszerzés célját közvetve sem szolgálja.

Az egyik elkövetési magatartás a torrentezés a P2P hálózatán. A korábbi „fogyasztók” mára fájlcsereélők lettek és az ő fogyasztási szokásaik határozzák meg mind a piacot, mind a feketepiacot.³² A peer-to-peer kalózkodat az üzleti szempontok nem érdeklik, ők a kulturális javakhoz kívánnak ily módon hozzájutni.³³

Ibolya Tibor A „torrentazziák” büntetőjogi megítélése c. írásában a következőket emeli ki: „Az audiovizuális művek letöltése Magyarországon legális, a feltöltés pedig egyrészt bizonyíthatatlan, illetve rendkívül költséges bizonyítással jár, másrészt a vagyoni hátrány okozását, mint eredményt ekkor sem lehet megállapítani, az elmaradt vagyoni előny konkrét

31 NAGY (3. lj.) 29.

32 BODÓ Balázs: A szerzői jog kalózzai, Budapest, Typotex, 2011. 155.

33 BODÓ (lj. 31.) 152.

összegének hiányában.” Javaslat szerint azokat kell büntetni, akik több száz terabyte jogvédelem nélküli anyagot tesznek letölthetővé és ebből havonta többmillió hasznot húznak.³⁴

A haszonszerzési célzatú cselekményeket a társadalom is elítéli, a kis jogsértések megbüntetését azonban igazságtalannak tartják. Az a helyes jogi szabályozás, ha csak a komoly, kereskedelmi célzatú jogsértőket pönalizálja a Btk. Ez követi a társadalmi közmegejtést és így biztosítja a társadalmi támogatottságot. „Különösen igaz ez annak fényében, hogy a kérdéses cselekményeket felderíteni nehéz, az eljárások viszont kifejezetten drágák, így a jelenlegi rendszerben a társadalmi hasznosság mértéke is megkérdőjelezhető. Mivel a TRIPS-megállapodás és az Unió szigorúbb követelményeket nem támaszt, elégnak mutatkozik az üzletszerű vagy legalábbis kereskedelmi mértékű cselekmények üldözése, és a szabadságvesztés szankció legsúlyosabb cselekményekre való fenntartása.”³⁵

3.3. Védelmet biztosító műszaki intézkedés kijátszása

A „védelmet biztosító műszaki intézkedés kijátszása” miatt büntetendő az, aki a szerzői jogról szóló törvényben meghatározott hatásos műszaki intézkedést haszonszerzés végett megkerüli, ha az elkövetőt haszonszerzési célzat vezeti. Szintén büntetendő, aki a szerzői jogról szóló törvényben meghatározott hatásos műszaki intézkedés megkerülése céljából az ehhez szükséges eszközt, terméket, számítástechnikai programot, berendezést vagy felszerelést készít, előállít, átad, hozzáférhetővé tesz, vagy forgalomba hoz, az ehhez szükséges vagy ezt könnyítő gazdasági, műszaki vagy szervezési ismeretet másnak a rendelkezésére bocsátja. Súlyosabban büntetendő az üzletszerű elkövetés.³⁶

3.4. Tiltott adatszerezés és információs rendszer elleni bűncselekmények

A miniszteri indoklás szerint az információs rendszerek megfelelő működtetéséhez és az abban foglalt adatok megőrzéséhez fűződő társadalmi érdek indokolja a XLIII. fejezetben való külön szabályozást. Ezen bűncselekmények a Cybercrime Egyezmény, valamint az Európa Tanács információs rendszerek elleni támadásokról szóló 2005/222/IB kerethatározata rendelkezéseire alapulnak. Információs rendszer alatt az adatok automatikus feldolgozását, kezelését, tárolását, továbbítását biztosító berendezést, vagy az egymással kapcsolatban lévő ilyen berendezések összességét értjük.³⁷ A magántitok, a

34 DR. IBOLYA TIBOR: A „torrentraziák” büntetőjogi megítélése. file:///F:/szerz%C5%91%20jog%20nyomoz%C3%A1s%20Ibolya.html (Letöltés dátuma: 2015.12.15.)

35 DR. UJHELYI DÁVID: Megjegyzések a büntető törvénykönyv szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogok megsértése tényállásához <http://www.sztnh.gov.hu/sites/default/files/files/kiadv/szvk/szemle-2015-06/04-ujhelyi.pdf> (Letöltés dátuma: 2016.01.01.)

36 Btk. 386. §.

37 Btk. 458. § 15. pont.

személyes adat, a gazdasági titok, és az üzleti titok információs rendszer útján történő tiltott megszerzését szintén e fejezetben szabályozza a törvény.³⁸

Az „Információs rendszer vagy adat megsértése” bűncselekmény esetében az „adat” fogalma nem más, mint a Cybercrime Egyezményben szereplő „számítástechnikai adat” fogalma.³⁹ A defacing tipikusan ilyen magatartás, terrorszervezetek saját propagandájukat jelenítik meg az adott honlapon. Üzenetek, feliratok elhelyezését jelenti megtevesztő, fenyegető céllal.

Az „Információs rendszer védelmét biztosító technikai intézkedés kijátszása” tényállásában a jelszó egyszeri átadása is büntetendő. A jelszó fogalmát a törvény adja meg autentikus interpretációban.⁴⁰

3.5. Gyermekpornográfia

Gyermekpornográfia az internet előtti világban is létezett, az internet azonban megsokszorozta az áldozatok számát, veszélyeztetettebbé tette a gyermekáldozatokat.⁴¹ A tiltott pornográfáról végzett kutatások többnyire azt hangsúlyozzák, hogy leginkább a gyermekek vannak kitéve veszélynek. Az internet-grooming megkívánja a gyermekek aktív közreműködését.⁴²

A Cybercrime Egyezmény közös büntetőpolitikát sürget a számítástechnikai bűnözéssel szembeni fellépés érdekében, többek között megfelelő jogszabályok elfogadásával és a nemzetközi együttműködés elősegítésével.

Az Egyezmény 9. Cikkében szabályozza a gyermek-pornográfiával kapcsolatos bűncselekményeket. E szerint:

38 Btk. 422. §.

39 Btk. 423. § (5) bek.: adat „*információs rendszerben tárolt, kezelt, feldolgozott vagy továbbított tények, információk vagy fogalmak minden olyan formában való megjelenése, amely információs rendszer általi feldolgozásra alkalmas, ideértve azon programot is, amely valamely funkciónak az információs rendszer által való végrehajtását biztosítja.*”

40 Btk. 424. § Információs rendszer védelmét biztosító technikai intézkedés kijátszása „*jelszót vagy számítástechnikai programot készít, átad, hozzáférhetővé tesz, megszerz, vagy forgalomba hoz, illetve jelszó vagy számítástechnikai program készítésére vonatkozó gazdasági, műszaki, szervezési ismereteit más rendelkezésére bocsátja ...*”

41 Parti Katalin Grabosky 2001-es munkáját idézi az internet előtti és utáni bűncselekmények felosztásával kapcsolatosan. Az „old wine, new bottles” típusú bűncselekmények esetében arról van szó, hogy a régen is meglévő bűncselekmények számára egy újabb elkövetési hely lett az internet. A „new wine, new bottles” esetében azonban nemcsak a helyszín változik, hanem maguk a bűncselekmények is újra formálódnak. A gyermekpornográfia ez utóbbi típusba tartozik. PARTI Katalin: Gyermekpornográfia az interneten. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2009. 51-52.

42 PARTI (lj. 40.) 85.

1. Mindegyik Szerződő Fél megteszi azokat a jogalkotási és egyéb intézkedéseket, melyek ahhoz szükségesek, hogy – belső jogával összhangban – bűncselekménynek minősüljenek a következő cselekmények, amennyiben azokat jogosulatlanul és szándékosan követik el:
 - gyermek-pornográfiának számítástechnikai rendszer útján történő forgalomba hozatal céljából való készítése;
 - gyermek-pornográfia felajánlása vagy hozzáférhetővé tétele számítástechnikai rendszer útján;
 - gyermek-pornográfia továbbítása vagy forgalomba hozatala számítástechnikai rendszer útján;
 - gyermek-pornográfiának számítástechnikai rendszer útján saját vagy más részére történő megszerzése;
 - gyermek-pornográfiának egy számítástechnikai rendszerben vagy egy számítástechnikai adattároló-egységen való birtoklása.
2. A jelen Cikk 1. bekezdése vonatkozásában „gyermek-pornográfia” bármely olyan pornográf termék, mely vizuális úton ábrázol:
 - kifejezetten szexuális magatartást tanúsító kiskorú személyt;
 - kifejezetten szexuális magatartást tanúsító kiskorúnak tűnő személyt;
 - kifejezetten szexuális magatartást tanúsító kiskorú személyt megjelenítő valóságghű képet.
3. A jelen Cikk 2. bekezdése tekintetében „kiskorú” az a személy, aki még nem töltötte be 18. életévét. A Fél alacsonyabb korhatárt is meghatározhat, amelynek azonban el kell érnie legalább a 16. életévet.

A gyermekpornográfia törvényi szövege megfelel a nemzetközi kívánalmaknak.⁴³ A miniszteri indokolás ismerteti az angol és a magyar büntetőjogi fogalmakat a gyermekpornográfia magatartásaival kapcsolatban.⁴⁴

43 Ezek közé tartoznak a következők: Cybercrime Egyezmény, a Gyermekjogi Fakultatív Jegyzőkönyv, a 2011/93/EU irányelv, valamint a Lanzarote Egyezmény.

44 Child pornography - gyermekpornográfia
- acquisition - megszerzés
- possession - tartás
- offering - kínálás
- transmission - átadás
- dissemination - terjesztés
- making available - hozzáférhetővé tesz
- production - készítés
- *distribution* - forgalomba hoz, kereskedik
- *supply* - anyagi eszközöket szolgáltat

A gyermekpornográfia tényállásában használt fogalmak miatt értelmezni szükséges a pornográf felvétel és a pornográf jellegű műsor tartalmát.⁴⁵ A törvény pornográf felvételen az olyan videó-, film- vagy fényképfelvételt, illetve más módon előállított képfelvételt érti, amely a nemiséget súlyosan szeméremértő nyíltsággal, célzatosan a nemi vágy felkeltésére irányuló módon ábrázolja. A pornográf műsor a nemiséget súlyosan szeméremértő nyíltsággal megjelenítő, célzatosan a nemi vágy felkeltésére irányuló cselekvésként vagy előadásként azonosítható.

A gyermekpornográfia hatályos magyar szabályozása szerint, aki tizennyolcadik életévét be nem töltött személyről vagy személyekről pornográf felvételt megszerez vagy tart, készít, kínál, átad vagy hozzáférhetővé tesz, forgalomba hoz, azzal kereskedik, illetve ilyen felvételt a nagy nyilvánosság számára hozzáférhetővé tesz büntetendő cselekedetet követ el. Súlyosabban minősülő eset, ha az elkövető nevelése, felügyelete, gondozása vagy gyógykezelése alatt álló személy sérelmére, illetve a sértettel kapcsolatban fennálló egyéb hatalmi vagy befolyási viszonytal visszaélve követi el a bűncselekményt.

Aki tizennyolcadik életévét be nem töltött személyt vagy személyeket pornográf műsorban szereplésre felhív, szerepeltet – szintén büntetendő. Aki tizennyolcadik életévét be nem töltött személyt vagy személyeket pornográf felvételen való szereplésre felhív, olyan pornográf műsoron vesz részt, amelyben tizennyolcadik életévét be nem töltött személy szerepel, vagy ilyen személyek szerepelnek, tizennyolcadik életévét be nem töltött személy vagy személyek pornográf műsorban való szerepeltetéséhez anyagi eszközöket szolgáltat – szintén elköveti a gyermekpornográfia bűncselekményét. Aki tizennegyedik életévét be nem töltött személyről vagy személyekről pornográf felvétel készítéséhez, forgalomba hozatalához vagy az azzal való kereskedelemhez szükséges vagy azt könnyítő feltételeket biztosítja, vétséget követ el.

4. Hagyományos módon és a kibertérben is megvalósítható bűncselekmények a Btk.-ban

4.1. Zaklatás⁴⁶ online – cyberbullying

A fiatalok körében elterjedt a zaklatás, amelyet immár elektronikusan is tesznek az elkövetők.⁴⁷ A cyberbullying a virtuális világban zajlik, online zaklatják áldozataikat a fiatalkorú elkövetők, akik többnyire osztály- vagy iskolatársaik. Az online zaklatás bizonyos szempontból ártalmasabb lehet a közvetlen bántalmazásánál. A zaklató, a modern technológiának köszönhetően anonim tud maradni, nem kell szemtől szembe találkoznia az áldozatával. Ez még bizonytalanabbá, kiszolgáltatottabbá teheti az

45 A 2012. évi C. törvény miniszteri indoklása.

46 Btk. 222. §.

47 SLOAN, J.J.: Campus Crime. In: J. M. MILLER (szerk.): 21st Century Criminology. A Reference Handbook. SAGE Publications, 2009. 454.

online-zaklatás elszenvedőjét. A másik lényeges különbség, hogy egyetlen kattintással azonnal és szinte végtelen számú „szemtanúja” lehet a zaklatásnak az online szintén, így az áldozat még inkább megaláztatnak érezheti magát.⁴⁸

Különböző elkövetési módokon történik a zaklatás: fenyegető üzeneteket küldenek az áldozatnak, becsületsértő üzeneteket küldenek róla. Az áldozat nevében leveleznek, tönkretéve ezzel személyes kapcsolatait. További elkövetési mód az áldozat személyes adatainak megszerzése és a neten való közzététele.⁴⁹ Az USA-ban ötből egy hallgató jelezte, hogy online zaklatásnak volt kitéve.⁵⁰

Az iskolában terrorizált diákok nagyobb százaléka fordul felnőttökhöz segítségért, mint a cyber-bullying elszenvedői. Míg az iskolában történt zaklatásról nagyjából egyformán számolnak be a felnőtteknek a fiúk és a lányok, addig a cyber-bullying áldozatai közül több lány jelzett, mint fiú.

Magyarországon komoly figyelem kíséri az iskolai erőszakot. A bullying megelőzésében egyesek a finn KiVa programot tartják a leghatékonyabbnak. Létezik számítógépes KiVa-játék is, a korábban tanultakat a virtuális világban is megismertetik a diákokkal, a játékban szerepel virtuális postaláda.⁵¹ Egy folyamat elején állunk, ahol az elkövetők és áldozatok már benne élnek az online világban, a segítőknek, a bűnüldözőknek azonban még ezután kell ugyanarra a technikai tudásra szert tenniük, amellyel ők bírnak. Az online zaklatás az a területe a bűnözésnek, ahol a valódi védelmet nem a bűnüldöző hatóságok adhatják meg, hanem a gyermek és fiatalok körülvéve emberi környezet. Amennyiben az áldozat rendelkezik erős emberi kötődésekkel, önbizalommal – nem hagy mély nyomot zaklatás. Amennyiben emberi kapcsolatai felszínesek, a körülötte levő felnőttek: szülők, rokonok, tanárok nem képesek személyiségét megismerni, problémáit azonosítani – a legsúlyosabb következmény, az öngyilkosság is bekövetkezhet. Magyarországon léteznek olyan oldalak, ahol igyekeznek a szülőknek és gyermekeiknek védelmet nyújtani az internet veszélyeivel, többek között a cyber-bullyinggal szemben.⁵²

Az EU Kids magyarországi kutatása szerint a magyar gyerekek 10%-a számolt be olyan rossz tapasztalatokról, amik internetezés közben érték őket.⁵³ A zaklatás

48 KURUCZ Orsolya: Iskolai agresszió és közösségi média http://epa.oszk.hu/00000/00035/00153/pdf/EPA00035_upsz_2012_07-08_094-103.pdf (Letöltés dátuma: 2016.01.01.).

49 SLONJE, R., et al.: The nature of cyberbullying, and strategies for prevention. *Computers in Human Behavior* 2012, <http://dx.doi.org/10.1016/j.chb>. (Letöltés dátuma: 2012. 05. 24.)

50 McQUADE, S.C.: *Understanding and managing cybercrime*. Allyn and Bacon, Boston, 2006.

51 Lásd például: HAJDÚ Gábor - SÁSKA Géza (szerk.): *Iskolai veszélyek. Az oktatási jogok biztosának vizsgálata. Oktatási Jogok Biztosának Hivatala* www.oktbiztos.hu Budapest, 2009. 21. (Letöltés dátuma: 2013.12.01.); FIGULA, E.: Bántalmazók és bántalmazottak az iskolában. *Új Pedagógiai Szemle*. 2004/7-7. sz. 223-228.; DR. JÁRMI Éva - dr. PÉTER-SZARKA Szilvia - FEHÉRPATAKY Balázs: A KiVa-program hazai adaptálásának lehetőségei. Tanulmány. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet. www.ofi.hu (Letöltés dátuma: 2015.12.15.)

52 <http://biztonsagosbongeszes.org/www.biztonsagosinternet.hu>

53 SÁGVÁRI Bence: Az EU Kids Online magyarországi kutatásáról. <http://docplayer.hu/737889>

esetében a legnagyobb az arány (72%), A szexuális tartalmú képekkel, videókkal való találkozás (30%) és a szexuális jellegű üzenetekkel, cselekvésekkel kapcsolatos tapasztalat (29%). A gyerekek 5%-a számolt be olyan eseményről, ami meglehetősen, vagy nagyon felzaklatta.

4.2. Zsarolás

A kibertérben elkövetett zsarolás célja éppúgy a haszonszerzés, mint a klasszikus zsarolás esetében, eredménye pedig vagyoni hátrány okozása.⁵⁴ A ransomware zsarolóvírus vagy a sértett számítógépén levő adatokat, könyvtárakat vagy az internethez való hozzáférés jogosultságát titkosítja, az elkövetők azért követelnek pénzt, hogy ezt feloldják. Létezik ennek a zsarolóvírusnak egy sajátos változata, amely a rendőrség nevében lép fel a sértettekkel szemben (police malware). További zsarolási cselekmény a DDoS, azaz támadással fenyegetés, amennyiben a sértett nem fizet.

4.3. Kézpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisítása

„Kézpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisítását” követi el az is, aki az elektronikus kézpénzhelyettesítő fizetési eszközön tárolt adatokat vagy az ahhoz kapcsolódó biztonsági elemeket technikai eszközzel rögzíti.⁵⁵ Illegálisan leolvassák a bankkártya automatában a bankkártya mágnescsíkját, vagy a bankkártya chipjét. Illegálisan telepített kamerával magát a PIN kódot figyelik meg és rögzítik a bankkártya használata közben.

A személyes adattal visszaélés,⁵⁶ a magántitok megsértése,⁵⁷ a levéltitok megsértése,⁵⁸ a rágalmazás,⁵⁹ a becsület csorbítására alkalmas hamis hang vagy képfelvétel készítése,⁶⁰ a becsület csorbítására alkalmas hamis hang vagy képfelvétel nyilvánosságra hozatala⁶¹ és a becsületsértés⁶² is gyakran megvalósulnak a kibertérben.

5. Szankció a Btk.-ban – Az elektronikus adat végleges hozzáférhetetlenné tétele

A 2012. évi C törvényben új intézkedésként jelenik meg az elektronikus hírközlő hálózaton közzétett adatoknak a végleges hozzáférhetetlenné tétele. A magyar tör-

-Az-eu-kids-online-magyarorszag-i-kutatasarol.html (Letöltés dátuma: 2017.12.01.)

54 Btk. 367. §.

55 Btk. 392. § (1) bek. c. pont.

56 Btk. 219. §.

57 Btk. 223. §.

58 Btk. 224. §.

59 Btk. 226. §.

60 Btk. 226/A. §.

61 Btk. 226/B. §.

62 Btk. 227. §.

vényi szabályozás a 2011/93/EU irányelv 25. cikkének tett eleget, amikor ezt az új büntetőjogi szankciót bevezette.

Az Európai Parlament és Tanács Irányelvében határozta meg a teendőket a gyermekpornográfiát tartalmazó vagy azt terjesztő weboldalak ellen.⁶³ Az interneten megvalósítható bűncselekményeket igyekeznek megelőzni, illetve a tiltott adattartalomhoz való hozzáférést igyekeznek megakadályozni. Ilyen adatok például a tiltott pornográf felvételek. Ezen adatok végleges hozzáférhetetlenné tétele megakadályozhatja a bűncselekmény, bűncselekmények továbbélését a net világában. A bíróság szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogok megsértése (Btk. 385. §), illetve gyermekpornográfia (Btk. 204. §) elkövetése esetén alkalmazza az új szankciót.

Ez a fajta büntetőjogi szankció az elkobzáshoz hasonlatos, amely intézkedést – többek között – annak a dolognak az esetében kell alkalmazni amely bűncselekmény elkövetése útján jött létre.

Azzal szemben is alkalmazható, aki büntetőjogilag nem vonható felelősségre (gyermekkor, kóros elmeállapot miatt). Míg büntetés csak azzal az elkövetővel szemben szabható ki, aki büntethető, azaz büntetőeljáráásban büntetőjogi felelősségre vonható, addig egyes intézkedéseknek nem feltétele, hogy akivel szemben alkalmazzák, az büntethető is legyen.

Kötelező a végleges hozzáférhetetlenné tétel, amikor az elektronikus hírközlő hálózaton közzétett adat hozzáférhetővé tétele vagy közzététele bűncselekményt valósít meg, amelyet a bűncselekmény elkövetéséhez eszközül használtak, vagy amely bűncselekmény elkövetése útján jött létre. Amennyiben internetes tartalom útján valósul meg a rágalmas (Btk. 226. §), illetve a becsületsértés (Btk. 227. §), akkor is kötelező.

6. Büntető eljárásjog – régi Be., új Be. kódex

A Be. 158/B. §-ában meghatározott „Az elektronikus adat ideiglenes hozzáférhetetlenné tétele” elnevezésű kényszerintézkedés már a nyomozás során lehetővé teszi, hogy az elektronikus hírközlő hálózat útján közzétett adat feletti rendelkezési jog ideiglenesen korlátozzák, és az adathoz való hozzáférést ideiglenesen megakadályozzák.

63 2011. december 13-i 2011/93/EU IRÁNYELV a gyermekek szexuális bántalmazása, szexuális kizsákmányolása és a gyermekpornográfia elleni küzdelemről, valamint a 2004/68/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról 25. cikk Eszerint a tagállamok megteszik a szükséges intézkedéseket a gyermekpornográfiát tartalmazó vagy azt terjesztő, a területükön üzemeltetett weboldalak azonnali eltávolításának biztosítására, valamint törekednek a területükön kívül üzemeltetett hasonló weboldalak eltávolítására. A tagállamok intézkedéseket tehetnek a gyermekpornográfiát tartalmazó vagy azt terjesztő, a területükön található internet-felhasználókat célzó weboldalakhoz való hozzáférés meggátolására. Ezen intézkedéseket átlátható eljárások keretében kell meghatározni, és megfelelő biztosítékokat kell nyújtaniuk, különösen annak biztosítása érdekében, hogy a korlátozás arra korlátozódjon, ami szükséges és arányos, valamint hogy a felhasználókat tájékoztassák a korlátozás okáról.

Olyan közvádra üldözendő bűncselekmény miatti eljárásban alkalmazzák, ahol elektronikus adat végleges hozzáférhetetlenné tételének van helye. Abban az esetben, amikor a bűncselekmény folytatásának megakadályozásához szükséges, az ideiglenes hozzáférhetetlenné tétel rendelhető el. A bíróság a tárhelyszolgáltatót kötelezi az adat ideiglenes eltávolítására. Bármely közvádra üldözendő bűncselekmény esetén helye van az ideiglenes hozzáférhetetlenné alkalmazására abban az esetben, ha a büntetőeljárás végén a Btk. 77. §-ban foglalt intézkedés is alkalmazható, és az ideiglenes hozzáférhetetlenné tétel a bűncselekmény folytatásának megakadályozásához szükséges. Amennyiben a tárhelyszolgáltató nem teljesíti az ideiglenes hozzáférhetetlenné tételt, akkor a blokkolás lehetősége biztosított. Ez azonban szűkebb bűncselekményi körben lehetséges.

A gyermekpornográfia Be. 158/D. § (1) bekezdése szerint a bíróság köteles az elektronikus adat elektronikus adathoz való hozzáférés ideiglenes megakadályozásával történő ideiglenes hozzáférhetetlenné tételének elrendelésére.⁶⁴

A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény, amely 2018. július elsején lép hatályba, a bizonyítási eszközök között – a jövő kihívásaira választ adni képes bizonyítási eszközök biztosítása érdekében⁶⁵ – feltünteti az elektronikus adatot is. Elektronikus adat a tények, információk vagy fogalmak minden olyan formában való megjelenése, amely információs rendszer általi feldolgozásra alkalmas, ideértve azon programot is, amely valamely funkciónak az információs rendszer által való végrehajtását biztosítja.⁶⁶

7. Magyarország kötelezettségei a cybercrime szabályozása kapcsán

Az Európai Parlament és Tanács 2013/40/EU, Az információs rendszerek elleni támadásokról szóló irányelve a nemzetközi együttműködését szorgalmazza. Ennek érdekében felhívja a tagállamokat arra, hogy minősüljön súlyosabban, ha az információs rendszerek elleni támadásokat bünszervezetben követik el. A tagállamok pönalizálják a személyiséglopást. Amennyiben alkalmazott, vagy volt alkalmazott követi el a bűncselekményt (például bosszúból), legyen súlyosabban értékelendő.

8. Bűnmegelőzés, kriminálpolitika

Magyarország Nemzeti Kiberbiztonsági Stratégiája⁶⁷ az Alaptörvény elveivel összhangban igyekszik a szabad és biztonságos kibertér kialakítására. A stratégia a megelőzésre épít és elsődleges célja a kibertérben jelentkező és a kibertérből érkező fenyegetések és

64 DR. VEREBICS JÁNOS: Az információs bűncselekmények és az elektronikus adat ideiglenes hozzáférhetetlenné tételének lehetősége az új Btk.-ban http://ujbtk.hu/wp-content/uploads/PDF_EPUB/gj3_7.pdf (Letöltés dátuma: 2016.01.01.)

65 A törvény miniszteri indokolása.

66 A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény 205. § (1) bek.

67 1139/2013. (III. 21.) Korm. határozat Magyarország Nemzeti Kiberbiztonsági Stratégiájáról.

az ezzel járó kockázatok kezelése. A stratégia biztosítani kívánja, hogy az egyének és közösségek számára a szabad, félelemmentes, a személyes adatok védelmét garantáló kommunikációt, a gazdasági szereplők számára biztonságos területet, a jövő generációi számára pedig sérülésmentes tapasztalatszerzést jelentsen a kibertér.

A 1488/2016. (IX.2.) Korm. Határozat Magyarország Digitális Gyermekvédelmi Stratégiájáról szól és többek között online zaklatás, megfélemlítés megelőzésére kezelésére vonatkozó programokat szorgalmaz. A Kormány átfogó tájékoztatási programokat indít a gyermekek online térben történő megóvását célzó jogszabályi rendelkezések és a gyermekeket a digitális világban érő sérelmekkel szembeni fellépési lehetőségek széles körű megismertetése érdekében, továbbá átfogó és ingyenes képzési és továbbképzési programokat indít az online zaklatások, megfélemlítések megelőzésére és kezelésére, a gyermekek, a szülők, a pedagógusok és gyermekekkel foglalkozó más szakemberek médiaműveltségének fejlesztésére. Ezek a kezdeményezések rendkívül fontosak, mert bár a jogalkotó igyekszik a rendelkezésére álló keretek között minden jogszabályi lehetőséget megadni a jogalkalmazók részére a cybercrime körébe tartozó bűncselekmények felderítéséhez, mégis meg kell jegyezni, hogy a cybercrime jelenségével kapcsolatban az egyik leghatékonyabb védekezési megoldás a megelőzés. A legsérülékenyebb társadalmi réteg, a gyermekek oktatása, tájékoztatása a digitális világ veszélyeiről, az Internet használatával kapcsolatos tudatosságuk erősítése elengedhetetlen. Ugyanilyen fontos a körülöttük élő felnőttek képzése annak érdekében, hogy hatékonyan és informáltan segíthessék a gyermekeket a digitális világ útvesztőiben és megóvhassák őket (és saját magukat is) a rájuk leselkedő veszélyektől.

9. Összegzés

Nemzetközi és hazai szinten nyilvánvaló az elkötelezettség a cybercrime elleni erőteljes fellépésre. Büntető anyagi jogi és eljárásjogi szabályok születtek a kibertérben megvalósuló bűncselekmények megelőzésére, kivédésére. Az elvárt eredmények azonban még elmaradnak, mind a nemzetközi, mind a belső szinten. A hiátus a gyors és jól működő nemzetközi együttműködés során jelentkezik elsősorban, illetve Magyarországon a nyomozások során a bűnüldöző hatóságok technikai felszereltségében és informatikai tudásában tapasztalhatóak hiányosságok. Egészen más jellegű nyomozást és bűnüldözői ismereteket igényel a technológia segítségével megvalósított bűnözés. Az internetes bűncselekmények nyomozása, felderítése, megelőzése a hatósági és a civil résztvevők együttműködését kívánja meg.⁶⁸ Tekintettel arra, hogy az elektronikus információs rendszereket a szervezett bűnözés iscélpontjának tekinti, nagy erőket kell ezek védelmezésére is mozgósítani.

Amennyiben kötelezettségeinknek eleget teszünk – a bűnszervezetben elkövetés

68 PARTI Katalin: Nyomozás az Interneten; együttműködés – korlátokkal. Belügyi Szemle, 52. évf. 2004/11-12. 218. o.

minősített eset lesz az információs rendszer elleni támadásoknál, a személyiség-lopás és az alkalmazottak bűncselekményei is pönalizálva lesznek, – a további feladat nem a tényállások megalkotásában jelentkezik, hiszen azok megfelelőek, illetve folyamatosan egészülnek ki, hanem azok alkalmazását kell hatékonyabbá tenni. A fent említett oktatási és képzési kezdeményezések pedig kiválóan kiegészíthetik a bűnüldözési tevékenységet.

HOMICSKÓ ÁRPÁD OLIVÉR¹

AZ ÚJ TECHNOLÓGIÁK MEGJELÉNÉSE AZ EGÉSZSÉGÜGYBEN, KÜLÖNÖSEN A GÉNTECHNOLÓGIA ÉS AZ ELEKTRONIKUS EGÉSZSÉGÜGY

Absztrakt

A modern technológiák fejlődése az orvostudomány területén is komoly kihívások elé állítja a jogalkotót. A jogalkotónak a jogi szabályozáson keresztül kell választ adnia ezekre. A modern orvostudomány lehetőségei kinyithatnak egy olyan kaput, amelyen áthaladva magasabb szintre léphet az emberiség a korábbi egészségi állapota, illetőleg életminősége vonatkozásában. A jövőben elérhetővé válhat, hogy az emberi halandóságnak és az egészségügyi állapot miatti kiszolgáltatottságnak a tekintetében a születéskori adottságok és a későbbi külső tényezők kevésbé legyenek meghatározó tényezői. Az embernek előreláthatóan és feltehetően az élete során kevesebb olyan egészségügyi kihívással kell majd szembesülnie a jövőben, amely adott esetben behatárolta korábban az élettartalmát, vagy egészségügyi állapottal összefüggő élethelyzetét. Ezáltal a várható élettartamok is jelentősen nőhetnek, ami kihívások elé állítja a XXI. századi orvoslást, de ezen túlmutatóan is komoly társadalmi hatása lehet például az egyes országok nyugdíjrendszerére vagy egészségügyi rendszerére is. A jogi szabályozás feladatát ebben a tekintetben úgy lehetne összefoglalni, hogy kereteket kell szabnia a társadalmi szempontból előnyös és elfogadható, valamint a társadalmilag káros, és ezzel egyidejűleg tilalmazott fejlődési irányok vonatkozásában. Az egészségügy területén komolyabb szerepet kaphat a jövőben a géntechnológia annál, mint amit jelenleg megengednek a jogi szabályok. Tanulmányomban a genetikai beavatkozások jelentőségét és lehetőségeit az orvostudományban, a humán genetikai kutatások (például az emberrel összefüggő klónozás) etikai és jogi kérdéseit, a DNS adatbázisok használathatóságát az egészségbiztosításban, valamint az elektronikus egészségügyi rendszerek adta lehetőségeket az egészségügy területén kívánom elemző módon bemutatni.

1 Tanszékvezető-helyettes, habilitált egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Munkajogi és Szociális Jogi Tanszék. A KRE-ÁJK nemzetközi és tudományos dékánhelyettese.

1. A genetikai beavatkozás jelentősége és lehetősége az orvostudományban

A géntechnológia jogi szabályozásának vizsgálata során szükséges, hogy különbséget tegyünk a géntechnológia emberre történő alkalmazása (humángenetika) és a környezeti géntechnológia (zöld géntechnológia) között.² Rögzíteni szükséges a jogi szabályok elemzésekor, hogy Magyarországon a humángenetikai kutatások szigorú jogszabályi előírásokhoz vannak kötve. A szigorú szabályozás oka, hogy az ember genetikai térképének ismerete olyan bizalmas információkat tartalmazhat, amely az egész életére kihatással lehet, így ezeknek az információknak a birtokában azt feltételezhetjük, hogy könnyen befolyásolni lehetne az egész életét, életmódját, szokásait. Adott esetben az egyén a genetikai térképének mások általi ismerete alapján rábíráható lehet olyan magatartások tanúsítására, amelyekre ezen egészségügyi információk hiányában nem lehetne rábírní, az egyén genetikai adatainak birtoklása valószínűsíthetően kiszolgáltatottá tehetné őt. Az Alaptörvényünk rendelkezik azokról az alapvető előírásokról, amelyeket a humángenetikai alkalmazásokor figyelembe kell venni. Az Alaptörvény kimondja többek között, hogy tilos emberen tájékoztatáson alapuló, önkéntes hozzájárulása nélkül orvosi vagy tudományos kísérletet végezni valamint, hogy tilos az emberi fajnevelést célzó gyakorlat, az emberi test és testrészek hasznoszerzési célú felhasználása, valamint az emberi egyedmásolás.³ Az Alaptörvény alapján így megállapítható, hogy Magyarországon tilos a leszármazottak genetikai állományának a megváltoztatása, valamint azonos genetikai állománnyal rendelkező egyedek létrehozása. Kiemelendő, hogy az Alaptörvény minden orvosi vagy tudományos kísérlet esetében kötelezően előírja, hogy abba az egyénnek bele kell egyezni, tájékoztatni minden olyan lényeges körülményről és feltételről, amelynek alkalmazására vele kapcsolatosan sor kerülne. A technológia fejlődés feltehetően ma már lehetővé tenné az emberi egyedmásolást is, ugyanakkor nagyon súlyos etikai és társadalmi következményekkel kellene szembenéznie az emberiségnek, ha megvalósulhatna. Kérdésként merülne fel például, hogy ki lehetne jogosult arra, hogy az egyedmásolás révén vele azonos génállományú egyént hozzanak létre. Ha ez idővel csak megfelelő ellenérték megfizetésétől függene, akkor az tovább súlyosbíthatná a társadalmi egyenlőtlenségeket. Az emberi egyedmásolás a természet kialakult rendjébe való beavatkozást eredményezné, amely a természetes szelekció és egyben a sokszínűség és a változatosság megszűnésével járna együtt. Feltehetően számos ember olyan utódot szeretne magának, aki hozzá nagyon hasonló, erre pedig a klónozás egy megfelelő eszköz lehetne, az ennek következményeként előálló társadalmi változások azonban beláthatatlanok. Az továbbra is kérdésként merülne fel ebben az esetben is, hogy a férfi és a nő közös döntése alapján kinek a

2 SZILÁGYI János Ede: *A zöld géntechnológiai szabályozás fejlődésének egyes aktuális kérdései*. In: Miskolci Jogi Szemle 6. évf. 2011/2. 38. o. http://www.mjsz.uni-miskolc.hu/201103/5_szilagyiyanosed.pdf (Letöltés dátuma: 2017.08.08.)

3 Alaptörvény III. cikk (2) – (3) bek.

génállományát örökölné az utódjuk. A jövőbe tekintve sem látszik elfogadhatónak az, hogy az emberiség számára lehetővé váljon az emberi egyedmásolás lehetősége, ez olyan súlyos beavatkozás lenne a természet rendjébe, amely visszafordíthatatlan társadalmi folyamatokat is elindítana, és valószínűsíthetően súlyos károkat okozna az emberiség jövőbeli fejlődése tekintetében. Látható miért kell nagyon óvatosan közelítenünk ehhez a témakörhöz, és a jogi szabályozásnak miért van meghatározó szerepe a géntechnológia alkalmazhatóságának lehetséges megengedhetőségénél. A tudomány fejlődésének és az ennek lekövetését szolgáló jogalkotói feladatoknak összhangban kell lenniük egymással, úgy hogy mindenkor a társadalom egészének érdekeit tartsák szem előtt. Az erkölcsi szabályoknak és a jogi szabályozásnak tehát mind az egyéni szempontok, mind a közösségi vagy társadalmi szempontok tekintetében érvényesülnie kell. A magyar jogalkotó az emberi génállományba való beavatkozás lehetőségét csak nagyon szűk körben engedi és szigorú törvényi garanciákkal védi, illetőleg a büntetőjog eszközeivel szankcionálja esetleges megsértésüket. A magyar jogalkotónak ugyanakkor figyelemmel kell lennie az Európai Unió jogi szabályozására is. Ebben a tekintetben ki kell emelni az Európai Parlament és a Tanács 98/44/EK irányelvét (1998. július 6.) a biotechnológiai találmányok jogi oltalmáról (a továbbiakban: Irányelv). Tekintettel arra, hogy az Európai Unió jogforrásáról van szó, így az ebben foglaltakat valamennyi uniós tagállamban egységesen kell alkalmazni, így Magyarországon is ennek megfelelően kell eljárni a jogalkalmazáskor. A géntechnológia alkalmazhatósága tekintetében az Irányelv 5. cikke kimondja, hogy „Kialakulásának és fejlődésének egyetlen szakaszában sem lehet szabadalmazható találmány tárgyá az emberi test, sem pedig az emberi test bármely részének pusztá felfedezése, ideértve valamely gén szekvenciájának vagy rész-szekvenciájának felfedezését is.”⁴ Kimondja továbbá, hogy nem részesülhet szabadalmi oltalomban különösen az ember klónozására szolgáló eljárás, az ember csíravonalának genetikai azonosságát módosító eljárás és az emberi embrió alkalmazása ipari vagy kereskedelmi célra.⁵

A genetikai beavatkozás jelentősége és lehetősége tekintetében a jogi vizsgálódás szempontjából a humángenetikai adatok védelméről, a humángenetikai vizsgálatok és kutatások, valamint a biobankok működésének szabályairól szóló 2008. évi XXI. törvény (a továbbiakban: Biobank törvény) egyes rendelkezéseit szükséges megvizsgálni és elemezni. A törvény kimondja, hogy az egyén veleszületett, életre szóló genetikai jellemzőinek speciális és fokozott védelmére szükség van. A genetikai kutatásoknak

4 Az Európai Parlament és a Tanács 98/44/EK irányelve (1998. július 6.) a biotechnológiai találmányok jogi oltalmáról 5. cikk (1) bek., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:31998L0044&from=HU> (Letöltés dátuma: 2017.11.15.)

5 Az Európai Parlament és a Tanács 98/44/EK irányelve (1998. július 6.) a biotechnológiai találmányok jogi oltalmáról 6. cikk (2) bek. a – c) pont. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:31998L0044&from=HU> (Letöltés dátuma: 2017.11.15.)

a betegségek hátterének megértése és kezelési lehetőségek feltárása miatt van komoly jelentősége. A genetikai kutatások során is az emberi méltóság fokozott védelmének figyelembe vételével kell eljárni.⁶ Nagyon lényeges, hogy az erre vonatkozó szabályokat a jogalkotó törvényi szinten rendezze, hiszen ez biztosítékot jelenthet abban a tekintetben, hogy a genetika tudományának fejlődése az ember érdekében, az egyén céljait megvalósítva kerül szabályozásra. Olyan humángenetikai kutatás, amely az érintett viselkedésbeli jellemzőit kutatja, illetve egyes népcsoportok közötti különbségek elemzését célozza, kizárólag megfelelő garanciák – így különösen a széles körű tájékoztatás, a személyiség genetikán kívüli jellemzőit is tiszteletben tartó kutatási eljárás, a népcsoportot érintő kutatás esetében a kollektív konzultáció lehetőségének biztosítása – mellett végezhető.

2. A humángenetikai kutatások (például az emberrel összefüggő klónozás, embrió kutatás, őssejtek) etikai és jogi kérdései

A klónozás etikai és jogi kérdéseinek vizsgálata tekintetében az Európa Tanácsnak az emberi lény emberi jogainak és méltóságának a biológia és az orvostudomány alkalmazására tekintettel történő védelméről szóló, Oviedóban, 1997. április 4-én kelt Egyezménye: Az emberi jogokról és a biomedicináról szóló Egyezmény, valamint az Egyezménynek az emberi lény klónozásának tilalmáról szóló, Párizsban, 1998. január 12-én kelt Kiegészítő Jegyzőkönyve kihirdetéséről szóló 2002. évi VI. törvény rendelkezéseit kell alapul venni. Az 1997-ben Oviedóban, többéves egyeztetés után elfogadott konvenció a biomedicina kérdéseit érintő legjelentősebb jogforrás. Az egyezményt a szakemberek Bioetikai Konvenció elnevezéssel említik.⁷ A Bioetikai Konvenció kimondja, hogy az emberi lény érdeke és jóléte a társadalom vagy a tudomány pusztá érdekével szemben mindenkor elsőbbséget élvez.⁸ A Bioetikai Konvenció kimondja azt is, hogy az egyén örökletes genetikai állománya alapján történő hátrányos megkülönböztetésének minden formája tilos.⁹ Abban az esetben azonban, ha nem eredményez hátrányos megkülönböztetést az adott genetikai beavatkozás, úgy annak

6 A humángenetikai adatok védelméről, a humángenetikai vizsgálatok és kutatások, valamint a biobankok működésének szabályairól szóló 2008. évi XXI. törvény (a továbbiakban: Biobank tv.) 1. §.

7 SÁNDOR Judit: *Humán genom program*. Genomika és Jog, Magyar Tudomány. 2002/5. 615 o. <http://www.matud.iif.hu/02maj/sandor.html> (2016. április 23-i állapot)

8 Az Európa Tanácsnak az emberi lény emberi jogainak és méltóságának a biológia és az orvostudomány alkalmazására tekintettel történő védelméről szóló, Oviedóban, 1997. április 4-én kelt Egyezménye: Az emberi jogokról és a biomedicináról szóló Egyezmény, valamint az Egyezménynek az emberi lény klónozásának tilalmáról szóló, Párizsban, 1998. január 12-én kelt Kiegészítő Jegyzőkönyve kihirdetéséről szóló 2002. évi VI. törvény (a továbbiakban: 2002. évi VI. tv.) 2. cikke.

9 2002. évi VI. törvény 11. cikke.

lehetőségét nem zárja ki. Ezt részletezi a következő rendelkezés, amely szerint csak orvosi vagy orvosi kutatási célból, megfelelő genetikai tanácsadás biztosításával lehet olyan vizsgálatokhoz folyamodni, amelyek genetikai betegségek előrejelzésére vagy az érintett személy betegségre való genetikai hajlamának vagy fogékonyságának kimutatására, illetve annak megállapítására szolgálnak, hogy hordoz-e betegséget előidéző gént.¹⁰ Olyan beavatkozás, amelynek tárgya az emberi génállomány megváltoztatása csak megelőzési, kórimzési vagy gyógyítási indokból hajtható végre és csak akkor, ha nem célja a leszármazottak genetikai állományának megváltoztatása.¹¹ A tilalmazott genetikai beavatkozások esetköre tovább bővül, amikor a Bioetikai Konvenció kimondja, hogy a születendő gyermek nemének megválasztására nem elfogadható az orvosi segítséggel végzett reprodukciós technikák alkalmazása, kivéve, ha a cél egy nemhez kötötten öröklődő súlyos betegség elkerülése.¹² Látható, hogy a Bioetikai Konvenció szigorú keretek között kívánja tartani azon eseteket, amikor az ember beavatkozhat a természet rendjébe, és például maga kívánja eldönteni a születendő gyermekének a nemét. Azt gondolom ugyanakkor, hogy a tudomány adta lehetőségeket gyógyító céllal alkalmazni kell, és az öröklődően súlyos betegségeknek egy olyan körülménynek kell lennie, amelynek esetében a szülők egészséges gyermek iránti vágyának is szempontnak kell lennie, ilyen esetben el kell fogadni az emberi beavatkozás lehetőségét a genetikai adottságokba.

A Bioetikai Konvenció kimondja, hogy a tudományos kutatás a biológia és az orvostudomány területén szabadon gyakorolható, amennyiben a Bioetikai Konvenció rendelkezéseit és az emberi lényt védő egyéb jogi rendelkezéseket megtartják.¹³ Az emberi lény védelmének elsődlegességét kell szem előtt tartani, a tudomány lehetőségeivel szemben. Minden ország jogi szabályozásának olyannak kell lennie a humán genetikai tekintetében, amelynek középpontjában az emberi lény érdekei vannak, a tudomány lehetőségei a géntechnológia vonatkozásában mindig csak másodlagos szerepet tölthet be, kizárólag akkor léphet előtérbe, ha az elérendő cél az emberi lény gyógykezelésével van összefüggésben. A Bioetikai Konvenció ezt az elvárást fogalmazza meg, amikor kimondásra kerül benne, hogy az egyéneken bármiféle kutatás kizárólag a következő feltételek együttes fennállása esetén folytatható:

- nem létezik az emberen folytatott kutatáshoz hasonló hatékonyságú alternatív módszer,
- a személyt fenyegető esetleges kockázatok nem haladják meg a kutatás lehetséges hasznát,
- a kutatási terv megkapta az illetékes testület jóváhagyását, miután a kutatási terv tudományos helyállóságát független vizsgálatnak vetették alá, beleértve a kutatási

10 2002. évi VI. törvény 12. cikke.

11 2002. évi VI. törvény 13. cikke.

12 2002. évi VI. törvény 14. cikke.

13 2002. évi VI. törvény 15. cikke.

cél jelentőségének értékelését, valamint etikai elfogadhatóságának multidiszciplináris vizsgálatát,

- a magukat kutatásnak alávető személyeket tájékoztatták jogaikról és az őket védelmező törvényben előírt biztosítékokról,
- a beleegyezés megadása kifejezett, célzott és írásos formában történt. Ez a beleegyezés bármikor szabadon visszavonható.¹⁴

Fontos előírás az is, hogy amikor az embriókon végzett in vitro kutatást a törvény megengedi, úgy a törvénynek megfelelő védelmet kell biztosítani az embrió számára is. Emberi embrió létrehozása ugyanakkor kutatás céljából tilos.¹⁵ Az emberi embrión elvégezhető genetikai beavatkozások olyan eredményekre vezethetnének, amelyek az emberiség jövője szempontjából beláthatatlan következményekhez is vezethetnének. Tiltott ugyanakkor minden olyan beavatkozás, amelynek célja egy másik élő vagy holt emberi lényvel genetikailag azonos emberi lény létrehozása. A jelen cikkely értelmében az egy másik emberi lényvel „genetikailag azonos” emberi lény kifejezés azt az emberi lényt jelenti, akinek egy másikéval genetikailag megegyező sejtmagállománya van.¹⁶ Súlyos etikai kérdéseket vet fel, hogy milyen következményei lehetnének annak, ha egyszer mégis megengedetté válna genetikailag azonos emberi lények létrehozása. Mint a jogszabályi előírásból látható, sem élő, sem holt emberi lényvel genetikailag azonos emberi lény létrehozása tilos. Ami lényeges és kiemelendő ebben a tekintetben, hogy a jelenlegi orvostudományi kutatásokra figyelemmel erre a kimondott tilalomra azért van szükség jogilag, mert a tudomány ma már képes lenne ennek elérésére. Az emberi lények különbözőségének evolúciós szerepén túl, komoly problémaként merülne fel ebben az esetben, hogy ezek az emberi lények azonos genetikai tulajdonságokkal, jellemzőkkel, mesterségesen lettek létrehozva, teljesen azonos génállománnyal rendelkeznének, és nem adatna meg számukra, hogy az Isteni teremtés csodálatos folyamatának részesei lehessenek. A keresztyén-református felfogás szempontjából is egy komoly dilemmával szembesülnénk, hiszen az embert Isten teremtette a saját képmására, és mi valamennyien Isten teremtése vagyunk, ugyanakkor egy ilyen genetikai beavatkozás eredményeként már felmerülne, hogy az ember által teremtett emberi lényekről lenne szó. Isten szerepe egy ilyen esetben átértékelődne. Súlyos beavatkozás lenne ez a természet rendjébe, nagyon komoly etikai problémák merülnének fel, és a születendő egyén élethez való viszonyulása is más lenne, mint a klasszikus emberfel-

14 2002. évi VI. törvény 16. cikke.

15 2002. évi VI. törvény 18. cikke.

16 Az Európa Tanácsnak az emberi lény emberi jogainak és méltóságának a biológia és az orvostudomány alkalmazására tekintettel történő védelméről szóló, Oviedóban, 1997. április 4-én kelt egyezménye: az emberi jogokról és a biomedicináról szóló egyezménynek az emberi lény klónozásának tilalmáról szóló, Párizsban, 1998. január 12-én kelt Kiegészítő Jegyzőkönyve 1 cikk.

fogásban. A magam részéről ugyanakkor egy ilyen esetben sem látnám kizárhatónak annak elfogadását, hogy a mesterségesen létrehozott élet ne lehetne Isten akaratának az eredménye.

Az emberi élet kezdete jelenlegi tudásunk szerint a férfi és női ivarsejtek találkozásával, a megtermékenyítéssel indul el. Az emberi embrió tekintetében a hatályos egészségügyi törvényünk azt mondja, hogy embrió minden élő emberi embrió a megtermékenyítés befejeződése után a terhesség 12. hetéig.¹⁷ Kimondja a törvény, hogy reprodukciós eljárás során történő megtermékenyítéshez, illetőleg embrióbeültetéshez kizárólag emberi ivarsejt, illetve embrió használható fel, valamint hogy reprodukciós eljárás során történő megtermékenyítéshez, illetőleg embrióbeültetéshez kizárólag emberi ivarsejt, illetve embrió használható fel.¹⁸ Reprodukciós eljárásaként hazánkban pedig testen kívüli megtermékenyítés és embrióbeültetés, a házastárs, illetve élettárs ivarsejtjeivel vagy adományozott ivarsejttel végzett mesterséges ondóbevitel, ivarsejt adományozásával történő testen kívüli megtermékenyítés és embrióbeültetés, embrióadományozással végzett embrióbeültetés, valamint a női ivarsejt megtermékenyülését, illetőleg megtermékenyíthetőségét, valamint a megtermékenyített ivarsejt megtapadását, fejlődését elősegítő egyéb módszeralkalmazható.¹⁹ A felsorolás taxatív, csak ezekben az esetekben lehetséges a reprodukciós eljárás alkalmazása. Az emberi embrióval fogalmával kapcsolatosan ki kell emelni az Európai Unió Bíróságának az *Oliver Brüstle kontra Greenpeace eV*. (C34/10. sz. ügy, 2011. október 18.) ügyben tett megállapításait is, amely mutatja, hogy a technológia rohamos fejlődését a jogi szabályozásnak is megfelelő módon le kell tudnia követni. Az Európai Unió Bírósága ebben az ügyben végkövetkeztetéseiben kimondta, hogy: *„Az emberi embrió fogalma a megtermékenyítés szakaszától kezdve alkalmazható az eredeti totipotens sejtekre, továbbá a belőle származó emberi test teljes fejlődési és kialakulási folyamatára, így többek között a blastocystára is. Azok a megtermékenyítetlen petesejtek is beletartoznak az emberi embrió fogalmába, amelyekbe érett emberi sejtől származó sejtmagot ültettek át, vagy szűznemzés útján osztódásra és továbbfejlődésre ösztönöztek, amennyiben ezen eljárások alkalmazása totipotens sejtek előállításához vezet. Önmagukban véve a pluripotens embrionális őssejtek – mivel maguk nem rendelkeznek az emberi egyedé fejlődés képességével – nem tartoznak e fogalom alá. Nem részesülhet szabadalmi oltalomban a találmány, amennyiben a szabadalmazandó műszaki eljárás végrehajtása előzetesen megköveteli akár az emberi embriók elpusztítását, akár alapanyagként történő használatukat, még akkor sem, ha ezen eljárás leírása semmilyen említést nem tartalmaz az emberi embriók alkalmazásáról. Az emberi embriók ipari és kereskedelmi célú alkalmazása szabadalmazhatóságának tilalma alóli kivétel kizárólag azokra a gyógyászati vagy diagnosztikai célú találmányokra vonatkozik,*

17 Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény (a továbbiakban: Eütv.) 165. § a) pont.

18 Eütv. 166. § (2) – (3) bek.

19 Eütv. 166. (1) bek. a) – f) pont.

*amelyeket az emberi embrióon alkalmaznak, és annak javát szolgálják.*²⁰ Egy másik szintén az Irányelv 6. cikk (2) bekezdésének c) pontja tekintetében hozott döntésben, az International Stem Cell Corporation kontra Comptroller General of Patents, Designs and Trade Marks (C364/13. sz. ügy., 2014. december 18.) ügyben az emberi embrió fogalma körében kimondta, hogy „*azok a megtermékenyítetlen emberi petesejtek, amelyeket szűznemzés útján osztódásra és továbbfejlődésre ösztönöztek, nem minősülnek az e rendelkezés értelmében vett „emberi embrióknak”, ha – a tudomány jelenlegi állására tekintettel – mint ilyenek, nem rendelkeznek az emberi egyedé fejlődés bennerejlő képességével, aminek vizsgálata a kérdést előterjesztő bíróság feladata.*”²¹

A fentiek alapján is látható, hogy az egységesen Európai Unió szabályozáson túl fontos szerepe van a tagállami, így esetünkben a magyar szabályozásnak, amelynek tekintetében a humán reprodukció különböző formáinak alkalmazása során figyelembe kell vennünk az embriókkal, ivarsejtekkel végezhető kutatások, vizsgálatok és beavatkozások tekintetében meglévő hazai előírásokat. Embriókkal vagy ivarsejtekkel kizárólag az egészségügyi államigazgatási szerv engedélye alapján, az engedélyben meghatározott dokumentációs rendnek és az egyidejűleg jóváhagyott kutatási tervnek megfelelően, és a kutatás célja szerinti szakmai feltételekkel rendelkező egészségügyi szolgáltatónál vagy más kutatóhelyen végezhető kutatás.²² Látható, hogy a magyar jogalkotó nagyon szigorú feltételek mellett teszi csak lehetővé az embriókkal, valamint az ivarsejtekkel való kutatást. Ilyen kutatás esetén is nagyon fontos elvárás a szigorú dokumentációs rend megtartása, valamint előre engedélyezett és jóváhagyott kutatási terv, amiből aztán pontos látható az elérni kívánt cél, ami nem lehet ellentétes a jogszabályi előírásokkal. Embrió kutatási célból nem hozható létre, kutatáshoz csak a reprodukciós eljárások során létrejött embriót szabad felhasználni az arra jogosultak rendelkezése alapján vagy az embrió károsodása esetén. Kizárólag kutatási célból tehát az embrió nem hozható létre, és a célhoz kötöttség ezen törvényi rendelkezés alapján is látható. Fontos törvényi előírás, hogy embrió állat szervezetébe nem ültethető, emberi és állati ivarsejtek egymással nem termékenyíthetők meg. Törvény tiltja tehát az olyan kutatásokat, amelyek nem egyeztethetők össze az alapvető erkölcsi normákkal. Az állat és az ember keresztezése még abban az esetben is, ha tudományos lehetséges lenne, nem megengedett, szigorúan tilos. Reprodukciós eljárás vagy más egészségügyi szolgáltatás, illetve orvostudományi kutatás során embriót több embrió vagy főszabály szerint a

20 C34/10. sz. ügy. (2011. 10 11-i ítélet) Oliver Brüstle kontra Greenpeace eV, V – Véggöveketztetések. 119. pont <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A62010CC0034> (2017.11.15-i állapot).

21 C364/13. sz. ügy. (2014. december 18-i ítélet). International Stem Cell Corporation kontra Comptroller General of Patents, Designs and Trade Marks. <http://curia.europa.eu/juris/celex.jsf?celex=62013CJ0364&lang1=hu&type=TEXT&ancre=> (Letöltés dátuma: 2017.11.15.)

22 Eütv. 180. § (1) bek. a) – c) pont.

fogamzással kialakult tulajdonságoktól eltérő vagy további sajátossággal rendelkező egyed létrehozatalára felhasználni nem lehet, egymással genetikailag megegyező egyedek nem hozhatók létre.²³ A géntechnológia alkalmazása révén esetlegesen elérhető előnyösebb külső és belső tulajdonságokkal rendelkező emberi egyedek létrehozása is tilalmazott. Azon embrió, amellyel kutatást végeztek, emberi szervezetbe nem ültethető be, kutatáshoz felhasznált ivarsejt reprodukciós eljárás végzéséhez nem alkalmazható, ezzel védve az előzőekben leírtak biztos megvalósulását. A kutatás során felhasznált embrió – a fagyasztva tárolás idejét nem számítva – legfeljebb 14 napig tartható életképes állapotban, a kutatás tartamát is figyelembe véve. Azt azonban ki kell emelni, hogy nem minősül embriókutatásnak a diagnosztikai vagy gyógykezelési célból, valamint az embrió visszaültetésre vagy beültetésre való alkalmasságának megállapítása érdekében végzett vizsgálat.²⁴ Az utód nemének születése előtti megválasztására irányuló eljárások a nemhez kötötten öröklődő megbetegedések felismerésére vagy a megbetegedések kialakulásának megelőzésére végezhetőek. Az embrió különböző genetikai jellemzői a születendő gyermek várható betegségének megelőzése, illetőleg kezelése céljából változtathatók meg, a cél szerint feltétlenül szükséges mértékben és módon. Az embrió sejtjeit szétválasztani kizárólag a születendő gyermek valószínűsíthető megbetegedésének, az embrió károsodásának megállapítása érdekében lehet. Ezek az eljárások az embriót létrehozó házastársak (élettársak) – tájékoztatásukat követően tett – írásbeli beleegyező nyilatkozata alapján, reprodukciós eljárás végzésére jogosult egészségügyi szolgáltatónál alkalmazhatóak.²⁵ A reprodukciós eljárások, valamint az embriókkal, őssejtekkel végzett orvostudományi kutatások, biobankok, a sejt- és génterápia területén a miniszter tanácsadó, döntéshozó testületként az Egészségügyi Tudományos Tanács Humán Reprodukciós Bizottsága (a továbbiakban: Bizottság) működik.²⁶ Ennek a Bizottságnak a feladata különösen a reprodukciós eljárások végzésére, illetőleg ivarsejtek (embriók) fagyasztva tárolására jogosult egészségügyi szolgáltatók működési engedélyezésének előzetes véleményezése, szükség esetén javaslatétel meghatározott intézkedések meghozatalára az egészségügyi szolgáltató, a fenntartó, valamint a szakfelügyeletet ellátó egészségügyi államigazgatási szerv részére. Feladata az embriókkal, ivarsejtekkel, őssejtekkel végzendő kutatásokkal, a gén- és sejterápiával végzett beavatkozásokkal, továbbá az emberi génállományt érintő beavatkozásokkal és kutatásokkal kapcsolatos kutatási tervdokumentációra vonatkozó szakhatósági állásfoglalás kiadása szakmai-etikai szakkérdésekben. Feladata továbbá reprodukciós eljárásokat érintő jogszabályok és szakmai szabályok véleményezése, javaslatétel megalkotásukra, illetőleg módosításukra, valamint a reprodukciós eljárások hazai és nemzetközi gyakorlatának, továbbá az embriókkal végzett kutatások tapasztalatainak

23 Eütv. 180. § (3) – (5) bek.

24 Eütv. 181. § (1) – (2) bek.

25 Eütv. 182. § (1) – (4) bek.

26 Eütv. 186. § (1) bek.

folyamatos értékelése.²⁷ A humán reprodukciós eljárások alkalmazására az orvostudományban számtalan lehetőség van, ezeknek az alkalmazhatósága mindenkor a hatályos jogszabályi előírások figyelembevételével lehetséges. Fontos ugyanakkor utalni az Alaptörvény II. cikkére, amely szerint „a magzat életét a fogantatástól védelem illeti meg.” Ennek az Alaptörvényi rendelkezésnek az alkalmazása a reprodukciós eljárások esetében komoly kérdéseket vet fel, amikor humán reprodukciós eljárások közé tartozó in vitro fertilizációra és embrió transzferre, a préembriók adományozására, a dajkaterhességre és bérnyaságra, valamint az utód nemének meghatározására kerül sor.²⁸ Ezekben az esetekben fokozottan kellene figyelni az Alaptörvény előírására is. Az Egészségügyi Tudományos Tanács Kutatásetikai Bizottsága etikátlannak minősítette azt a kutatást, amely klónozásra irányul azzal a céllal, hogy a préembrió stádium utáni fejlődését vizsgálják, amely kutatás genetikailag azonos embriók előállítására irányulna a blasztomerek szétválasztásával, vagy a genommal történő manipuláció más céllal, mint betegségek megelőzése vagy kezelése.²⁹

Az emberen végzett orvostudományi kutatásokról szóló 23/2002. (V. 9.) EüM. rendelet szerint orvostudományi kutatásnak minősül különösen a genetikai kutatás.³⁰ Fontos, hogy abban az esetben, ha a kutatás során humán genetikai vizsgálat miatt mintát vesznek, erről külön beleegyezési nyilatkozatot kell készíteni.³¹ A beleegyezés megadásához lényeges, hogy a beteg megfelelő tájékoztatást kapjon. A tájékoztatáshoz való jogot általános tartalmi szempontból az egészségügyi törvény alapján szükséges vizsgálni. Ezek alapján a beteg jogosult a számára egyéniesített formában megadott teljes körű tájékoztatásra.³² Az általános tájékoztatáson túl az orvostudományi kutatásban résztvevő alanyokat a kutatásba való beleegyezését megelőzően szóban és írásban tájékoztatni kell a kutatásban való részvételének önkéntességéről, valamint arról, hogy a beleegyezés bármikor, indoklás és hátrányos következmények nélkül visszavonható. Pontos felvilágosítást kell adni a tervezett vizsgálat, vagy beavatkozás kísérleti jellegéről, céljáról, várható időtartamáról, a kutatás során elvégzendő vizsgálatok, illetve egyéb beavatkozások jellegéről, tartalmáról és esetleges kockázatairól, következményeiről, valamint a kutatással járó kellemetlenségekről. Részletesen el kell mondani a kutatás alanya

27 Eütv. 186. § (3) bek. a) – d) pont.

28 Etikai állásfoglalások a humán reprodukció új módszereiről I. Állásfoglalások. Az Egészségügyi Tudományos Tanács és annak Kutatásetikai Bizottsága által felkért ad hoc Bizottság jelentése. Orvosi Hetilap, 133. évf. 10. sz. 1992. március, 617. o.

29 Etikai állásfoglalások a humán reprodukció új módszereiről III. Állásfoglalások. Az Egészségügyi Tudományos Tanács és annak Kutatásetikai Bizottsága által felkért ad hoc Bizottság jelentése. Orvosi Hetilap. 133. évfolyam 12. szám. 1992. március. 740. o.

30 Az emberen végzett orvostudományi kutatásokról szóló 23/2002. (V. 9.) EüM rendelet 1. § (1) bek. b) pont.

31 Az emberen végzett orvostudományi kutatásokról szóló 23/2002. (V. 9.) EüM rendelet 2. § (1) bek. a) pont.

32 Eütv. 13. § (1) bek.

vagy mások számára várható előnyöket, a kutatásban való részvétel helyett alkalmazható esetleges egyéb vizsgálatokat, beavatkozásokat. A kutatásban való részvétel kockázatának körébe tartozó egészségkárosodás jellegéről és gyógykezeléséről, valamint a kártalanításról, illetve kártérítésről, és a kutatásért felelős személy(ek) nevééről is tájékoztatni kell a kutatás alanyát.³³ A kutatásba bevontak védelme érdekében minden egészségügyi intézményben, ahol kutatásokat folytatnak intézményi kutatásetikai bizottságot, továbbá a jogszabály mellékletében meghatározott egészségügyi intézményekben Regionális Kutatásetikai Bizottságot is működtetni kell.³⁴ A kutatásetikai bizottságok felelőssége, hogy a kutatás alanyának emberi méltósága minden esetben biztosítva legyen.

Az emberen végzett orvostudományi kutatás célja a betegségek kórismezésének, gyógykezelésének, megelőzésének és rehabilitációjának javítása, okainak és eredetének jobb megismerése, beleértve olyan beavatkozásokat és megfigyelési módozatokat is, amelyek eltérnek a megszokott egészségügyi ellátás során alkalmazottaktól, illetőleg, amelynek során még nem teljesen ismert és kivizsgált hatású tényezőket (hatóanyagok, anyagok, eszközök, eljárások, módszerek, körülmények, feltételek) alkalmaznak.³⁵ Az emberi génállomány megváltoztatására irányuló vagy azt eredményező kutatás, beavatkozás kizárólag megelőzési, kórismzési vagy gyógykezelési indokból és főszabály szerint csak akkor végezhető, ha a kutatásnak, beavatkozásnak nem a leszármazottak genetikai állományának megváltoztatása, illetve új egyed létrehozása a célja.³⁶ Lényeges tilalom kerül tehát itt megfogalmazásra. Kivételesen az utód nemének születése előtti megválasztására irányuló eljárások a nemhez kötötten öröklődő megbetegedések felismerésére vagy a megbetegedések kialakulásának megelőzésére elvégezhetőek.³⁷ Az embrió genetikai jellemzői az előzőeken túl a születendő gyermek várható betegségének megelőzése, illetőleg kezelése céljából változtathatóak meg, a cél szerint feltétlenül szükséges mértékben és módon.³⁸ Látható tehát, hogy ma már Magyarországon is lehetséges az, hogy az egyén génállománya megváltoztatásra kerüljön, de erre csak abban az esetben kerülhet sor, ha kizárólag megelőzési, kórismzési, vagy gyógykezelési indokból történik. A hazai szabályozás összhangban az Alaptörvénnyel kizárja az olyan genetikai beavatkozást, amelynek a célja a leszármazottak genetikai állományának megváltoztatása, vagy új egyed létrehozása lenne. A nemhez kötődő öröklődő genetikai betegségek, vagy ezeknek a kialakulásának a megelőzésére, valamint a születendő gyermek várható betegségének megelőzése, kezelése céljából van lehetőség a géntechnológia alkalmazására hazánkban kifejezetten célhoz kötötten, feltétlenül szükséges mértékben és módon. Ebben az esetben

33 Eütv. 159. § (3) bek. a) – g) pontok.

34 Az emberen végzett orvostudományi kutatásokról szóló 23/2002. (V. 9.) EüM. rendelet 12. § (1) bek.

35 Eütv. 157. §.

36 Eütv. 162. §.

37 Eütv. 182. § (1) bek.

38 Eütv. 182. § (2) bek.

is figyelemmel kell ugyanakkor lenni a büntető törvénykönyv rendelkezéseire, amely a XVI. Fejezetében „Az egészségügyi beavatkozás és kutatás rendje elleni bűncselekmények” között tartalmazza a beavatkozás az emberi génállományba, az emberi ivarsejt tiltott felhasználása, a születendő gyermek nemének meghatározása, emberen végezhető kutatás szabályainak megszegése, embrióval vagy ivarsejttel végezhető kutatás szabályainak megszegése, a genetikailag megegyező emberi egyedek létrehozása, valamint az emberi test tiltott felhasználásának büntetőjogi tényállásait.

Az egyes tényállások elemzését követően megállapítható, hogy a korábbiakban részletesen bemutatott jogi előírások tilalmazzák a géntechnológia és az ehhez szorosan kapcsolódó humán reprodukciós eljárásokra vonatkozó szabályok megszegését, hanem ehhez az állam büntetőhatalma is társul, amely szigorúan büntetni rendeli az esetleges szabályszegőket. Megállapítható, hogy napjainkban a géntechnológia adta lehetőségek miatt az államnak erőteljes kontrollt kell alkalmaznia az előírások, szabályok megtartása érdekében. Álláspontom szerint a tudományos fejlődés soha nem lehet ellentétben egy adott társadalom közösségi érdekeivel szemben, amelyre figyelemmel a génmanipuláció, az emberi génállományba való beavatkozások soha nem lehetnek előrébb valóak, mint a társadalom erkölcsi elvárásai.

3. A DNS adatbázisok használathatósága az egészségbiztosításban, jogi és etikai kérdések

A jogszabályi hátteret vizsgálva kiemelendő, hogy tilos bármely személy jogait korlátozni DNS-struktúrája és az abból levezethető genetikai kockázatok miatt.³⁹ Lényeges előírás, hogy nem szabható az érintett személyek egészségügyi ellátásának feltételül a genetikai mintáik, illetve genetikai adataik kutatásban történő felhasználásához, archiválásához történő hozzájárulása.⁴⁰ A genetikai adat alatt az érintett személy örökletes tulajdonságaira vonatkozó olyan információt kell érteni, amely genetikai minta feldolgozásából, illetve az egészségügyi dokumentációból származik, és amely az egyén genetikai eredetű betegségekkel kapcsolatos kockázatára, örökölt hajlamára, testi vagy viselkedésbeli jellemzőire utal, és alkalmas lehet arra, hogy az egyén azonosítható legyen.⁴¹ Jelenleg a humán genetikai vizsgálat az egészséget károsan befolyásoló hatásokkal társuló vagy azokat előre jelző, csírasejt eredetű (örökölt) vagy a magzati élet korai szakaszában kialakult, a genom (gének, kromoszómák) veleszületett – genetikai betegséget okozó vagy arra hajlamosító – variánsainak kimutatására irányuló, genetikai mintán végzett laboratóriumi analízis, amely a vizsgálat célja szerint lehet klinikai genetikai vizsgálat, genetikai szűrővizsgálat és kutatási célú genetikai vizsgálat.⁴²

39 Biobank tv. 1/A. § (2) bek.

40 Biobank tv. 1/A. § (3) bek.

41 Biobank tv. 3. § (1) bek. 3. pont.

42 Biobank tv. 3. § (1) bek. 11. pont.

A genetikai adatot humángenetikai vizsgálat, illetve humángenetikai kutatás céljából lehet kezelni.⁴³ Genetikai adatot a törvényben foglalt feltételek fennállása esetén humángenetikai vizsgálat célból a humángenetikai vizsgálatot végző intézmény, a humángenetikai vizsgálatot végző személy és olyan orvos kezelhet, aki a humángenetikai vizsgálatot kezdeményezte. Genetikai adatot a törvényben foglalt feltételek fennállása esetén humángenetikai kutatás céljából a kutatást végző intézmény és a kutatás végzésében részt vevő egyéb személy kezelhet.⁴⁴ Humángenetikai vizsgálat csak az egészségügyi szolgáltatások nyújtásához szükséges szakmai minimumfeltételekről szóló rendelet szerint felszerelt, szakképzett személyi háttérrel és működési engedéllyel rendelkező egészségügyi szolgáltatónál végezhető. Genetikai minták, illetve adatok humángenetikai kutatás céljából a Biobank törvény rendelkezései szerint használhatók fel.⁴⁵ Humángenetikai kutatás csak olyan intézményben végezhető, ahol a genetikai minták és adatok tárolásának törvényi feltételei rendelkezésre állnak. Ennek hiányában a kutatási terv nem engedélyezhető.⁴⁶

A fentiek figyelembe vétele mellett álláspontom szerint elméleti megközelítésből az egészségbiztosításban a DNS adatbázisok használatára csak az állam által működtetett, kötelező egészségbiztosítási rendszerben lehet lehetőség. Ennek magyarázatát a magánbiztosítás és a társadalombiztosítás finanszírozási technikájának különbsége adja. A magánbiztosítás esetén a csatlakozás az egészségbiztosításhoz az egyén döntésén, valamint az egészségbiztosító által egyénileg meghatározott feltételek teljesítésének elfogadásán múlik. A genetikai adottságok fontos körülményként vehetők figyelembe egy magán egészségbiztosítási szerződés megkötése esetében. Nagymértékben befolyásolni tudja a genetikai adatok ismerete a magán egészségbiztosítási szerződés tartalmi feltételeit, így többek között azt a biztosítási díjat, amelyet az egyénnek kellene fizetnie az általa jelentett kockázat fedezeteként. Emiatt is lényeges szempontnak kell lennie, hogy a jogalkotó milyen mértékben avatkozik be, illetőleg avatkozhat be adott esetben egy magánbiztosítási szerződés esetében a szerződési követelményeknek a meghatározhatóságába. Ezzel összefüggésben ki kell emelni, hogy polgári jogi alapon a magyar egészségbiztosítási rendszerben is van lehetőség egészségbiztosítási szerződés megkötésére.⁴⁷ A Ptk. alapján egészségbiztosítási szerződés alapján a biztosító a biztosított megbetegedése esetén a szerződésben meghatározott szolgáltatások teljesítésére vállal kötelezettséget. A biztosító szolgáltatása kiterjedhet a szerződésben meghatározott egészségügyi szolgáltatások egészséges személy általi igénybe vételekor felmerülő költségek megtérítésére is. Az egészségbiztosítási szerződés tehát nem általános jelleggel határozza meg az egészségügyi szolgáltatások körét, hanem csak azokra a szolgáltatásokra

43 Biobank tv. 4. § (1) bek. a) – b) pont.

44 Biobank tv. 4. § (2) bek.

45 Biobank tv. 16. § (1) bek.

46 Biobank tv. 16. § (3) bek.

47 A polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) LXV. Fejezet.

vonatkozik, amelyeket az egészségbiztosítási szerződésben meghatároztak. Ez adott esetben lényegesen behatárolhatja az igénybe vehető egészségügyi szolgáltatások körét, illetőleg a komoly költségigényekkel járó beavatkozásokat akár ki is zárhatja. Az egyén szempontjából ennek megkötésére a jól tervezhető, kisebb egészségügyi szolgáltatások igénybe vétele mellett lehet indokolt szerepe. A magyar szabályozás magában hordozza annak lehetőségét, hogy abban az esetben, ha a genetikai információk hozzáférhetőek lehetnének minden esetben valamennyi egészségügyi szolgáltatást nyújtó, valamint egészségbiztosítási pénztár számára, úgy az esetlegesen genetikai rendellenességekkel rendelkező egyénnel ne kössenek szerződést. Az egészségbiztosítási szerződésnél pedig továbbra is hangsúlyozni szükséges, hogy a szerződéskötési szabadság elvéből következik, hogy abban az esetben, ha egy biztosító nem akar (például mert előreláthatóan nem lenne anyagilag megtérülő a kockázat) szerződést kötni, akkor erre nem is kötelezhető. Álláspontom szerint hosszabb távon nem lenne tiltható a magán-egészségpénztáraknak, hogy egyedi sajátosságait is figyelembe vegyék (ebbe beleértve a genetikai adottságokat is) az egyénnek, ami azonban befolyással lehet a biztosítási díj meghatározására is (a várható egészségügyi kockázatok függvényében kerül kialakításra a biztosítási díj). A jövőben abban az esetben, ha magán-egészségbiztosítási rendszer működtetésére kerülne sor, úgy ennek vonatkozásában szigorú előírásokra lenne szükség annak érdekében, hogy a biztosítás kötésének kötelezettsége megmaradjon abban az esetben is, ha az egyénnek genetikai vagy egyéb egészségügyi jellemzői alapján csak nagyon magas biztosítási díj mellett lenne lehetősége biztosítást kötni. Szintén fontos szempontnak kell lennie, hogy a biztosítási díj meghatározásakor ne lehessen figyelembe venni az egyén egészségügyi előzményeit, és ez alapján esetlegesen csak magasabb biztosítási díj mellett szerződést kötni vele.

Véleményem szerint a fenti problémák nem merülnek fel a kötelező társadalombiztosítási rendszerben. A kötelező társadalombiztosítási rendszerben a részvétel kötelező, ez a kötelezettség mind az egészségbiztosítót, mind pedig a biztosított személyt köti. A biztosítási jogviszony alapja pedig a jövedelem, ami után a biztosított járulékot fizet. A járulékfizetés a jövedelemmel arányos, az nincs összefüggésben a biztosított személy egészségügyi állapotával. Ebben a rendszerben lehetséges az, hogy a minimális jövedelemmel rendelkező egyén, akinek súlyos egészségügyi problémái vannak, megkapja a legmagasabb szintű egészségügyi ellátást is, ami az adott betegséggel összefüggésben indokolt, míg az, aki magas jövedelemmel rendelkezik, és nincsenek egészségügyi problémái ne vegye igénybe az egészségügyi szolgáltatásokat, annak ellenére, hogy nagyobb összegű járulékfizetésnek tesz eleget a jövedelme alapján. A társadalombiztosítási rendszerünk ugyanakkor ennél is tovább megy, és azok számára is biztosítja az egészségügyi szolgáltatások igénybe vételét, akik nem rendelkeznek biztosítási kötelezettséggel. A társadalombiztosítási rendszer alapja ugyanis a járulékfizetés, amely alapján a biztosított személy társadalombiztosítási ellátásokhoz jut. A társadalombiztosítás ellátásaira és a magánnyugdíjra jogosultakról, valamint e szolgáltatások fedezetéről szóló 1997. évi

LXXX. törvény (a továbbiakban: Tbj.) kimondja, hogy a biztosítottak – ha törvény eltérően nem rendelkezik – a társadalombiztosítás valamennyi ellátására jogosultságot szerezhetnek.⁴⁸ Ennek megfelelően a biztosított egészségbiztosítási ellátásokra szerezhet jogosultságot.⁴⁹ A klasszikus biztosítás elven működő biztosítás rendszerben védelemben ugyanazok a személyek részesülnek, akik az ezzel járó terheket is viselik.⁵⁰ Az egészségügyi szolgáltatásra való jogosultság esetében Magyarországon szélesebb lehetőség van arra, hogy olyanok is ellátásban részesüljenek, akik egyébként a rendszer fenntartásához nem járulnak hozzá. Így míg a biztosított személynek járulékot kell fizetnie jövedelme után, hogy egészségügyi szolgáltatást kapjon, addig a csak egészségügyi szolgáltatásra jogosultak a Tbj. 16. § alapján jogosultak az ellátásra. Az egészségügyi szolgáltatások azonos szakmai tartalommal illetik meg az egészségbiztosítás egészségügyi szolgáltatásaira jogosult személyeket.⁵¹ Ez az alapelv az egyenlő bánásmódot testesíti meg, vagyis azonos szintű egészségügyi szolgáltatás nyújtását teszi kötelezővé valamennyi egészségügyi szolgáltató számára, függetlenül a beteg vagyoni, anyagi, vagy bármilyen más egészségügyi állapotától, fizikai adottságaitól, vagy helyzetétől függetlenül. Látható tehát, hogy a jelenlegi magyar egészségügyi rendszerben nem lehet jelentősége annak, hogy az egyén milyen genetikai adottságokkal rendelkezik, és ezt a jövőben is hasonlóan szükséges szabályozni. Álláspontom szerint az európai jóléti államok esetében fontos az egészségügyi ellátáshoz való jog biztosítása, és annak lehetővé tétele, hogy mindenki a szükségleteinek megfelelően, az élethelyzetének, az adottságainak megfelelően jusson hozzá az egészségügyi szolgáltatásokhoz. A genetikai sajátosságok figyelembe vételét az egészségügyi ellátások nyújtása során, függetlenül attól, hogy magán-egészségbiztosítási, vagy társadalombiztosítási rendszer működik egy adott országban szigorúan tilalmazni kell.

4. Az egészségügyi információs rendszer jelentőségének vizsgálata az orvosi tevékenységben és a jogi szabályozás kihívásai

A géntechnológián túl szintén fontos és meghatározó kérdéskör az egészségügy területén az új technológiák joga vonatkozásában az elektronikus egészségügy biztosította lehetőségeknek a mindennapokban való hasznosítása. Hazánkban 2017. novemberétől vált lehetővé az Elektronikus Egészségügyi Szolgáltatási Tér által biztosítottak igénybe

48 A társadalombiztosítás ellátásaira és a magánnyugdíjra jogosultakról, valamint e szolgáltatások fedezetéről szóló 1997. évi LXXX. törvény (a továbbiakban: Tbj.) 6. § (1) bek.

49 Tbj. 14. § (1) bek.

50 CZÚCZ Ottó: *Szociális jog I.* Unió Lap- és Könyvkiadó Kereskedelmi Kft. Budapest, 2003, 33. o.

51 HAJDÚ József – HOMICSKÓ Árpád Olivér: *Szociális jog II.* Bethlen sorozat, Patrocínium Kiadó, Budapest, 2010. 21. o.

vétele.⁵² Ennek révén szorosabb kapcsolatba tudnak lépni egymással az egészségügyi ellátók és a betegek. A rendszer lényeges eleme a betegdokumentáció naprakész és hiteles megismerése az orvos számára, amely révén a rendelkezésre álló adatok alapján hatékonyabb kezelés lesz biztosítható a beteg számára. A diagnózis szükség esetén alaposabb háttér információk alapján állítható fel, így a kiválasztott gyógymód is hatékonyabban lesz alkalmazható. Ez idő megtakarítással, és hatékonyabb betegellátással járhat. A hagyományos személyes találkozásokon alapuló tevékenységek – így az orvos és a beteg, illetve az orvos és orvos közötti konzultáció – mellett az adott szakterület szakorvosa egészségügyi adatok elektronikus rendszerben történő továbbítása révén – az egészségügyi és a hozzájuk kapcsolódó személyes adatok kezeléséről és védelméről szóló törvény előírásainak megfelelően – személyes jelenlét nélkül is felállíthat diagnózist és terápiás javaslatot adhat telemedicina keretében, az adott tevékenység végzéséhez megállapított feltételek teljesítése esetén.⁵³ Az elektronikus egészségügy révén hatékonyabbá válhat a telemedicina, amelynek lényege, hogy az orvosi információk továbbítása elektronikus hírközlési eszközökkel történik az egyik helyről a másikra, a beteg egészsége érdekében vagy az egészségügyi szolgáltató képzése és a beteggondozás fejlesztése céljából. Az elektronikus egészségügyben rendelkezésre álló információk lehetővé teszik, hogy az orvosok térben egymástól távol is orvosi konzíliumot tartsanak és ennek során válasszák meg a beteg számára legmegfelelőbb gyógymódot. Az elektronikus egészségügyi tér, és a telemedicina együttes alkalmazása révén a gyógyítás hatékonyabbá válik.

Az orvosi tevékenység gyakorlása és az orvos szakszerű munkavégzéséhez az elektronikus egészségügyi szolgáltatási tér komoly segítséget fog nyújtani. Az orvos valamennyi a beteg megfelelő gyógymódjának kiválasztásához szükséges információval rendelkezni fog. A beteg tájékoztatáshoz való joga is át kell majd, hogy értékelődjön hosszabb távon, valamint egyértelműen követhetővé kell váljon az egészségügyi dokumentációja is. Az egészségügyi dokumentációban szereplő adatok megismerésének joga meg kell, hogy illesse a beteget, ami az elektronikus egészségügyi szolgáltatási térrel összefüggésben felmerül, hogy a beteg kezelésében résztvevő orvosok valamennyi a betegre vonatkozó adatot jogosultak-e majd megismerni, vagy csak azokat, amelyek a kezeléssel közvetlenül összefüggésben vannak. Szintén kérdésként merül fel, hogy abban az esetben, ha alkalmazni kell az egészségügyi törvény azon rendelkezését, amely szerint amennyiben a betegről készült egészségügyi dokumentáció más személy magántitokhoz való jogát érintő adatokat is tartalmaz, annak csak a betegre vonatkozó része tekintetében gyakorolható a betekintési, illetve az egyéb jogosultság.⁵⁴ Az egészségügyi

52 Lásd erről bővebben.: Elektronikus Egészségügyi Szolgáltatási Tér. <https://e-eszegsegugy.gov.hu/eeszt>. (Letöltés dátuma: 2017. 12. 23.)

53 Az egészségügyi szolgáltatások nyújtásához szükséges szakmai minimumfeltételekről szóló 60/2003. (X. 20.) ESzCsM rendelet 9. § (7) bek.

54 Eütv. 24. § (5) bek.

dolgozónak komoly felelőssége lesz abban a tekintetben, hogy az elektronikus egészségügyi dokumentáció vonatkozásában felismerje, ha ilyen esetkörrel állna szemben, és tudnia azt, hogy az adott információ más személy magántitka körébe tartozik-e vagy sem. Ha ezt a kötelezettségét elmulasztja, nem ismeri fel más személy magántitok körébe tartozó adatát, és azt közli az annak megismerésére nem jogosult beteggel, úgy kártérítési felelőssége keletkezhet.

Az elektronikus egészségügyi szolgáltatási térrel összefüggésben szükséges jogilag megvizsgálni a beteg kötelezettségeinek teljesítésének a kérdését is. Az egészségügyi törvény úgy rendelkezik, hogy a beteg – amennyiben ezt egészségi állapota lehetővé teszi – köteles az ellátásban közreműködő egészségügyi dolgozókkal képességei és ismeretei szerint együttműködni, így tájékoztatni őket mindarról, amely szükséges a kórisme megállapításához, a megfelelő kezelési terv elkészítéséhez és a beavatkozások elvégzéséhez, így különösen minden korábbi betegségről, gyógykezeléséről, gyógyszer vagy gyógyhatású készítmény szedéséről, egészségkárosító kockázati tényezőiről.⁵⁵ Ami kérdésként felmerül, hogy az orvosnak mennyiben kell majd a beteg tájékoztatására hagyatkoznia, és mennyiben elegendő, ha csak az elektronikus egészségügyi szolgáltatási téren keresztül hozzáférhető adatokra hagyatkozik. Szintén az egészségügyi törvény írja elő, hogy a beteg köteles tájékoztatni a kezelésében résztvevő egészségügyi dolgozókat – saját betegségével összefüggésben – mindarról, amely mások életét vagy testi épségét veszélyeztetheti, így különösen a fertőző betegségekről és a foglalkozás végzését kizáró megbetegedésekről és állapotokról.⁵⁶ Azt gondolom itt szintén fontos lesz annak megvizsgálása, hogy a foglalkozás végzését kizáró megbetegedésekről és állapotokról az elektronikus szolgáltatási tér tartalmaz-e információkat, ha igen akkor szükséges-e ezekről a betegnek külön is tájékoztatnia az orvost, vagy az orvos felelőssége és kötelezettsége, hogy ezeket az adatokat megtalálja és szükség esetén figyelembe vegye. Szintén előírja a törvény, hogy a betegnek tájékoztatni kell az egészségügyi dolgozókat minden, az egészségügyi ellátást érintő, általa korábban tett jognyilatkozatáról.⁵⁷ Ezen betegjogi kötelezettséggel kapcsolatosan is fontos lenne átgondolni, hogy ilyen jognyilatkozatokra vonatkozó információkat az elektronikus egészségügyi szolgáltatási téren keresztül is el lehessen érni, amennyiben a beteg tett az egészségügyi ellátásával kapcsolatosan bármilyen nyilatkozatot, úgy azt a kezelést végző orvos elektronikusan is megismerhesse. Különösen akkor lesz ennek jelentősége, ha a telemedicina keretében történő kezelésre kerül sor, ahol az orvos nem találkozik személyesen a beteggel. A beteg számára biztonságot jelenthet az egészségügyi adatainak kezelésével összefüggésben, hogy az egészségügyi törvény kimondja, az egészségügyi dolgozót, valamint az egészségügyi szolgáltatóval munkavégzésre irányuló jogviszonyban álló más személyt minden, a beteg egészségi állapotával kapcsolatos, valamint az egészségügyi szolgáltatás

55 Eütv. 26. § (2) bek. a) pont.

56 Eütv. 26. § (2) bek. b) pont.

57 Eütv. 26. § (2) bek. d) pont.

nyújtása során tudomására jutott adat és egyéb tény vonatkozásában, időbeli korlátozás nélkül titoktartási kötelezettség terhel, függetlenül attól, hogy az adatokat közvetlenül a betegtől, vizsgálata vagy gyógykezelése során, illetve közvetetten az egészségügyi dokumentációból vagy bármely más módon ismerte meg.⁵⁸

5. Összegzés

Az új technológiák megjelenése az egészségügyben, különösen a géntechnológia és az elektronikus egészségügy területén elvégzett kutatásaim alapján a géntechnológia tekintetében megállapítható, hogy a magyar jogalkotó a nemzetközi követelményeknek megfelelően szabályozta a géntechnológiára vonatkozó irányadó rendelkezéseket. A jövőben az orvostudomány fejlődésével a jogalkotónak komoly kihívásokkal kell majd szembenéznie, hiszen a géntechnológiai kutatások eredményeként lényeges előrelépés történhet az emberiség fejlődésének tekintetében. A humángenetikai kutatások vonatkozásában bemutatásra került, hogy az embriókkal végzett kutatások tekintetében milyen előrehaladott technológia fejlődés előtt állunk, és ennek a fejlődésnek a mederben tartása során a jogi szabályozásnak kell a kereteket megadnia. A tudomány rohamtempójú fejlődését a jogi szabályozásnak is le kell követnie. A jogalkotáson kívül azonban a jogalkalmazásnak is éberon kell őrködnie azon, hogy a jogi előírások, szabályok alkalmazására megfelelő módon kerüljön sor. Ennek szemléltetésére került bemutatásra tanulmányomban az embrió fogalmának meghatározásának nehézsége, bonyolultsága. Az elektronikus egészségügyi szolgáltatási tér elemzése alapján megállapíthatóvá vált, hogy egy nagyon komoly technológia előrelépés történt a magyar egészségügyi szolgáltatások tekintetében ennek bevezetésével. A technológia lehetőségek azonban számos megoldandó jogi kérdést is felvetnek, amelyeknek a rendezésére a jogalkotónak a jövőben fokozottabb figyelmet kell majd fordítania, így a beteg egészségügyi adatainak a kezelésének a kérdésköre, vagy a beteg kötelezettségeinek a tekintetében. Ezeknek a kérdéseknek az elemzésére további kutatások keretében kerülhet majd részletesebben sor, különösen amikor a telemedicina keretében történik az egészségügyi szolgáltatás nyújtása.

58 Eütv. 138. § (1) bek.

A ROBOTIKA EGYES SZABÁLYOZÁSI KÉRDÉSEI

1. Bevezetés

Az embert már az ókortól foglalkoztatta olyan gépek, embertől különböző, ember-szerű lények létrehozatala, megalkotása, amelyek életét, mindennapjait segítik. Napjaink technológiai forradalma, a robotika eredményei azzal kecsegtetnek, hogy beteljesítik ezt a régi álmot. Jelen századunk egyik legfontosabb technológiai innovációit ugyanis a robotok jelentik, amelyek mind a gazdaság mind a társadalmi viszonyok terén forradalomszerű változást okozhatnak.² Egyes adatok szerint 2025-re a hagyományos álláshelyek harmadát az automatizáció eredményeként már robotok fogják ellátni, amelynek komoly hatása lehet a munkaviszonyokra.³ Tanulmányunkban a robotok egyes etikai és jogi szabályozási kérdéseit vesszük számba.

2. A robotok szabályozásának alapvető kérdései

2.1. *Lehet-e szerepe a jognak a technológia szabályozásában?*

Jonathan B. Wiener szerint a technológia és szabályozás gyakran egymás ellentétéinek tűnnek, hiszen a technológia a haladást, a szabályozás pedig éppen a haladás gátját, a bürokratizmust szentesíti meg.⁴ A szabályozásra gyakran, mint a korlátok világára, a technológiára pedig, mint a szabadság termékére tekintenek.⁵ A jog rá-

1 Klein Tamás, egyetemi tanársegéd, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Infokommunikációs Jogi Tanszék, Tóth András, tanszékvezető egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Infokommunikációs Jogi Tanszék

2 Collaborative project (CP), FP7-SiS-Challenge 1-3: Regulating Emerging Robotic Technologies in Europe: Robotics facing Law and Ethics (Robolaw), www.robolaw.eu 198.

3 Eidenmueller, Horst, *The Rise of Robots and the Law of Humans* (March 26, 2017). Oxford Legal Studies Research Paper No. 27/2017. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2941001>

4 Jonathan B. Wiener: *The regulation of technology, and the technology of regulation*, *Technology in society* 26 (2004) 483.

5 Sofia Ranchordás: *Does Sharing Mean Caring? Regulating Innovation in the Sharing Economy*, *Tilburg Law School Legal Studies Research Paper Series No.06/2015*, *Minnesota Journal of Law Science & Technology*, Vol. 16:1, 2015., 26.

adásul a múltban rászolgált a vele kapcsolatos előítéletekre. A múltbeli szabályozási események ugyanis gyakran az emberek változással szembeni fenntartásait (a közel-múltból ide értve AG Lenz lent ismertetett véleményét is), ellenállásait lovagolták meg és sokszor arra voltak visszavezethetőek, hogy a jog és a jogalkotó nem vállalta fel az új technológiák jelentette kockázatok kezelését. Minderre jó történelmi példa Nürnberg város 1403-as rendelete, amely megtiltotta az acél huzalokat gyártó gépeket és előírta azok megsemmisítését valamint megeskette az érintetteket, hogy a jövőben nem használnak ilyen gépet és másokat sem tanítanak meg rá, mondván a gépek fenyegetik a fennálló társadalmi rendet, a céhes gyártást.⁶ Ugyanígy Nürnberg városa a 16. században az új típusú vízimalom feltalálójának életjáradékot fizetett annak érdekében, hogy elálljon a prototípus alkalmazásától.⁷ Meg szokták említeni a túlzott óvatosságból fakadó tiltás körében a GMO növények európai tilalmát is.⁸

Ugyanakkor el kell ismerni, hogy a mai technológiák hatásait nem lehet összehasonlítani az ipari forradalom által elindított társadalmi változásokkal. Abban nincs különbség, hogy a technológiai változás akkor is és most is emberi munkahelyek tömeges megszűnésével, újak létrejöttével, kulturális értékek megváltozásával járhat (kreatív rombolás).⁹ A mai technológiai változások ugyanakkor közvetlenül és széles körben érintik a társadalom egészének (pl. szintetikus biológia), életszínvonalát (pl. e-gazdaság) méltóságát (pl. robotok) valamint környezetét (pl. GMO). Ez pedig valóban fokozottabb óvatosságot követelhet meg a jogalkotótól.

A technológiai fejlődés a joggal szemben kettős elvárást támaszt: egyrészt a jog szabályainak megerősítésére, a jogalkotási folyamat újragondolására lehet szükség annak érdekében, hogy a technológiai fejlődés ne ássa alá az emberi szabadságjogokat. Másfelől szükséges azonban az is, hogy a jog korlátozza a technológiai fejlődést.

A technológiával kapcsolatos egyik legfőbb probléma, a bizonytalanság, amelynek kezelésében a jognak megkerülhetetlen szerepe van.¹⁰ Az Európai Parlament (EP) szerint is egy európai robotokra vonatkozó szabályozás segíthet annak tudatosításában, hogy a robotok immár nem a sci-fi világába tartoznak.¹¹

6 Wolfgang van den Daele: Access to New Technology. In Defense of the Liberal Regime of Innovation, 85.. in. Dimension of technology Regulations, eds.: Morag Goodwin, Bert-Jaap Koops, Ronald Leenes, Wolf Legal Publishers, 2010.

7 Uo. 86.

8 Gregory N. Mandel: Regulating emerging technologies, 2009., 3.

9 Romboló innovációnak nevezzük azon új termékeket, folyamatokat és üzleti modelleket, amelyek újradefiniálják a piacokat és felülírják a korábbi meghatározó vállalkozásokat. Gyakran ezek a változások az adott piac vertikumán kívülről érkeznek. OECD Working Party No.2 on Competition and Regulation: Protecting and Promoting Competition in Response to „Disruptive” Innovations in Legal Services, 13 June 2016, DAF/COMP/WP2(2016)1, 4.

10 Ranchordás (5.lj.) 28.

11 European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)) European Civil

2.2. Technológia szabályozásának megközelítései

2.2.1. Jogászi megközelítés

Az újszerű kérdések (mint a technológiai vívmányok, így konkrét példánkban a robotok) esetén jogászi megközelítésének alap kérdése, hogy miként alkalmazhatók a meglévő szabályok.¹² Ennek a megközelítésnek lehetnek olyan veszélyei, hogy olyan problémák merülnek fel, amelyeknek valójában nem kellene, hogy létezzenek, másfelől éppen az újszerű problémák jogi kezelése sikkad el ezáltal.¹³ Mások a jogászi megközelítés kulcsát a helyes analógia megtalálásában látják, mert általában az újszerű jelenségek szabályozás általi megragadását analógiákon keresztül képzelelik el.¹⁴ Calo szerint a robotok szabályozása kapcsán az analógiát a cyberjog adja, amely szerint először azonosítani kell az új technológiák nélkülözhetetlen minőségét, majd azt kell megvizsgálni, hogy ezekre milyen jogi válaszok adhatók.¹⁵ Balkin ezt a megközelítést vitatja, mert a technológia megjósolhatatlan fejlődése miatt az aktuálisan nélkülözhetetlennek tűnő karakterjegyek később akár el is jelentéktelenedhetnek vagy a felismerhetetlenségig megváltozhatnak.¹⁶ Arthur C. Clarke közkeletű mondanca szerint a jövő már nem az, mint ami régen volt: hol volt még két évtizeddel ezelőtt például a mobilinternet?¹⁷ Ha az Internetet nézzük, azt látjuk, hogy teljesen más a mai társadalmi és gazdasági jelentősége, mint ami a 90-es évek elején akár látható lett volna: hol volt akkor még a Google, a Facebook vagy az Amazon

Law Rules in Robotics – Study, 6. [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571379/IPOL_STU\(2016\)571379_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571379/IPOL_STU(2016)571379_EN.pdf) 10

12 Petit, Nicolas, Law and Regulation of Artificial Intelligence and Robots - Conceptual Framework and Normative Implications (March 9, 2017). 3., Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2931339> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2931339> 6.

13 Uo. 7 és 8.

14 Richards, Neil M. and Smart, William D, How Should the Law Think About Robots? (May 10, 2013). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2263363> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2263363>

15 Calo, Ryan, Robotics and the Lessons of Cyberlaw (February 28, 2014). California Law Review, Vol. 103, No. 3, pp. 513-63 (2015); University of Washington School of Law Research Paper No. 2014-08. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2402972> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2402972>

16 Balkin, Jack M., The Path of Robotics Law (May 10, 2015). California Law Review, Forthcoming; Yale Law School, Public Law Research Paper No. 536. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2586570>

17 Salim Ismail, “A jövő már nem az, mint ami régen volt” http://hvg.hu/tudomany/20121221_salim_ismail_interju_jovokutatas (letöltés: 2016. március 24.)

2.2.2. Technológiai megközelítés

A jogászi megközelítéssel szemben a technológiai megközelítés magából a technológiai vívmányból, annak megértéséből indul ki, ezért sokkal nyitottabb a technológiára.¹⁸ Az ismeret hiánya Mandel szerint a technológia szabályozásának legfőbb kihívása, hiszen erre vezethető vissza a technológia társadalmi elutasíttottsága, az emberek féelme, a szabályozói bizonytalanság és ezáltal a befektetői környezet kiszámíthatatlansága.¹⁹ Az emberek féelme és technológiákkal szembeni elutasítása kapcsán beszél Tranter Frankenstein-mítoszról, amely mögött a társadalmi kontextust nem ismerő, saját találmánya iránt mélyen elfogult tudós képe húzódik meg.²⁰

2.2.3. Társadalmi „mérnökösödés”

A technológiai változás Lyria Bennett Moses szerint mindig társadalmi változás.²¹ A társadalmi változások keltette társadalmi innováció rendszerint valamely társadalmi probléma új, jelenlegihez képesti hatékonyabb megoldását jelenti.²² Érvélese szerint, azonban jogi szempontból mindig egyszerűbb a technológiát, mint a társadalmi változást megragadni, a szabályozás homlokterébe a technológiát és nem a társadalmi változást állítani. A technológiai változások társadalmi körülményeinek megismerése ugyanakkor rávilágíthat arra, hogy a felmerülő jogi problémák valójában technológia semlegesek.²³

2.2.4. Kockázat kezelő megközelítés

A technológiai fejlődésre adott felelős jogi válasz kulcsa egy olyan alapállás, amely a kockázatokat nem pusztán feltételezi, hanem azok létéről meggyőződik (precaution principle).²⁴ Másként, az új technológia blokkolható addig, amíg nem bizonyosodik

18 Petít (12. lj.) 7 és 8.

19 N. Mandel (lj.8.) 1

20 Kieran Tranter: Nomology, Ontology and Phenomenology of Law and Technology, 8 Minn. J. L. SCI. & Tech.. 449 (2007).

21 Lyria Bennett Moses: Why Have a Theory of Law and Technological Change? MINN. J.L.SCI.&TECH. 2007;8(2):589-606.

22 Ranchordás (5.lj.) 22.

23 Lyria Bennett Moses (lj.21.), 596.

24 Az EU környezetvédelmi politikája a Rio-i Deklarációra hivatkozással szentesítette, eszerint amikor komoly és visszafordíthatatlan károkozás veszély áll fenn, akkor a teljes tudományos bizonyosság hiánya nem lehet az oka a környezetszennyezést megakadályozó költséghatékony intézkedések alkalmazásának. Esther Versluis, Marjolein van Asselt, Tessa Fox, Anique Hommels: Calculable Risks? An Analysis of the European Seveso Regime, in: Dimension of technology Regulations, eds.: Morag Goodwin, Bert-Jaap Koops, Ronald Leenes, Wolf Legal Publishers, 2010., 264.

be róla, hogy biztonságos.²⁵ Erre példa az az eset, amikor a Pfizer állatoknak szánt antibiotikumát az EU-ban arra hivatkozással tiltották be, hogy nem lehetett teljes tudományos bizonyosságot nyerni arra, hogy a szer emberekben nem hoz létre antibiotikum rezisztenciát.²⁶ Daele szerint a kockázatbecslésnek tudományos alapokon és nem a közvélemény félelmén kell alapulni.²⁷ Szerinte ez utóbbi történt a növekedési hormonnal kezelt marhahúsok európai tilalma kapcsán, amikor AG Lenz az ilyen húsok széleskörű társadalmi elutasítottására hivatkozva érvelt a tiltás mellett a fogyasztók érdekében. Van Asselt és társai²⁸ szerint a precaution principle lényege a bizonytalanság, ehhez képest bizonytalansági paradoxonról lehet beszélni, ami azt jelenti, hogy olyan esetekben is, amikor a technológia hatásaival kapcsolatos bizonytalanság tudott és nyilvánvaló, a szabályozó mégis a tudománytól vár megerősítést.

Ugyanakkor a társadalomnak is le kell mondani arról az illúzióról, hogy mindenféle technológiai kockázat előre felmérhető és pusztán szabályozással megelőzhető. A vegyipari balesetek megelőző szabályozási doktrínája az ún. Seveso rezsím alapján is világos, hogy pusztán a múltban bekövetkezett balesetek tanulságai nem óvhatják meg a társadalmat, önmagukban nem garantálhatják a biztonságos jövőt.²⁹

2.3. A technológia szabályozásának eszközei

Wiener szerint a technológiai haladás és a válaszadásra készített jog között van egy fontos összefüggés, amely a jogot megfelelő válaszok kialakításában segítheti: a szabályozás maga is technológia, a kormányzás technológiája.³⁰ A technológiai fejlődés szabályozása így nem más, mint a szabályozás technológiájának kérdése. A szabályozásnak is számos technológiája, eszköze van.

Ahhoz, hogy a jog a fentiek során a technológiával kapcsolatosan ismertetett kettős kihívásnak megfelelően (fejlődés segítése, alapjogok védelme) több eszközt is kombinálnia kell: jogszabályokat, technikai szabályokat, magatartási szabályokat és legjobb gyakorlatokat.³¹ Ez tudná egyszerre garantálni a rugalmasságot és kiszámíthatóságot.

A jog egyre többször szabályoz tudományos tevékenységeket, illetve azok eredményeit, miközben a jog tény alapú megközelítése és a tudomány sokszor bizonytalan alapállása

25 B. Wiener (4.lj.) 495.

26 Uo. 268.; T-13/99 *Pfizer Animal Health kontra Tanács*, EBHT [1999] II-01961 389. és 369. pontok

27 Wolfgang van den Daele, (6. lj.) 90.

28 Esther Versluis, Marjolein van Asselt, Tessa Fox, Anique Hommels: *Calculable Risks? An Analysis of the European Seveso Regime*, in: *Dimension of technology Regulations*, eds.: Morag Goodwin, Bert-Jaap Koops, Ronald Leenes, Wolf Legal Publishers, 2010., 262.

29 Uo. 34.

30 B. Wiener (4.lj.) 484.

31 Robolaw, (50. lj.) 11.

között feszültség lehet.³² A technológia és a tudomány azonban nem csak a jogi szabályozás célterületei, de egyúttal eszközei is lehetnek, például parancsként beépülhetnek a technológiába, ami a robotok esetében elég kézenfekvőnek is hangzik (lsd. lentebb részletesen Asimov törvényei kapcsán).³³ Ez a megközelítés megjelenik például az Európai Parlament és a Tanács 2016/679 rendelete³⁴ 25. cikkében, mikor előírásra került, hogy magának az adatkezelés módjának meghatározásakor, mind pedig az adatkezelés során olyan megfelelő technikai és szervezési intézkedéseket kell végrehatni, amelyek célja egyrészt az adatvédelmi elvek, például az adattakarékosság hatékony megvalósítása, másrészt az e rendeletben foglalt követelmények teljesítéséhez és az érintettek jogainak védelméhez szükséges garanciák beépítése az adatkezelés folyamatába („privacy by design”).

2.4. Mikor kell szabályozni a technológiát?

Szabályozni akkor kell, amikor a technológiai és társadalmi változásoknak erre van igényük.³⁵ Az autonóm robotok elterjedése márpedig drámai társadalmi változást fog hozni. A munka, az élet és a szórakozás területén is meghatározóak lehetnek. Olyan robotok jöhetnek létre, amelyek okosabbak, ügyesek, halhatatlanok lesznek, miáltal az ember másodlagosnak érezheti magát, éppen ezért az ilyen irányú tudományos kutatásoknak szigorúan felügyeltnek kell lenniük.³⁶

A technológia szabályozása kapcsán az időszerűségnek kiemelt jelentősége van, amit jól szemléltet az ún. Collingridge dilemma, amely rámutat, hogy a technológia korai szakaszában való leszabályozása korlátozó lehet, ha viszont megvárjuk, amíg egy adott technológia kibontakozik, könnyen elveszíthetjük felette a szabályozói kontrollt.³⁷ Egyébként a technológiai fejlődés irama önmagában gyakran megakadályozza a szabályozót abban, hogy időben beavatkozzon. Másfelől a „regulatory connection” elmélet fényében ez nem biztos, hogy probléma: a technológia elhúzódo szabályozása, nyomon követése ad lehetőséget a megfontolt jogi válaszok megtalálására, főleg, hogy sokszor a technológia csak későbbi fejlődési szakaszában bontakozik ki a szabályozás szempontjából is releváns módon.³⁸

32 Robolaw, (2. lj.) 14.

33 Robolaw, (2. lj.) 14.

34 A természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet) OJ L 119, 4.5.2016, p. 1–88

35 EP Study (11. lj.) 6

36 EP Study (11. lj.) 13

37 Bert-Jaap Koops: Ten dimensions of technology regulation. Finding your bearings in the research space of an emerging discipline, in: Dimension of technology Regulations, eds.: Morag Goodwin, Bert-Jaap Koops, Ronald Leenes, Wolf Legal Publishers, 2010., 317.

38 Brownsword and M. Goodwin, Law and the Technologies of the Twenty-First Century. Texts and Materials (Cambridge-New York: Cambridge University Press, 2012

2.5. *Hogyan szabályozzuk a robotokat?*

Először is meg kell jegyezni, hogy a robotokkal kapcsolatosan Nyugaton történelmileg léteznek negatív társadalmi előítéletek, amelyeket az ember kreálmánya feletti hatalom elvesztésétől való félelem táplál.³⁹ Például a zsidó folklór népmondája szerint a 16. század vége felé a prágai gettóban Maharal (Júda Löw ben Becalél rabbi) a misztikus és titkos tan, a kabbala segítségével életet varázsol a Moldova folyó partjáról származó agyagból gyúrt műemberbe annak szájába helyezett varázserejű papír segítségével, majd a gölem a szombatnapig mindenféle szolgálatot elvégzett neki.⁴⁰ Ha a rabbi az Isten nevével ellátott cédulát elvette tőle, akkor ismét agyagtömeggé vált. Nyugaton ezek az előítéletek azonban nem csak történelmileg, de a jelenben is léteznek: 2015-ben például Stephen Hawking, Elon Musk, és Bill Gates hívta fel arra figyelmet, hogy az AI a nukleáris fegyverkezésnél is nagyobb veszélyeket hordozhat magában és fenyegeti az emberiséget. Érdekes ugyanakkor, hogy ugyanezekkel az előítéletekkel a Távol-Keleten a robotokkal kapcsolatban nem lehet találkozni. Szemben a Nyugattal, a sintoista hagyomány szerint - mint mindennek - a robotnak is lelke van és nem mint veszélyes kreálmányra tekintenek.⁴¹ Dél-Koreában például már viszonylag korán, 2008-ban jogszabályt fogadtak el, amely a robotok szerepével és működésével kapcsolatos etikai standardokat rögzíti.⁴²

Az EP szerint egy európai robotokra vonatkozó szabályozás egyfelől megerősítheti az ilyen előítéletekből származó félelmeket, másfelől azonban világossá is teheti, hogy a tudatos robot már nem a sci-fi világába tartozó kérdés.⁴³

Asimov-nak egyébként elege volt ebből a nyugati előítéletességből a robotokkal kapcsolatban és nem abból indult ki, hogy a robot mindenképpen csak alkotója elpusztítója lehet. Először az 1941-ben írt *Körbe-körbe* című novellájában olvasható a robotika három törvénye⁴⁴:

1. A robotnak nem szabad kárt okoznia emberi lényben, vagy tétlenül túrnie, hogy emberi lény bármilyen kárt szenvedjen.
2. A robot engedelmeskedni tartozik az emberi lények utasításainak, kivéve, ha ezek az utasítások az első törvény előírásaiba ütköznenek.
3. A robot tartozik saját védelméről gondoskodni, amennyiben ez nem ütközik az első vagy második törvény bármelyikének előírásaiba.

39 EP Study (11.lj.) 10

40 [https://hu.wikipedia.org/wiki/G%C3%B3lem_\(agyagember\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/G%C3%B3lem_(agyagember))

41 EP Study (11. lj.) 10

42 <http://news.bbc.co.uk/2/hi/technology/6425927.stm>

43 EP Study (11. lj.) 10

44 https://hu.wikipedia.org/wiki/A_robotika_h%C3%A1rom_t%C3%B6rv%C3%A9nye

Később Asimov ezeket még kiegészítette egy 0. törvénnyel, amely szerint a robotnak minden áron meg kell védenie az emberiséget (akár az első törvényt is megszegheti).⁴⁵

Asimov törvényei felhívják arra a figyelmet, hogy meg kell különböztetni a robotetikát a gépek etikájától vagy másként robotjogtól⁴⁶: előbbi a robotok tervezőire, gyártóira, működtetőire vonatkozik utóbbi pedig magukra a robotokra.⁴⁷ Miután még az autonóm robotok sem képesek egyelőre morális döntésekre, így a gépi etika (robotjog) egyelőre hipotetikus. Asimov törvényei a robotokra vonatkoznak, de erre figyelemmel azokat a robotok tervezőire, gyártóira kell adaptálni.

A jövő bizonytalansága és megjósolhatatlansága miatt a minél korábbi szabályozás az indokolt, amely jelen esetben a robotokra irányuló kutatási tevékenység felelősségteljességének kialakítását jelenti.⁴⁸ Az öntudattal rendelkező robotok megjelenéséig szükséges, hogy ezek a törvények a robotok alkotóit és működtetőit kötelezzék. Az öntudat azonban alapvető jogok elismerését is magával vonja.⁴⁹

A transzparens szabályozás alapvető a robotok szabályozása szempontjából is: paradox módon mind a szabályozás (különösen a túl korai és megszorító) mind annak hiánya hátráltathatja a technológiai fejlődést.⁵⁰ A technológia tiltása a robotokkal összefüggésben eddig csak a teljesen autonóm harcászati robotokkal (fegyverekkel) kapcsolatosan merült fel.⁵¹

2.6. Az etikai elvek jelentősége a robotok szabályozása kapcsán

Szabályozási közreműködésre tehát annak ellenére szükség van, hogy a fejlődés megjósolhatatlan, de a kockázatok elkerülése és a biztonságos, érték alapú tudományos fejlődés biztosítása ezt megköveteli.⁵² Egyébként éppen a szabályozáshoz szükséges konkrétumok hiánya miatt felértékelődnek az etikai elvek, a szabályozás elvi keretei.⁵³ Az értékeket a jog világában jól kifejezik az alapjogok, amelyek közül a robotika tekintetében különösen is relevánsak az emberi méltóság (EU Alapjogi Charta 1. cikk), személyes adatok védelme (EU Alapjogi Charta 8. cikke), a diszkrimináció tilalma (EU Alapjogi Charta 21. cikke), az idősek jogainak elismerése (EU Alapjogi Charta 25. cikke), a fogyatékkal élők integrációjának előmozdítása (EU Alapjogi Charta 26. cikke), egészséghez való jog (EU Alapjogi Charta 35. cikke) és a fogyasztóvédelem (EU Alapjogi Charta 38. cikke).

45 EP Study (11. lj.) 13

46 Petit (12.lj.) 3.

47 EP Study (11. lj.) 20.

48 Robolaw, (2. lj.) 203

49 EP Study (11. lj.) 13

50 Robolaw, (2. lj.) 10.

51 Robolaw, (2. lj.) 11.

52 Robolaw, (2. lj.) 10.

53 EP Study (11. lj.) 5.

Miként arról már volt szó, különbség van a robotetika és a robotjog között és egyelőre előbbinek van relevanciája. Asimov nulladik és első törvényének közép-pontjában az ember védelme áll, nevezetesen, hogy a robot nem okozhat kárt az emberiségnek és az egyes embereknek. Az EP is hangsúlyozza, hogy mindennemű robotetika központi elemének a sérthetetlen emberi méltóságnak kell lennie.⁵⁴ Úgy-szintén a robotnak tiszteletben kell tartania az ember döntéshozatali szabadságát, amely az emberi méltóság sérthetetlenségéből fakad.⁵⁵ Tehát Asimov második törvénye értelmében a robot engedelmességet tartozik az ember utasításának, hacsak az nem más ember ellen irányul. A robot tehát nem használható fegyverként. A robotok az embert segítő működésük során számos személyes és különös érzékeny adat birtokába kerülhetnek, amelyek bizalmasságát biztosítani kell, és a robot általi kezelésüknek mindenkor a robotot használó ember kifejezett hozzájárulásán kell alapulnia.⁵⁶

Az EP tanulmánya felhívja a figyelmet a robotok jelentette érzelmi manipuláció veszélyeire, amire a robotok tervezői rá is játszhatnak, például, amikor gyermek arcot rendelnek az emberi kinézetű robotokhoz.⁵⁷ Lényeges azonban annak tudatosítása, hogy a robotok által emberekből kiváltott érzelmek a robot részéről mesterséges empátiából indulnak ki.

Az idősgondozásban komoly segítséget jelenthetnek a robotok, hiszen emberi ápoló hiányában is biztosíthatják az otthoni ápolás feltételeit. Az időseknek egyrészt meg kell adni a jogot ahhoz, hogy a robot általi ellátást visszautasítsák. Másrészt figyelembe kell venni, hogy a robot általi otthoni ápolás degradálhatja a társadalmi kapcsolatokat. Az EP szerint ennek elkerülése érdekében világossá kell tenni, hogy a robot az ápoló segédeszköze, másrészt pedig a robot nem helyettesíti az embert.⁵⁸ Miként a digitális gazdaság kapcsán beszéltünk digitális szakadékról⁵⁹, ugyanúgy a robotok elterjedése kapcsán is felmerül, hogy a polgárok egyenlően részesedjenek a technológia ezen új vívmányainak pozitív hatásaiból is.⁶⁰ Különösen is hangsúlyos ez a vágy az egészségügy területén, ahol a robotok elterjedése növelheti a polgárok egészségügyi ellátásának színvonalát, amelyet az EU Alapjogi Charta 35. cikke is elismer.

54 EP Study (11 lj.) 20.

55 EP Study (11 lj.) 21.

56 EP Study (11 lj.) 22.

57 EP Study (11 lj.) 23.

58 EP Study (11 lj.) 24.

59 CM/Rec (2011) 7 on a new notion of media, Rec. 1586 (2002), The digital divide and education, Rec. 1332 (1997) on the scientific and technical aspects of the new information and communications technologies, Rec (2003) 9 on measures to promote the democratic and social contribution of digital broadcasting

60 EP Study (11 lj.) 24.

3. A robot fogalmának meghatározása

A robot kifejezést modern értelemben először Karel Capek cseh író használta az 1920-ban megjelent R. U. R. (*Rossumovi univerzální roboti* vagy angolul *Rossum's Universal Robots*) című science fiction drámájában, ahol a tömeggyártásban megalakított, modernkori rabszolgaként foglalkoztatott robotok gondolkodásra képesek. Az öntudatra ébredő robotok végül fellázadnak rabszolgatartóik, az emberek ellen, és kipusztítják az emberiséget. Ennek az erős, kataklizmatikus képnek a hatása alapvetően határozta meg a 20. századi nyugati társadalmak gondolkodását az intelligens, gondolkodásra és önálló döntések meghozatalára képes gépekről, de azon kívül, hogy a science fiction műfajban számos későbbi műnek volt az ihletője, tudományosan értékelhető módon nem gyarapította a természet- és a társadalomtudományok robotokról alkotott képét és e gépekhez való viszonyát.

A robot fogalmának kialakítása a jogi gondolkodás és szabályozás egyik legelemibb feladata, hiszen a szabályozás tárgyi hatályának a meghatározása során elengedhetetlen a pontos fogalmi lehatárolás elvégzése, a fogalmi elemek egzakt azonosítása.

Ugyanakkor mind a mai napig nem született meg egy egységes, nemzetközi szinten elfogadott, jogilag releváns robot fogalom.

Richards és Smart közös tanulmányukban egy rendkívül leegyszerűsített meghatározásként azt rögzítik, hogy a robot egy olyan felépített rendszer, amely mind fizikai, mind szellemi tevékenységet mutat, de nem él a biológiai értelemben.⁶¹

Az Európai Unió vonatkozó állásfoglalásában felszólítja a Bizottságot, hogy tegyen javaslatot a kibernetikai rendszerek, az autonóm rendszerek, az intelligens autonóm robotok és alkategóriáik közös uniós fogalom meghatározására, oly módon, hogy a fogalomban az intelligens robotok alábbi jellemzői szerepeljenek:

- *autonómia elérése* érzékelők révén és/vagy a környezettel folytatott adatcsere (összekapcsolhatóság), illetve ezen adatok cseréje és elemzése révén;
- önálló tanulás tapasztalás és interakció útján (opcionális kritérium);
- legalább kisméretű *fizikai megjelenés*;
- magatartása és cselekedetei környezethez történő igazítása (*adaptációs képesség külső ingerek alapján*);
- a *biológiai értelemben vett élet hiánya*.⁶²

Ezek a jellemzők életszerűen írják le azokat a tulajdonságokat, amelyeket egy intelligens autonóm robottól elvárhatunk. A kognitív, az önálló döntéshozatalra képesség, az autopoézis és a külső ingerek alapján az adaptációs képesség a (változó) környezethez, és egy fizikai jellemző, a térben való létezés. Ez egyúttal jelzi, hogy a robotnak nem kell

61 Neil M. Richards – William D. Smart: How should the law think about robots?, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2263363 (letöltve: 2017. október 01.).

62 EP Állásfoglalás 1. pont.

emberszerűnek lennie, emberi lényre hasonlítani (értsd: nem humanoid), míg negatív kritérium, hogy biológiai értelemben nem jellemezheti az élet bármilyen jellegzetessége.

4. A robot jogalanyiség problematikája – a „Robo Sapiens” jogállásának elismerhetősége

A robotok döntéshozatalának egyre fokozódó autonómiája az elmúlt években kezdi felvetni a robot jogalanyiségének a kérdését, vagyis azt a problémát, hogy lehet-e robot jogviszonyok (jogilag releváns társadalmi viszonyok) alanya, lehetnek-e jogai, terhelhetik-e kötelezettségek? A felelősség kérdésére szűkítve a problémát: felelősségre vonható-e a robot *személyesen* az általa okozott kárért, lehet-e kártérítési jogviszony alanya, a robot alanyává válhatna valamilyen utólagos felelősségi viszonynak?

4.1. A jogalanyiség általános kérdései

A jogtudomány már igen régen, a római jogban megalkotta az ember „természetes” jogalanyiséga (*persona per se*) mellett egyes, nem jog által, mesterségesen létrehozott jogalany szervezetek (*persona per legem*) kategóriáját.

Mindaddig, amíg a robot csupán egy emberi parancsokat végrehajtó technikai eszköz, addig a jogalanyiség kérdése nem időszerű, ám abban a pillanatban, amikor a robotról, mint autonóm döntések meghozatalára képes entitásról gondolkodunk, az instrumentalitás érve nem tartható és a jogilag releváns status problematikája sem kerülhető meg. Bár a robot ilyenkor is – jó esetben az ember érdekében működő – eszköz, mégis ha önálló döntést hoz, annak kihatása van az ember felelősségére – ezért is fontos más minőségként is tekinteni rá, nem csupán eszközként.

A valódi kérdés azonban a döntésnek a minősége, az tudniillik, hogy egy előre meghatározott (programozott) szabályrendszer alapján hozza meg a döntését, vagy azt újraértelmezheti, továbbfejlesztheti, vagy akár figyelmen kívül is hagyhatja.

A jogi identitás kérdéséről alapvetően megoszlanak a vélemények, ám azt előjáróban szükségesnek tartjuk leszögezni, hogy az elméleti konstrukciók – különösen a robotika jelenlegi fejlettségi fokán – rendkívül kitétek a technológiai-műszaki fejlesztések pillanatnyi állásának, a létező, reálisan megalkotott robotok tényleges képességeinek. Amennyiben ezt a terminális szemléletet érvényesítjük a mára, úgy napjainkban még nem jutottunk el a saját identitással rendelkező robotok korszakába, azzal, hogy kétséget kizáróan, annak akár a közeli jövőben történő bekövetkezése egészen más, újszerű értelmezési közegbe helyezheti a *ma* még lényegében elméleti, ám *akkor* kifejezetten gyakorlati problémát. Ebben az esetben már szükségszerűen fel kell tenni azt a kérdést, hogy egy én-tudattal rendelkező entitás, amelynek sajátosság tudata irányítja cselekvéseit, mennyiben maradhat eszköz szerepben, és mennyire tekinthető továbbra is csupán az embert kiszolgáló haszontárgynak.

Egészen más a helyzet, amikor az ember valójában csak eszközt használ, még akkor is, ha az az eszköz biológiai értelemben létezik, mint például amikor az emberi magatartás állat segítségével valósul meg.

A magunk részéről a robotok (általános) jogalanyiségának az elismerését úgy etikai, mint jogi-dogmatikai szempontból nem tartjuk elfogadhatónak, vagy kevésbé erős ítéletet mondva (jogi-dogmatikai aspektusára szűkítve a kérdést) időszerűnek.

4.2. A jogalanyiség tartalmi összetevőinek bizonytalansága

Etikai aggályunk lényege az ember zsidó-keresztény alapon álló nyugati antropológiai felfogása, amelyben a Teremtő Isten az Embert helyezte a teremtés középpontjába, és hatalmába adott, szolgálatára rendelt mindent. Hozzá kell tennünk, hogy a keleti (valási) filozófiák eredendően más szemléletet tükröznek, a szellemet és a lelket (amelyet a keresztény etika, antropológia csak az embernek tulajdonít) az emberen kívüli létező világ sajátjaként is tekinti. Ezzel együtt is úgy véljük, hogy a keresztény etikai megalapozású nyugati társadalmak antropológiai felfogásával, világképével nem fér össze a robot jogalanyiségának, és még kevésbé személyiségének az elismerése. A jogalanyiség kérdését részben jogtechnikai, jogi-dogmatikai kérdésnek tekintjük, ellentétben a személyiséggel, amit kizárólag az embernek tartunk fenn, mivel – elvi álláspontunk szerint – a személyiség, mint az emberre és kizárólag az emberre vonatkoztatható, *sui generis* kategória,⁶³ semmilyen esetben sem alkalmazható az embertől különböző létezőre.

A jogi személyek jogalanyiségának a robot jogi státuszára analógiaként való alkalmazása pedig felfogásunk szerint azért nem problémamentes – mert amiként később kifejtjük – az embertől különböző, jog által elismert jogalanyok jogi személyisége, akár mint fikció, akár, mint realitás,⁶⁴ egy emberek által létrehozott, az ember tevő-

63 A személyiség, amely az élethez és emberi méltósághoz való abszolút és korlátozhatatlan alapjognak a megnyilvánulása, amely jelenti az ember autonómiájának, önrendelkezésének egy olyan, mindenki más rendelkezése alól kivont magját, amelynél fogva – a klasszikus megfogalmazás szerint – az ember alany marad, s nem válhat eszközzé vagy tárggyá. Úgy véljük, hogy az embernek az emberi méltóságból fakadó alapjoga különbözteti meg minden mástól, így a jogi személyek mellett a robotoktól is. A jogi személyek és a robotok esetében álláspontunk szerint azonos módon nincs érinthetetlen lényegük, nincs a jogi szabályozás alól is kivont magjuk.

Ez a fogalmi distinkció ugyanakkor nem jelenti a robot jogalanyiségának teljes tagadását, csupán a személyiség fogalom használatát nem helyeseljük. A személy (persona) jogi fogalma nem azonosítható a személyiséggel rendelkező jogalannyal, hiszen a jog a természetes személyeket (persona per se) és a jogi személyeket (persona per legem) egyaránt személyként határozza meg, ám személyiséget csak az embernek tulajdonít (vö. személyiségi jogok, személyhez fűződő jogok normatív megkülönböztetését).

64 vö. a jogi személyek jogalanyiségát megalapozó elméletekkel. A jogelméleti konstrukciók átfogó összefoglalóját ld. Moór Gyula: A jogi személyek elmélete, Az MTA jogtudományi Bizottság kiadványsorozata, Budapest, 1931.

leges közreműködésével működni képes entitást illet meg, ezzel szemben a robot, amennyiben emberi közrehatás nélkül „cselekszik,” és jogi személyiséggel ruházzuk fel, a jog támogatásával mintegy az ember konkurensévé válik.

Álláspontunk szerint jogi-dogmatikai szempontból is kritizálható a robot általános jogalanyiségának az elismerését proponáló felfogás, különös tekintettel a személyiség tradicionális dogmatikai alapjaira.

A magyar alkotmányos rendszernek arra a jogalanyiséggel kapcsolatos rendelkezésére csupán utalunk, hogy a Magyarország Alaptörvénye értelmében jogalanynak az emberen kívül a törvény által létrehozott jogalanyok minősülnek, amelyek „számára is biztosítottak azok az alapvető jogok, valamint őket is terhelik azok a kötelezettségek, amelyek természetüknél fogva nem csak az emberre vonatkoznak.”⁶⁵ A Polgári Törvénykönyv pedig harmadik könyvében határozza meg a jogi személyek körét, azzal, hogy kizárólag „törvényben meghatározott típusban, törvény által nem tiltott tevékenység folytatására és cél elérése érdekében alapítható és működtethető.”⁶⁶ Természetesen a hatályos joganyag felhívása a robot jogi személyiségének tagadására merőben formális jellegű, hiszen, a vonatkozó jogi szabály megváltoztatása csupán a jogalkotó döntésétől függ, és adekvát társadalmi igény, jogalkotási szükséghelyzet esetén jogalkotás útján meg is valósulhat. Tehát egy ilyen, a jogrendszert érintő paradigmaváltás esélye nem zárható ki, ám a napjainkban még vitán felül érvényes római jogi gyökerű hagyományos magánjogi gondolkodással merőben szemben áll a robot jogalanyiségának a kérdése.

A progresszív felfogás⁶⁷ olyan *dolognak* kíván jogalanyiséget kölcsönözni, amelynek elismerésére – egyetértve Udvary Sándor konzervatív álláspontjával⁶⁸ – a *közelségben* még nem látunk lehetőséget. A jogalanyiséget a modern, római jogi gyökerű magánjogi elmélet két jogképességgel felruházott alakzat részére tartja fenn, a jogképességgel felruházott személyegyesülések és vagyontömegek részére,⁶⁹ amelyek érvényes jognyilatkozatokat kizárólag (cselekvőképes) törvényes képviselőik útján tehetnek. Ezeknek a jogalanyoknak a „személyisége” fikciós alapú ugyan, mégis a valóságban működésük során mögöttük egy emberi szándék, akarat áll, és ez az akarat

65 Magyarország Alaptörvénye I. cikk (4) bekezdése.

66 Ptk. 3:1. § (4) bek.

67 vö. Zara Orsolya: Robo Sapiens, avagy személy lesz-e a robot? Aktuális jogi és szabályozási kérdések az Európai Parlamentben, In. Európai Jog, 2016/3, 48-51.

68 Udvary Sándor: Az önvezető gépjárművek egyes technikafüggő szabályozási kérdései. In. Gellén Klára (szerk.): Jog, innováció, versenyképesség, Wolters Kluwer, Budapest, 2017. [továbbiakban Udvary (68. l.)] 83.

69 Az *universitas personarum* és *universitas bonorum* felosztás ugyan a római jogban került kimunkálásra, ám a fogalmakat csak a 19. század elején alkotta meg Georg Arnold Heise (1778-1851), a pandektisták első generációjához tartozó heidelbergi professzor. Vö. Földi András – Hamza Gábor: A római jog története és intézményei, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 230.

végső soron – Moór Gyula elméletét kölcsönözve⁷⁰ – betudható a jogi személynek.⁷¹ Egy számítógépes program által vezérelt mesterséges intelligencia sem személyösszességnek, sem vagyontömegnek nem tekinthető.⁷² Mindazonáltal ez az érvelés is alapvetően formális, hiszen ellenérvként azt is mondhatnók, hogy nincs tényleges akadálya a jog előtt álló új kihívásokra új, adekvát jogintézményeket létrehozni.

Amennyiben a robotot, mint entitást a hatályos jogi normákat megalapozó felfogás keretrendszerébe kívánjuk illeszteni, az adott dogmatikai rendszer szabta keretek között értelmezni, úgy leginkább a vagyontömeghez, mint jogi személy formához áll a legközelebb.⁷³ A vagyontömeg azonban végső soron az ember(ek egy csoportjának) akarat elhatározása, döntései alapján jár el, vagyis jognyilatkozatai beszámíthatók egy embernek, vagy embereknek. A dogmatikai tradíció mögött tehát minden esetben egy emberi cselekvés áll, a jog által létrehozott jogalany mindig emberi ellenőrzés, kontroll alatt áll. Mindez egy autonóm döntés meghozatalára képes robot esetében már közel sincs így.

A robot, még akkor is, ha önálló döntés(ek) meghozatalára képes, lényegében az általa megismert, a működését biztosító programba megírt szabályoknak megfelelő döntést hoz. A robot alapvetően *contra legem* döntést nem hoz(hat). Nincsen érzelmi viszonyulása a külső valósághoz, az algoritmusában meghatározottak szerint ad egyes konkrét szituációkra releváns választ. Erre a kérdésre a cselekvőképességnél még visszatérünk.

Az intelligens robotok jogalanyiségének elismerése esetén, mint jogilag releváns entitásnak jogai és kötelezettségei lehetnek, azzal a feltétlen megszorítással, hogy csak olyanok, amelyek természetüknél fogva nem kizárólag az embert illethetik meg, vagy terhelhetik. A jogalanyiség terjedelmének további megszorítása pedig a jogalkotó belátásán alapszik, azzal, hogy e jogalanyiságnak nincsen érinthetetlen, mindenki más rendelkezése alól kivont magja. A robotot olyan korlátozott terjedelmű, sajátos jogokkal és kötelezettségekkel rendelkező speciális, jogalanyként tudjuk elképzelni, amelyre a jog továbbra sem személyként tekint.

Az az elképzelt modell azonban, hogy ha kárt okoz, azt neki kell megtéríteni, további előzetes kérdések megválaszolásától lehet működőképes felelősségi konstrukció. Egy ilyen felelősségi rendszerhez mások mellett szükséges egy rendelkezésre álló pénztömeg, amelyből a kártérítés megfizethető. Vagyis adódik egy következő kérdés,

70 „A jogi személy nem más, mint meghatározott emberi cselekvések jog által kijelölt beszámítási pontja” vö. Moór Gyula, *A jogi személyek elmélete*, Budapest, 1931. 317, 320, 341, 351.

71 Anélkül, hogy a jogelmélet mély elemzéseinek részletes elemzését adnánk, megjegyezzük, hogy a jogi személyek jogalanyiségát elméletileg megalapozó elméletek (fikciós elmélet, realitás elmélet stb.) egyöntetűen megjeleníti a jog személyek mögötti emberi cselekvést, akaratot.

72 vö. Udvary (68. l.) 83.

73 Udvary, Sándor hasonló következtetésre jut: „[h]a a fennálló kategóriákban gondolkozunk, akkor inkább a vagyontömeg felé kell fordulni, mégpedig a programot megalkotó, működtető szervezet jogalanyiségát lehet esetleg mintegy kölcsönözni a programnak.” Udvary (68. l.) 83.

lehet-e a robotnak vagyona, jogképessége körében rendelkezik-e szerzőképességgel, lehet-e tulajdona, milyen vagyonelemek lehetnek a tulajdonában és milyen módon szerezhet vagyont élők között, vagy akár halál esetére is?

Az észt Gazdasági Minisztérium egy olyan átmeneti konstrukciót dolgozott ki, amelyben a robotok egyfajta robot-megbízotti statust (*robot-agent*) kapnának, amely nem éri el az önálló jogalanyiságot, de több, mint egy ember pusztá eszköze, vagyontárgya. Ebben a formálódó koncepcióban a robot megbízottként szerezhet jogokat és kötelezettségeket, de azok joghatása egy természetes vagy jogi személynél állna be.

A robot jogalanyiségének egy további kérdéseként szükségesnek látszik utalni arra, hogy amennyiben a robot, mint jog által elismert entitás bizonyos konkrét jogok és kötelezettségek (jogviszony) alanyává válik, és ezen jogviszonyban egyes jogosultságok az igény állapotába kerülnek, úgy az ilyen jogok miként lesznek és ki-vel szemben érvényesíthetők. Ez a kérdés a robot per képességének problémájaként azonosítható, és közel sem pusztán elméleti jellegű, hiszen a jogok normativitásának alapvető feltétele, hogy azok végső soron kikényszeríthetők legyenek.

4.3. Az Európai Parlament jogalanyisággal kapcsolatos felfogása

A robotok jogi identitásának meghatározása során az Európai Parlament fontosnak tartja a multidiszciplináris megközelítést, az alap- és alkalmazott kutatások, a természet- és társadalomtudományok (különösen a jogtudomány) együttes eredményeinek fokozott körültekintéssel megvalósított értékelését. „A robotokra és a mesterséges intelligenciákra alkalmazandó polgári jogi felelősségre vonatkozó szabályokat érintő bármely politikai döntést egy olyan, a robotikával és a neurotudománnyal foglalkozó, európai szintű kutatási és fejlesztési projekttel megfelelően egyeztetve kell meghozni, melynek keretében tudósoknak és szakembereknek lehetőségük nyílik az összes vonatkozó kockázat és következmény elemzésére.”⁷⁴

Egy jövőben megalkotandó *robot-személyiség*⁷⁵ jogi konstrukciójának kidolgozását az Európai Parlament szükségesnek tartja és annak csak módját teszi mérlegelés tárgyává.⁷⁶ A jogalanyiság konkrétumai kapcsán olyan szabályozás megalkotását sürgeti, amelyben „a robotok specifikus jogalanyiségének létrehozatala hosszú távon, oly módon [valószínűleg], hogy legalább a legkifinomultabb autonóm robotokat sa-

74 EP Állásfoglalás, Melléklet az állásfoglaláshoz: A kért javaslat tartalmára vonatkozó állásfoglalások.

75 Itt csak utalunk a korábbi elvi megállapításunkra, miszerint a robottal kapcsolatban a személyiség kategóriáját nem tartjuk elfogadhatónak.

76 Megjegyezzük, hogy valamilyen jogilag releváns státusz kidolgozását mi sem tartjuk lehetetlennek, ám azt – fentebb röviden összefoglalt érvelésünkre tekintettel – robot-személyiségnek hívni elhibázottnak tartjuk. A szigorú keretek között tartott, elsősorban kárfelelősségi alapon megfogalmazott sajátos, korlátozott és célhoz kötött jogalanyiság megfontolását azonban nem utasítjuk el.

játos jogokkal és kötelezettségekkel – többek között az általuk esetlegesen okozott kár jóvátételére vonatkozó kötelezettségekkel – rendelkező elektronikus személynek lehessen minősíteni, lehetőleg az elektronikus személyiséget azokban az esetekben alkalmazva, amikor a robotok önálló döntéseket hoznak, vagy más módon, önállóan kerülnek kölcsönös kapcsolatba harmadik felekkel.”⁷⁷

A jogalanyiság kérdését tehát az Európai Parlament is azokra az esetekre szűkítené, amelyekben a robot valóban önálló, humán inputtól nem befolyásolt, független döntést hoz.

5. A robot cselekvőképességének kérdése

Bár a jogképesség kérdésében (is) többnyire csupán kérdéseinket, néhol kételyeinket tudtuk megfogalmazni, néhány gondolatban kitérünk a robot cselekvőképességének lehetséges jogi kereteire.

A cselekvőképesség a jogtudomány érvényes paradigmája szerint az embernek (és csakis az embernek) az a(z absztrakt) képessége, hogy saját jognyilatkozatai által jogokat és kötelezettségeket tud szerezni magának vagy másoknak. A cselekvőképesség jogi kategóriájában szó szerint van benne, hogy ez a cselekvésre való képesség, amelynek mozgatója az emberi tudat és a tudati cselekvés révén kialakuló akarat. Az emberi tudat és az azon alapuló akaratképzés felfogásunk szerint olyan egyedi jelenség, amely kizárólag az ember sajátja lehet. A mesterséges intelligenciával rendelkező robot tudata (amelyről számosan értekeznek) etikai és természettudományos alapon sem feleltethető meg az emberi értelemben gyökerező tudatnak és akaratképzésnek. Az emberi elme infrastruktúráját képező idegrendszer és az annak működését biztosító neurofolyamatok nem feleltethetők meg még az analógia mentén sem egy mesterségesen létrehozott ingerület átvitelre egyébként képes hálózatnak. Az emberi tudatban kialakuló akaratképzésre ugyanis számos olyan inherens, csakis az emberre jellemző tényező hat, amellyel egy embertől különböző létező entitás, különösen egy gép, nem rendelkezhet. Elsősorban itt az ember *emberi* részére gondolunk, vagyis a lelki-érzelmi összetevőkre, amelyek mesterségesen nem modellezhetők, és határozott meggyőződésünk szerint robotokba programozása etikai alapon szigorúan elutasítandó.

A robot bármilyen mesterséges tudattal is rendelkezzen, alternatívák közüli választása, döntése során nem (szabad akaraton alapuló) akaratelhatározást valósít meg, hanem egy előre meghatározott algoritmusnak megfelelően konkrét szituációra ad (kötött, előre determinált) választ. A robot, amely önálló döntés meghozatalára képes lényegében az általa megismert szabályoknak megfelelő döntést hoz, és mivel működésének alapja a programozott szabály, ezért alapvetően *contra legem* döntés meghozatalára nem képes (és a szabályozásnak garantálnia kell, hogy nem is hozhat!).

⁷⁷ EP Állásfoglalás 59. f.) pont.

Nincsen érzelmi viszonyulása a külső valósághoz, az algoritmusában meghatározottak szerint ad egyes konkrét szituációkra, racionális és nem emocionális, releváns választ.

A robot akaratelhatározása tehát nem valódi (emberi értelemben vett) akaratilag eredménye, hiszen döntése kötve van a programjához. Udvarny Sándor alábbi álláspontját osztjuk, amelyet az önvezető autók vonatkozásában fogalmazott meg, s kiváló, csattanós példáját is érvényesnek tartjuk a robotok akaratképzésére *in genere* is:

'[A]z emberi döntést éppen az teszi emberivé, hogy képes megszegni a bevett szabályokat, még az olyan zsigeri szabályokat is, mint az önfenntartási ösztön. Az önvezető program akkor lesz egyenértékű ebből a szempontból egy humán sofőrrel, ha szerelmi bánatában öngyilkosságot fog tudni elkövetni azért, hogy fának csapódik ... Dramatizált példa, de a szélsőséges választáson belül van az a mező, ami a közlekedési jogszabályok és az etika közötti ütközést feloldják – a gép erre sem képes programozás nélkül. Még.'

Az idézet végén található „*még*” jól tükrözi a ma abszurdnak tűnő jelenség körül érzékelhető tudományos bizonytalanságot. Azonban mi mégis apriori vesszük adottnak, hogy a cselekvőképességet, mint sajátos tudati jelenségen alapuló jogi kategóriát, fenn kell tartani az ember privilégiumának.

A robot nem magatartást tanúsít, mert annak *differentia specifica*-ja az akaratelhatározás képessége.⁷⁸ A jogi szabályozásnak tehát álláspontunk szerint szükséges olyan imperatív parancsot alkotni, és a robot programjába vésni, amely a tudományos haladás eredményeinek ellenére is megtiltja az előre szabott magatartási szabályoktól való autonóm eltérés lehetőségét, vagyis, hogy a robot felülírja a számára programban meghatározott parancsokat. A jog – az emberiség érdekében – kizárólag ebben a rendszerben képes ellenőrzése alatt tartani a technológiát.

Amennyiben a robot az előre megszabott normával ellentétes döntést is hozhat, vagyis felülírhatja a saját programját, úgy az sem elképzelhető, hogy emberellenes lépéseket is tegyen. Ha függetleníteni tudja magát a programjába írott bármely szabálytól, akkor az már csupán egy több lépcsős logikai sorozat egyik állomása, hogy a feltétlen parancstól, a robotba véssett kategórikus imperatívustól is eltérjen, amelyben a cselekvés maximája az Ember, emberiség mindenek felett álló érdeke, és védelme kell, hogy legyen.

A jogalanyiságról és a cselekvőképességről megfogalmazott fenti álláspontunk feladása nélkül azonban annak a lehetőségét is elképzelhetőnek tartjuk, hogy a tudományos haladás, fejlesztések következtében egyszer valóban szükség lesz speciális jogintézmények kidolgozására, amelyek azonban csak nyomokban tartalmazhatnak egyezséget az emberi jog- és cselekvőképesség tartalmával. Az EP korlátozott jogalanyiságra vonatkozó javaslatát, amely a polgári jogi szabályozás előtt álló kihívásokra reflektál és elsősorban a felelősségi kérdések szabályozását sürgeti, általánosságban üdvözlendőnek tartjuk.

78 Udvarny (68.) 82.

6. Felelősség a robotokkal, robotok által okozott károkért

6.1. A felelősség szabályozásának általános kérdései és az EP felfogása

A technológiai fejlődés, az elért innováció szerencsés esetben úgy egyéni, mint társadalmi szinten is előnyökkel jár. Ennek egyik lényeges eleme az egyéni és társadalmi kockázatok csökkentése, azáltal, hogy az új technológiák a korábbi műszaki szinthez képest fejlettebb biztonsági rendszereknek köszönhetően képesek biztonságosabb felhasználói környezetet létrehozni. Az új technológiák – történelmi tapasztalatok alapján – bár kezdetben előre nem látható kockázatokat is hordoznak, az alkalmazott biztonsági fejlesztések hatására rendszerint a korábbi veszélyek jelentős csökkentését eredményezik. A technológiai fejlesztéseknek köszönhetően elhárított veszélyek helyébe azonban jellemzően – a korábbiaknál lényegesen kisebb – újabb kockázatok lépnek, amelyek ismételt technológiai fejlesztések útján küszöbölhetők ki. A technológiai haladás révén generált folyamat újra és újra lezajlik, de a kockázatok, veszélyek abszolút mértékben nem küszöbölhetőek ki, különös tekintettel arra, hogy a veszélyek egy része sokszor előre nem is mérhető fel.⁷⁹

A robotokkal és a robotok által okozott károk megkülönböztetése nem véletlen, hiszen addig amíg a robotokkal okozott kár megfogalmazásában is hordozza annak a kifejezését, hogy a robot ebben az esetben a károkozás eszköze, és nem megvalósítója (még akkor sem, ha a kárt közvetlenül a robot tevékenysége okozza), addig a robotok által okozott kárként azokra az esetekre gondolunk, amikor a robot saját autonóm döntésének, döntéseinek sorozata következtében valósít meg olyan tevékenységet, amellyel kárt okoz.

A robotokkal, a robotok felhasználásával okozott károkért való felelősség álláspontunk szerint érdemben nem különbözik egy állat, vagy tárgyi eszköz, esetleg cselekvőképtelen személy segítségével megvalósított károkozásért viselt felelősségtől, hiszen ebben az esetben is az a személy lesz felelős, aki saját érdekében a robotot, mint eszközt felhasználta, akinek az utasítását végrehajtotta.

Abban az esetben azonban, amikor a robot már nem egy ember közvetlen utasítását hajtja végre, hanem önálló döntést hoz, a kérdés már nem ennyire egyszerű. A felelősség megállapíthatósága, a felelős személy azonosítása annál összetettebb, minél nagyobb autonómiával rendelkezik a robot, tekintettel arra, hogy minél szélesebb körben rendelkezik autonóm döntési szabadsággal, vagyis azzal a képességgel, hogy maga hozzon saját döntéseket, annál kevésbé tekinthető egyszerű eszközhöz. Az autonóm döntéshozatal képességének a növekedésével párhuzamosan egyre inkább szofisztikáltan kell megközelíteni a felelősség telepítését.

⁷⁹ vö. Miskolci Bodnár Péter: Felelősség az új technológiák alkalmazása során keletkezett károkért, In: Tóth András (szerk.): Technológia jog, KRE ÁJK, Budapest, 2016. 199.

A robot döntéseinek megítélése a jog számára akkor jelent érzékelhető problémát, amikor meg kell állapítani, hogy a robot tevékenységének eredményeként bekövetkező kárért kinek kell viselni a felelősséget, leegyszerűsítve, kinek kell a kártérítést megfizetnie.

Az Európai Parlament állásfoglalásában kiemelten foglalkozik a felelősség kérdésével, hiszen „úgy véli, hogy a robotok által okozott károk iránti polgári jogi felelősség fontos kérdés, amelyet uniós szinten kell kezelni a hatékonyság, az átláthatóság, a következetesség, a megvalósítás és a jogbiztonság azonos mértékének biztosítása érdekében az egész Európai Unióban, a polgárok, a fogyasztók és a vállalkozások javát egyaránt szolgálva.”⁸⁰

Az Európai Parlament ezért abban a kérdésben, amelyben a Bizottságot a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról szóló irányelv megalkotására hívja fel, különösen is sürgette a felelősségi szabályok megalkotását. A felelősségi viszonyok meghatározásához azonban további elmélyült és megalapozott interdiszciplináris ismeretekre van szükség. A szabályozásnak két alapvető, kölcsönös függőségen alapuló feltételt szükségszerűen érvényesítenie kell: nevezetesen a kiszámíthatóságot és az irányíthatóságot, vagyis a kontroll alatt tartás feltétlen megvalósulását.

Az EP habár nem határoz meg ajánlásában konkrét felelősségi alakzatokat, szabályokat, néhány elvi jelentőségű megállapítást megfogalmaz. Talán a legfontosabb követelményként rögzíti a dokumentum a felelősség limitálásának a tilalmát, vagyis azt a szabályozási elvárást, miszerint „bármilyen jogi megoldást [választ a jogalkotó] a robotok által okozott károk iránti felelősségre vonatkozóan a vagyoni károktól eltérő esetekben, a jövőbeni jogalkotási aktus semmilyen körülmények között nem korlátozhatja a megtéríthető károk típusát és mértékét, illetve nem korlátozhatja a károsultnak felkínálható kártérítés formáit pusztán azon az alapon, hogy a kárt nem emberi lény okozta.”⁸¹

A felelősségi jogviszony elvi kereteinek meghatározása során első lépésként a jogviszony alanyainak, különösen a jogellenesen okozott kárért felelősséget, helytállási kötelezettséget viselő személyének a meghatározása szükséges. Miután a felek azonosítása megtörtént a következő eldöntendő kérdés a felelősség telepítésének módja és mértéke. Az EP elvi élel rögzítette azt az elvárást, hogy „a felelősségüknek arányosnak kell lennie a robotnak adott utasítások tényleges szintjével és a robot önállóságával, így minél nagyobb a robot tanulási képessége vagy önállósága, annál kisebbnek kell lennie a többi fél felelősségének, és minél hosszabb ideig tartott a robot „oktatása”, annál nagyobb az „oktató” felelőssége.” Ezzel összefüggésben az EP hangsúlyozta, hogy „amikor azonosítani kívánjuk azt a személyt, akinek a robot károkozó magatartása ténylegesen tulajdonítható, a robot „betanításból” származó készségei nem keverendők össze a szigorúan az önálló tanulási képességeitől függő készségekkel.”⁸²

A jelenlegi átmeneti időszakban, amíg a szabályozás nem lesz megnyugtató, az Európai Parlament szükségesnek látja egy temporális kikötés alkalmazását, amelynek

80 EP Állásfoglalás 49. pont.

81 EP Állásfoglalás 52. pont.

82 EP Állásfoglalás 56. pont.

értelmében, „legalább a jelenlegi szakaszban az embereknek és nem a robotoknak kell a felelősséget viselniük.”

A bonyolult felelősségi viszonyok egy esetleges megoldásaként tekint az Európai Parlament állásfoglalása egy sajtóságos, a robotok által okozott károk megtérítésére létrehozott kötelező biztosítási rendszer intézményesítésére. Egy ilyen kötelező felelősségbiztosítási rendszernek reflektálnia kellene a robotika sajátosságaira, vagyis a gépjárművek esetében alkalmazott rendszerrel szemben, „ahol a biztosítás az emberi cselekedetekre és hibákra terjed ki, a robotikára vonatkozó biztosítási rendszernek a láncolat összes lehetséges felelősségi körét figyelembe kell vennie.”⁸³ Ezt a kötelező robot- felelősségbiztosítást az EP állásfoglalása szerint ajánlatos lenne megtámogatni egy „kockázati” pénzalappal, amely azt a célt szolgálná, hogy az olyan káreseményeknél is legyen lehetőség a kár megtérítésére, amelyeknél nem áll rendelkezésre a szükséges mértékű biztosítási fedezet. Ennek érdekében az EP felszólította a biztosítási szektort, hogy alakítsanak ki olyan biztosítási termékeket, amelyek kifejezetten tekintettel vannak a robotika jelentette kihívásokra.⁸⁴

Mivel a robotok gyártói, üzembentartói által kötött felelősségbiztosítás fedezné a robot által okozott károkat, így az ő felelősségük korlátozott lehet, amennyiben befizetnek egy kompenzációs alapba.⁸⁵ Ennek a pénzalapnak a finanszírozási módjára különböző elképzelések ismertek, ám azokra részletesen nem térünk ki.⁸⁶

6.2. Dilemma a felelősségen alapuló felelősség és az objektív helytállási kötelezettség között

Az EP a robotok károkozása esetére kialakítandó felelősségi rendszer tartalmának vizsgálata során, a Bizottság mélyreható elemzésére bízta annak megállapítását, hogy az objektív felelősséggel vagy a kockázatkezeléssel kapcsolatos megközelítést kell alkalmazni.⁸⁷

Megjegyzi ugyanakkor, hogy az objektív felelősség csak annak bizonyítását teszi szükségessé, hogy kár keletkezett, és hogy kauzalitás áll fenn a robot károkozó

83 EP Állásfoglalás 57. pont.

84 uo.

85 vö. Az EP törekvésével: „lehetővé tenni, hogy a gyártó, a programozó, a tulajdonos vagy a felhasználó a korlátolt felelősség előnyeit élvezhesse, amennyiben befizetnek egy kompenzációs alapba, illetve közös biztosítást kötnek a robotok okozta károk esetében nyújtandó kártérítés garantálás érdekében” – EP Állásfoglalás 59. c.) pont.

86 Az EP által megfogalmazott alternatívák az alábbiakban összegezhetők: „annak eldöntése, hogy egy általános alapot hozzanak-e létre az összes intelligens autonóm robot számára, vagy egyedi alapot alakítsanak ki minden egyes robotkategóriához, és hogy a hozzájárulást egyszerű díjként kellene-e befizetni a robot forgalomba hozatalakor vagy bizonyos időközönként a robot élettartama során;” EP Állásfoglalás 59. d.) pont.

87 EP Állásfoglalás 53. pont.

működése, illetve a károsult által elszenvedett kár között.⁸⁸ Ugyanakkor a kockázatkezeléssel kapcsolatos felelősségi koncepcióval összefüggésben arra is rámutat, hogy az nem a „gondatlanul eljáró” személyre mint egyéni felelősre összpontosít, hanem arra a személyre, aki bizonyos körülmények között képes a kockázatokat minimálisra csökkenteni és kezelni a negatív hatásokat.⁸⁹

6.3. A klasszikus felelősségi alakzatok érvényességének kérdőjelei

Az évszázados dogmatikai elveken alapuló, klasszikus felelősségi szabályok az autonóm döntést hozó robot felelősségének a megállapíthatóságára nem alkalmasak, sem a magánjogi, sem a büntetőjogi felelősség körében.

A polgári jogi dogmatikában kiérlelt kellékszavatossági szabályok arra adnak választ, hogy ki a felelős egy termék kellékhibájáért, de nem, vagy csak igen komoly fenntartásokkal alkalmazható egy olyan helyzetben, ahol a forgalomba hozatalkor biztonságosnak ítélt, de utóbb saját kognitív képességein alapuló, önálló akaratelhatározása alapján döntései következtében okoz kárt a robot, amennyiben a konkrét döntési kimenetelre a programozás, gyártás, forgalomba hozatal időpontjában nem lehetett számítani. Nem kerülhető meg az a kérdés, hogy az ilyen kárt okozó döntés tekinthető-e hibának, és a károkozás tekinthető-e a robot, mint termék olyan hibájának, amely a forgalomba hozatalkor már felismerhető volt? Vélhetőleg a válasz nemleges.

A robot éppen akkor teljesíti a vele szemben elvárt feladatát, ha képes tanulni, saját tapasztalatai alapján önmagát fejleszteni, vagyis olyan képességekre szert tenni és olyan döntéseket hozni, amelyek a létrehozatala során nem voltak előre láthatóak. Egy ilyen a gyártás, forgalomba hozatalkor kiszámíthatatlan, előre nem látható kockázatokat magába rejtő potenciál mindenképpen új megoldást sürget.

El lehetne persze gondolkodni már létező felelősségi konstrukciók mutatis mutandis alkalmazhatóságán, ám úgy tűnik számunkra, hogy az ilyen kísérletek természetlenek bizonyulnak. Kínálkozó, és *prime face* bízható eredménnyel is kecsegtető felelősségi analógiaként említhetnők a veszélyes üzemi felelősség robotokra való alkalmazhatóságát. Ám ebben az esetben a szabályozás egy olyan mértékű felelősségi terhet telepítene az üzemben tartóra, akinek érdekében, érdekkörében a robot működik, amely méltánytalan lenne és az innovációra, a technológiai fejlesztésekre nyilvánvalóan kedvezőtlen hatással lenne. Egy ilyen kifejezetten dermesztő hatás (*chilling effect*) minden bizonnyal kedvezőtlenül hatna a robottechnológia széleskörű alkalmazására.

A felelősség radikális limitálására irányuló szabályozási javaslatok ugyanakkor felfoghatók a piaci lobbí érdekeinek a szabályozási koncepciókba való becsatornázásának is: a robot, mint önálló jogi entitás felelőssé tétele mellett a robotért valójában

88 EP Állásfoglalás 54 pont.

89 EP Állásfoglalás 55 pont.

mégis csak erkölcsi (társadalmi) és jogi felelősséggel tartozó fejlesztő, gyártó felelőssége szinte teljesen elolvad, és csupán a termékfelelősségre (kellékszavatosságra) korlátozódik.⁹⁰ Ezzel a fejlesztő, gyártó lobbija mintegy biankó felhatalmazást, jogilag elismert menlevelet kér a maga részére az olyan nem várt következmények alól, amelyeket mégis csak az ő gazdasági eredményét növelő robotok okoztak.

A helyes felelősségi rendszer megalkotása rendkívüli felelősséget ró a jogalkotóra. A boldog, békés egyensúlyi állapot, az érdekek összehátrítését megvalósítani képes felelősségi modell megalkotása az egyik legfontosabb feladat. Első lépésben azonban úgy véljük, hogy – az EP álláspontját helyesnek ítélve – a napjainkban már fenyegető károk megfelelő kezelése érdekében, átmenetileg még az embereknek és nem a robotoknak kell a felelősséget viselniük, azzal, hogy ez nem járhat szükségtelenül dermesztő hatással a technológiai fejlődésre.

7. Robotikai Charta – Az EP javaslata a robotika etikai magatartási kódexére

Az Európai Parlament egy olyan etikai kódex elfogadására tesz javaslatot, amely rögzítené az azonosítás, a felügyelet és az alapvető etikai elveknek való megfelelés alapjait. Ezeket az elveket a robotokra irányuló valamennyi emberi magatartásra kiterjesztené, a tervezési és fejlesztési fázistól kezdve.

A kódex nem helyettesítheti a robotika területen jelentkező jogi szabályozás szükségességét, csupán kiegészítő funkcióval kell rendelkeznie. Elsősorban a robotika etikai minősítését segítené elő, és megerősíti a felelős innovációs erőfeszítéseket ezen a területen. Egy ilyen etikai kódex további jogon túli funkciója lehet a nyilvánosság aggodalmaira való válaszadás.

A magatartási kódex felszólít minden kutatót és tervezőt, hogy felelős módon cselekedjen, és teljes mértékben figyelembe vegye az emberek méltósága, magánélete és biztonsága tiszteletben tartásának szükségességét. A magatartási kódex minden tudományág szoros együttműködését kéri annak biztosítása érdekében, hogy az Európai Unióban a robotikai kutatás biztonságos, etikus és hatékony módon valósuljon meg.⁹¹

8. Egyes robotizált technológiák kihívásai

A robotok alkalmazása a legkülönbözőbb társadalmi szektorokban jelentékeny átalakulást ígér. Tanulmányunkban röviden csupán két olyan felhasználási területre utalunk, amelyeken a robotok széleskörű alkalmazása már napjainkban is megvalósult. Az önvezető gépjárművek első generációi már a közutakon közlekednek, igaz még nem használhatják valamennyi rendelkezésükre álló automatizált rendszerüket.

90 A felelősségelosztással kapcsolatos (lobbi) érdek felvetésének ötletéért köszönet Udvarny Sándornak, akivel e témában hosszú, termékeny beszélgetést folytattunk.

91 EP Állásfoglalás, Etikai magatartási kódex robotikai mérnökök számára, Preambulum.

Hasonlóan intenzív robotizációnak lehetünk tanúi, ha az egészségügyi szolgáltatások modern technológiai felett tartunk szemlét, mind a beteggondozás, mind pedig az emberi testbe épített intelligens eszközök területén.

8.1. Az önvezető autók egyes felelősségi kérdései⁹²

Az EP úgy véli, hogy az autóiiparnak van a legnagyobb szüksége hatékony uniós és globális szabályokra az automatizált és önjáró járművek határokon átnyúló fejlesztésének biztosítása érdekében, a bennük rejlő gazdasági lehetőségek teljes körű kiaknázása és a technológiai trendek pozitív hatásainak kihasználása céljából; hangsúlyozza, hogy a széttagolt szabályozási megközelítések akadályoznák az autonóm szállítási rendszerek létrehozását és veszélyeztetnék Európa versenyképességét.⁹³

Ugyanakkor az autonóm közlekedési eszközök tekintetében a polgári jogi felelősségi kérdéseken túl már most azonosít újabb, várható társadalmi hatásokat: közúti biztonság, környezeti hatás, adatvédelmi kockázatok, ikt-infrastruktúra fejlesztése, foglalkoztatási, munkaerő piaci kihívások.

Az autonóm közlekedési eszközök, amelyek kiváltják az emberi közreműködést a közlekedési folyamatokban forradalmasítani fogják az egyéni- és a tömegközlekedést egyaránt. A rendszer számos előnye mellett, amely hatalmas gazdasági potenciált rejt, még komoly nehézségekkel kell megküzdeniük az innovátoroknak, hogy piacképes- sé és tömegesen alkalmazottá tegyék a technológiát.⁹⁴ A technológia tömeges alkalmazásáig még alapvető, és napjainkban még meg nem válaszolt kérdéseknek kell eldőlnie, mint például, hogy a több technológiai fejlesztés közül végül melyik lesz általánosan alkalmazott.

92 A témában a gazdag nemzetközi irodalom mellett már több magyar szerző tollából származó tanulmány is született. Udvary Sándor több munkájában is foglalkozott az önvezető autók egyes szabályozási kérdéseivel, ld. Udvary Sándor: *Vehere necesse est – az önvezető gépjárművekhez kapcsolódó jogi kérdések körvonalazása*, In. *Lege et fidei*, Ünnepi tanulmányok Szabó Imre 65. születésnapjára, Iurisprudentius Kiadó, Szeged, 2016. 644-653; Udvary Sándor: *Az önvezető gépjárművek egyes technikafüggő szabályozási kérdései*, In. Gellén Klára (szerk.): *Jog, Innováció, versenyképesség*, Wolters Kluwer, Budapest, 2017. 75-88; Udvary Sándor: *Sofőr nélkül biztonságosabb? Az önvezető gépjárművel formálódó jogi háttere*, In. *Ügyvéd világ*, 2016. szeptember, 16-17; Udvary Sándor: *Az önvezető gépjárművek egyes felelősségi kérdései*, kéziratban. Udvary Sándor mellett Boóc Ádám is feldolgozta a témát, ld. Boóc Ádám: *Robotautókkal, közösségi taxikkal és kereskedelmi drónokkal kapcsolatos felelősségi kérdések*. In. Tóth András (szerk.): *Technológia jog – Új globális technológiák jogi kihívásai*, KRE ÁJK, Budapest, 2016. 214-226.

93 EP Állásfoglalás 25. pont.

94 vö. Udvary (68. l.) 75.

8.2. Robotok a beteggondozásban és a gyógyításban

Az időskorúak, a fogyatékkal élők és a demenciában, kognitív zavarokban vagy az emlékezet hanyatlásában szenvedők gondozásában, ápolásában az utóbbi évtizedben a személygondozó robotokkal jelentős áttörést értek el, különösen a megelőzés, segítségnyújtás, nyomon követés, stimuláció és társaságot biztosító technológiák széles körű alkalmazása révén.

Az EP azonban helyesen mutat rá arra a szempontra, hogy az emberi gondozás egyik alapvető szempontja az emberi kapcsolat. Az emberi tényező robotokkal történő teljes körű helyettesítése személytelenné teheti a gondozási feladatok ellátását, ugyanakkor a robotok képesek lehetnek segíteni az automatizálható gondozási feladatok ellátásában, és megkönnyíthetik a gondozók munkáját, miközben a felszabaduló humán erőforrás révén az emberi törődés fokozható, a rehabilitációs folyamatok célirányosabbá tehetőek lennének. Az orvosoknak és a gondozóknak a diagnosztizálásra, illetve jobban megtervezett gyógyítási opciókra fordítható ideje nőne. Noha a robotika potenciállal bír a fogyatékosággal élő személyek és az időskorúak mobilitásának és integrációjának növelésére, még mindig szükség lesz emberi gondozókra, akik továbbra is a szociális érintkezés fontos, teljes mértékben nem helyettesíthető forrását biztosítják számukra.

A gondozáson túl az orvoslásban is nagy szerepe lehet a gyógyító robotoknak, amelyek a nagy pontossággal végzett sebészeti beavatkozások és az ismétlődő eljárások végrehajtása terén juthatnak szerephez.

Az emberi test „megjavítására” is egyre több módon használhatók a robotika eredményei, különös tekintettel a sérült emberi szervek, elveszett fizikai funkciók javítása és pótlása terén. Azt azonban hangsúlyoznunk kell, hogy az orvoslásnak ez a területe veti fel a legtöbb bioetikai kérdést, mint például az „embertökéletesítés” kínáló lehetőségét.

A kiberfizikai rendszerek (CPS) alkalmazása alapvetően változtatja meg az egészséges emberi testről alkotott fogalmainkat, az „elromlott”, funkcióját veszítő emberi szervek, testrészek reparálását, működésük stimulálását szolgálják, ám egyúttal rendkívül bonyolult (bio)etikai kérdéseket hoznak felszínre. Az emberi testbe beépített CPS-ek különös, az emberi egészségre, a testi integritásra kiterjedő kockázatokat generálnak, például, ha rendszerüket feltörik, kikapcsolják vagy memóriájukat törlik, mivel ez veszélyeztetheti az emberi egészséget, rendkívüli esetben az emberi életet is, ennél fogva hangsúlyozza, hogy e rendszerek védelmét kiemelten kell kezelni.⁹⁵ Ezekhez az új eljárásokhoz továbbá egyenlő hozzáférési esélyt kell biztosítani. Természetesen ez a követelmény mind a hét és fél milliárd ember vonatkozásában nem lenne reális, ám az Európai Unióban való megvalósítása érdekében hatékony intézkedéseket tenni – úgy véljük – az uniós alapvető értékekből parancsolóan következik.

95 vö EP Állásfoglalás 36-40. pontok.

9. Összefoglaló megállapítások

Összefoglalóan megállapítható, hogy a robotikában rejlő potenciál valamennyi társadalmi alrendszer fejlődésére hatással van. A jogi szabályozásnak határozott válaszokat kell adni a felmerülő kihívásokra. A *robotjog* globális alapelveinek a meghatározása egy rendkívül fontos program az elkövetkező évtizedben, különösen Európában. Az Európai Parlament megtette az első lépést egy közös elveken alapuló európai szabályozás irányába, legalábbis a polgári jogi szabályok egységesítése terén. A szabályozásnak olyan elemi kérdéseket kell meghatároznia, mint a robot normatív fogalma, a robot jogi státusa és a felelősségi rendszer szabályai. Úgy véljük, hogy a szabályozásnak alapvetően támaszkodni kell a természet- és társadalomtudomány eredményeire, és – ahogy azt az EP állásfoglalása is helyesen megállapítja – fokozatos, paradigmaticus és óvatos megközelítést kell alkalmazni, amely biztosítja a technológiai innovációt. Ám a szabályozással szembeni legfontosabb követelmény mégis csak az, hogy olyan szabályozás jöjjön létre, különös tekintettel az intézményi garanciákra, amely biztosítani képes, hogy az intelligens robotok kizárólag az ember érdekében működjenek.

Controllare necesse est, de azt, hogy hogyan kell, még csak sejthetjük.

A DIGITALIZÁCIÓ KIHÍVÁSAI A MUNKAJOGBAN

Absztrakt

A technológia fejlődésével a munka világában is alapvető változásokat hozott a digitalizáció, ezzel rengeteg kihívást generálva a munkaerő-piacok és a munkajogi szabályozás számára is. Jelen kutatás jelentősége az, hogy áttekintő igénytel, alapkutatás jelleggel feltérképezi a munkajog főbb kihívásait a digitalizáció tükrében és rámutat e kihívások kezelésének lehetséges jövőbeni dilemmáira és alternatíváira. A dolgozat kitér a digitalizáció munkajogi kontextusának elvi kérdéseire, a robotizáció és az automatizáció hatásaira, a platform-gazdaság főbb munkajogi dilemmáira, egyes modern technológiák munkajogi relevanciájára, illetve e kérdések kollektív munkajogi dimenzióira is. A kutatás nem csupán tudományos és szakpolitikai relevanciával bír, de oktatásfejlesztési szempontból is hasznos, amennyiben a munkajog modern kihívásainak korszerű oktatásához is alapul szolgálhat (illetve új, ígéretes kutatási irányokat is kijelöl).

1. Bevezetés

Jelen tanulmány fő célja, hogy problématerkép jelleggel bemutassa, feltérképezze a digitalizáció kihívásait a munkajog területén és – alapkutatás jelleggel – induló következtetésekkel szolgáljon arra nézve, hogy a munkajognak miként lenne szükséges és lehetséges igazodnia e kihívásokhoz.

Az új technológiák és eszközök révén a munkahelyek kétségkívül mélyreható átalakulásban vannak. Mindez számos dilemmát vet fel a tágabb értelemben vett munkajogi szabályozás számára is, így különösen – de nem kizárólagosan – a jelen kutatásban foglaltakat. Rácz Ildikó találóan állapítja meg, hogy a digitalizálódó nyomása alatt a munkajog tekintetében „a jogalkotóknak talán az egyik legnehezebb feladata az lesz, hogy az állam, a munkát végző személyek és a cégek üzleti érdekeit összeegyeztessék.”² Az állam fő célja az lehet, hogy a modern (digitalizált) cégek, platformok („munkáltatók”)

1 Tanszékvezető, habilitált egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Munkajogi és Szociális Jogi Tanszék. A szerző köszönetet mond a tanulmány során nyújtott kutatási asszisztenciáért Rácz Ildikó doktoranduszának (KRE ÁJK), akinek kutatási területe a digitalizáció hatása a munkajogra.

2 RÁCZ Ildikó: Munkavállaló vagy nem munkavállaló? A gig-economy főbb munkajogi dilemmái. *Pécsi munkajogi közlemények*, 2017. (10. évf.) 1. sz. 84.

jogszabályok szerinti működését, pénzmozgásaik ellenőrzését és adóztatását biztosítani tudja. Ez részben találkozik a cégek érdekeivel (hiszen a jogi megfelelés fontos záloga a kiszámítható, tervezhető működésnek), ám a cégek legitim érdeke a gyorsan változó fogyasztói stb. igényeknek, elvárásoknak való mind rugalmasabb megfelelés ambíciója is. A munkát végző személyek számára viszont lényeges, hogy a védelmüket szolgáló garanciák továbbra is le legyenek fektetve, ne kerülhessen sor „modern” kizsákmányolásukra.

A *modern kizsákmányolás* két legfontosabb tényezője lehet egyrészt a folyamatos pszicho-szociális nyomás, másrészt a munka és magánélet még fokozottabb összemosódása. Nagy jelentősége van annak, hogy a rugalmasság végső soron miként hat a munkát végző emberekre. Esettanulmányokból³ is levonható következtetés, hogy folyamatos nyomás (vö.: techno-stressz)⁴ nehezdedhet a munka modern világában munkát végzőkre az állandó „online” jelenlét kvázi kötelezettsége miatt. Igaz, hogy a „munkát közvetítő”⁵ újszerű platformokon (pl. Task Rabbit;⁶ Amazon Mechanical Turk⁷) nem feltétlenül elvárás, a rendszeres („beosztott”) napi, heti vagy éppen havi átlagban meghatározott óraszámú elérhetőség, azonban az adott tevékenység jellemzően akkor lesz jövedelmező, ha az egyén szinte folyamatosan online, vagyis lehetősége van arra, hogy munkát végezzen. Másfelől, mind jobban összemosódhat a magánélet és a munka: a bárhonnán, bármikor végezhető munkának meg van az a hátránya, hogy a rendszeresség hiánya miatt a nap minden órája munkavégzésnek tűnhet. Tekintettel arra, hogy a virtuális munkát állandóan „keresni” kell, a tényleges munkavégzéshez (amiért díjazás is jár) sok „holtidő” kapcsolódhat, amikor a munkát végző csak keresi, böngészi, várja a munkát.

A 21. század egyik meghatározó kihívása a munkajog területén az a folyamat, melynek eredményeképp a klasszikus foglalkoztatási formák mellett *alternatív, kevésbé szabályozott jogviszonyok* alakulnak ki a gazdaságban a foglalkoztatók és a dolgozók között.⁸ A virtuális, internetalapú, digitalizált munkavégzési formák („gig work”) színes körét egyes álláspontok teljesen újfajta munkavégzésnek (new forms of work,⁹

3 Pl.: Mark GRAHAM – Joe SHAW (eds.): *Towards a Fairer Gig-economy*, Meatspace Press, 2017.

4 Jan POPMA: The Janus face of the ‘New Ways of Work’, Rise, risks and regulation of nomadic work, ETUI Working Paper 2013.07, Brussels.

5 A „munkát közvetítő” modern weboldalak itt említett jelensége nem összekeverendő a hagyományos magán-munkaközvetítői tevékenységgel. Utóbbihoz lásd bővebben: 118/2001. (VI. 30.) Korm. rendelet a munkaerő-kölcsönzési és a magán-munkaközvetítői tevékenység nyilvántartásba vételéről és folytatásának feltételeiről.

6 Amerikai weboldal, amelyen a felhasználók ház körüli munkákhoz kereshetnek földrajzi lokáció szerint a munkavégzés helyén elérhető szakembereket.

7 Olyan weboldal, amely előre meghatározott feladatok, és azok elvégzésére szakképzettséggel és hajlandósággal rendelkező személyek összekötésére szolgál.

8 Vö.: FERENCZ Jácint: *Atipikus foglalkoztatási formák*. Dialóg Campus, Budapest-Pécs. 2015. 11.

9 Irene MANDL – Maurizio CURTARELLI – Sara RISO – Oscar VARGAS – Elias GEROGIANNIS: New forms of employment. European Foundation for the Improvement of Living

NewWoW)¹⁰ tekintik, míg mások a 21. század alkalmi munkájaként (casual work)¹¹ említik azokat (a nehézség és a fokozódó, munkajogias védelmi igény akkor merül fel igazán, ha e tevékenységek nem csupán alkalmi – kiegészítő, hobbi stb. – jellegűek, hanem a megélhetés fő forrásává válnak, ami egyébként egyre gyakoribb). Más álláspontok szerint e modern munkavégzési formákat is el lehet helyezni a már kialakult nem tipikus munkavégzési kategóriák tágabb körében (non-standard forms of work).¹²

Ezen új munkajogi, munkaerő-piaci dilemmák alapvető közgazdaságtani gyökerekre is visszavezethetőek. Amíg a munkajog hagyományos rendszere a két legfontosabb termelési tényező, a tőke és a munka feszes dichotómiáján nyugszik, addig a 21. században a gazdasági szereplők közötti *határok mind jobban összemosódnak*. Például, egyes álláspontok szerint a kapitalista piacgazdaságok hagyományos szerkezetét mind jobban átstrukturálja a megosztáson alapuló gazdaság logikája. Érdemes kiemelni Jeremy Rifkin ún. „prosumer” elméletét.¹³ Rifkin arra az alaptételre épít, hogy a kapitalista gazdaság működése kifulladt. A jövőt egy decentralizált piacgazdaságban látja, ahol a közvagyonon („collaborative commons”) alapuló egyéni értékteremtés, termelés lehet a középpontban. Ezzel kapcsolatban a „nullához közeli határköltséget” elemzi, aminek értelmében számos szolgáltatás, termék előállításának költsége szinte a nullával lesz egyenlő, nagyrészt a „prosumer” fogyasztóknak (és az „internet of things” jelenségének)¹⁴ köszönhetően. A prosumer kifejezés az angol producer (előállító) és consumer (fogyasztó) szavak összepárosításából jött létre és egy olyan fogyasztóra utal, aki saját maga állítja elő a szükséges javakat.¹⁵ Elmélete szerint a „disownership”

and Working Conditions, 2015. https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef1461en.pdf (Letöltés dátuma: 2017. 12. 10.)

10 NWOW: New Ways of Work.

11 Valerio DE STEFANO: Labour is not a Technology – Reasserting the Declaration of Philadelphia in Times of Platform-work and Gig-economy. IUSLabour. 2017/2 https://www.upf.edu/documents/3885005/58976718/Labour_is_not_technology_DeStefano.pdf/f0ae7b4f-d39e-0ff7-1421-2cb0eb512977 (Letöltés dátuma: 2017. 12. 10.)

12 ILO: *Non-standard employment around the world: Understanding challenges, shaping prospects*. International Labour Office – Geneva, 2016. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_534326.pdf (Letöltés dátuma: 2017. 12. 17.)

13 Bővebben: Jeremy RIFKIN: *The Zero Marginal Cost Society: The Internet of Things, the Collaborative Commons, and the Eclipse of Capitalism*, Palgrave Macmillan, USA, 2014.

14 IoT: Az 'Internet of Things', vagy rövidítve 'IoT' magyarul a 'dolgok (tárgyak) internete', mellyel a mindennapjainkban használt eszközök (például háztartási gépek, autók, mérőórák, pénztárgépek, stb.), az interneten keresztül is elérhetőek, megoszthatóak, illetve képesek egymással akár önállóan is kommunikálni. Az IoT olyan adatáramlást jelent, mely emberi közreműködés nélkül, gépek között zajlik.

15 Egy másik példa a prosumer jelenségre: a Google (és egyéb keresők) használói („fogyasztói”) egyben – minden egyes kereséssel – csiszolják, tökéletesítik is a program keresőmotorját (azaz voltaképpen e cégek számára 'dolgoznak', hasznot hajtanak).

(tulajdonlás nélküli) megoldásoké a jövő, ami egyben megkérdőjelezi a hagyományos „munkáltatás” realitását is. Még ha nem is megyünk ennyire messze, az bizonyos, hogy a megosztáson alapuló gazdaság (sharing economy, „platformgazdaság”, „közösségi gazdaság” stb.) logikája hatással – sokak szerint kifejezetten diszruptív hatással – van a munka átalakulására (és annak szabályozására) is. Ám amíg Rifkin (is) egy, idealizált, valódi kollaboratív gazdaságról vizionál, napjaink realitása egyelőre inkább az, hogy kíméletlenül profitorientált mamutcégek (ld. az Uber, mint a gig economy emblematikus szereplője, vagy az Amazon, a Deliveroo stb.) dominálják ezt a kialakulóban lévő – kvázi – sharing economy-t, megteremtve ezzel a munkavégzés gyökeresen új kereteit. Egyébiránt e cégek extraprofitjának valamiféle redistribúciója iránti igény is egyre határozottabban és sokrétűbben fogalmazódik meg napjainkban.¹⁶

2. A munkahelyek robotizációja, automatizációja

A digitalizáció, a robotizáció, az automatizáció, a mesterséges intelligencia¹⁷ a munkaerő-piaci igényeket is átalakítja. Egyfajta – optimista, illetve pesszimista scenáriókkal telített – „számháború” zajlik napjainkban e kérdésben. Egyfelől a robotizáció, automatizáció okán a szükséges emberi munkakörök száma csökkenhet (egyes munkák meg is szűnhetnek), míg másfelől más munkaköröknél éppen növekvő igény jelentkezhet a munkaerőre („techno-optimisták”). A legtöbb ilyen irányú prognosztizáció egyrészt erősen spekulatív jellegű, másrészt az igazság minden bizonnyal – mint általában – valahol félúton található (pl. egy – 21 OECD ország viszonylatában készült – kutatás alapján átlagban, a munkahelyek csupán 9%-a automatizálható).¹⁸

Az Európai Parlament által megfogalmazottak szerint *„az emberiség egy olyan korszak küszöbén áll, amikor egyre kifinomultabb technikájú robotok, botok, androidok és a mesterséges intelligencia más formái egy új ipari forradalom kialakulásához vezethetnek, amely valószínűleg kihat a társadalom minden rétegére, rendkívül fontos, hogy a jogalkotó figyelembe vegye annak valamennyi jogi és etikai vonatkozását és hatását, az innováció akadályozása nélkül.”* Emellett a dokumentum azt is előrevetíti, hogy *„a robotok széles körben elterjedt használata nem feltétlenül vezet automatikusan a munkaerő felváltásához, de a munkaerő-igényes ágazatokban az alacsonyabb képzettséget igénylő munkák valószínűleg jobban ki lesznek téve az automatizálás veszélyének.”*¹⁹

16 Lásd például Antonio CASILLI gondolatait. <https://global.ilmanifesto.it/antonio-casilli-the-consumer-is-a-producer/> (Letöltés dátuma: 2017. 12. 10.)

17 Bővebben: *Artificial Intelligence and Robotics and Their Impact on the Workplace*, IBA Global Employment Institute, April 2017.

18 Melanie ARNTZ– Terry GREGORY– Ulrich ZIERAHN: *The Risk of Automation for Jobs in OECD Countries: A Comparative Analysis*, OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 189, OECD Publishing, Paris, 2016. <http://dx.doi.org/10.1787/5jlz9h56dvq7-en>

19 Európai Parlament: *A robotikára vonatkozó polgári jogi szabályok*. Az Európai Parlament

Összefoglalva, az átalakuló munkakörülmények következtében az alábbi négy fő folyamat megvalósulása várható.²⁰ Egyrészt biztosan létrejönnek új munkakörök,²¹ munkahelyek, hiszen új szektorok, szolgáltatások, termékek alakulnak ki (pl. adatelemző munkakörök felértékelődése).²² Másrészt bizonyos munkakörök, munkahelyek átalakulnak, megváltoznak: a digitális kompetenciák, készségek alapvető feltétellé válnak, új típusú management-formák alakulnak ki. Mindez rendkívüli módon felértékeli a munkavállalók alkalmazkodóképességének jelentőségét és az élethosszig tartó tanulás (LLL) jelentőségét (ugyanis aki „kimarad, lemarad”).²³ Megjegyzést érdemel, hogy a történeti példák is azt támasztják alá, hogy egyébként önmagában semmi új és drámai nincs abban, hogy a munkavégzés jellege újra és újra átalakul. Harmadrészt, bizonyos munkakörök, munkahelyek nyilvánvalóan csakugyan megszűnnek: a termelési folyamatok automatizációjával a monoton, ismétlődő emberi munkák jórészt kiválthatóak²⁴ (feltehetően több lehetőséget adva a kreatívabb, problémaorientált emberi munkavégzésre is). Negyedrészt, minden bizonnyal intenzifikálódik a mobilitás; gyakoribbak lesznek a munka(hely)-váltások: elterjed a rendkívül nagy rugalmasságot ígérő platformalapú, „crowd-work” jellegű munkavégzés.

A robotizációval is szoros összefüggésben az elmúlt években kiemelt figyelem irányult a *feltétel nélküli alapjövedelem*²⁵ intézményére. Az automatizációval ugyanis valószínűsíthető, hogy összességében olcsóbb, gazdaságosabb lehet a termelés: a robotok non-stop tudnak dolgozni, érzelemmentes döntésekre képesek, emberi tulajdonságok hiányában nem lesznek betegek, nem mennek szabadságra, stb.²⁶ Emellett fontos, hogy a robotok közterheket (pl. járulék) sem fizetnek, így a munka- és szolidaritás-alapú szociális ellátó-

2017. február 16-i állásfoglalása a Bizottságnak szóló ajánlásokkal a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról (2015/2103(INL)).

- 20 Vö.: Christophe DEGRYSE: *Digitalisation of the economy and its impact on labour markets*. European Trade Union Institute (ETUI), Working Paper, 2016. 17-18.
- 21 Csak néhány jellegzetes példát említve: tartalom-moderátorok a közösségi oldalakon, a keresőprogramok kereső-motorjainak értékelői, stb.
- 22 Érdekes módon a „low-tech”, fokozott emberi munkaerő-igényű ágazatokban is növekedés várható (például fodrász, személyi ápolás, kertész stb.), ahol alacsony vagy közepes képzettség a jellemző.
- 23 Bővebben: KUN Attila (szerk.): *Az egész életen át tartó tanulás (Lifelong Learning) jogi keretei a munka világában, különös tekintettel a munkaviszonyra*. Patrocinium Kiadó, Budapest, 2017.
- 24 Darrell M. WEST: What happens if robots take the jobs? The impact of emerging technologies on employment and public policy. <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/robotwork.pdf> (Letöltés dátuma: 2017. 12. 10.)
- 25 A feltétel nélküli alapjövedelem átfogóan egy olyan gazdaságpolitikai eszközként írható le, amely egy adott ország minden állampolgárának egyéni alapon és feltétel nélkül rendszeresen fizetett jövedelmet nyújt (függetlenül attól, hogy az adott személynek munkavégzésből származik-e más bevétele).
- 26 RÁCZ Ildikó: *A robotizáció hatása a munka világára*. Kézirat, várható megjelenés helye és ideje: KRE-ÁJK, Doktorandusz Konferenciakötet, 2018. január.

rendszerek (különösen a bismarck-i elv) logikájának alapvető átgondolása is szükségessé válik. A feltétel nélküli alapjövedelem²⁷ fő célja, hogy a szociális védelem és az alapszintű megélhetés ügyét „lekapcsolja” a munkaerő-piacról (amely az egyre kevésbé ragadható meg homogén módon). A feltétel nélküli alapjövedelemre irányuló különböző – gyakran utópisztikusnak tűnő – javaslatok természetesen nem mentesek a súlyos dilemmáktól (pl. a közkiadásokra való átfogó hatásának elemzése, a rendszer finanszírozhatósága stb.).

3. A platform-gazdaság alapvető munkajogi aspektusai

A munkajogászok körében néhány éve kiemelt érdeklődés övezi a munkavállaló és a munkáltató elemi fogalmi jegyeinek metamorfózisát,²⁸ kifejezetten az olyan új típusú szolgáltatók, mint például az Uber működése kapcsán. A gig-economy újszerű munkavégzési formáit alapvetően két nagyobb típusra szokás felosztani:²⁹ egyrészt a „crowd-work”, másrészt a „work-on-demand via apps” jelenségére. *Crowd-work* esetében egyes feladatok, részfeladatok – gyakran ún. mikro-feladatok – végrehajtása online platformok közvetítésén keresztül történik (pl. egy logó elkészítése, egy honlap létrehozása), míg a *work-on-demand via apps* esetében végeredményben hagyományos munkavégzési tevékenységekről van szó, amelyeket különböző webes alkalmazásokon keresztül ajánlanak fel és vállalnak el (pl. fuvarozás, ételkihordás, takarítási munkák). A platform-szolgáltatók álláspontja mindkét típus esetében az, hogy az online felületek, applikációk valójában csak összehozzák a keresletet a kínálattal (ún. match-making), ám nem „munkáltatnak” (a kifejezés munkajogi értelmében). Kérdés azonban, hogy egyfelől, az ilyen munkákat végző személyeket be lehet-e sorolni a munkavállaló hagyományos kategóriájába, avagy inkább csakugyan önálló vállalkozóknak tekintendők (vagy netán egy sajátos, köztes – a jövőben kimunkálendő – sui generis jogállás jellegzetességeivel bírnak).³⁰ Másfelől az is dilemma, hogy a platform bír-e a munkáltatói minőség tipikus jegyeivel. Amennyiben a kérdést a munkáltató koncepciójának funkcionális meghatározása felől nézzük,³¹ kétségtelen, hogy a platformok egyes munkáltató-szerű funkciókkal bírnak (míg másokkal nyilván kevésbé). Továbbá számos közvetítéssel foglalkozó online platform szerkezetileg a munkaerő-kölcsönző ügynökségekhez

27 Erich Fromm az alapjövedelem fontos eszmei kezdeményezőjeként tekinthető. Lásd különösen: „Ways Out of a Sick Society” című munkáját 1955-ből.

28 Bővebben: Jeremias PRASSL – Martin RISAK: Uber, TaskRabbit & Co: Platforms as Employers? Rethinking the Legal Analysis of Crowdwork. *Oxford Legal Studies Research Paper* No. 8/2016.

29 Valerio DE STEFANO: The Rise of the „Just-in-Time Workforce”: On-Demand Work, Crowdwork, and Labor Protection in the „Gig Economy. International Labour Office – Geneva, Conditions of Work and Employment Series No. 71. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---Atravail/documents/publication/wcms_443267.pdf (Letöltés dátuma: 2016. 12. 17.)

30 Lásd RÁCZ (2. lj.) 91-93.

31 Jeremias PRASSL: *The Concept of the Employer*. Oxford University Press, Oxford, 2016.

hasonlít (a háromoldalú szerződéses jogviszony tekintetében).³²

A munkajog hagyományos rendszere a *munkaszerződés / munkaviszony* kategóriáira építi rá a munkajogi (és szociális jogi) védelmet. Manapság viszont már olyannyira változatos a munka világa, hogy sokszor nehéz pontosan klasszifikálni, hogy mi is a munkaviszony, ki is a munkavállaló, ki is a munkáltató (ld. az Uber-jelenséget). Annak nyomatékosítása viszont minden bizonnyal fontos lehet a jövőben, hogy bármiféle emberi jövedelemtermelő aktivitás (legyen az „task”, „hit”, „hakni”, „fuvar” stb. a gig-economy terminológiájával) az „munka”, és amennyiben jelentős „függő” – kiszolgáltatottságra alapot teremtő – mozzanat van benne, akkor ott az egyén valamiféle munkajogi védelemre érdemes (és itt szinte mindegy, hogy pro forma milyen jogviszonya van, ha van egyáltalán). Hangsúlyozandó, hogy az alárendeltségi viszony megléte nem függ szükségszerűen attól, hogy ténylegesen sor kerül-e folyamatos irányításra, ellenőrzésre.³³ A gig-economy-ban az ellenőrzés nem a klasszikus alárendeltség módja szerint zajlik, mégsem szabad, hogy megtévesszen bennünket a látszat. Az Uber által gyakorlotthoz hasonló, pénzügyi ösztönzőkön és az utasok által végzett decentralizált értékelésen alapuló közvetett ellenőrzés legalább olyan, ha nem fokozottabb hatékonyságot tesz lehetővé, mint a munkáltató által munkavállalói részére adott formális utasításokon, és ezek végrehajtásának közvetlen ellenőrzésén alapuló irányítás.³⁴

A platform-gazdaság fő munkajogi kihívása az, hogy a *munkavégzésre irányuló kontraktus szinallagmatikus jellege*³⁵ *elsorvadni, eltorzulni látszik*: a platform-munkás dolgozik, „szolgáltat”, illetve alárendeli magát a platform – gyakorta igen szigorú – feltételrendszerének (ld. függő, önállótlan munka), ám a „munkáltató” (a platform) nem csak hogy virtuális, az nem is nyújtja cserébe a szokványos garanciákat, azaz a munkavállalói jogállást. Amíg tehát a munkajogviszony esszenciáját voltaképpen két kölcsönös – generálklauzula-jellegű – kötelem adja: a munkáltató gondoskodási- (Fürsorgepflicht), illetve a munkavállaló hűség-kötelezettsége (Treuepflicht), a gig economy-ban ez felborulni látszik, a munkáltatói kötelezettségek látványosan háttérbe szorulnak. Sem a munkajogi védelem, sem a munkáltatói gondoskodási szerepkör (továbbá sem a kollektív hang – érdekképviselések – ereje) nem áll tehát a platform-munkások mögött. Mindez egy újfajta prekaritás előszobája, illetve egy párhuzamos – alacsonyabb sztenderdekkel bíró – munkaerőpiac kialakulásának gyújtópontja lehet.

32 Erre tekintettel felvethető a munkaerő-kölcsönzés keretében történő munkavégzésről szóló irányelv (2008/104/EK) egyes online platformokra való alkalmazhatósága. Vö.: Európai Parlament: Jelentés a közösségi gazdaságra vonatkozó európai menetrendről (2016/0000(INI)); A8-0195/2017; 11/05/2017, 44.

33 2010. 11 11-i Danosa ítélet, C-232/09, ECLI:EU:C:2010:674.

34 Ld. ehhez: 2017. május 11-i Szpunar M. Főtanácsnok Indítványa, C-434/15., ECLI:EU:C:2017:364, 52. pont <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=190593&doclang=HU>

35 Kiss György: *Munkajog*, Osiris, 2005, 63.: „...mert a munkajogviszony szinallagmatikus kötelem...”

Fontos észrevenni, hogy a platformok és digitális rendszerek „függőnye” mögött továbbra is jelen van az ember és az *emberi munka* (ráadásul nem csupán a „high-tech” mérnöki, designer stb. munka, hanem a kemény fizikai munka, mint például az Uber-sofőr, a Deliveroo-biciklis futár, vagy az Amazon-raktáros esetében). A *platform-munkás már-már extrém prekaritása* több körülménnyel magyarázható. Egyrészt, a platformok általában nem határozzák meg a nyújtott munka minimális szintjét, tehát annak a személynek, akinek elsődlegesen online munkavégzésből van bevétele, nagy kockázatot jelent e bizonytalanság (a bevételek stabilitása pedig illúzió, a minimálbér pedig nem releváns, ha nem munkavállalónak minősül a munkás). Egyes alkalmazásoknál időnként kötelező bejelentkezni, aktívnak lenni, azonban a platformok oldalán már nem jelenik meg az „ellentételezés”, vagyis az, hogy meghatározott, minimális bért nyújtsanak a munkát végzőknek.³⁶ Másrészt – főleg a „crowdwork” esetében – előfordul a kifizetetlen munkavégzés is. Számos esetben a meghatározott munkát több személy párhuzamosan végzi és a szolgáltatást kérő csak a számára megfelelőt fizeti ki. Harmadrészt, a platformok gyakran extrém – ráadásul globális – versengést generálnak a munkát vállalók között, akik ezért gyakran szinte rákényszerítettek érzik magukat arra, hogy minél több munkaórát dolgozzanak a magasabb bér elérése érdekében, ezzel tulajdonképpen feladva a rugalmasság nyújtotta pozitívumot. Negyedrészt, a munkafeltételeket gyakran egyes feladatok eseti alapon történő végzése, nem pedig előre meghatározott környezetben és időkeretben végzett rendszeres feladatok végzése jellemzi. Végso soron a flexibilitás és az individualizáció szélsőséges mértéket ölthet. Ötödöröszt, amint már utaltunk is rá, a gig-economy számos újszerű munkaegészségügyi rizikót generálhat, például: techno-stressz, technológiai függőség, információs túlterhelés, kiégés, rendszeres elektromágneses expozíció, online zaklatás (cyber-bullying), a képernyő előtti munka fizikai kockázatai, a platform szolgáltatást igénybevevő esetleg agresszív ügyfelek kezelése.³⁷

A kiszolgáltatottság sajátos dimenzióját jelenthetik a platformok által felállított speciális, gyakran igen *komplex és rideg (teljesítmény)értékelési rendszerek*. A munkavégzés ellenőrzésének joga a munkáltató legalapvetőbb jogosultságai közé tartozik. Például az Uber alkalmazásába épített értékelési rendszer összegyűjti a sofőrök utasok (fogyasztók) általi minősítését és lényegében lehetőséget ad a cégnek arra, hogy ezek tükrében szűrje és bírálja a dolgozókat. E megoldással voltaképpen a munkaerő kiválasztása, szelektálása történik, hiszen a platformnak nem érdeke, hogy a gyengébben értékelt sofőrök a rendszerben maradjanak (az is kérdés persze, hogy a platformról való „törlés”, deaktiválás mennyiben tekinthető munkaviszony-megszüntetésnek a szó

36 Sőt, bizonyos kimutatások szerint a platform-gazdaság alááshatja a minimálbér-szabályozások logikáját, illetve lefelé vivő hatással is lehet arra.

37 Gérard VALENDUC – Patricia VENDRAMIN: Work in the digital economy: sorting the old from the new, ETUI Working Paper 2016.03, 36-37.

munkajogi értelmében). Egyes vélemények³⁸ szerint ez effajta értékelési rendszer eléri azt az ellenőrzési szintet, amelyet általában a munkáltatók alkalmaznak egy munkaviszonyban. E rendszerek azt a kockázatot rejtik magukban, hogy nem szakmai megfontolású értékelések is születhetnek, amikor is csupán a szimpátia alapján pontoznak az utasok, ezzel rontva a minősítési rendszer hitelességét és reális voltát. Mindemellett ez a visszajelzési rendszer – hallgatólagos, vagy kifejezett – elfogultságnak, potenciális diszkriminációnak válhat a táptalajává, ezzel kialakítva egy olyan jogviszony megszüntetési folyamatot, ami mindenfajta jogbiztonságtól mentes.³⁹ Továbbá ezek az értékelési rendszerek sokszor algoritmusokon alapuló automatikus döntéshozatali rendszereket működtetnek, sokszor nem feltétlenül átlátható (illetve tisztességes) módon, úgy, hogy ezek kihatnak a közösségi platformok keretében munkát vállalók munkafeltételeire és javadalmazására, továbbá a munkaszerzési képességükre. Egyesek szerint e „látszólagosan” már-már tudományos precizitású értékelési mechanizmusok egyfajta új, modern „taylorizmus” alapjait teremthetik meg. Az Európai Parlament például a közelmúltban kiemelte annak fontosságát, hogy biztosítani kell a közösségi platformok munkavállalói számára a digitális piaci értéküket jelentő minősítések és felülvizsgálatok hordozhatóságát, valamint garantálni kell a minősítések és felülvizsgálatok különféle platformok közötti átvihetőségét és összegyűjtését, miközben tiszteletben kell tartani az adatvédelemre és az egyéb érintett felek adatvédelmére vonatkozó szabályozást.⁴⁰

A klasszifikációs probléma gyakorlati jelentőségét *a munkajogi védelmek*⁴¹ *garantálhatósága, illetve a színlelt önfoglalkoztatás megelőzésének célja* adja. Hiszen azok a garanciák, amelyek a munkaviszonyban munkát végző személyt megilletnék, az egyéb, például polgári jogi jogviszonyban dolgozóknak nem biztosítottak. Éppen ezért világszerte számos per, eljárás volt, illetve van folyamatban *a platform-munkások státuszának minősítése* tárgyában. Például az amerikai Douglas O'Connor v Uber Technologies Inc⁴² ügyben Kalifornia és Massachusetts államokban azt követelte az Uber sofőrök egy része, hogy ne független szerződéses vállalkozóként osztályozza őket az Uber. A cégnek természetesen az áll érdekében, hogy elkerülje a sofőrök munkavállalóként való azonosítását. Sajtóhírek szerint a társaságnak sikerült megállapodnia az érintettekkel, ám az egyezségi megállapodást a bíróság elutasította, mert azt nem találta megfelelőnek, tisztességesnek és ésszerűnek (fair, adequate and reasonable). Az

38 Valerio DE STEFANO: Introduction: Crowdsourcing, the Gig-Economy and the Law. *Comparative Labor Law & Policy Journal*, Vol. 37, No. 3, 2016.

39 Lásd ehhez: RÁCZ (2. lj). 85-86.

40 Lásd Európai Parlament Jelentése (32. lj.)

41 Jeremias PRASSL – Martin RISAK: The Legal Protection of Crowdworkers: Four Avenues for Workers' Rights in the Virtual Realm. In: Pamela MEIL – Vassil KIROV (szerk.): *Policy Implications of Virtual Work. Dynamics of Virtual Work*, Palgrave Macmillan, Cham, 2017. 273-295.

42 O'Connor v. Uber Technologies, Inc. et al., C13-3826 EMC <http://www.cand.uscourts.gov/EMC/OConnorvUberTechnologies> (Letöltés dátuma: 2017. 12. 10.)

Egyesült Királyságbeli Mr. Y. Aslam and Mr. V. Farrar and Others v Uber ügyben⁴³ vesztett pert az Uber első fokon, 2016 novemberében. A londoni munkaügyi bíróság döntése szerint az Uber cég sofőrjei a „worker” kategóriába tartozó munkát végző személyeknek minősülnek, így jogosultak az alkalmazottaknak kijáró főbb jogokra, azaz fizetett pihenőidő és szabadság, valamint a nemzeti minimálbér illeti meg őket. A döntés ellen a cég 2016 decemberében fellebbezést nyújtott be, kitartva álláspontra mellett, miszerint sofőrjei szerződéses egyéni vállalkozók. A fellebbezés nyomán 2017. szeptember végén született meg a bíróság döntése: a fellebbezést elutasították, tehát a sofőrök „worker” kategóriába való sorolását fenntartották.⁴⁴

Az előzőekben megfogalmazottaktól eltérő álláspontra helyezkedett egy floridai bíróság a Darrin E. McGillis, v. LLC Uber⁴⁵ ügyben, ugyanis kimondta, hogy a sofőrök inkább vállalkozóknak minősülnek, mintsem munkavállalóknak. A bíróság által rögzítettek szerint a felek szerződéses megállapodása – amely lefekteti, hogy közöttük nem áll fent munkajogviszony – érvényesnek tekinthető, mert az a valóságnak megfelel. Azt tekintették meghatározónak, hogy a sofőröknek lehetőségük van arra, hogy az alkalmazást ki-, bekapcsolják, illetve, hogy a fuvarokat elfogadják, vagy sem. Ezért úgy tekintették, hogy az irányítás joga a munkát végző személy kezében összpontosul.⁴⁶

Az EU-ban egy spanyol alapüggyel⁴⁷ kapcsolatban született meg Maciej Szpunar Főtanácsnok Indítványa,⁴⁸ amelyben azt a kérdést boncolgatja, hogy az Uber információs társadalommal összefüggő szolgáltatásnak, vagy közlekedési szolgáltatónak minősül-e. Leegyszerűsítve a kérdést: taxi-vállalat, vagy összekötő platform-e az Uber? Lényegében arról van szó, hogy elsősorban a szolgáltatásnyújtás szabadságát illetően vonatkoznak-e az uniós jog követelményei az Uber működési feltételeire, vagy az az Európai Unió és a tagállamok megosztott hatáskörébe tartozik a helyi közlekedés területén, amelyet mindaddig nem gyakoroltak uniós szinten.⁴⁹ Az Indítvány megállapítása szerint az Uber nem tekinthető információs társadalommal összefüggő szolgáltatásnak, vagyis nem pusztán

43 Mr. Y. Aslam and Mr. V. Farrar and Others v Uber, case number: 2202550/2015. Elérhető: <https://www.judiciary.gov.uk/wp-content/uploads/2016/10/aslam-and-farrar-v-uber-reasons-20161028.pdf> (Letöltés dátuma: 2016. 12. 17.)

44 Appeal No. UKEAT/0056/17/DA, Elérhető: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a046b06e5274a0ee5a1f171/Uber_B.V._and_Others_v_Mr_Y_Aslam_and_Others_UKEAT_0056_17_DA.pdf (Letöltés dátuma: 2017. 12. 10.)

45 District Court of Appeal of Florida, Third District. Darrin E. McGillis, Appellant, v. Department of Economic Opportunity; and Rasier LLC, d/b/a UBER, Appellees. No. 3D15-2758, Decided: February 01, 2017.

46 Bővebben: <http://caselaw.findlaw.com/fl-district-court-of-appeal/1775972.htmlhttp://3dca.flcourts.org/Opinions/3D15-2758.pdf> (Letöltés dátuma: 2017. 12. 20.)

47 2017. december 20-i Asociación Profesional Elite Taxi ítélet, C-434/15, ECLI:EU:C:2017:981.

48 Lásd Szpunar M. Főtanácsnok Indítványa (34. lj.)

49 Lásd Szpunar M. Főtanácsnok Indítványa (34. lj.) 2. pont.

egy olyan platform, ami összeköti a keresletet a kínálattal. Ezzel az Uber alapkonceptiójának megkérdőjelezéséről és cáfolatáról van szó.⁵⁰ Az Európai Unió Bírósága 2017 decemberében a Főtanácsnoki indítvánnyal azonosan döntött, vagyis kimondta, hogy az Uber közlekedési szolgáltatásnak minősül.⁵¹ Ennek jelentősége abban áll, hogy ezt követően a vállalkozásnak a tagállamok nemzeti szabályaihoz kell igazítaniuk a működésüket (tehát például Magyarországon ugyanolyan feltételeknek kéne megfelelnie, mint a taxi vállalatoknak). Az ítélet munkajogi aspektusban leglényegesebb kijelentése a következő: „Az Uber döntő befolyást gyakorol az ilyen sofőrök által nyújtott szolgáltatás feltételeire. Ez utóbbi pontot illetően kifejezetten úgy tűnik, hogy az Uber az azonos nevű alkalmazáson keresztül megállapítja legalább a legmagasabb fuvardíjat, hogy e társaság e díjat beszedi az ügyféltől, majd annak egy részét a gépjármű nem hivatásos sofőrjének kifizeti, valamint hogy bizonyos mértékű ellenőrzést gyakorol a gépjárművek és sofőrjeik minőségét, és ez utóbbiak magatartását illetően, amely adott esetben a kizárásukhoz vezethet.” Olybá tűnik tehát, hogy implicit módon az Európai Unió Bírósága is a munkavállalói jogállás jegyeit tartja dominánsnak. Az Uber-nek meg kell tehát kezdenie sofőrjeit egyre inkább alkalmazotti minőségben kezelni (és nem csupán mint egy erőforrást, amit – látszólag – pusztán egy applikáció kapcsol a társasághoz).

Különböző fórumok különböző döntései bizonyára még sokáig fogják – ellentmondásokkal terhelt – vizsgálni a platform-munkások jogállásának kérdést. Ugyanakkor elvi síkon a legfontosabb az lenne, hogy létezzenek olyan univerzális munkajogi biztosítékok,⁵² amelyek a foglalkoztatási jogviszony fajtájára tekintet nélkül garantálják a „tisztes munkafeltételeket”. Ugyanis egyetlen munkát végző személy sem fosztható meg az alapvető emberi jogoktól, amelyeket az 1998-as ILO Deklaráció is megfogalmaz.⁵³ „A munka átalakulása és a munkajog jövője Európában” címmel 1998-ban megjelent Supiot-jelentés⁵⁴ kiindulópontja is már az az alapfeltevés volt, hogy válságban van a munkajog alapját képező társadalmi, gazdasági szabályozási modell.⁵⁵ A jelentés összességében arra enged következtetni, hogy a munkaviszony – jelenlegi formájában – már nem feltétlenül képes betölteni korábbi egyeduralkodó szerepét.⁵⁶

50 RÁCZ Ildikó: *Az 'uberizált' munkaerő jelene és jövője*. Kézirat, várható megjelenés helye, ideje: Arsboni Konferenciakötet, 2018. január

51 Lásd Asociación Profesional Elite Taxi ítélet (47. lj.) 39. pont.

52 Vö.: ILO: Decent Work Agenda <http://www.ilo.org/global/topics/decent-work/lang-en/index.htm> (Letöltés dátuma: 2017. 12. 17.)

53 A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet Nyilatkozata: A munka világra vonatkozó alapvető elvekről és jogokról, 1998.

54 European Commission 1998: Transformation of labour and future of labour law in Europe. Final Report, June 1998. http://www.metiseurope.eu/content/pdf/n8/15_supiotreport.pdf (Letöltés dátuma: 2017. 12. 10.)

55 GYULAVÁRI Tamás: Munkaviszony, önfoglalkoztatás, és a közöttük lévő szürke zóna. *Esély*, 20. évf. 2009/6. 81.

56 Lásd RÁCZ (2. lj.) 86.

Megjegyzést érdemel, hogy az új típusú munkavégzési formáknak természetesen vannak *egyértelmű előnyei* is: például a munkát vállalóknak – elvileg – meg van az a rugalmassága, hogy eldöntsék, mikor szeretnének dolgozni, a szolgáltatók pedig akkor alkalmazzák őket, amikor a leginkább szükségük van a munkaerőre. A platformok révén továbbá könnyen hozzáférhetővé válik a szolgáltatások széles köre, sőt sokszor magasabb minőségűek és jobban megfizethetők e szolgáltatások, mint a tradicionális üzleti modellek output-ja. A platform-foglalkoztatás új, rugalmas, a munkába való visszatérést célzó útvonalakat is kínál, különösen a jelenleg a munkaerő-piactól eltávolodott vagy olyan személyek számára, akik egyébként nem tudnának részt venni a munkaerő-piacon.

4. Egyes modern technológiák munkajogi hatásai

A digitalizáció által felvetett következő nagyobb problémakör azzal kapcsolatos, hogy bizonyos modern technológiák miként alkalmazhatóak egyes munkajogi intézkedéseknél. Az alábbiakban – terjedelmi okokból – csupán három résztemát villantunk fel illusztratív jelleggel (megjegyezve, hogy számos más modern technológia munkajogi vonatkozása is kiemelt kutatási figyelmet érdemel, gondolva például – a teljesség igénye nélkül – a következőkre: biometrikus azonosítás;⁵⁷ az információ-technológiai eszközökkel való ellenőrzés és megfigyelés;⁵⁸ a munkaidő-megszervezés és a munkaidő-nyilvántartás digitális aspektusai;⁵⁹ a „digitális nomádság”,⁶⁰ azaz az időtől és helytől függetlenül történő, egyre inkább feladat-központú munkavégzés jelensége; a feladat-és sikerközpontú díjazási trendek kihívásai, különös tekintettel az egyén-orientált teljesítményadatok gyűjtésére és – sok esetben algoritmizált – értékelésére stb.).

57 Bővebben például: A Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság ajánlása a munkahelyen alkalmazott elektronikus megfigyelőrendszer alapvető követelményeiről, <https://naih.hu/files/Ajanlas-a-munkahelyi-kameras-megfigyeles-r.pdf>

58 Bővebben: ARANY TÓTH Mariann: A munkavállalók személyes adatainak védelme az internet munkahelyi használatának ellenőrzésekor. *Infokommunikáció és jog*, 2008/4, 170-175. ARANY TÓTH Mariann: Gondolatok a munkavállalók személyiségi jogainak védelméről a magyar munkajogban. *Jogtudományi Közlemény*, 63. évf. 2008/3. 129-139. FILIZ TABAK – WILLIAM P. SMITH: Privacy and Electronic Monitoring in the Workplace: A Model of Managerial Cognition and Relational Trust Development. *Employee Responsibilities and Rights Journal*, 2005/3. 173-189. Emberi Jogok Európai Bírósága: *Barbulescu v. Románia* ügy, 61496/08, 2017.

59 KÁRTYÁS Gábor – RÉPÁCZKI Rita – TAKÁCS Gábor: A munkajog digitalizálása – A munkajog hozzáalkalmazása a digitális munkakörnyezethez és a változó munkavállalói kompetenciákhoz. Kutatási Zárótanulmány, Budapest, 2016.

60 Bővebben: FERENCZ Jácint: Az átalakuló munkajog változásának jellege – a „24/7” jogi kihívásai, Kézirat, az NKE-SZE szervezésében megvalósult, „A gazdasági jogalkotás aktuális kérdései” c. konferencián 2017. 10 18-án, a Széchenyi István Egyetemen, Győrben azonos cím alatt megtartott előadás szerkesztett változata.

4.1. Elektronikus dokumentumok

A mindennapi életben kiemelt jelentősége van az elektronikus dokumentumok (pl. e-mail, sms, online üzenetek, stb.) használatának.⁶¹ Az elektronikus dokumentumokkal kapcsolatos legújabb elméleti és gyakorlati problémák is a technológia fejlődésével jelentek meg. Egyre inkább természetes, hogy a munkáltatók utasításokat, egyes tájékoztatásokat, jognyilatkozatokat elektronikus dokumentum formájában tesznek meg. Azonban ezzel kapcsolatban még számos kérdés bizonytalan a gyakorlatban. Alapvető dilemma például, hogy meddig lehet képes szabályszerűen elvégezni egy több száz, vagy több ezer munkavállalót foglalkoztató munkáltató a papíralapú kommunikációt, munkajogi intézkedéseket a digitalizálódó világban?

Az Mt. (2012. évi I. törvény a munka törvénykönyvéről) az elektronikus dokumentumot is írásban tett nyilatkozatnak tekinti, amennyiben az a jognyilatkozatban foglalt információ változatlan visszaidézésére, a nyilatkozattevő személyének és a jognyilatkozat megtétele időpontjának azonosítására alkalmas.⁶² Az Mt. értelmében az elektronikus dokumentumok köre nyitott, azokat a törvény nem sorolja fel tételesen, ám azt egyértelművé teszi, hogy az elektronikus dokumentumnak nem kell elektronikus aláírással rendelkeznie ahhoz, hogy kielégítse az írásbeliség követelményeit (megjegyzést érdemel, hogy az elektronikus aláírás használata – az eljárás mód bonyolultsága okán – nem is terjedt el a munkaügyekben, noha minden kétséget kizáró bizonyítást csak az adhat). Eszerint akár egy felmondás is megtehető ilyen módon. A bizonyítási teher viszont a nyilatkozót terheli (pl. abban a tekintetben, hogy ki volt a nyilatkozattevő stb.). Az írásbelinek tekintendő elektronikus dokumentum akkor tekinthető közöltnek, ha az a címzett vagy az átvételre jogosult más személy részére hozzáférhetővé válik. Az elektronikus dokumentum akkor válik hozzáférhetővé, amikor a címzettnek vagy az átvételre jogosult más személynek lehetősége nyílik arra, hogy annak tartalmát megismerje.⁶³ Ha tehát az e-mail a postafiókba kerül (vagy az sms beérkezik), a közlés megtörténtnek minősül (függetlenül attól, hogy valójában olvassa-e a címzett).

Említést érdemel, hogy egyre gyakoribb, hogy munkaügyi perekben email-ek, mobil-applikációban folytatott csevegésekről készített képernyőfelvételek, sms-ek, stb. bizonyítékként kerülnek felhasználásra. A munkaügyi bíróságok általában – a szabad bizonyítás elve értelmében – figyelembe veszik ezeket, ám gyakorta nyilatkoztatják a feleket, tanúkat arra nézve, hogy elismerik-e vagy vitatják azok eredetét, tartalmát. Ezáltal az okirati bizonyítást a bíróság mintegy áttereli a tanúbizonyítás és a felek nyilatkozatainak területére, azaz a gyakorlatban ezeknek az „egyszerű” elektronikus doku-

61 Lásd PETROVICS Zoltán: Az elektronikus dokumentum körüli dilemmák a munkajogban, *HR & Munkajog*, 2016/10. 9-13.

62 Mt. 22. § (2) bek. a) pont.

63 Mt. 24. § (1) bek.

mentumoknak a bizonyító ereje (még?) nem feltétlenül egyenértékű a hagyományos, papíralapú okiratokkal.⁶⁴

4.2. Közösségi média

Mint említettük, a digitalizációnak köszönhetően a magánélet és a munka világa egyre inkább összemosódik. Ennek egyik iskolapéldája lehet a munkavállalók online megjelenése, közösségi média-használata. Az elmúlt évtizedben a véleménynyilvánítás és kapcsolattartás kiemelkedő fórumává az internet vált (itt különösen a közösségi média felületekre gondolva: Facebook, Twitter, LinkedIn, Instagram, stb.). Az egyének ilyen formájú aktivitása több tekintetben is összefügghet a munkajogviszonnyal.

Elsőként a munkaviszony létrejötte előtti munkáltatói „background check”-et,⁶⁵ háttérellenőrzést szükséges kiemelni.⁶⁶ A kérdéskör specialitását az adja, hogy e fázisban még nem is áll fent munkaviszony a felek között, mégis számos adatvédelmi és munkajogi szabály irányadónak tekinthető. A közösségi portálok publikus felületei ma már voltaképpen sztenderd „munkaeszközei” a HR-szakembereknek, illetve a munkáltatói brand-építés (sőt a toborzás) fontos eszközei is.⁶⁷

Másodsorban a munkaviszony fennállása alatt tanúsított munkavállalói magatartások körében merülnek fel kérdések. Egyrészt a munkaidő alatt, másrészt pedig a munkaidőn kívül is jelentősége lehet egy internetes bejegyzésnek, hozzászólásnak. Sőt, akár a munkára képes állapotot, akár a munkaidő alatti rendelkezésre állást érintheti a közösségi média használata.⁶⁸ Például egy, az internet előtt töltött éjszaka éppen úgy leronthatja a munkára képes állapotot, mint egyéb magatartások (pl. poszt-alkoholos állapotban való érkezés a munkahelyre). Továbbá a számítógéppel dolgozó munkavállaló számára óriási a kísértés, hogy munkaidőben, munka közben is rutinszerűen kövesse a közösségi oldalakat (akár a munkaidő-alap és a munkavégzés rovására). Az adott eset összes körülményei alapján⁶⁹

64 Vö.: Bizonyítás a munkaügyi perben, HR-Portál, <https://www.hrportal.hu/hr/ki-mit-tud-bizonyítani---elektronikus-kommunikáció-a-munkajogban-20170829.html/2> (Letöltés dátuma: 2017. 12. 17.)

65 Sherry D. SANDERS: Privacy Is Dead: The Birth of Social Media Background Checks. *Southern University Law Review*, Vol. 39, Issue 2 (Spring 2012). 243-264.

66 KAJTÁR Edit – Bruno MESTRE: Közösségi hálózatok és a munkavállalók magánélethez való joga munkaviszony létesítése előtt: összehasonlító elemzés és megjegyzések. *Magyar Munkajog E-Folyóirat*, 2016/1.10-28.

67 Vö. KUN Attila: Közösségi média és munkajog – avagy „online” munkaidőben és azon túl, *Munkaiügyi Szemle*, 2013/július, 12-20.

68 Az Mt. 52. § (1) bekezdése szól – a munkavállaló alapvető kötelezettségei körében – a munkára képes állapotról, illetve a rendelkezésére állás kötelezettségéről.

69 Nem mindegy például, hogy a munkavállaló a munkaidőn belüli kisebb üresjáratokat használja online aktivitásra, vagy éppen kifejezetten munkája rovására (pl. kereskedelemben a vásárlók gyors, azonnali kiszolgálása helyett) „szörföl” intenzíven a netes kapcsolathálón.

a munkaidő rovására megvalósított privát online aktivitás munkavállalói kötelezettség-szegésnek minősülhet (esetleges munkajogi jogkövetkezményekkel).

Harmadsorban, a munkaidő alatt és azon kívül is felmerülhet a munkavállaló online véleménynyilvánításának és a munkáltató jogos gazdasági érdekének a kollíziója.⁷⁰ Például ha a munkavállaló a munkáltató termékét/szolgáltatását negatív színben tünteti fel, vagy annak működését, megbízhatóságát nyilvános bejegyzésben bírálja. Alapkérdés, hogy a munkavállaló Alaptörvényben rögzített emberi joga és a munkáltató jó hírnévhez fűződő, jogos gazdasági, szervezeti érdekei közötti ellentétet mi alapján lehet feloldani és hol húzható meg a véleményszabadság határa.⁷¹ A véleményszabadság határait átlépő egyes kötelezettség-szegő munkavállalói magatartások⁷² egyre gyakrabban képezik munkáltatói felmondások indokát is.⁷³ Adott esetben például a munkavállaló a vasárnapra elrendelt rendkívüli munkavégzésre panaszkodott egy közösségi oldalon és ennek a magatartásának rendkívüli felmondás lett a következménye. A felmondás indokolása a munkáltató jó hírnevét sértő megnyilvánulást emelte ki.⁷⁴

4.3. Saját digitális eszköz munkavégzési célú használata (BYOD)

A Bring Your Own Device (vagyis „hozd a saját eszközödet”, továbbiakban: BYOD) – egyre inkább elterjedő – vállalati gyakorlata során az alapprobléma olyan informatikai stb. eszköz munkahelyi – illetve munkavégzésre való – használatából ered, amely a munkavállaló tulajdonában van. A BYOD alapvetően két módon valósulhat meg: egyfelől ha a munkavállaló „önszántából” (akár a munkáltató tudta nélkül) használja például a saját eszközt munkavégzésre. Másfelől akként, hogy a munkáltató – policy

70 Mt. 8. § (1)-(3) bek.

71 A témában egyre szélesebb körben áll rendelkezésre hazai szakirodalom. Ld. többek között: KAJTÁR Edit: Európai ügyek a Facebook sötét oldaláról. In: HORVÁTH István (szerk.): *Tiszteltetés: ünnepi tanulmányok Dr. Hágelmayer Istvánné születésnapjára*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2015. 199-213. KAJTÁR Edit: Till Facebook do us part? Social networking sites and the employment relationship, *Acta Juridica Hungarica*, 2015. (56. évf.) 4. sz. 268-280. PÓK László: A közösség hálójában – Közösségi oldalak munkajogi vonatkozásai. *Infokommunikáció és jog*, 2012/1, 10-17. PÓK László: Lájkolni szabad? Munkavállalói véleménynyilvánítás az új Munka Törvénykönyve tükrében. *Infokommunikáció és jog*, 2012/4. 160-165. RÉPÁCZKI Rita: A szociális háló jelentősége a toborzás-kiválasztásban. *HR és Munkajog*, 3. évf. 2012-2013/12. 39-42.

72 Rachel E. LUSK: Facebook's Newest Friend - Employers: Use of Social Networking in Hiring Challenges U.S. Privacy Constructs. *Capital University Law Review*, Vol. 42, Issue 3 (Summer 2014). 709-762.

73 RÁCZ Ildikó: A közösségi média használatának árnyoldalai a munkaviszonyban. In: Deres Petronella – Grad-Gyenge Anikó (szerk.): *Acta Iuvenum Caroliensia VII.*, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2015, Budapest, 279-305.

74 Veszélyesek a közösségi oldalak a dolgozóknak, <https://ado.hu/rovatok/munkaugyek/veszelyesek-a-kozossegi-oldalak-a-dolgozoknak> (Letöltés dátuma: 2017. 12. 17.)

jelleggel – „kötelezi” a munkavállalót arra, hogy saját maga biztosítsa a munkavégzés eszközét. A BYOD rendszerszintű alkalmazása világszerte növekvő mértéket mutat, a körültekintő és tudatos munkáltatók pedig egyre inkább BYOD-policy-t dolgoznak ki az esetlegesen felmerülő kérdések következetes rendezésére.

Ami a hazai munkajogi kontextust illeti, az Mt. szabályai szerint a munkáltató köteles – a felek eltérő megállapodása hiányában – a munkavégzéshez szükséges feltételeket biztosítani.⁷⁵ Ebből az következik, hogy a munkáltató egyoldalúan nem kötelezheti a munkavállalót arra, hogy a saját eszközeit használja munkavégzésre. A szerződési szabadság talaján a munkavállaló számos ok miatt visszautasíthatja ezt a megállapodást. A felek megállapodására – mint jogalapra – épülő BYOD-szabályzat – jobb esetben a munkavállalók képviselőivel (pl. üzemi tanács) véleményeztetve⁷⁶ – rendezheti a BYOD további, nem kevés rizikót jelentő, pragmatikus munkajogi kérdéseit (pl. költségtérítés, munkaidő-nyilvántartás, kárfelelősség, adatbiztonság, munkáltatói ellenőrzés).⁷⁷

5. Munkaügyi kapcsolatok a digitalizáció korában?

A szervezkedés szabadságának – mint a munka világának egyik fő alapjogi pillére⁷⁸ – lehetőségei jelentősen errodálódnak a gig-economy-ban tevékenykedők (pl. a platform-munkások) számára, főként a világháló digitális tereiben való szétszóródásuknak, atomizálódásuknak köszönhetően. Hangsúlyozandó, hogy az egyesülési szabadság és a szervezett fellépés – ideértve a kollektív tárgyalást – alapvető jogok, amelyeknek minden dolgozóra vonatkozniuk kellene, akár foglalkoztatottak, akár önfoglalkoztatók.⁷⁹ Az önfoglalkoztatók szervezkedési szabadságát (és még inkább kollektív alkuhoz való jogát) a versenyjog értelemszerűen korlátozhatja bizonyos mértékben.⁸⁰ Ugyanakkor kiemelendő, hogy azoknak az önfoglalkoztatóknak, akik jogilag az egyfős vállalkozás kategóriába tartoznak, rendelkezniük kéne a szabad társulás érdemi jogával (annak érdekében, hogy ne tekintsék őket kartellnek).⁸¹ A jogi

75 Mt. 51. § (1) bek.

76 Vö.: Mt. 264. § (1) bek.

77 Bővebben: KUN Attila – RÁCZ Ildikó: A Bring Your Own Device (BYOD)-policy jelensége – munkajogi nézőpontból, *Munkajog*, 2017/1. 40-44. o.

78 Vö.: A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet Nyilatkozata: A munka világára vonatkozó alapvető elvekről és jogokról, 1998.

79 Egy pozitív példát említve: Az IG Metall 2016. január 1-jétől kezdődően önálló vállalkozók számára is nyitott, elsősorban a platform-alapú dolgozókra gondolva (sőt, 2017 áprilisától az IG Metall önálló vállalkozói tagjai akár 100.000 euró összegű biztosítási díjakat kaphatnak jogvitáik esetére).

80 Vö.: 2014. december 4-i FNV Kunsten Informatie en Media ítélet, C-413/13, ECLI:EU:C:2014:2411

81 Európai Parlament, Foglalkoztatási és Szociális Bizottság: Vélemény a Belső Piaci és Fogyasztóvédelmi Bizottság részére a közösségi gazdaságra vonatkozó európai menetrendről,

dilemmák mellett az is nehézséget okoz, hogy a gig economy „munkásai” gyakran vonakodnak is egymással együttműködni: egyrészt a hatalmas versenyhelyzet okán, másrészt azért, mert az olyan munkalehetőségeknél, ahol a jó hírnév és az értékelés fő szerepet játszik a munka folytonosságának biztosításában, illetve a jobban fizető munkákhoz való hozzájutásban, ott bármiféle kollektív jog gyakorlása negatív hatást gyakorolhat az értékelésükre.⁸² Továbbá a szakszervezetek is gyakorta tehetetlennek bizonyulnak, amennyiben nem a klasszikus „terepeiken” – a gyárakban vagy irodákban – kellene megszervezniük a dolgozókat.

Mindezen körülmények mellett a tételes jog és a kialakulóban lévő ítélkezési gyakorlat sem egyértelmű abban a kérdésben, hogy egyáltalán a kollektív jogok megilletik-e, illetve mennyiben, miként a gig-economy – mint láttuk, jellemzően nem standard munkaviszonyban – munkát végző dolgozóit. A közelmúltban Észak-Londonban például egy szakszervezet (Independent Workers Union of Great Britain: IWGB) kezdeményezte a Deliveroo-platform futárjainak „munkavállalókénti” („worker”) elismertetését (hiszen így megilletnék őket az alapvető munkavállalói jogok, beleértve a kollektív alkuhoz való jogot is). A kollektív tárgyalási törvényeket felügyelő Central Arbitration Committee (CAC) úgy döntött, hogy a futárok önfoglalkoztatók (mert pl. jogosultak önmaguk helyett helyettést állítani a szerződésük vonatkozó klauzulája értelmében), így a Deliveroo nem kényszeríthető kollektív tárgyalás folytatására.⁸³

A nyilvánvaló nehézségek ellenére, vannak e területen is előremutató kezdeményezések.⁸⁴ Például az említett Deliveroo futárok világszerte több sikeres kollektív akciót (pl. vadsztrájk) szerveztek már (pl. Brüsszel, Brighton, Milánó). Hasonló, transznacionális jellegű sztrájkokat szerveztek az Amazon-raktárak dolgozói, például a 2017-es „Black Friday” apropóján (Olaszország, Németország és Lengyelország).⁸⁵ Érdekes módon, e vállalatoknál – akár formális érdekképviseleti struktúrák hiányában is – relatíve erős mobilizációs potenciál mutatkozik, elsősorban a stabilabb, tisztességesebb bérek iránti harcban. Szintén érdekes kezdeményezésnek tekinthető az, hogy az USA-ban, 2015 decemberében Seattle városi tanácsa jogi úton (a kollektív tárgyalásról szóló helyi rendelet révén) kívánta kollektív alkura bírni az Uber-t és egyéb fuvarszervező cégeket (rendezve a sofőrök képviseleti jogosultságait). A szabályozás természetesen komoly ellenállásba ütközött, részben a társaságok, részben a kereskedelmi kamara irányából;

27/03/2017, A vélemény előadója: Depute Joachim, 15.

82 Lásd Valerio DE STEFANO (29. lj.) 10.

83 Anna TIMS: Gig economy ruling has Deliveroo riders without rights and buying their own kit, <https://www.theguardian.com/business/2017/nov/19/gig-economy-ruling-deliveroo-riders-equipment-basic-employment-rights> (Letöltés dátuma: 2017. 12. 20.)

84 Bővebben: Manuela MASCHKE: Digitalisation: challenges for company codetermination. European Union Trade Union Institute (ETUI), Policy Brief No. 2016/7.

85 Callum CANT: Brighton Deliveroo Workers Strike Against Exploitation, <https://www.transnational-strike.info/2017/11/28/brighton-deliveroo-workers-strike-against-exploitation/> (Letöltés dátuma: 2017. 12. 17.)

jövője egyelőre bizonytalan.⁸⁶ Megjegyzést érdemel, hogy a seattle-i szabályozást egy innovatív, szakszervezeti jellegű, ám annál szélesebb körű civil érdekvédelmi szervezet, az ABDA (App-Based Drivers Association) kezdeményezte. Az ABDA a különböző „app”-alapú személyszállítási vállalatok dolgozóit szervezi és képviseli,⁸⁷ szervezkedési logikája igen innovatív és előremutató.

Az ABDA logikájához hasonlóan világszerte akadnak biztató kezdeményezések arra nézve, hogy a munkavállalói érdekképviselők is igyekeznek alkalmazkodni az újszerű körülményekhez. Egyrészt számos szakszervezeti tömörülés maga is igyekszik „platformizálódni” (ld. az osztrák-német-svéd Fair Crowd Work⁸⁸ kezdeményezést, vagy a francia Syndicoop példáját). Másrészt, a hagyományos szakszervezeti logika mellett olyan régi-új ideák válnak a dolgozói összefogás pillérévé, mint a kölcsönösségen nyugvó szövetkezeti eszme (lásd a belga SMart példáját). Sőt, arra is van már példa, hogy platform-munkáltatónál üzemi tanács, mint dolgozói részvételi (participációs) fórum jöjjön létre: például a közelmúltban a Foodora alkalmazás-alapú éttermi szolgáltató bécsi kerékpáros futárjai alapítottak üzemi tanácsot („Betriebsrat”).⁸⁹

6. Összegzés

A munkajogi szabályozással – mint az állampolgárok túlnyomó többségét érintő szabályrendszerrel – szemben legitim elvárás, hogy reflexív módon⁹⁰ reagáljon a mélyreható társadalmi-gazdasági változásokra. Ugyanakkor könnyen belátható, hogy a jogalkotás egyrészt szükségképpen le van maradva a gyors technikai-társadalmi-gazdasági változások mögött, másrészt – jellegénél fogva – kevésbé tud stabil, strukturális és minden esetben jól célzott válaszokat adni a gazdaság által kitermelt sokrétű, sokszor egyedi színezetű és ráadásul nem ritkán globális dimenziójú problémákra. Alapvető cél, hogy a – nemzeti, avagy nemzetközi – jogalkotás biztosítsa a tisztességes munkakörülményeket és a megfelelő jogi és szociális védelmet a digitális-, platform- gazdaságban dolgozó valamennyi munkavállalónak, jogállásuktól függetlenül.

86 Seattle City Council Legislative Summary, CB 118499, 2015, elérhető: Ordinance 124968, bővebben: <https://www.seattle.gov/business-regulations/taxis-for-hires-and-tncs/for-hire-driver-collective-bargaining>

87 <https://www.abdaseattle.org/>

88 <http://faircrowd.work/>

89 Foodora-Mitarbeiter gründen in Österreich Betriebsrat, <http://derstandard.at/2000055808438/Essensbote-Foodora-gruendet-in-Oesterreich-Betriebsrat> (Letöltés dátuma: 2017. 12. 20.)

90 A munkajog reflexivitásáról bővebben: Gunther TEUBNER,; Substantive and reflexive elements in modern law, *Law - SocietyReview*, Vol. 17. No. 2, 1983; Ralf ROGOWSKI – Ton WILTHAGEN (eds.): *Reflexive Labour Law*, Kluwer Law and Taxation Publishers, 1994; Ralf ROGOWSKI: *Reflexive Labour Law in the World Society*, Edward Elgar, 2013.

Fontos azonban kiemelni, hogy egyelőre hiányosak, kezdetlegesek az adatok, információk a gig-economy és a közösségi gazdaság által a foglalkoztatás világában okozott változásokra nézve. A kép egyre kevésbé tiszta, a megszokott kategóriák határai elmosódnak (pl. munkavállaló – vállalkozó; munka – magánélet; termelő – fogyasztó stb.). Az Európai Parlament például felhívta a tagállamokat (és a Bizottságot), hogy – többek között a szociális partnerekkel együttműködve – gyűjtsenek megbízhatóbb és átfogóbb adatokat e tárgykörben, illetve jelöljenek ki egy nemzeti illetékes hatóságot, amelyik felelős a közösségi gazdaság munkaerő-piacán felmerülő tendenciák ellenőrzéséért és értékeléséért. Ebben a tekintetben azt is hangsúlyozza az Európai Parlament, hogy a bevált gyakorlatok cseréje mennyire fontos a tagállamok között, illetve hogy szorosan nyomon kellene követni a munkaerő-piacot és a közösségi gazdaság munkakörülményeit a jogszerűtlenségek elleni küzdelem érdekében.⁹¹ Bizonyos, hogy a jövőben több figyelmet kell fordítani a platformgazdaság szociális dimenziójára (pl. ki kell zárni a lehetséges kockázatokat, így a munkavállalók túlterhelését, a teljesítménnyel nem arányos fizetési szintek alkalmazását, a bérdőmpinget, a színlelt önfoglalkoztatást, munkaidő-szabályok sérelemét, a kollektív jogok aláásását stb.).

91 Lásd. Európai Parlament Jelentése (32. lj.)

A DRÓNOKHOZ KÖTŐDŐ AKTUÁLIS JOGALKOTÁSI, JOGALKALMAZÁSI ÉS ETIKAI TEENDŐK

Absztrakt

A tanulmány a drónhasználat negatív következményeinek elkerülési lehetőségeit kutatja, és azt vizsgálja, hogyan lehetne megelőzni a jogsértéseket és a károkat a jogalkotás eszközeivel, és a joggyakorlat révén, anélkül, hogy a drónok révén elérhető előnyökről le kellene mondani. A feladat megvalósítása érdekében több jogág együttműködésére van szükség. A szerző a közigazgatási jog, a polgári jog és a büntetőjog előtt álló teendőket veszi számba. A legnagyobb feladat mindhárom jogág esetén a jogalkotásra vár. A szerző azt javasolja, hogy ne jogterületenként elkülönülten kerüljön sor új szabályok megalkotására, hanem a három jogág hatályos normáit egyidejűleg és egymásra tekintettel módosítsák és egészítsék ki új normákkal. A tanulmány feltérképezi azt, hogy a joggyakorlat milyen változásai útján lehetne előbbre lépni. A jogalkotás késlekedése esetén bizonyos körben a régebbi jogszabályok bírói és közigazgatási hatósági újraértelmezése útján is elérhetők a kívánt célok. A jogi normák értelmezése során – a szerző álláspontja szerint – más jogterületeken kialakult értelmezési megoldásokat is érdemes számításba venni. A drónokkal könnyen megvalósítható személyiségi jogsértések elkerülése érdekében – a jogalkotás és a joggyakorlat változása mellett – etikai kódex megalkotása is szükségesnek látszik.

A drónok tömeges elterjedése – az ezzel járó előnyök mellett – kockázatok és veszélyek forrása. A tanulmány annak lehetőségeit vizsgálja, hogyan lehetne jogi eszközökkel a drónhasználat negatív következményeit elkerülni, vagy minimalizálni, anélkül, hogy az előnyökről le kellene mondani. A szerző meggyőződése, hogy a feladat érdekében több jogág együttműködésére van szükség. A legnagyobb feladat a jogalkotásra vár. Egyes célok a joggyakorlat változása útján is elérhetőek. A drónhasználatához kötődő problémák közül a potenciális személyiségi jogsértések elkerülése érdekében a jogalkotás és a joggyakorlat mellett etikai kódex megalkotására is szükség van.

A tanulmány hat fő részre oszlik.

1 Tanszékvezető egyetemi tanár, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Kereskedelmi Jogi és Pénzügyi Jogi Tanszék.

Az „A” rész röviden bemutatja a drónokkal kapcsolatos problémákat, amelyek kiküszöbölésében, megoldásában a jogalkotásnak, a jogalkalmazásnak és/vagy etikai kódexek megalkotásának szerepe lehet.

A „B” rész a jogalkotás lehetőségeinek és feladatainak az általános értékelése.

A „C” részben a szerző a jogalkotás hatályos prevenciós eszközeit és jövőbeni teendőit veszi számba jogágak szerinti csoportosításban.

A „D” rész a polgári jogi jogalkotás reparációs eszközeit és jövőbeni teendőit értékeli.

Az „E” rész a jogalkalmazásra váró megoldandó feladatokat listázza, és bemutatja a leginkább célszerű lépéseket, irányokat, ide értve a biztosítási gyakorlatot is.

Az „F” részben a szerző a drónhasználat etikai vonatkozásait próbálja feltárni.

Az egyes fejezetek nem törekednek a hatályos jogszabályok teljes körű bemutatására. Terjedelmi okokból a cél azoknak a jogintézményeknek a felidézése, amelyek kapcsán a szerző valamilyen változás, továbbfejlesztés lehetőségét veti fel. Az adott ponton megemlített lábjegyzetben utal a szerző korábbi művére, amelyben megtalálható a jelen tanulmányban megemlített jogintézmények részletesebb kifejtése.

„A” rész: A drónokkal kapcsolatos problémák

Tanulmányunk e részében a drónokkal kapcsolatos olyan problémákat veszünk számba, amelyek kezelésére a jogalkotást, a joggyakorlatot alkalmasnak tartjuk, illetőleg lehetőséget látunk etikai szabályok megalkotására. Igyekszünk számot vetni azzal, hogy a jogalkotás nem tűzheti ki célul a „drónveszélyek” teljes felszámolását, mert ez egy kialakulóban lévő iparág fejlődési lehetőségeinek drasztikus korlátozását jelentené. Elsőként egy terminológiai problémával kell szembenézni.

1. Terminológia

A drón kifejezés elsősorban a hétköznapiakban terjedt el. A drónok szakszerűbb megjelöléseként részben a „pilóta nélküli légi jármű” (unmanned aircraft – UAS), részben a „távírányítású légi jármű” (remotely pilot aircraft – RPA) használatos. A Nemzetközi Polgári Repülési Szervezet (a továbbiakban: ICAO) korábban a „pilóta nélküli légi jármű” megjelölést használta, újabban viszont inkább a „távírányítású légi jármű” megjelölést alkalmazza („pilóta nélküli légi jármű, amelyet egy távoli pilóta-állomásról vezérelnek”). A „pilóta nélküli légi jármű” megjelölés jelenthet olyan légi járművet, amelynek pilótája nem tartózkodik a jármű fedélzetén (az ICAO ebben az értelemben használta az elnevezést), de a megjelölés érthető úgy is, hogy a légi jármű teljesen önállóan, minden külső irányítás nélkül repül. A „távírányítású légi jármű” megjelölés nem sugallja azt, hogy a főszabályként távolról irányított drón bizonyos körülmények között önállóan is képes működni (pl. abban az esetben, ha megszakad a kapcsolat az irányítóval, akkor önállóan visszatér a felszállási pontra, áramforrásának

gyengülése esetén leszáll az első alkalmasnak látszó terepen, vagy a korszerűbb drónok alkalmasak arra, hogy előre megadott útvonal alapján magukat irányítsák). Felhívjuk a figyelmet arra, hogy mindkét hivatalos megnevezés magában hordozza a félreértés lehetőségét. A „pilóta nélküli légi jármű” megjelölés tehát értelmezhető az irányítás teljes hiányaként, a „távirányítású légi jármű” megjelölés viszont a teljesen önálló repülési helyzeteket hagyja figyelmen kívül. Részben ezekre az értelmezési bizonytalanságokra tekintettel, részben a rövidség okán a tanulmányban a drón kifejezést fogjuk használni. A másik két kifejezést – ugyanabban az értelemben – a szóismétlések elkerülése érdekében alkalmazzuk a szövegben.

2. Drónokkal megvalósított jogsértő magatartások

A drónok felhasználása során bekövetkező jogsértő magatartások körében három csoport különböztethető meg.

2.1. Személyiségi sérelem és üzleti titoksértés

A drónok könnyen behatolnak a nyilvánosság elől elzárt területek fölé, és ott felvételeket készíthetnek és továbbíthatnak. A drónok tehát veszélyeztethetik mások privát szféráját. Egy kamerával felszerelt pilóta nélküli légi jármű használata révén sérülhet valakinek a képmáshoz való joga, feltárulhatnak titkai. Ilyenkor a jogellenes magatartás eredménye elsődlegesen személyiségi sérelem. Az üzleti titkok kifürkészése azonban komoly vagyoni kárt okozhat.

Ebben a körben nem közvetlenül a drón jelenti a veszélyt, hanem az, hogy a drónt – kihasználva az abban rejlő műszaki lehetőségeket – mások személyiségi jogait, üzleti titkait sértő módon működtetik, vagy éppen illegális adatgyűjtésre használják ezeket a technikai eszközöket. A jogellenes működés jellemzően szándékos és célzatos magatartás következménye. Kivételesen azonban a káresemény bekövetkezhet egy jogszerű magatartás gondatlan² elvégzése során is. Ilyenkor a drón működtetője nem akar jogsértés elkövetni, de nem kellően körültekintő magatartása jogsértésre vezet, pl. az ingatlanközvetítő az eladásra kínált lakásról készített felvétel során a szomszéd ingatlanok lakóinak tevékenységét is rögzíti.

2 A drónt irányító személy által szándékosan megvalósított jogsértés és a – 2.3 pontban bemutatásra kerülő – balesetet eredményező magatartások látszólag élesen elválnak egymástól. Előfordulhat azonban olyan magatartás, amely nem szándékolt jogsértés, de nem is baleset. A pilóta nélküli légi járművek rendeltetésszerű működésük során is sérthetik más személyek személyiségi jogait, vagy birtokháborítást követhetnek el, anélkül, hogy ilyen sérelem okozása a drón működtetőjének szándékában állt volna.

2.2. Birtokháborítás

A drónok más terület fölé történő behatolása sértheti a birtokost megillető birtokvédelmet.³ A birtokháborítás azonban nem feltétlenül szándékos jogsértés, mivel a drónt irányító személy nem minden esetben lehet tisztában azzal, hogy hol húzódnak az ingatlan – kerítéssel nem jelölt – határai.

2.3. Károkozás

A károkozó magatartások csoportjában a drón más légi járművel, épülettel, tereptárggyal, távvezetékekkel, emberrel, állattal ütközik. Még a kisméretű drónok lezuhanása, ütközése során is olyan nagy energia szabadulhat fel, amely emberi élet kioltására is alkalmas, és jelentős vagyoni kárt okozhat. A drónbaleseteket kétféleképpen csoportosíthatjuk: a baleset bekövetkezésének helyszíne szerint, illetve a balesetet okozó hiba oka szerint.

- a) A baleset bekövetkezésének helyszíne szerint
 - a drónbalesetek első csoportjának a drón más repülő tárgyval való levegőben történő ütközését tekintjük. A drón – repülése közben – veszélyt jelent az éppen felszálló, vagy leszálló nagyméretű repülőgépekre, a levegőben mozgó kisméretű repülőgépekre, helikopterekre, vitorlázó repülőkre, sárkányrepülőkre. A drónok egymással való ütközésének kis méreteik miatt valamivel kisebb az esélye, de nagy érdeklődésre számot tartó rendezvények, sportesemények idején az azonos légtérben mozgó pilóta nélküli légi járművek száma ugrásszerűen megnövekedhet, amire tekintettel az ilyen balesetek bekövetkezésének lehetőségével is számolni kell.
 - A drónbalesetek – baleset bekövetkezésének helyszíne szerinti – második csoportjába a drón lezuhanása, vagy nem az eredetileg tervezett leszállása során más tárgyval vagy személlyel a földön történő ütközését soroljuk.
- b) A balesetet okozó hiba oka szerint a baleset vagy olyan magatartásra vezethető vissza, amely a drón hibájával áll okozati összefüggésben, vagy a drón működtetése, irányítása során jelentkező emberi mulasztás következménye.
 - Maga a drón többféle okból lehet hibás. Lehetséges, hogy a jármű valamely alkatrésze, alrendszere (ide értve a drón irányítását szolgáló rendszert is) eredetileg hibás volt, vagy elromlik. Nem kizárt, hogy az önállóan megfelelő működésre képes alkatrészek nem megfelelő összeszerelése eredményezte a problémát. Előfordulhat, hogy a drónra utólag felszerelt eszköz (pl. kamera) túlzottan nagy tömege, nem megfelelő pontra történő felfüggesztése és ezáltal a stabilitás csökkentése áll a baleset hátterében. A tartozék nem megfelelő rögzítése, és emiatti leválása is kárt okozhat.
 - A drón nem megfelelő irányítása visszavezethető az irányítást ellátó személy nem kellő felkészültségére, de az is lehetséges, hogy a jól képzett személy egy adott helyzetben rossz döntést hoz.

3 A birtokost birtokvédelem illeti meg, ha ... birtoklásában jogalap nélkül háborítják. (Ptk. 5:5. §)

3. A jogpolitika és a gazdaságpolitika szempontjai a drónok kapcsán

Az Európai Unió árnyalt megközelítést tartalmaz a drónokkal kapcsolatban. Miközben a mérleg egyik serpenyőjében a társadalom – mindenekelőtt a légiközlekedés – biztonsága található, a másik serpenyőbe a drónokkal járó előnyöket kell elhelyezni. Míg a jogpolitika a károsultak és a potenciális károsultak érdekeire koncentrál, addig a gazdaságpolitika a társadalom egészének érdekeit figyelembe véve lehetőség szerint igyekszik elkerülni az olyan megoldást, amely megakadályozná, vagy jelentős mértékben gátolná az új technológiák kibontakozását.

Az ún. Európai légi közlekedési stratégia kiterjed a drónokra is. A vonatkozó bizottsági közlemény szerint az Európai Unió célja „A drónokban rejlő lehetőségek kihasználása a lehető legnagyobb mértékben. A drónok egy olyan technológiát képviselnek, amely az új szolgáltatások és alkalmazások tekintetében fennálló lehetőségek, valamint új kihívások megteremtésével már most is gyökeres változásokat hoz. Hatalmas lehetőséget jelentenek a repüléstechnikai iparágunknak, különösen a kis- és középvállalkozások, valamint számos légi közlekedésben érintett és nem érintett vállalkozás számára, amelyek képesek lesznek a drónokat tevékenységeikbe integrálni, illetve hatékonyságukat és versenyképességüket növelni. Annak érdekében, hogy az uniós szabályok hatálya alá tartozó jelenlegi légtérfelhasználókkal való interakció biztonságos legyen, továbbá, hogy kiterjedt egységes hazai piac jöjjön létre, ami a kis- és középvállalkozások, valamint az induló vállalkozások számára különösen fontos, e keretet uniós szinten kell létrehozni. Biztonsági okokból ennek minden drónt, még a kis drónokat is magában kell foglalnia. Ugyanakkor a szabályoknak arányosaknak kell lenniük a kockázatokkal annak érdekében, hogy az új fejlesztéseket ne akadályozzák nehézkes és költséges jogszabályok és eljárások, a Bizottság minőségi jogalkotással kapcsolatban kialakított koncepciójának jegyében. A Bizottság emellett igyekszik majd a lehető legnagyobb mértékben ipari szabványokra támaszkodni.”⁴

„B” rész: A jogalkotás szerepének az áttekintése

1. Jogalkotás a drónok hasznai és kockázatai „szorításában”

„A” részének 2. pontjában utaltunk a drónok gazdasági előnyeire, másfelől (csak a változtatás érzékeltetése érdekében kiemelt) érzékeltettük azt, hogy a drónokkal végzett tevékenységek „mellékhatásaiként” veszélyhelyzetek állhatnak elő és/vagy károk keletkezhetnek. A drónok e negatív hatásait ki kell küszöbölni, de legalábbis csökkenteni kell, vagy gondoskodni kell e mellékhatások elviselhetőbbé tételéről.

4 Brüsszel, 2015.12.7. COM(2015) 598 final A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Bizottságának és a Régiók Bizottságának Európai légi közlekedési stratégia {SWD(2015) 261 final}

2. A közösségi és a tagállami jogalkotás

2.1. A légi járművekre vonatkozó EU-s szabályok és a drónok

Az Európai Unió repüléssel kapcsolatos rendeletei⁵ csak a 150 kg felszálló tömeget meghaladó repülőgépekre és más légi járművekre vonatkoznak. Az ennél „könnyebb” légi járművek szabályozása jelenleg tagállami hatáskörbe tartozik. A drónok sokfélék, de döntő többségük a repülőgépeknél jóval kisebb felszálló tömeggel rendelkeznek,⁶ így az uniós normák eredetileg nem vonatkoztak a drónok döntő többségére.

Az Európai Unió repülésbiztonsági politikája napjainkban komoly változáson megy át. Egyrészt célul tűzték ki a drónok beillesztését a repülésbiztonságba és meg is tették az első lépéseket ebbe az irányba.⁷ Másrészt felismerték a drónok gazdasági jelentőségét, szorgalmazzák a drónfejlesztést és főleg a drónok gazdasági célú felhasználását. E változásokkal párhuzamosan határozott törekvés figyelhető meg a drónhasználat feltételeinek valamennyi tagállamban történő egységesítésére, hogy ezen a területen is megvalósulhasson az egységes belső piac. Ennek érdekében 2018-tól valamennyi légi járműre – így a 150 kg felszálló tömegnél „könnyebbekre” is – európai szabályok bevezetését tervezik.

2.2. A tagállami jogalkotás

A hagyományos „munkamegosztás” nem jelentette azt, hogy a tagállamok kötelezettsége lenne a jogi szabályozás a 150 kg felszálló tömegűnél kisebb járművekre vonatkozóan. A tagállamok jelenleg szabadon dönthetnek arról, hogy alkotnak-e ilyen szabályt. Kisebbségben vannak a szabályozó tagállamok.

A tagállamok elfogadni látszanak azt, hogy speciális szabályozási hatáskörüket a jövőbeni központosítják. Erre utal az, hogy megtört a tagállamok drónszabályozási lendülete. Az utóbbi években nem születnek a drónokra vonatkozó átfogó nemzeti jogszabályok, így kisebbségben maradtak azok a tagállamok, amelyek – a jogalkotási hatáskör eredeti megosztásának megfelelően – nemzeti szabályokat alkottak a 150 kg felszálló tömegűnél kisebb drónokra vonatkozóan. A hazai rendelet tervezet hatályba lépésének elmaradása mögött a várható közösségi szabályokkal való potenciális ütközés elkerülése sejthető.

5 A légifuvarozók engedélyezéséről szóló 1992. július 23-i 2407/92/EGK tanácsi rendelet és az Európai Parlament és a Tanács 2008. február 20-i 216/2008/EK rendelete a polgári repülés közös szabályairól és az Európai Repülésbiztonsági Ügynökség létrehozásáról.

6 2014. áprilisi adat szerint a drónok 99%-a 2 kg alatti tömegű volt (Steer Davies Gleave által 2014 novemberében készített tanulmány az Európai Bizottság számára, 18. o.)

7 A Bizottság 2014. április 8-i közleménye COM(2014)0207 Új korszak a légi közlekedésben – A légiközlekedési piac megnyitása a távirányított légi jármű-rendszerek biztonságos felhasználásáról.

3. A jogalkotás a prevenció és a reparáció szolgáltatásban

A jogalkotás mind a potenciális drónkárok megelőzésében, mind a mégis bekövetkező károk kompenzálásában szerepet játszik. Didaktikai okból elkülönítjük a jogalkotásnak ezt a két külön funkcióját, a „C” részben a prevencióról, a „D” részben a reparációról szólnunk. Már itt felhívjuk azonban a figyelmet arra, hogy a két legfontosabb polgári jogi eszköz – a felelősség és a biztosítás – a prevenció mellett kompenzációs hatással is rendelkezik.

„C” rész: Jogalkotási prevenció

Tanulmányunk e részében a jogalkotás lehetséges szerepét vizsgáljuk a drónkárok és kockázatok megelőzésében. A jogra feladat hárul a drónokkal megvalósított jogsértések minden fajtájának a megelőzésében. E rész keretében előbb a hatályos jogunkban fellelhető prevenció célú eszközöket vesszük számba (1. pont), majd javaslatokat fogalmazzunk meg a jogalkotás számára a prevenció fokozása érdekében (2. pont).

1. Meglévő jogi eszközök a drónok jogellenes felhasználásával szemben

Helyes az a törekvés, hogy a jog tilalmakkal kívánja elejét venni a drónok jogellenes célra való felhasználásának. Álláspontom szerint az ilyen magatartásokkal szemben a jognak elsősorban a meglévő eszközöket kell felhasználni. A hatályos jogunkban már rögzített közigazgatási normákat, polgári jogi rendelkezéseket és büntetőjogi szabályokat kell konzekvensen és a helyzetnek megfelelően felhasználni. A személyiség, az üzleti titok és a birtok védelmét mindig biztosítani kell függetlenül attól, hogy a jogsértő magatartás megvalósítása során milyen eszközöket – adott esetben drónokat – használtak fel. Ezt követően kell azt mérlegelni, hogy a rendelkezésre jogi álló eszközök együttese vajon elegendő-e egy olyan újonnan megjelent technikai eszköz esetén, amely megkönnyíti a jogsértő magatartás tanúsítását. Hasonlóan célszerű eljárni a drónbalesetek elkerülése érdekében is. A tanulmány a drónkárok megelőzésének jogalkotásban rejlő lehetőségeit didaktikai okokból külön pontokba sorolja, elsőként a közigazgatási jogalkotás, majd a polgári jogi és végül a büntetőjogi jogalkotás preventív lehetőségeit vesszük sorba.

1.1. Közigazgatási jogi prevenció a drónkárok tekintetében

A közlekedés biztonságát a közigazgatási jog differenciált eszközrendszer felhasználásával igyekszik biztosítani. A drón a légitözlekedésben részt vevő jármű, így a légi járművekre vonatkozó normák⁸ egy része a távirányítású légi járművekre is irányadó. A vonatkozó hatályos jogszabályok között a légitözlekedésről szóló 1995. évi XCVII.

8 Lásd részletesebben: Miskolczi Bodnár Péter: A drónbalesetek megelőzése, különös tekintettel a műszaki fejlesztés és a légitözlekedési jog prevenciósi lehetőségeire in *Jog, innováció*,

törvény (a továbbiakban: Lt.) egyrészt a minden légi járműre – így a drónokra is – vonatkozó normákat tartalmaz, másrészt kifejezetten a drónokra irányadó szabályokat – többnyire kivételeket – rögzít. Az Lt. felhatalmazást ad részletesebb szabályok megalkotására. Ezek a normák azonban tanulmányunk nyomdába adása idején⁹ még nem készültek el. Az Lt. megtette az első lépéseket a közlekedésbiztonsági szabályok olyan átalakítása érdekében, amelyek a drónokra vonatkozóan rájuk méretezett, „testhez álló” normák kialakítását célozzák, de a jogalkotási folyamat nem folytatódott a jogszabályi hierarchia alacsonyabb fokán álló jogszabályok szintjén. Az átmeneti helyzet indokolatlanul hosszúra nyúlik.

1.1.1. Drónokra és más légi járművekre hosszú távon egyformán irányadó szabályok

- Az Lt.-ben, és a törvény felhatalmazása alapján kiadott jogszabályban és közösségi rendeletben előírt kötelezettségek megszegése bírságolási eljárást von maga után.¹⁰ A légiközlekedési hatóság hatásköre a drónokra és irányítóikra is kiterjed.
- A drón irányítójának be kell tartania a légiközlekedési szabályokat.

1.1.2. Más légi járművekre vonatkozó, de átmenetileg a drónokra is irányadó szabályok

Az ebben a pontban felsorolt normák a tanulmány elkészítésének idején a drónokra is irányadóak, de a jogalkotási folyamat lezárulását követően vagy egyáltalán nem, vagy módosult formában vonatkoznak majd a távolból irányított légi járművekre.

- A magyar légteret az a légi jármű veheti igénybe, amely felségjellel és lajstromjellel, illetőleg jogszabályban meghatározott egyéb azonosító jelzéssel rendelkezik. Jelenleg nem létezik sem olyan szabály, amely mentesítené e követelmények alól a drónokat, sem olyan, amely figyelembe venné a méretkülönbségeket.
- Abban a körben, ahol a drónokra is kötelező felelősségbiztosítást kötni, a drónok irányítóinak jelenleg ugyanolyan mértékű felelősségbiztosítással rendelkezni, mint más légi járművek üzemeltetőinek.¹¹ A jogalkotó nem tervezi a drónokra vonatkozóan eltörölni a felelősségbiztosítási kötelezettséget, de indokoltnak látja azt, hogy a kötelező felelősségbiztosítási jogviszony tartalmát – új részletező szabályok megalkotása révén – a speciális helyzethez közelítse.¹²

versenyképesség Gellén Klára (szerk.) Wolters Kluwer, Budapest, 2017. 59-74. különösen az 5. pont.

9 2017. december 20.

10 Lt. 66/A. § (1) bek.

11 Lt. 69. § (1) bek.

12 „A kötelező felelősségbiztosítás szabályait a Kormány rendeletben határozza meg” (Lt. 70. §)

1.1.3. Drónokra vonatkozó – más légi járművekre irányadó normáktól eltérő – hatályos szabályok

- A drónokat – eltérően a légi járművek többségétől – nem vetik alá típusalkalmassági vizsgálatnak,¹³ mert nem kell, hogy típusalkalmassági tanúsítvánnyal¹⁴ rendelkezzenek.
- A drónokat nem kell lajstromba venni,¹⁵ de a pilóta nélküli légi járművekről a légiközlekedési hatóság nyilvántartást vezet,¹⁶ amely nyilvános.¹⁷
- Légiközlekedési tevékenység – főszabály szerint – a légiközlekedési hatóság engedélyével folytatható.¹⁸ A drónokkal folytatott légiközlekedési tevékenységhez azonban az Lt. 2016. decemberi módosítása óta főszabályként¹⁹ nem szükséges engedély.
- A hatályos szabályok ismerik az ún. tiltott légtér fogalmát. Bizonyos területek fölött²⁰ semmiképpen nem lehet drónokat röptetni. Repülőterek, katonai létesítmények és védőkörzetük fölötti repüléshez nem járult hozzá a hatóság.

1.1.4. Tervezett eltérések

Az Lt. a drónokra a többi légi járműre vonatkozó normáktól eltérő szabályokat tart indokoltnak több területen is.

- A tiltott zónákon kívüli területek fölött sem teljesen szabad a repülés.²¹ A drónok

13 „A típusalkalmassági tanúsítvány ... igazolja, hogy a légi jármű, pilóta nélküli állami légi jármű, vagy a légiközlekedéssel kapcsolatos eszköz típusa megfelel a légiközlekedés-biztonság előírásainak.” [Lt. 46. § (3) bek.]

14 Lt. 46. § (1) bekezdése.

15 A 2015. évi CLXX törvény 6. §-a által módosított Lt. 12. § (1) bek.e szerint: „A magyar polgári légi jármű - a pilóta nélküli légi jármű és a repülőeszköz kivételével - a légiközlekedésben akkor vehet részt, ha a légiközlekedési hatóság Magyarország Légijármű Lajstromába (a továbbiakban: lajstrom) felvette.” A légiközlekedési hatóság a lajstromba vételről lajstromozási bizonyítványt és lajstromjelet ad ki.

16 Lt. 17. § (7) bek.

17 Lt. 17. § (1) bek.

18 Az üzemben tartási engedélyről a 2015. évi CLXX törvény 7. §-a által módosított Lt. 19. § (2) bekezdése rendelkezik.

19 A drónok nem általában mentesülnek az üzembentartási engedély beszerzésének kötelezettsége alól, hanem csak az olyan drónok, amelyek nem folytatnak gazdasági tevékenységet. Légi járművel végzett egyéb gazdasági tevékenység folytatásához a légiközlekedési hatóság engedélye szükséges.

20 Országanként különbözik a tiltott légterek köre.

21 Az Lt. 5. § (1) bek. egy felhatalmazó szabály kapcsán kategorizálja a légtér különböző részeit. A miniszter a honvédelemért felelős miniszterrel - valamint a *b)* pont *ba)* alpontjában említett esetben a környezetvédelemért felelős miniszterrel is - egyetértésben rendeletben jelöli ki a magyar légtérnek

számára korábban az volt a főszabály, hogy a repüléshez légtérhasználati engedélyt kellett beszerezni. Három hónappal a tervezett repülés előtt kellett folyamodni az engedélyért. A pilóta nélküli légi járművek csak a többi légi járműtől elkülönített légtérben működhetnek, ezért elkülönített légtér kijelölése iránti kérelmet kellett benyújtani. A légtérhasználati engedély kiadása során azt ellenőrizték, hogy az engedély iránti kérelemben megjelölt időpontban és helyszínen várható-e más légi jármű feltűnése. Miközben az ütközést, sőt annak veszélyét is nyilvánvalóan el kell kerülni, a légtérhasználati engedély iránti kérelem elbírálása Magyarországon időigényes folyamat volt, akár két-három hetet is igénybe vehetett.

Az Lt.-t módosító törvényalkotó drónok esetén eltekintene a légiforgalmi irányítói engedélytől. Az Lt. 22. § (3) bekezdése nyomán úgy tűnhet, mintha már 2017 első felében is csak be kellene jelenteni a tervezett repülést. Mivel a drónokra vonatkozó végrehajtási jogszabályt még nem fogadták el, így a mentesség feltételei 2017-ben nem állnak fenn.²² Az NFM rendelet tervezete²³ is azt a jogalkotói szándékot tükrözte, hogy a drónok számára lényegesen egyszerűsödjön a légtérhasználat jogának megszerzése. Egy mobiltelefonon elérhető applikáció elkészítését tervezték, amely érzékelve a mobil helyzetét tájékoztatná a drón irányítóját arról, hogy az adott helyen lehetséges, vagy tilos a röptetés.

- A magyar légteret az a légi jármű veheti igénybe, amelynek vezetője a légiközlekedési hatóság, illetve a katonai légügyi hatóság által kiadott szakszolgálati engedéllyel rendelkezik, repülőeszköz és pilóta nélküli légi jármű esetében a jogszabályban

a) a légiközlekedés által igénybe vehető részét, amely lehet

aa) ellenőrzött légtér: ahol légiforgalmi irányítás működik,

ab) nem ellenőrzött légtér: ahol repüléstájékoztató szolgálat igénybevételével a légi jármű-vezető saját felelősségére közlekedik;

b) a légiközlekedés által korlátozottan igénybe vehető részét, amely lehet

ba) korlátozott légtér: ahol a légiközlekedés meghatározott és közzétett feltételekkel, elsősorban az emberi egészség és a környezet védelme, valamint a légtérszuverenitás biztosítása érdekében korlátozott,

bb) időszakosan korlátozott légtér: amit az állami repülések céljára ideiglenesen elkülönítenek;

c) azt a részét, ahol kijelölt időben a légiközlekedésre veszélyes tevékenység folyik (veszélyes légtér);

d) azt a részét, ahol a légiközlekedés tilos (tiltott légtér), mivel légiközlekedési baleset a területen található földilétesítmény jellege miatt tömegszerencsétlenséget idézhet elő;

22 Az Lt. 6. § (4) bek. 2016. december 31. napja óta hatályos szövege szerint:

„(4) Az ellenőrzött légtérben történő repülésekhez ... légiforgalmi irányítói engedély szükséges. ... A pilóta nélküli légi járművel végrehajtott, ellenőrzött légtérben történő repüléshez a pilóta nélküli légi járművekről szóló miniszteri rendeletben meghatározott feltételek megléte esetén nincs szükség légiforgalmi irányítói engedélyre.”

23 A Nemzeti Fejlesztési Minisztérium által készített és véleményezés céljából közzétett rendelet tervezetének hatályba lépését 2017. július 1. napján várták.

meghatározott feltételeknek megfelel. Nincs olyan követelmény, hogy a drónt rendszámmal kellene ellátni.

- Míg a pilótáknak²⁴ vizsgát kell tenni, nem mindenfajta drón irányítójára tervezik előírni ezt a kötelezettséget.²⁵ A kisebb méretű drónok irányítói számára elegendő lehet egy rövid internetes kurzus elvégzése.

1.1.5. Részletes szabályok alkotására felhatalmazó normák

Az Lt. felsorolja azt, hogy milyen témakörökben szükséges a normaalkotás, egyben meghatározza azt, hogy a végrehajtási szabályok megalkotása kinek a feladata. A felsorolás drónspecifikus jogalkotási hatáskörök telepítéséről is rendelkezik az alábbi témakörökben: pilóta nélküli légitáncművekkel végrehajtott repülések szabályai, a nyilvántartás részletes szabályai, a légitáncmassági vizsgálat rendjének, a légitáncmassági tanúsítvány kiadásának, felfüggesztésének részletes szabályai, a pilóta nélküli légitáncművet vezető képzésének részletes szabályai, a képzést végző szervezetek kijelölésének szabályai, a pilóta nélküli légitáncművel végzett tevékenység részletes szabályai,²⁶ továbbá a repülőeszköz azonosító jelzéseinek és nyilvántartásának részletes szabályai.²⁷

A drónokra vonatkozó részletes szabályokat tartalmazó jogszabályok még nem készültek el. Nagy szükség lenne pedig az Lt.-ben jelzett végrehajtási rendeletek megalkotására mivel 2017-ben egy felemás helyzet állt fenn, nevezetesen a drónok tekintetében egy liberalizálás irányába elmozduló törvény nem párosul a szükséges részletszabályokkal. Miközben sokrétű szabályozás létezik, a hatályos légitáncmassági jogból a drónokra vonatkozóan hiányzik a rájuk méretezett normák jelentős része, pl. a dróntípusok felszállás előtti műszaki vizsgálatára, a drónt azonosító jelzés viselésére kötelező norma.

1.2. Polgári jogi prevenció

A kártérítés és a felelősségbiztosítás jelenti a polgári jogi jogalkotás két alapvető eszközét a kívánt célok eléréséhez. Mindkét jogintézmény egyszerre reparatív és preventív jellegű, ezért két helyen érintjük ezeket az eszközöket. Itt a károk megelőzése érdekében

24 Lt. 6. § (1) A magyar légitánc az a légitánc jármű veheti igénybe,

a) ...

b) amelynek vezetője a légitáncmassági hatóság, illetve a katonai légitáncmassági hatóság által kiadott szakszolgálati engedéllyel rendelkezik, repülőeszköz és pilóta nélküli légitáncmű esetében a jogszabályban meghatározott feltételeknek megfelel.

25 Az NFM tervezet nem minden drónfajta irányítójára tervezi előírni követelményként azt, hogy tanfolyamra járva megszerezze a szükséges elméleti és gyakorlati ismereteket, vizsgát tegyen és jogosítvánnyal rendelkezzen.

26 Az Lt. 74. § (3) bek. e) pontja.

27 Az Lt. 74. § (3) bek. i) pontja.

kifejtett hatást ismertetjük, míg a „D” részben a kártérítés és a felelősségbiztosítás a reparáció kapcsán kerül majd említésre.

1.2.1. A kártérítés mint preventív jogalkotási eszköz

- a) A kártérítési kötelezettség különböző személyekre fejt ki hatást. A kártérítés preventív hatása elsősorban a károkozó, illetve a kár megtérítésére köteles személy tekintetében érvényesül, hiszen ő az, akinek a vagyona csökken a fizetendő kártérítés következtében. Másodlagosan a kártérítés fizetésének a lehetősége a potenciális károkozókat is körültekintőbb magatartásra készíti, amely által nő az esélye annak, hogy ne következzenek be, vagy kisebb gyakorisággal következzenek be hasonló károkozások, és/vagy azok kevesebb hátrányt eredményezzenek. Némi leegyszerűsítéssel azt szokták mondani, hogy a kártérítés visszatart a hasonló károkozóaktól. Valójában nem mindig a kártérítés fizetésére köteles fél tanúsítja a károkozó magatartást. A kártérítés preventív hatása tehát nem mindig úgy jelenik meg, hogy a felelős személy a jövőben tartózkodik a károkozástól. Abban az esetben, ha a kárténylegesen nem a felelőssé tett személy okozta, de a jog neki tudja be a jogkövetkezményeket, akkor a preventív azáltal valósul meg, hogy ez a személy nagyobb körültekintéssel választ majd szerződő partnert, jobban odafigyel azoknak a magatartására, akikkel jogviszonyra lép. A kárfelelősség egyes fajtái eltérő intenzitással töltik be preventív szerepüket, ezért tanulmányunkban vizsgáljuk azt, hogy különböző helyzetekben melyik felelősségi alakzat a leghatékonyabb.
- b) A hatályos Ptk. alapján elvben kétféle felelősségi alakzat is szóba kerülhet a drónok által okozott károk megtérítése kapcsán.²⁸ Tanulmányunkban összehasonlítjuk a felelősség általános alakzatának és a veszélyes üzemi felelősségnek a hatékonyságát a kártérítés preventív hatása szempontjából. A fokozott veszéllyel járó tevékenység esetén a Ptk. szigorúbb felelősség alkalmazását rendeli, mint az általános esetben. Az üzembentartó kimentési lehetőségei szűkebbek, mint a károkozóé a szerződésen kívüli felelősség általános alakzatának szabályai alapján. A kimentési lehetőségnek a felelősség általános alakzatánál szűkebb köre hátrányos a jog által felelőssé tett személy számára, ezáltal vélelmezhető, hogy a szigorúbb felelősség nagyobb visszatartó hatást fejt ki. Megítélésünk szerint önmagában az a tény is fokozza a veszélyes üzemi felelősség preventív hatását, hogy az üzembentartó – amennyiben nem ő végzi a tevékenységet – előzetes kontrollt gyakorol a magatartást tanúsító személy felett, ezzel is csökkentve annak a valószínűségét, hogy kár következzen be.

28 A kétféle felelősségi alakzat előnyeit és hátrányait részletesen elemzi Miskolczi Bodnár Péter: Felelősség új technológiák alkalmazása során okozott károkért in Új technológiák joga Tóth András (szerk.) Patrocinium, Budapest, 2016. 197-213.

1.2.2. A kötelező felelősségbiztosítás mint preventív jogalkotási eszköz a hatályos jogban

A kötelező felelősségbiztosítás döntően a jogsértések jogkövetkezményeit csökkentő, felszámoló eszköz, ezért részletesebben majd a reparáció témaköréhez kapcsolódóan ismertetjük. Itt a felelősségbiztosításnak az a szerepe kerül bemutatásra, amely hozzájárul a potenciális drónkárok jövőbeni elkerüléséhez.

- a) A biztosítási jog hosszabb távon befolyásolhatja a drónok üzemeltetőinek a magatartását. A felelősségbiztosítás a biztosító regressz igénye és a biztosítási díj emelése által fejt ki preventív hatást.
 - A biztosító a kárért felelős biztosított helyett az okozott kár mértékével azonos összeget fizet a károsultnak, majd – bizonyos esetekben – ennek a megtérítést követelheti a biztosítotttól. A biztosító regressz igénye befolyásolhatja a potenciális károkozók magatartását. Annak a tudata, hogy a biztosító a felelősségbiztosítás alapján a károsultnak fizetett összeg megtérítését bizonyos esetekben követelheti a kárért felelős személytől, e személyt a károk megelőzésére ösztönözheti. A felelősségbiztosításnak valamivel kisebb a preventív hatása, mint a kártérítésnek, mivel azok a személyek, akikkel szemben a biztosító nem lép fel, nem érzik azonnal és közvetlenül a saját bőrükön a jogellenes magatartás hátrányos következményeit.
 - A biztosítók alacsonyabb biztosítási díjak mellett kötnek felelősségbiztosítási szerződést az olyan drón üzemeltetőkkel, akik több ismerettel rendelkeznek, hosszabb ideje balesetmentesen tevékenykednek. A kiadások alacsonyabb szintje további ismeretek megszerzésére, nagyobb fokú gondosságra, jobban felszerelt, biztonságosabb drón használatára ösztönözheti a költségérzékeny drónhasználókat. Ezen ösztönzés révén a felelősségbiztosítás közrehat a drónkárok megelőzésében. Más oldalról szemlélve a drónüzemeltető azért is igyekszik elkerülni a károkozást, mert tudja, hogy emiatt kénytelen lesz a jövőben magasabb összegű biztosítási díjat fizetni, a biztosítási díj növekedésének elkerülése nagyobb fokú gondosságra készíti. A biztosítási díj mértéke preventív hatással bír.
- b) Jelenleg Magyarországon csekély a drónokkal kapcsolatos felelősségbiztosítási szerződés megkötésére irányuló hajlandóság, annak ellenére, hogy bizonyos drónok tekintetében – a légi járművek üzemeltetőire vonatkozó szabály nyomán – kötelező a felelősségbiztosítás.
 - A biztosítók ma Magyarországon nem kínálnak széles választékot a drónok által okozott károkért való felelősség biztosítására. Hobbiszerű drónhasználat során okozott károkért való felelősségbiztosításra nem is lehet minden hazánkban működő biztosítóval szerződést kötni.
 - A potenciális károkozók sem sietnek felelősségbiztosítási szerződést kötni, mivel az érintettek – alappal, vagy alaptalanul – bíznak abban, hogy nem

okoznak balesetet, így a felelősségbiztosítás keretében a biztosítónak fizetett díjat megtakarítható kiadásnak tekintik. Megjegyezzük, hogy a felelősségbiztosítási díjaknak a repülőgépekre méretezett kötelező mértéke megfizethetetlenül magas a drónt hobbi célból használók számára.

Ilyen körülmények között a felelősségbiztosítás prevenciós hatása jelenleg elhanyagolható mértékű. Ezen változtatni kellene!

1.3. Büntetőjogi prevenció

A Büntető Törvénykönyv²⁹ (a továbbiakban: Btk.) a közbiztonság elleni bűncselekmények, az élet, testi épség egészség elleni bűncselekmények, a vagyon elleni bűncselekmények és a közlekedési bűncselekmények között is tartalmaz olyan tényállást, amely drónok használatával is megvalósítható, vagy kapcsolódhat a drónokkal végzett tevékenységhez.

1.3.1. Közbiztonság elleni bűncselekmények

Mivel a drón terroristák kezében fegyverré válhat, ezért ilyen esetben szóba kerülhet a terrorcselekmény³⁰ elnevezésű bűncselekmény, de – mint korábban jeleztük – tanulmányunk nem a drónok és a közbiztonság kapcsolatát vizsgálja.

1.3.2. Az élet, testi épség egészség elleni bűncselekmények

Ebben a körben a testi sértés³¹ bűncselekmény kapcsolódhat a drónokhoz, olyan esetben, amikor nem szegtek meg előírást, de – jellemzően a drón földet érése során – valamilyen személyi sérülés történik.

1.3.3. Vagyon elleni bűncselekmények

A rongálás³² elnevezésű bűncselekmény is megvalósulhat drónok felhasználásával, bár ez az elkövetési mód nem túl gyakran fordul elő. A drónok működtetőit ugyanis

29 2012. évi C törvény.

30 A Btk. 314. § (1) bek.

31 A Btk. 164. § (1) bek. szerint: „Aki más testi épségét vagy egészségét sérti, testi sértést követ el.

(2) Ha a testi sértéssel okozott sérülés vagy betegség nyolc napon belül gyógyul, az elkövető könnyű testi sértés vétsége miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(10) A (2) ben meghatározott bűncselekmény csak magánindítványra büntetendő.

32 A Btk. 371. § (1) bek. szerint: „Aki idegen vagyontárgy megsemmisítésével vagy megrongálásával kárt okoz, rongálást követ el.”

nem csupán az a cél vezérel, hogy megóvják mások vagyontárgyait, hanem az is, hogy saját drónjukban ne keletkezzen kár. Mivel a rongálás során maga a drón is megsérül, amely nem elhanyagolható értéket képvisel, ezért nagy valószínűséggel egy potenciális rongáló nem a drónját választja eszközül a rongáláshoz. További visszatartó erőt jelent, hogy a rongálás során megsérült drón helyszínen maradó darabjai alapján azonosítani lehet az elkövetőt. Drónokkal szándékosan elkövetett rongálásra tömegesen tehát aligha kell számítani, de gondatlanul – a repülési magasság és a sebesség nem eléggé körültekintő megválasztásával – megvalósítható a rongálás.

1.3.4. Közlekedési bűncselekmények

A közlekedési bűncselekmények közül a jármű önkényes elvétele³³ gyenge szállal kapcsolódik az általunk vizsgált témakörhöz, de a büntetőjog több olyan magatartást is közlekedési bűncselekménynek nyilvánít, amely kapcsolatba hozható a drónbalesetekkel.

- a) A vasúti, légi vagy vízi közlekedés veszélyeztetése³⁴ elnevezésű bűncselekmény igen sok esetben alkalmazandó azokra, akik drónokat irányítanak, és nem tartják be a drónokra vonatkozó légiközlekedési szabályokat. A tiltott légterek figyelmen kívül hagyása miatt repülővel, helikopterrel, sárkányrepülővel történő ütközés esetén ugyanis szinte bizonyosan megvalósul a törvényi tényállásnak az a fordulata, hogy a magatartás más vagy mások életét vagy testi épségét veszélyezteti. A szabályok figyelmen kívül hagyása nem megfelelő földet érést eredményezhet, amely során egy földi járművel való ütközés, vagy a földön tartózkodó személyt érintő, vagy hozzá közeli becsapódás megvalósítja legalább a testi épségét veszélyeztetését.
- b) A Btk. hatályos normái alapján nem egyértelmű az, hogy a járművezetés ittas állapotban,³⁵ és a járművezetés bódult állapotban³⁶ elnevezésű bűncselekményeket elkövetetik-e a drónok irányítói. Igenlő válasz akkor adható, ha büntetőjogi szempontból a drón járműnek minősül és a drónok irányítása pedig járművezetésnek tekinthető.

33 A Btk. 380. § (1) e szerint: „Aki idegen gépi meghajtású járművet mástól azért vesz el, hogy jogtalanul használja, vagy az így elvett, illetve a rábízott ilyen járművet használja jogtalanul, büntetett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

34 A Btk. 233. § (1) bek. szerint: „Aki a vasúti, a légi vagy a vízi közlekedés szabályainak megszegésével más vagy mások életét vagy testi épségét veszélyezteti, büntetett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

35 A Btk. 236. § (1) bek. szerint: „Aki ittas állapotban vasúti vagy légi járművet, gépi meghajtású úszólétesítményt vagy közúton, illetve közforgalom elől el nem zárt magánúton gépi meghajtású járművet vezet, vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

36 A Btk. 237. § (1) bek. szerint: „Aki a szeszes ital fogyasztásából származó alkohol kivételével vezetési képességre hátrányosan ható szer befolyása alatt vasúti vagy légi járművet, gépi meghajtású úszólétesítményt vagy közúton, illetve közforgalom elől el nem zárt magánúton gépi meghajtású járművet vezet, vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

- c) Álláspontunk szerint a drónokhoz kötődő egyik leggyakrabban előforduló bűncselekmény a járművezetés tiltott átengedése,³⁷ mivel a hobbi célú drónhasználat során gyakran fordul elő, hogy a drón irányítását átengedik osztálytársak, barátok számára, akik nem feltétlenül rendelkeznek a drón irányításához szükséges tudással, ismeretekkel.
- d) A drónok irányítói elvben a cserbenhagyás³⁸ bűncselekményét is elkövethetik, ennek azonban a prevenció szempontjából nincs jelentősége, mivel a büntetőjogi tényállás pozitív hatást olyan helyzethez kapcsolódóan fejt ki, amikor egy már bekövetkezett baleset okozója mérlegeli a segítségnyújtás lehetőségét.

Felhívjuk a figyelmet arra, hogy a büntetőjog nem pönalizálja azokat a személyiség elleni cselekményeket, amelyek drónok igénybe vételével elkövethetők.³⁹

2. A jogi szabályozás prevenció hatásának növelése

A jognak olyan mértékű szankció alkalmazását kell kilátásba helyezni, hogy a generális és speciális prevenció hatás elegendő legyen ahhoz, hogy se a jogsértő ne kövessen el újabb hasonló jogellenes magatartást, se más drónhasználók ne lépjenek rá a jogellenesség – „légi” – útjára. A jogalkotónak jogáganként külön-külön át kell gondolnia azt, hogy az adott területen érvényesülő szabályok megfelelőek-e a kívánt prevenció hatás eléréséhez. Ez nem csupán annak mérlegelését igényli, hogy a szankciók kellően szigorúak-e. Azt is vizsgálni kell, hogy vajon a jogkövetkezmény alkalmazásának valószínűsége kellően nagy-e, vagy a jogsértő bízhat abban, hogy cselekménye jogkövetkezmény nélkül marad.

Ebben a pontban azokra a területekre igyekszünk ráirányítani a figyelmet, ahol a jogszabályok módosításával és/vagy új jogszabályok megalkotása révén növelni lehetne a jog prevenció szerepét. Néhány konkrét javaslatot is megfogalmazunk a jog preventív hatásának fokozása érdekében.

37 A Btk. 238. § (1) bek. szerint: „Aki vasúti vagy légi jármű, gépi meghajtású úszólétesítmény vagy közúton, illetve közforgalom elől el nem zárt magánúton gépi meghajtású jármű vezetését ittas vagy bódult állapotban lévő személynek, illetve a vezetésre egyéb okból alkalmatlan személynek átengedi, vétség miatt egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

38 A Btk. 239. §-a szerint: „Ha a közlekedési balesettel érintett jármű vezetője a helyszínen nem áll meg, illetve onnan eltávozik, mielőtt meggyőződne arról, hogy valaki megsérült-e, illetve az életét vagy testi épségét közvetlenül fenyegető veszély miatt segítségnyújtásra szorul-e, ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg, vétség miatt egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

39 A magántitok megsértése elnevezésű bűncselekmény nem a titok megszerzését, hanem felfedését szankcionálja és azt is csak olyan személy esetében, akinek foglalkozásánál vagy közmegbízásánál fogva jut tudomására a titok. A Btk. 223. § (1) bek. szerint: „Aki a foglalkozásánál vagy közmegbízásánál fogva tudomására jutott magántitkot alapos ok nélkül felfedi.”

2.1. A közigazgatási jogi prevenció növelésének lehetőségei

2.1.1. Értelmezést igénylő fogalmak definiálása

Egyértelművé kellene tenni, hogy az Lt. 6. § (1) bekezdésében a drónokkal kapcsolatos kivételszabály csak a drónok irányítóira vonatkozik, vagy a légi járművek jelzéseire is.⁴⁰

2.1.2. Személyiségselem és birtokháborítás elleni hatékonyabb fellépés közigazgatási eszközök révén

- a) A közigazgatási jog területén a drónvezetői jogosítványhoz kapcsolódó jogalkotással fokozható legkönnyebben a személyiségvédelem.
- Elő kellene írni azt, hogy drónt csak olyan személy vezethet, aki drónvezetői jogosítvánnyal rendelkezik. A drónvezetői jogosítvány megszerzésének előzményét egyrészt egy olyan tanfolyam elvégzése képezné, amelynek tananyagában a személyiségi jogok kiemelt súllyal szerepelnének. A tanfolyam során a leendő drónhasználóknak meg kell ismerniük és el kell sajátítaniuk a személyiségvédelmi jogszabályokat. A tanfolyamot másrészt vizsgának kellene követni. Eltérően az NFM tervezetben szereplő elképzeléstől, amely bizonyos drónok esetén eltekintene attól, hogy az internetes tanfolyamot elvégzők vizsgát tegyenek, megítélésünk szerint a tananyag elsajátításának módja nem kellene, hogy szükségszerűen vizsgamentességet eredményezzen. A jogalkotó által szükségesnek nyilvánított tananyag elsajátításának megtörténtét ugyanis – álláspontunk szerint – mindenképpen ellenőrizni kellene. A tananyagot kell különböztetni, nem a számonkérésnek. Drónok esetén a tanfolyam elvégzését követő számonkérés során a vizsgázóknak a gyakorlatban is számot kellene adni arról, hogy felismerik a jogsértésre alkalmas helyzeteket és képesek elkerülni a jogsértést.
 - A jogalkotó a drónvezetői jogosítvány visszavonásának szabályozásával alapozhatná meg a drónokat személyiségi jogokat sértő módon használókkal szembeni fellépést. A lépésnek generális prevenciós hatása is lenne. A visszavont drónvezetői jogosítvány ismételt megszerzéséhez a visszavonás okát képező magatartással kapcsolatos jogi normák fokozott elsajátítását kellene előírni. Különösen szükségesnek látszanak ezek a közigazgatási lépések addig, amíg

40 Lt. 6. § (1) A magyar légeret az a légi jármű veheti igénybe,

a) amely felségjellel és lajstromjellel, illetőleg jogszabályban meghatározott egyéb azonosító jellel rendelkezik, továbbá

b) amelynek vezetője a légiközlekedési hatóság, illetve a katonai légügyi hatóság által kiadott szakszolgálati engedéllyel rendelkezik, repülőeszköz és pilóta nélküli légi jármű esetében a jogszabályban meghatározott feltételeknek megfelel.

a büntetőjog nem lép fel erőteljesebben a személyiség megsértésével szemben (lásd 2.3.2. pont).

- b) Hatékony lenne a rekreációs célú drónhasználat megtiltása lakott települések és közvetlen környezetük fölötti légtérben. A röptetésnek a lakókörnyezetből való kitiltása jórészt kiküszöbölné a drónok személyiség- és/vagy birtoksértő felhasználását, és megkönnyítené azoknak a leleplezését, akik nem tartják be a tilalmat. A rekreációs célú drónoknak a lakott településekről és közvetlen környezetükből való kilitása egy további előnnyel is járna. A városok fölötti légteret helikopterek – rendőrségi-, közlekedés-irányítási, mentőhelikopterek, a média által használt helikopterek – használják, emiatt a lakott területek fölött nagyobb az ütközésveszély. Egy a drónokra vonatkozó hobbis célú repülési tilalom előírása tehát jelentős közigazgatási lépés lenne a – 2.1.3. pontban bemutatásra kerülő – repülésbiztonság megteremtését célzó intézkedések sorában.

A lakott területek fölötti repülési tilalom azonban jelentősen csökkentené a drónhasználat élvezeti értékét. Az intézkedés komoly érdekkonfliktust eredményezne egyfelől a drónműködtetők, másfelől a társadalom többi része között.

- c) A drón olyan működtetője, aki tudja, hogy személyazonossága megállapítható nem használja személyiségi jogokat sértő módon a drónt, igyekszik elkerülni a birtoksértést. Ebből adódóan a drón megjelölésének és ezáltal a drón üzemeltetőjének azonosítását megkönnyítő – a 2.1.3. f) pont keretében bemutatásra kerülő – rendszer a személyiségi jogok védelmét is szolgálja.

2.1.3. A drónbalesetek elkerülését célzó közigazgatási eszközök továbbfejlesztése, kiegészítése

A drónok más légi járművekkel, épületekkel, távvezetékekkel, egyéb tereptárgyakkal, földön közlekedő járművekkel, emberekkel és állatokkal való ütközésének a kockázatát a közigazgatási jog tilalmakkal és követelmények előírásával képes csökkenteni. Fontos, hogy a tilalmak és követelmények általánosan ismertek legyenek. Különösen lényeges ez az újonnan bevezetendő előírások tekintetében, amelyek révén bizonyos káresemények kiküszöbölhetők, vagy jelentős mértékben csökkenthető a bekövetkező károsodás. A levegőben történő ütközés elkerülésére, esélyének számottevő csökkentésére többféle tilalom és előírás is alkalmas lehet.

- a) A drónok számára tiltott zónák – repülőterek, erőművek, honvédelmi létesítmények, államhatárok – létét és elhelyezkedését megfelelően kommunikálni kell, annak érdekében, hogy a működtetők véletlenül se irányítsák a drónt ezekbe a zónákba. Voltak elképzelések egy olyan megoldás kialakítására, melyben a drón üzemeltetője a röptetés megkezdése előtt mobiltelefonon ellenőrizhette volna azt, hogy az adott területen érvényesül-e valamilyen tiltás. Teljes biztonságot nem nyújtott volna ez a rendszer a térről hiánya és a felszállóhelytől való eltávolodás lehetősége miatt. A

tervezett megoldás ráadásul eleve feltételezte a drón működtetőjének együttműködési hajlandóságát, noha erre nem lehet feltétlenül számítani. A működtető nem minden esetben érdekelt abban, hogy önként ellenőrizze azt, hogy az adott helyen és időben kell-e tilalommal vagy korlátozással számolnia, esetleg a veszélyről való tudomásszerzés ellenére is röptetni fogja a drónt. Tekintettel az együttműködési készség időnkénti hiányára, a tervezett megoldásnál jobb hatékonysággal működhetne egy automatikus, a drónt irányító személy akaratától függetlenül működő rendszer, amely a drónokba automatikusan beépítendő helymeghatározási rendszer elemévé tenné a tiltott zóna paramétereit és a repülési tilalomra figyelmeztetné a drón irányítóját. Ez a megoldás még mindig igényelné az üzemeltető aktivitását, de nagyobbak feltételezzük a drón üzemben tartójának az együttműködési készségét a veszélyre felhívó jelzés nyomán, mint a röptetés megkezdésekor. A rendszer kiegészíthető egy olyan automatizmussal, mely szükség esetén felülírná az irányító által a drónnak adott utasításokat. Olyan esetben, ha az irányító a vészjelzés ellenére nem teszi meg a szükséges lépéseket, akkor a rendszer a felszálló pontra való visszatérésre utasítaná a drónt, vagy leszállási parancsot adna a drónnak.

- b) Jelentősen csökkenthetné a drónok és más repülő eszközök találkozásának az esélyét a drónok repülési magasságának maximálása. A drónok legmagasabb repülési pozícióját úgy kellene meghatározni, hogy az kisebb legyen a helikopterek, kis repülőgépek repülési magasságánál.
- c) Elő kellene írni, hogy a drónnak mindig az irányító látótávolságában kell maradnia.
- d) Az éjszakai vagy rossz látási viszonyok között történő röptetés tilalma minimalizálná az olyan balesetek kockázatát, amelyek amiatt következnek be, hogy a drón irányítója nem észleli az ütközés veszélyét.
- e) Kedvező hatású lehetne annak kötelezővé tétele, hogy a drón irányítójának a tevékenységét további személy segítse. Az ilyen segítő személy figyelemmel kísérné a levegőben más légi járművek feltűnését, és azt, hogy a drón repülési útvonala alatti földfelszínen tartózkodnak-e olyan személyek, akiket a röptetés veszélyeztet.
- f) Számottevő prevencióssal járna a drón működtetőjének azonosítását segítő eszközök rendszerének kiépítése. Javasolható, hogy – a személyautók rendszámmal való ellátásához hasonlóan – a drónok esetén is vezessék be az azonosító számmal való ellátás kötelezettségét, és létesítsenek a rendszámnyilvántartáshoz hasonló nyilvántartást. A célkitűzés a drónokra vonatkozó meglévő nyilvántartás (vö. „C” rész 1.1.3. pont) átalakításával is elérhető. A nyilvántartás révén a drón azonosítási száma alapján rövid időn belül megállapítható lenne az, hogy ki működteti a drónt. A rendszer az ingatlan nyilvántartáshoz hasonlóan tulajdonosváltás esetén megőrizné a régi tulajdonos adatait is. Be kellene azt is vezetni, hogy az elpusztult és a repülésre alkalmatlanná vált drónok esetén – a gépjárművekhez hasonlóan – forgalomból kivonási eljárásra kerüljön sor. Bár tanulmányunk nem foglalkozik a drónok és az állami tevékenység kapcsolatával, de azt meg kell említeni, hogy a drónok terrorcse-

lekmények elkövetési eszközéül is szolgálhatnak, és ilyen használat esetén az elkövetők azonosítását és elfogását jelentősen megkönnyítené az általunk javasolt nyilvántartás.

A rekreációs célú drónok kis mérete miatt azokon nem lehet az autókön lévővel azonos méretű rendszámáblát rögzíteni, és a földfelszínhez képest nagyobb magasság miatt még az azonos méretű rendszámáblá sem lenne jól látható. Erre tekintettel a drónokon elhelyezendő – a rendszámnál kisebb méretű – azonosító számot össze kellene kapcsolni egy elektronikus jelzéssel, amelyet az arra illetékes személy a földfelszínről is ellenőrizhet. Így a közlekedésbiztonsági hatóság képessé válna arra, hogy a drón működtetőjét azonosítsa olyan esetekben, amikor a drón túl magasán, vagy – birtokvédelmi szempontból – túl alacsonyan repülne, vagy tiltott légtérbe tévedne.

A drónt működtető személy azonosítása céljából bevezetendő közigazgatási eszközrendszernek – azonosító szám kötelező feltüntetése, az elektronikus jeladás követésére képes rendszer kiépítése, megfelelő nyilvántartás – a prevenció hatása abban mutatkozna meg, hogy az olyan működtető, aki tudja, hogy személyazonossága megállapítható nagy valószínűséggel gondosabb magatartást tanúsít a drón irányítása során, ezáltal csökken a drónbalesetek bekövetkezésének az esélye.

2.2. A polgári jogi jogalkotás prevenció szerepének fejlesztése

2.2.1. Személyiség- és birtokvédelmi prevenció eszközök fejlesztése

A Ptk.-nak – álláspontunk szerint – nevesítve tiltania kellene a személyi integritás megsértését. Drónokkal különösen könnyen megvalósítható valakinek a nyomon követése, szokásainak megfigyelése, ide értve azt is, hogy kikkel találkozik, őt kik keresik fel. Az ilyen típusú adatszerzésre csak bírósági felhatalmazással kerülhet sor. Bírói felhatalmazás nélkül a megfigyelést akkor is jogellenesnek kellene nyilvánítani, ha nem készítenek fényképet, felvételt, tehát a magatartás nem minősül a képmáshoz és a hangfelvételhez való jog megsértésének. A drónokkal végzett megfigyelés rávilágít arra, hogy hiányos a személyiséget sértő és veszélyeztető magatartásoknak a hatályos Ptk.-ban található tilalmi listája.⁴¹

2.2.2. Felelősségi szabályok prevenció célú fejlesztése

A Ptk.-nak rögzíteni kellene azt, hogy a drónok működtetése veszélyes üzemi tevékenységnek minősül, esetleg azt, hogy a drónok által okozott kárra is a veszélyes üzemi felelősséget kell alkalmazni. A megoldás nem lenne példa nélküli, hiszen a Ptk. a környezet szennyezésére⁴² és a veszélyes állat által okozott kárra is a veszélyes üzemi

41 A nevesített személyiségi jogokat a Ptk. 2:43. § sorolja fel.

42 Ptk. 6:532. § (2) bek.

felelősséget rendeli alkalmazni.⁴³ Már itt megjegyezzük, hogy a jogszabály módosításánál is célszerűbb lenne, ha bírói ítéletek sora jutna erre a következtetésre, félő azonban, hogy konkrét ügyben a bíróságok nem a fokozott veszéllyel járó tevékenységgel okozott károkért való felelősség normáit alkalmazzák.⁴⁴

2.2.3. Jogalkotási fejlesztési lehetőségek a drónkárokért való felelősségbiztosítás területén

A jogalkotásnak kötelezővé kellene tenni azt, hogy a drónok használói rendelkezzenek felelősségbiztosítással. Mindenfajta drónra ki kellene terjeszteni a felelősségbiztosítási kötelezettséget. A személygépkocsik mintájára bevezetendő kötelező felelősségbiztosítás kapcsolódna a prevenció fokozásának közigazgatási jogalkotási eszközeihez (vö. 2.1.3. pont), mivel azt a követelményt, hogy a drón használója rendelkezzen felelősségbiztosítással, ugyanúgy a drón röptetésének előfeltételévé kellene tenni, mint a drónvezetői jogosítvány meglétét. Jelezzük azt is, hogy kötelező felelősségbiztosítás bevezetése elsősorban a drónbalesetek károsultjainak a helyzetén javítana, ezért az „D” rész 1.3. pontjában fejtjük ki a javasolt intézmény előnyeit. Itt a felelősségbiztosítás – az 1.2.2. pontban bemutatott – preventív hatásának kiszélesítése miatt említjük a felelősségbiztosítási kötelezettség bevezetésének pozitív hatását.

2.3. Büntetőjog

2.3.1. Értelmezést igénylő fogalmak definiálása a büntetőjogban

A Btk. jellemzően precíz meghatározásokat ad az értelmezést igénylő fogalmakra vonatkozóan. A technikai fejlődés folytán azonban időnként kérdések merülnek fel egyértelműnek látszó, és ezért a törvényhozó által nem definiált fogalmak kapcsán. Ilyen fogalom a „járművezetés” is.

- a) Álláspontunk szerint a Btk. következő módosítása során törvényi meghatározást kellene alkotni a járművezetésről. Ezt nem csupán a drónok elterjedése, de az önvezérlő autók közeljövőben várható feltűnése is indokolja.
- b) A jogalkotónak kellene tisztázni azt is, hogy büntetőjogi szempontból miként értékelendő a drónt ténylegesen irányító személyek segítőinek a tevékenysége, akiknek a feladata a drón röptetése során a légtér nagyobb szektorának a megfigyelése a potenciális ütközések elkerülése érdekében, illetőleg a földfelszín folyamatos figyelemmel kísérése azért, hogy a drón ne repüljön nagyobb embercsoportok fölé és a leszálláskor se veszélyeztessen másokat.

43 Ptk. 6:562. § (2) bek.

44 Lásd részletesebben: Miskolczy Bodnár: Felelősség új technológiák alkalmazása során 197-213.

Realista számításaink szerint a járművezetés törvényi fogalmának a meghatározására még várakozni kell, ezért valószínűsítjük, hogy a jogszabályi fogalom értelmezése a joggyakorlat feladata marad (lásd „E” rész 3. pont).

2.3.2. A személyiség- és birtokvédelem büntetőjogi eszközeinek jövőbeni fejlesztése

A személyiség- és birtokvédelem terén nem elsősorban a büntetőjog feladata az, hogy reagáljon a drónok használatával megnövekvő veszélyekre, de a jogalkotás által nyújtandó védelem hatékonyságának növeléséből a büntetőjog is kivetheti a részét. Egyes bűncselekmények hatókörének bővítésével lehetne a büntetőjogi prevenciót erőteljesebbé tenni.

Álláspontunk szerint a személyiséget és a birtokot sértő új technológiák tömeges elterjedése nyomán indokolt lenne újragondolni a közjogi és a magánjogi védelem határait. A jog magánszemélyek egymás közötti viszonyaként szemléli a személyiség- és birtokvédelmet, ahol a sértett fél – bizonyos mértékű önhatalom gyakorlása mellett – a jegyzőhöz, illetve felperesként a bírósághoz fordulhat. A magánjog tehát a jogsértéssel érintett személy aktivitására építve, számára magánjogi eszközöket biztosít, míg a büntetőjog hagyományosan kívül marad a felek jogvitáján.

- Jelenleg is létezik azonban olyan bűncselekmény, amelynek alapja egy személyiségi sérelem, amelyhez egy további – részben közjogi – elem is kapcsolódik. Ez a kettős gyökerű helyzet büntetőjogi jelentőségűvé válik a magántitok megsértése elnevezésű bűncselekmény⁴⁵ keretében. A jogalkotó a pönalizálás során arra volt tekintettel, hogy léteznek bizonyos foglalkozások, amelyek gyakorlói könnyebben hozzáférnek mások titkaihoz. A magántitokhoz való egyszerűbb hozzáférés lehetőségét a jogalkotó olyan körülményként értékelte, amely elegendő ahhoz, hogy egy magánjogi sérelmet – hiszen a titok feltárása egy személyiségi jogsértés – büntetőjogilag is szankcionáljon. Megítélésünk szerint büntetőjogi szempontból nincs érdemi különbség a között a két helyzet között, hogy valaki foglalkozása (közmegebízata) folytán vagy valamilyen technikai eszköz segítségével fér hozzá mások titkaihoz, ha mindkét esetben magántitok felfedésére kerül sor. A drónokhoz kapcsolódva valójában két jogsértő magatartásra is sor kerül, a magántitok felfedésének előzménye egy másik – önmagában is jogellenes – magatartás, nevezetesen a magántitok kifürkészése. A magántitok megsértése elnevezésű bűncselekmény megvalósulásához nincs szükség arra, hogy az elkövető a titok jogosultjának akarata ellenére ismerje meg a titkot, olyannyira, hogy egy orvosnak, jogásznak, gyóntatónak a titokjogosult önként, saját akaratából fedi fel titkait. Ezzel szemben a tulajdonos tudatosan vásárol olyan drónt, amely rendelkezik kép- és hang továbbítására alkalmas eszközzel, vagy a működtető tudatosan szereli fel ilyen berendezéssel a

45 Aki a foglalkozásánál vagy közmegebízataánál fogva tudomására jutott magántitkot alapos ok nélkül felfedi, vétség miatt elzárással büntetendő. [Btk. 223. § (1) bek.]

pilóta nélküli légi járművet, továbbá – az esetek döntő többségében – szándékosan irányítja úgy a drónt, hogy mások titkaira deríthessen fényt. Álláspontunk szerint a drónok tömeges elterjedésével számottevően megnőtt a magántitkok megsértésének veszélye. A jogsértésre alkalmas technológia elérhető áron, könnyen beszerezhető és birtoklása tömegessé vált, használata nem különösebben feltűnő. Túl nagygyá vált a kísértés arra, hogy a technika adta lehetőségeket jogsértésre használják fel. Ebben az új helyzetben a személyiséggel szembeni magatartásoktól való visszatartást célzó magánjogi eszközök köre már nem biztosít elegendő visszatartó erőt, és így nem nyújt kellő szintű védelmet a jogsértéssel szemben. Szükségesnek látszik a büntetőjogi fellépés, amely a büntetőjogi tényállás kiterjesztése útján – viszonylag egyszerűen – megvalósítható. Az általunk javasolt új, kibővített tényállás az alábbi: Aki a foglalkozásánál vagy közmegegyezésénél fogva tudomására jutott, vagy személyiségi jogot sértő módon megszerzett magántitkot alapos ok nélkül felfedi. Ez a megoldás a személyiségi jogot sértő magatartások szélesebb körének későbbi pönalizálása előtt is megnyithatja az utat. Ha a jogalkotó nem kíván egy nagyobb lépést tenni, akkor elegendő lehet a magántitoksértés tényállását a pilóta nélküli légi jármű felhasználásával megszerzett magántitokra kiterjeszteni.

- Megfontolásra ajánljuk továbbá a magánlaksértés bűncselekmény⁴⁶ törvényi tényállásának újragondolását és kiterjesztését. A jogalkotó magánlaksértés címén a más lakásába, egyéb helyiségébe vagy ezekhez tartozó bekerített helyre erőszakkal, fenyegetéssel vagy hivatalos eljárás színlelésével történő bemenetelt, illetve bent maradást nyilvánítja bűncselekménynek. Megítélésem szerint nincs lényeges különbség az erőszakkal, fenyegetéssel való bemenetel, és a lakás – külvilág számára egyébként nem megismerhető – belsejének, és/vagy az ott tartózkodók személyének, és/vagy az általuk megvalósított magatartásnak technikai eszközök révén történő megismerése között. A lakás birtokosát nem csupán egy olyan személy fizikai jelenléte zavarja, aki beleegyezése nélkül tartózkodik az ingatlanban, vagy hivatalos eljárás színlelésével, a használót megtévesztve szerezte meg a bejutáshoz és bent maradáshoz szükséges bejegyzést. Egy drónkamera célkeresztjében nem lehet fesztelenül élni, nem lehet ugyanúgy használni a lakást, mint a megfigyelés nélkül. Tény, hogy a drón nem jelent fizikai fenyegetést, de az „ablak előtti jelenlétével”, és ennek következményeivel szemben – álláspontunk szerint – a büntetőjog eszközeivel is fel kellene lépni. Javasoljuk, hogy a következő törvénymódosítás során a Btk. 221. § (2) bekezdésében szereplő – vétség helyett bűncselekmény megállapítását lehetővé tevő – körülmények (éjjel, fegyveresen, felfegyverkezve vagy csoportosan) listáját egészítsék ki a drónhasználattal történő elkövetéssel.

46 Btk. 221. § (1) Aki más lakásába, egyéb helyiségébe vagy ezekhez tartozó bekerített helyre erőszakkal, fenyegetéssel vagy hivatalos eljárás színlelésével bemegegy, illetve ott bent marad, vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

2.3.3. A drónbalesetek megelőzésére szolgáló büntető jogi eszközök jövőbeni fejlesztése

A közeljövőben a drónbalesetek kapcsán várhatóan megnő a jelentősége a vasúti, légi vagy vízi közlekedés veszélyeztetése bűncselekménynek. Három tendencia várható.

- A légi járművek gyorsuló elterjedése nyomán a légtér zsúfoltabbá válik, ami növeli a veszélyhelyzetek kialakulásának valószínűségét.
- A drónok irányítására vonatkozó részletes szabályok hatályba lépése, a tilalmak és korlátok számának növekedése arra vezet, hogy várhatóan növekedni fog a szabályszegések száma és ebből következően a bűncselekmények száma is.
- A közigazgatási jogban meghonosítandó egyes megoldások hasznosan előmozdítják a bűnelkövetők leleplezését. A drón azonosítására alkalmas – a 2.1.3. f) pontban javasolt – jelzés hasznos szolgálatot tenne minden olyan esetben, amikor a bűncselekmény során a drón is megsérül annyira, hogy nem tudja elhagyni a baleset helyszínét, de az azonosító szám ép, így az alapján a nyilvántartás segítségével azonosítható a drón üzemeltetője. Abban az esetben, ha létrejönne a drónok mozgását, pillanatnyi helyzetét folyamatosan követő rendszer, akkor ennek adatai alapján a baleset helyszínét elhagyni képes drónok üzemeltetőit is sikerülne azonosítani.
- A drónok a technikai fejlesztések hatására biztonságosabbá válnak és a drónok működtetői is több ismerettel és tapasztalattal rendelkeznek majd. A műszaki fejlesztések biztonságnövelő hatása és a működtetéshez szükséges ismeretek gyarapodása remélhetőleg képes lesz arra, hogy legalább részben ellensúlyozza az első tendencia folytán növekvő kockázatot.

Összességében nem gondoljuk azt, hogy a drónok a közeljövőben számottevően kockázatosabbá tennék a közlekedést, de a légiközlekedési szabályok részletesebbé válása és a bűnelkövetők hatékonyabb leleplezése több munkát ad majd a büntetőjog számára. A közlekedési bűncselekmények hatályos szabályai – a jármű és a vezetés fogalmának korábban jelzett kiterjesztő értelmezésével – módosítás és további magatartások bűncselekménnyé nyilvánítása nélkül is alkalmasak a drónbalesetek büntetőjogi kezelésére. Megfontolásra ajánljuk azonban azt, hogy a drónokkal okozott könnyű testi sértés ne csak magánindítványra lehessen büntethető.

„D” rész: A polgári jogi jogalkotás reparációs eszközei és jövőbeni teendői

Míg a prevenció területén három jogág lehetséges szerepét vizsgáltuk, a drónok által okozott károk reparálása alapvetően a polgári jog „felségterülete”. A jogalkotás főként két jogintézmény kapcsán rendelkezik beavatkozási lehetőséggel a drónkárosultak védelme érdekében a polgári jog területén. Mind a felelősség (kártérítés), mind a felelősségbiztosítás említésre került a prevenció kapcsán is, mivel mindkét jogintézménynek

van prevenciós hatása is. Döntően azonban a reparációs hatásuk miatt szükséges e két jogintézmény részletesebb vizsgálata.

1. A polgári jogi jogalkotás meglévő reparációs eszközei

1.1. A személyiségvédelem reparációs jogalkotási eszközei

A személyiségvédelem reparációs eszközei között elsősorban a sérelemdíj említhető, amely elégtétel adására és a megélt sérelem ellensúlyozására szolgál.⁴⁷

1.2. Kártérítési felelősség, mint kompenzációs jogalkotási eszköz

A károsult a hatályos szabályok alapján is követelheti a drónok működtetésével okozati összefüggésben álló kárainak a megtérítését. A létező felelősségi normák alapján ugyanis a károkozás – főszabály szerint – jogellenes, függetlenül attól, hogy a károkozásra milyen módon került sor. Így a károkozó felelősségének megállapítására a legújabb technikai fejlődéssel összefüggő károk esetén is jogi lehetőség nyílik. A reparáció kapcsán is emlékeztünk arra, hogy elvben kétféle felelősségi alakzat szabályainak alkalmazására kerülhet sor.

1.2.1. A veszélyes üzemi felelősség alkalmazásának előnyei általában

A veszélyes üzemi felelősség alkalmazása általában több előnnyel is jár a károsult számára ahhoz képest, ha a felelősség általános alakzatának szabályai alapján követel kártérítést.

- A felelősségnek az üzembentartóra történő telepítése általában kedvező a károsult számára, mert az üzembentartó személye könnyebben azonosítható, mint a tényleges károkozó.
- A károsult számára fontos, hogy olyan személytől követelheti a kár megtérítését, aki jellemzően fizetőképesebb, mint a tényleges károkozó.
- A veszélyes üzemi felelősség leginkább azáltal javítja a károsult helyzetét, hogy a kártérítésre kötelezhető személy (üzembentartó) kevesebb esetben mentheti ki magát a felelősség alól.

47 A sérelemdíjról lásd többek között Szalma József: A személyiségi jogsérelem és szankciói az európai kódexekben, elméletben és gyakorlatban – különös tekintettel a magyar jogra, in *60 Studia in honorem Péter Miskolczi-Bodnár* Homicskó Árpád Olivér, Szuchy Róbert (Szerk.) Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest 2017. 503-536. o.

1.2.2. A veszélyes üzemi felelősség alkalmazásának előnyei drónkárok esetén

A károsultat ért, drónokkal okozott károk biztosabban és gyorsabban megtérülnének a fokozott veszéllyel járó tevékenység esetén irányadó felelősségi szabályok alkalmazásával. Szemben a felelősség általános szabályaival, a veszélyes üzemi felelősség alkalmazása esetén a károsultnak nem kell kivárnia, hogy a bonyolult műszaki konstrukciójú drón tekintetében a bíróság megállapítsa azt, hogy a kárért a drón tervezője, gyártója, valamely alkatrészének előállítója, a drónokra tarozékot (pl. kamerát) felszerelő személy, vagy a drón irányítója felelős. A felelősség általános szabályainak az alkalmazásával különösen elhúzódna annak megállapítása, hogy esetleg egynél több személyt terhel-e felelősség.

1.3. Felelősségbiztosítás

1.3.1. A felelősségbiztosítás hatása a károsultakra

A felelősségbiztosítás jórészt leveszi a károsult válláról annak a kockázatát, hogy a kárért felelős személy fizetése képtelen.⁴⁸ „A felelősségbiztosítás a kárkötelelem kielégítésének biztosítója: a kötelezetti oldal megerősítése, amely az eredeti kötelmi helyzet változatlan fenntartása és alanyváltozás nélkül teszi lehetővé harmadik személy, a felelősségbiztosító teljesítését a kötelezett helyett.”⁴⁹ Ennek különösen nagy az esélye a rekreációs célú drónhasználat esetén, lévén, hogy az olcsó drónokat irányítók között nagy számban találhatók vagyontalanok és rendszeres jövedelem nélküliek. Abban az esetben, ha egyértelműen megállapítható a felelős személye, és ő rendelkezik felelősségbiztosítással, akkor a biztosító fizetése révén a károsult helyzete rendeződik annak ellenére, hogy a felelős személytől sohasem jutott volna kártérítéshez, vagy sérelemdíjhoz.⁵⁰ A felelősségbiztosítás tehát nem csupán drónbalesetek következtében keletkező károk, hanem a drónok személyiségi jogokat sértő használata eredményeként jelentkező hátrányok – régi kifejezéssel nem vagyoni károk – megtérülését is segíti.

Jelenleg megoldatlan az a helyzet, amikor a tényleges felelős személye nem állapítható meg, de a károkozás körülményei arra utalnak, hogy a kárt egy drón okozta.

A felelősségbiztosítás jellemzően jogszabály által kötelezővé tett biztosítási formaként, vagy egy önként választható komplex biztosítási csomag részeként létezik.

48 Lábady Tamás: *Felelősség a szerződésen kívül okozott károkért és a biztosítási szerződés az új Ptk.-ban* Polgári jogi Kodifikáció 2001. III. évf. 4-5 szám 42-53., Zavodnyik József: *A biztosítási szerződési jog az új Polgári Törvénykönyvben – lehetőség és felelősség* Biztosítási Szemle 2007. 1. szám 10-33. o.

49 Tóth Zoltán. *A vagyon- és felelősségbiztosítás 2. rész. A felelősségbiztosítás* Biztosítási Oktatási Intézet Szolnok, 1994. 10.

50 „Felelősségbiztosítási szerződés alapján a biztosított követelheti, hogy a biztosító a szerződésben megállapított módon és mértékben mentesítse őt olyan kár megtérítése, illetve sérelemdíj megfizetése alól, amelyre jogszabály értelmében köteles.” Ptk. 6:470. §

A felelősségbiztosítási kötelezettség alapvetően a légi járművekre, de szűk körben drónokra is vonatkozik.⁵¹

1.3.2. Kötelező felelősségbiztosítás Magyarországon

A hazai helyzetkép átmeneti állapotokat tükröz.

- a) Pozitívum az, hogy az Lt. közelmúltban történő módosítása óta hazánk is azon tagállamok közé tartozik, amelynek belső szabályai – a közösségi követelményekkel összhangban – megkövetelik a felelősségbiztosítást. Valójában többes követelmény létezik.
 - Az Lt. kifejezetten nevesíti a pilóta nélküli légi járművek üzemeltetését olyan tevékenységként, amely – harmadik személynek okozott kár megtérítése céljából – felelősségbiztosítási fedezet fennállása esetén végezhető.⁵²
 - Az Lt. másrészt a légitözlekedési tevékenység végzéséhez szükséges engedély megadási feltételeként is említi azt, hogy a kérelmezőnek megfelelő felelősségbiztosítási fedezettel kell rendelkeznie.⁵³
 - Az Lt. harmadrészt a gazdasági célú légitözlekedési tevékenység végzéséhez szükséges engedély feltételeként az európai követelményeknek megfelelő felelősségbiztosítást ír elő.⁵⁴
- b) A helyzetkép negatív vonása, hogy – bár azt az Lt. előírta⁵⁵ – a kötelező felelősségbiztosítás szabályait tartalmazó Kormányrendelet megalkotására nem került sor. Valószínűleg a jövőben sem jön létre ilyen norma, mert a jogalkotó – látva az Európai Unió – szabályalkotási törekvéseit, a hátralévő – rövidnek vélelmezett – időre nem kívánt olyan kormányrendeletet hatályba léptetni, amelyet előre láthatóan rövidesen módosítani kell.

A helyzet főként a gazdasági célú légitözlekedési tevékenység végzése esetén kritikus. Mivel itt a magyar szabály a szükséges engedély feltételeként az európai követelményeknek megfelelő felelősségbiztosítás meglétét írja elő, ezért a biztosítási fedezetnek az EU által a repülőgépekre előírt mértékűnek kell lenni drónok esetén is. A 39/2001. (III. 5.) Korm. rendelet 2. §-a felszállótömeg alapján két járműkategóriát különít el. A drónok döntő többsége meg sem közelíti a kisebbik kategória felső határát (200 kg),

51 A biztosítási elvárások

a 20-500 kg közötti kereskedelmi célú drónokra és az 500 kg fölötti drónokra vonatkoznak.

Kereskedelmi tevékenységnek az ellenszolgáltatás fejében végzett tevékenység minősül.

52 Az Lt. 69. § (1) bek.

53 Az Lt. 69. § (2) bek. első mondata.

54 Az Lt. 69. § (2) bek. második mondata.

55 Lt. 70. §-a szerint *A kötelező felelősségbiztosítás szabályait a Kormány rendeletben határozza meg.*

így a tízmillió forintos biztosítási fedezettel való rendelkezés kötelezettsége aránytalanul megdrágítja számukra a biztosítást, sőt többnyire kifejezetten lehetetlenné teszi a biztosítási díjak megfizetését. Márpedig kötelező felelősségbiztosítás nélkül nem emelkedhetnek levegőbe légi járművek, így drónok sem.

2. A polgári jogi jogalkotás reparációs eszközeinek fejlesztése

2.1. A személyiségvédelem reparációs jogalkotási eszközeinek jövőbeni fejlesztése

Megítélésem szerint a személyiségvédelem reparációs eszközei nem kell, hogy drón-specifikusak legyenek. A Ptk. rekodifikációja során bevezetett és a kártérítéstől elkülönített – a nem vagyoni kártérítés helyébe lépő – sérelemdíj elvben a drónok által okozott személyiségsérelem esetén is képes betölteni sajátos reparációs – elsősorban elégtétel adási, másodsorban veszteségkompenzációs – célját. Egy konzekvens és „bátor” joggyakorlat lehet képes megfelelően felhasználni a jogalkotás által lehetővé tett reparációs eszközt (lásd „E” rész 2.1. pont).

2.2. A veszélyes üzemi felelősség alkalmazása a felelősség általános alakzata helyett

A drónok által okozott károk esetén a veszélyes üzemi felelősség alkalmazása kedvezőbb hatású a károsultak szempontjából, mint a felelősség általános alakzatának az igénybe vétele. Célszerűnek látnánk, ha jogszabály – maga a Ptk., vagy annak végrehajtásáról szóló jogszabály – kifejezetten rögzítené azt, hogy drónok működtetése veszélyes üzemi tevékenységnek minősül, így a drónok által okozott károk megtérítése során a veszélyes üzemi felelősség szabályait kell alkalmazni. Van olyan Ptk.-ban rögzített szabály, mely szerint egy bizonyos helyzetre a veszélyes üzemi felelősség szabályai irányadóak.⁵⁶ Nem lenne tehát példa nélküli az, ha a magyar jogalkotó utaló szabállyal terjesztené ki a fokozott veszéllyel járó tevékenységre vonatkozó felelősségi norma hatályát a drónokkal okozott károkra. Ennek ellenére nem lehetünk optimisták a tekintetben, hogy egy ilyen szabály megalkotására a közeljövőben sor kerülhetne. A nemrégiben elfogadott Ptk. módosítását ugyanis mindazok elvből ellenzik, akik a kódex stabilitását nagy értéknek tartják. Ez a helyzet tehát kevésbé alkalmas, egy a Polgári törvénykönyv módosítását igénylő megoldásra, még akkor is, ha az tartalmában egyébként sokak számára elfogadható lenne.

Azokban az esetekben, amikor a tényleges károkozó és az üzembentartó személye elválik, a veszélyes üzemi felelősség alkalmazása akkor jelent igazi előnyt, ha sor kerül a drónok azonosítását célzó javaslataink bevezetésére és elkészül az a nyilvántartás, amely alapján megállapítható, hogy a kárt okozó drónnak ki az üzembentartója [lásd „C” rész 2.1.3. f) pont].

⁵⁶ A veszélyes üzemi felelősség szabályai szerint felel az, aki az emberi környezetet veszélyeztető tevékenységgel okoz másoknak kárt. [Ptk. § 6:535. § (2) bek.]

A drónok károsultjai számára előnyös megoldás nem jelentene aránytalan terhet a drón olyan működtetőjére nézve sem, aki a károkozásban vétlen. Az ilyen személy – azt követően, hogy megtérítette a károsult kárát – az általa kifizetett összeget attól követelhetné, akinek a magatartása ténylegesen okozati összefüggésben áll a bekövetkezett kárral. Amennyiben a drón működtetője a kár valódi okozójától (aki egyben a felelősség általános szabályai alapján az üzembentartó által kifizetett kártérítést köteles megtéríteni) nem jut hozzá az általa kifizetett kártérítéshez, akkor a kárt végső soron az üzembentartónak kell viselni. Ez a helyzet még mindig méltányosabb megoldás, mintha a károsult nem jutna hozzá a kártérítéshez, hiszen a jog által kártérítés fizetésére kötelezett és a körülmények folytán a kárt ténylegesen viselni kényszerülő működtetőnek akkor is van szerepe a kár bekövetkeztében, ha magatartása és a kár között nincs közvetlen oksági kapcsolat. Ilyen helyzetekben a drón működtetőjének a segítségére siet a biztosítás, amely jórészt leveszi a válláról annak a kockázatát, hogy a tényleges felelős személye nem állapítható meg, vagy a tényleges felelős fizetése képtelen.

2.3. A kötelező felelősségbiztosítás reparációs szerepének növelése

2.3.1. Kifejezetten az egyes drónkategóriák számára kialakítandó kötelező felelősségbiztosítás

- a) Fenntartandó az a hatályos követelmény, hogy a drón-felelősségbiztosítás minden fajtája kötelező kell, hogy legyen. Álláspontunk szerint minden drónkategóriára kötelezően elő kellene írni azt, hogy működtetőjük felelősségbiztosítással rendelkezzen, nem csupán arra a két drónkategóriára – 20-500 kg felszálló össztömegű kereskedelmi célú drón és az 500 kg feletti felszálló össztömegű drón – amelyre jelenleg is vonatkozik a kötelezettség. Felelősségbiztosítás nélkül a drónokat tilos lenne röptetni. A felelősségbiztosítási kötelezettség nem csupán a drónkárosultak helyzetén javítana. A potenciális károkozók oldalán is célszerű a felelősségbiztosítás igénybevétele, mivel féltő, hogy akár az új technológiát alkalmazó vállalkozások fizetése képtelenségét is eredményezheti az előre nem látható károk kompenzálásához szükséges, előre nem látható mértékű kártérítés kifizetése. A felelősségbiztosítás révén a véletlenszerű időpontban jelentkező és előre nem látható mértékű kártérítés helyett a potenciális károkozók mindegyike havi rendszerességgel, és gazdaságilag előre kalkulálható, mindegyikük számára elviselhető mértékű biztosítási díj megfizetésével „adja össze” a károsultak kárainak megtérítéséhez szükséges összeget. A bekövetkezett károk megtérítése során ugyanis nem csupán azt kell elérni, hogy a károsultak megfelelő kompenzációhoz jussanak, hanem arra is figyelni kell, hogy az újonnan kialakuló iparág ne váljon a kompenzációs célkitűzés áldozatává.
- b) A drón-felelősségbiztosítás valamennyi fajtája esetén a feltételek meghatározásának a kiinduló pontja a légi járművekre vonatkozó kötelező felelősségbiztosítás, de

bizonyos eltérésekkel számolni kell. Ilyen eltérés az, hogy drónok esetén a felelősségbiztosítási díj kalkulálása során ma még nem kell figyelembe venni néhány – a repülőök esetén lehetséges – kárfajtát, mint például az utasokat, poggyászukat és a szállított rakományt ért károkat.

- c) A szerző szerint egy differenciált kötelező felelősségbiztosítás bevezetésére van szükség. A drón-felelősségbiztosítások változatai a drónok veszélyességéhez kötődjenek. A hatályos szabályok döntően a drónok felszálló tömegének nagyságához kapcsolják az egyes biztosítási kategóriákat. A drón méretén túl egyre nagyobb szerepet kap a drónhasználat céljának a figyelembe vétele, mely két – ellentétes – irányba téríti el a drón mérete alapján logikusnak tűnő osztályozást.
- A kereskedelmi célra használt drónoknak szigorúbb felelősségbiztosítással kell rendelkezniük, mint ami tömegük alapján indokolt lenne. A hasznoszerzési cél miatt a felelősségbiztosítás feltételeinek kialakítása során figyelembe kell venni a potenciális károsultakat fenyegető nagyobb veszélyt.
 - A rekreációs drónhasználat esetén viszont nagyon enyhe – a hobbi célra használt drónok alacsony össztömegén alapuló kedvező feltételeknél is enyhébb – szabályok szerinti kötelező felelősségbiztosítási követelmények kialakítása javasolható.

2.3.2. A kötelező felelősségbiztosítással nem fedezett károk kezelése

Még egy arányosan kialakított és – részben erre tekintettel – a drónhasználók döntő többsége által elfogadott kötelező felelősségbiztosítási rendszer sem tudja majd azt megvalósítani, hogy a biztosítók szolgáltatása révén megtérüljön a károsultak valamennyi kára. Mindig lesznek olyan károkozók, akik nem rendelkeznek kötelező felelősségbiztosítással, vagy mert nem kötötték meg a szerződést, vagy mert nem teljesítették a szerződés alapján őket terhelő kötelezettségeket. Sajnos arra is számítani kell, hogy lesznek olyan káresetek, amikor a felelős személye nem állapítható meg, csak az, hogy a kárt drón okozta. Szükséges tehát vizsgálni azt, hogyan lehetne segíteni a felelősségbiztosítás révén nem fedezett károk elszenvedőin. A kompenzáció lehetséges módozatai között elsősorban – a kötelező gépjármű felelősségbiztosítási rendszerben létező kártalanítási számlához hasonló⁵⁷ – kompenzációs alap létesítése és az abból történő kifizetési rendszer meghonosítása javasolható. A kompenzációs alapot a biztosítottak kötelező befizetéseiből kellene létrehozni. Kezdetben a felelősségbiztosítási díjak azonos hányada kerülhetne az alapba, később ez változhatna. Amikor már elegendő adat gyűlik össze arról, hogy az egyes drónkategóriák működtetőinek milyen hányada nem rendelkezik kötelező felelősségbiztosítással, illetőleg nem teljesíti a szerződés alapján őt terhelő kötelezettségeket, akkor válik indokolttá a kompenzációs alapba történő befizetések differenciálása. Szük-

57 Tóth: *A felelősségbiztosítás* 72.

séges annak az eljárási rendnek⁵⁸ a kialakítása, amely szerint történjenek a kompenzációs alaptól történő kifizetések, a – javaslatom szerint részleges mértékű – kompenzáció.

„E” rész A joggyakorlat teendői

1. Közigazgatási joggyakorlat

1.1. *Nehézségek az átmeneti helyzetben*

Az Lt. bizonyos kérdésekben csak jelzi a drónokra vonatkozó követelményeknek az általános szabályoktól való eltérését, de a speciális szabályt maga nem tartalmazza, hanem külön jogszabályra utalja a kérdés rendezését. A jogalkalmazást nehéz helyzet elé állítja az az átmeneti helyzet, amikor a törvényalkotó feltehető szándékának megfelelően még nem járhatnak el, mert még nem alkották meg a külön jogszabályt. Ebben az átmeneti helyzetben a közigazgatási hatóság mint jogalkalmazó – feltehetően – azt a fő szabályt fogja követni, ami a légi járművekre általában vonatkozik, noha a törvényalkotó indokoltnak tartaná az eltérést. Mivel a jogalkalmazó nem alkothat jogszabályt – nem határozhat meg feltételeket, követelményeket – ezért olyan normákat is alkalmazni lesz kénytelen a drónokra és a drónokat irányítókra, amelyek megalkotása során nagyobb légi járműveket vettek alapul.

Az Lt. módosítása és a végrehajtási jogszabályok hatályba lépése közötti átmeneti időszakban a jogalkalmazás rosszul fog működni. A jogalkalmazó kénytelen döntéseit olyan normákra alapítani, amelyről tudhatja, hogy a jogalkotó nem látja indokoltnak a légi járművekre vonatkozó szabály felhasználását, de az átmeneti helyzetben nincs más szabály, amit a lecsereleendő norma helyett követhetne.

A joggyakorlat egyedül a szankciók alkalmazása körében képes valamelyest figyelembe venni az átmeneti helyzetet, nevezetesen valószínűleg kénytelen lesz megállapítani, hogy a drón vagy irányítója nem felel meg a repülőgépekre méretezett követelményeknek, de nem kötelez bírság megfizetésére, vagy csak jelképes bírságot szab ki ott, ahol az Lt. módosítása előre vetíti a követelmények csökkentését.

1.2. *A légiközlekedési szabályok betartásának ellenőrzése*

Bár az ellenőrzés lehetőségét a jogszabály általánosan biztosítja,⁵⁹ a drónokra vonatkozó közlekedési szabályok betartását jelenleg szűrőpróbaszerűen sem ellenőrzik. Ki kell építeni és a gyakorlatban működtetni kell egy rendszert, amely alkalmas a drónokkal

58 Ujváriné Antal Edit: Biztosítási szerződés in Barta – Fazakas – Harsányi - Miskolczi-Bodnár – Szuchy - Ujváriné: *Kereskedelmi szerződések alapvető típusai 2. átdolgozott kiadás*, Patrocinium Kiadó, Budapest, 2016. 221-276. o.

59 A légiközlekedési hatóság ellenőrzési, határozat kibocsátási jogkörét az Lt. 3/C §-a rögzíti.

megvalósított normasértő magatartás megfigyelésére, szükség esetén leállítására és szankcionálására – a közúti közlekedési szabályok betartásának ellenőrzéséhez hasonló – hatékony módon. A drónvezetői jogosítvány hosszabb vagy rövidebb időre történő visszavonása a gépjárművezetői engedély bevonásához hasonló hatást válthatna ki.

2. Polgári jogi jogalkalmazás

2.1. Személyiség- és birtokvédelem a polgári jogi jogalkalmazásban

- a) Jót tenne a személyiségvédelem ügyének, ha a közeljövőben megszületne egy olyan ítélet, amely segítene tartalommal kitölteni a Ptk. személyiségi jogi generálklauzuláját. Álláspontunk szerint egy személy drónokkal történő megfigyelése akkor is személyiségi jogsértés, ha az nem irányul magántitkok kifürkészésre és nem sérti a képmáshoz és a hangfelvételhez való jogot. A polgári jog személyiségvédelmi preventív eszközei kapcsán hangot adtunk annak a nézetünknek, hogy hiányos a személyiséget sértő és veszélyeztető magatartásoknak a hatályos Ptk.-ban található tilalmi listája. Ilyen helyzetben különösen fontos azt hangsúlyozni, hogy nincs akadálya annak, hogy a joggyakorlat kellően szélesen értelmezze a Ptk. 2:42. § (1) bekezdésében megfogalmazott generálklauzulát, mely szerint „Mindenkinek joga van ahhoz, hogy törvény és mások jogainak korlátai között személyiségét szabadon érvényesíthesse, és hogy abban őt senki ne gátolja.” Álláspontunk szerint ugyanis a drónokkal megvalósított folyamatos megfigyelés gátolja a személyiség kibontakozását, bezárkózásra készíthet, befolyásolhatja a megfigyelt személy öltözködését, hátrányosan hathat kedélyállapotára.
- b) A joggyakorlat komoly kihívás előtt áll a megállapított személyiséget sértő magatartás szankcionálása terén. Előre mutató megoldás lenne, ha az ítélkezési gyakorlat nem csupán a jogellenességét állapítaná meg annak a magatartásnak, hogy valaki drón felhasználásával egy másik személyről, annak lakóhelyén felvételt készít, vagy kifürkészi titkait, vagy gátolja őt személyiségének szabad érvényesítésében, hanem példát statuáló módon szigorú jogkövetkezmenyt alkalmazna. Ebben a körben nem tartanám szerencsésnek azt az általános gyakorlatot, mely mellőzi az alacsony sérelemdíj megítélését és inkább eltekint a jogkövetkezmeny alkalmazásától.⁶⁰
- c) A drón birtokháborítás eszközül is szolgálhat. A joggyakorlatnak tisztázni kell, hogy a drónhasználat mikor tekintendő birtokháborításnak. Egy terület fölötti lebegés – véleményünk szerint – birtokháborítás, a terület fölötti átrepülés megítélése viszont több körülménytől függhet. Abban az esetben, ha az átrepülés egy másik cél elérését szolgálja, akkor a magatartás jogszerűsége mellett inkább lehet

⁶⁰ Varga Nelli: Sérelemdíj a bírói gyakorlatban, in 60 Studia in honorem Péter Miskolczi-Bodnár, Homicskó Árpád Olivér, Szuchy Róbert (Szerk.) Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2017. 589-598. o.

- érvelni. Ha a drónhasználat célja az adott ingatlan feletti röptetés, akkor a magatartás jogellenessége mellett szól több érv, viszont kérdés, hogy az ingatlan feletti légtérben való tartózkodás vajon minden esetben, vagy csak bizonyos magasság alatt minősül birtokháborításnak. Az eset minősítésében szerepe lehet az ingatlan fölötti tartózkodás időtartamának is. A más portája fölötti alacsony magasságban történő repüléssel együtt járó hanghatás önmagában is jogellenes zavarást jelenthet.
- d) Tisztázandó kérdés a birtokháborítás és a személyiségi jog megsértésének a viszonya.
- A birtokháborítás sokszor az „A” rész 2.1. pontjában említett személyiségi jogsértésnek vagy az üzleti titoksértésnek az eszközcselekménye. Amennyiben a személyiségi jogsértés megállapítható, kérdésként merül fel, hogy az ahhoz eszközként kapcsolódó magatartás külön értékelésre szorul-e, vagy beleolvad a személyiségi jogsértésbe. Álláspontunk szerint ilyen esetben is külön értékelendő és szankcionálandó mindkét jogsértés.
 - Arra az esetre, ha személyiségi jogsértés nem állapítható meg, egy analógia-ként hivatkozható ítélet szerint a birtokháborítás megállhat. „A szomszédos lakóépületben folytatott tevékenység engedély nélküli filmrevétele jogsértés bizonyítása véget – ha személyiségi jogot nem is sért – birtokháborítást valószínűsíthet meg.” (EBH 519/2001)
- e) További tisztázandó kérdés a drónhasználatához adott repülési engedély megítélése a birtokháborítás szempontjából. A légügyi hatóság által engedélyezett útvonalterv birtokában a drón működtetője abban a hiszemben lehet, hogy magatartása jogszerű mindaddig, amíg nem tér le az útvonalról. Az adott engedély kapcsán azonban két jogág eltérő szempontjaira kell figyelemmel lenni. A légügyi engedély a légtér biztonságát hivatott biztosítani, – álláspontunk szerint – nem értelmezhető úgy, hogy a polgári jog által jogellenesnek minősített magatartás alól is felmentést ad.

2.2. A veszélyes üzemi felelősség a bírósági gyakorlatban

2.2.1. A veszélyes üzemi felelősség alkalmazhatósága a bírósági gyakorlatban

Tekintettel arra, hogy a vétkességi felelősség normái jelentik a szerződésen kívüli károkért való felelősség általános szabályait, így – bár nem ez jelenti a károsult számára az ideális megoldást – könnyen előfordulhat, hogy a drónokkal kapcsolatos károk megtérítése során a bíróság e normák alapján dönt a felelősségről. Azokban az esetekben, amikor a drón műszaki hibája a drón gyártási folyamata során tanúsított magatartásra, illetve ellenőrzési kötelezettség elmulasztására, vagy a működtető hibájára, mulasztására vezethető vissza, a károsultak védelmét szolgálná az, ha az ítélezési gyakorlat a drón üzemeltetőjét tenné felelőssé elsődlegesen. Tekintettel arra, hogy a drónok működtetése közel áll a veszélyes üzemi tevékenységhez, ezért a joggyakorlat számára nem okozna jelentős nehézséget annak kimondása, hogy a drónok által oko-

zott károk esetén a veszélyes üzemi felelősség szabályai alkalmazandók. Remélhetőleg a bírói gyakorlat rövid időn belül egyértelművé teszi azt, hogy a drónok működtetése veszélyes üzem üzemeltetésének minősül, és erre tekintettel a drónokkal okozott károk megtérítésére a veszélyes üzemi felelősség szabályai irányadók.

A bírói jogértelmezés – véleményem szerint – dogmatikailag helyesebb is, mint a „C” rész 2.2.2. pontjában említett törvényi értelmezés. A drónok működtetése ugyanis ténylegesen fokozott veszéllyel járó tevékenység, így a törvényi analógia – bár praktikusán elfogadható eredményt jelentene – de dogmatikailag nem lenne helyes. Nem lenne ugyanis a legprecízebb megoldás a drónok működtetésére utaló szabállyal a veszélyes üzemi felelősségre vonatkozó szabályokat alkalmazni, amikor a drónok üzemben tartása ténylegesen is veszélyes üzemnek minősül, nem csak az eredmény érdekében tekintik úgy, mintha veszélyes üzem lenne.

2.2.2. A veszélyes üzemi felelősség alkalmazása a bírósági gyakorlatban

Léteznek olyan döntések, amelyek arra utalnak, hogy a bíróság konkrét ügyben nem zárkózik majd el a veszélyes üzemi felelősség alkalmazásáról olyan esetben, amikor a kár drónok repülésével, leszállásával áll kapcsolatban. Úgy tűnik, hogy a bíróságok szemléletétől nem áll távol annak elfogadása, hogy a veszélyes üzemi felelősség hatóköre folyamatosan tágul. „A fokozott veszéllyel járó tevékenység fogalmához tartozó kör a technika fejlődésével bővül, ezért a bíróságnak egyedileg kell eldöntenie, hogy az adott ügyben vizsgált tevékenység fokozott veszéllyel jár-e.” (BH 2002. 306.) Logikus feltételezésnek tűnik az, hogy a drónok által okozott károokra a bíróság – analógia útján – alkalmazni fogja a veszélyes üzemi felelősség szabályait, mivel fokozott veszéllyel járó tevékenységnek minősítették a rádióhullámokkal irányított modellrepülő működtetését (BDT 2236/2010) és a repülőgépes permetezést is.

2.3. A felelősségbiztosítás elterjesztése érdekében kifejtendő biztosítói magatartás

A drónokkal okozott károkért való felelősséget biztosítási eseményként a biztosítók beilleszthetnék egy összetett biztosítási csomagba. A vagyon- és felelősségbiztosítási elemeket együtt tartalmazó csomag pl. a házat, a lakás berendezési tárgyait védené vagyonbiztosításként és emellett bizonyos felelősségbiztosítási elemeket is tartalmazna. A tulajdonos által el nem takarított havas járdán elcsúszó gyalogost ért kár, vagy a tetőről lezúduló hó miatt az ott parkoló autóban keletkező kár mellett a ház lakói által irányított drónokkal okozott kárért való felelősség is biztosítási eseménynek minősülhetne. Kicsinek látom azonban annak a piaci realitását, hogy a biztosítók a drónkárokkal való kiegészítés révén érdemi díjemelést tudnának elérni, így a drónokkal okozott károkért való felelősséget nehéznek látszik beilleszteni egy meglévő biztosítási csomagba. Jelen helyzetben amiatt is érthető a biztosítók húzódozása, mivel nem áll

rendelkezésre kellő számú eset, így a biztosítási matematika révén ma még jelentős bizonytalansággal lehet csak megállapítani a drónkárok jövőbeni gyakoriságát és a keletkező károk átlagos mértékét.

3. Büntetőjogi jogalkalmazás

3.1. A büntetőjogi jogalkalmazás mozgásköre

A büntetőbíróóságoknak gyakorlatilag még a közigazgatási hatóságoknál is kisebb mozgáskörük van. A Btk.-ban foglaltaktól nem térhetnek el, nevezetesen nem minősíthetnek bűncselekmények olyan magatartásokat, amelyeket a Btk. nem tekint bűncselekménynek, és nem állapíthatják meg egy magatartásról, hogy az nem bűncselekmény, ha egyébként megfelelt a törvényi tényállásnak. A joggyakorlat a büntetőjogi szankcionálás körében értékelheti azt, hogy újfajta eszköz használatával, újfajta magatartás kifejtésével valósulnak meg törvényi tényállások. A büntetőbíróóságoknak nem áll rendelkezésükre olyan iránymutatás, mint amelyet a közigazgatási hatóságok az Lt. módosítása által kaptak. A büntetőbíróóságok nem tudhatják azt, hogy a drónokra tekintettel változnak-e majd a Btk. egyes tényállásai, és – feltéve, hogy lesz változás – a módosítás hogyan érinti majd az egyes tényállásokat. Így a büntetéskiszabás körében legfeljebb egy adott magatartás gyakoriságát, hirtelen elterjedését vehetik figyelembe. Ilyen helyzetben a büntetési tételen belül szigorúbb büntetések alkalmazásával valamelyest fokozhatják a preventív hatást. Alapvetően nem a joggyakorlattól, hanem a büntetőjogi jogalkotástól remélhető a prevenció fokozása.

3.2. Törvényi fogalmak értelmezése bírói úton

A „C” rész 2.3.1. pontjában jeleztük annak szükségességét, hogy a jogalkotó definiálja a „járművezetés” fogalmát, amely a technikai fejlődés folytán elveszítette korábban egyértelműnek látszó jellegét. Egy jármű vezetésén a járműnek a külső körülményekhez – tipikusan a közlekedési viszonyokhoz – igazodó és a közlekedési szabályok betartását igénylő irányítását értjük, a járművön, vagy a járműben tartózkodó személy által. A drónok megjelenése két egyértelműnek gondolt fogalom értelmezését igényli. A járművezetés ittas állapotban, a járművezetés bódult állapotban, továbbá a vezetés ittas vagy bódult állapotban lévő személy részére történő átengedése elnevezésű bűncselekményeket akkor követhetik el a drónok irányítói, ha büntetőjogi szempontból a drón járműnek minősül, és a drónok távolból történő irányítása pedig járművezetésnek tekinthető. Mindaddig a bíróságok feladata lesz az értelmezés, amíg maga a Btk. nem tartalmazza a járművezetés fogalmának a meghatározását. A büntetőbíróóságok a két értelmezési feltétel megállapításához az Lt. szabályait hívhatják segítségül.

- Az Lt. szerint a drón pilóta nélküli légi jármű, tehát a légi járművek nagyobb kategóriájába tartozik.⁶¹ Erre tekintettel – álláspontunk szerint – a büntető bíróságok akkor járnak el helyesen, ha megállapítják, hogy a drón a bűncselekmények szempontjából is járműnek minősül.
- A második feltétel szempontjából az ittas vagy bódult állapotban történő vezetést bűncselekménynek minősítő szabályokban, továbbá a vezetés ittas vagy bódult állapotban lévő személy részére történő átengedését tiltó szabályokban a „vezetés” kifejezést – álláspontunk szerint – úgy kell értelmezni, hogy az a drón irányítására is vonatkozik. A „vezetés” kifejezés kiterjesztő értelmezését alátámasztani látszik az Lt. 2016. december 31-én hatályba lépett módosítása, amely érintette a drón meghatározását is. A módosított definíció második tagmondata a drónok tekintetében is a „vezetés” kifejezést használja.⁶² Ugyanezt támasztja alá az Lt. 74. § (3) bekezdésének szövege is, amely felhatalmazást ad arra, hogy a miniszter meghatározza – többek között – a pilóta nélküli légi járművet „vezetők” képzésének részletes szabályait.⁶³ Az Lt. tehát a drón irányítását vezetésnek tekinti.

3.3. Büntetések alkalmazása

A járművezetés törvényi fogalmának előző pontban bemutatott bírói értelmezéséhez szorosan kapcsolódik a járművezetéstől eltiltás büntetés alkalmazhatóságának a kérdése.

- A Btk. a bűncselekmény elkövetése miatt alkalmazható büntetések között említi a járművezetéstől eltiltást.⁶⁴ A jogszabály szövege kifejezetten lehetővé teszi azt, hogy valakit bizonyos típusú járművek vezetésétől tiltsanak el, és ebben a körben

61 A 2016. decemberében módosított definíció értelmében „a pilóta nélküli légi jármű ... polgári légi jármű ...”.

62 „A pilóta nélküli légi jármű olyan polgári légi jármű, amelyet úgy terveztek és úgy tartanak üzemben, hogy vezetését (!) nem a fedélzetén tartózkodó személy végzi.” Lt. 71. § 35. pont.

63 Az Lt. 74. § (3) bek. e) pontja szerint felhatalmazást kap a miniszter, hogy megalkossa ... a pilóta nélküli légi járművekkel végrehajtott repülések szabályait, ... a pilóta nélküli légi járművet vezető (!) képzésének részletes szabályait.

64 A Btk. 33. § (1) bek. f) pontjában említett büntetés részletes szabályait a Btk. 55. §-a az alábbiak szerint tartalmazza:

(1) A járművezetéstől azt lehet eltiltani, aki

a) az engedélyhez kötött járművezetés szabályainak megszegésével követi el a bűncselekményt, vagy

b) bűncselekmények elkövetéséhez járművet használ.

(2) A járművezetéstől el kell tiltani azt, aki járművezetés ittas állapotban vagy járművezetés bódult állapotban bűncselekményt követ el. Különös méltánylást érdemlő esetben a járművezetéstől eltiltás kötelező alkalmazása mellőzhető.

(3) A járművezetéstől eltiltás meghatározott fajtájú (légi, vasúti, vízi vagy közúti) és kategóriájú járműre is vonatkozhat.

a Btk. a légi járművet is említi. A járművezetéstől eltiltás szempontjából a drónt járműnek, a drón irányítását járművezetésnek kell tekinteni az előző pontban kifejtettek szerint. Véleményünk szerint a bíróságok a járművezetéstől eltiltás kérdésében a 3.2. pontban írt esetnél könnyebben juthatnak a fenti értelmezésre, mivel maga a Btk. utal a légi járművekre.

- A terrorcselekmény, a rongálás és a jármű önkényes elvétele bűncselekmények olyan elkövetőit, akik a cselekményhez drónt használtak, indokolt a drón irányításától eltiltani. A cselekmény súlyára tekintettel javasolható a drón irányításától való végleges megfosztás.⁶⁵
- A járművezetéstől való eltiltás büntetés gyakori alkalmazását nem csupán olyan esetekben szorgalmazzuk, amikor a drónt jogellenes magatartás tanúsításának eszközéül használják fel. Úgyszintén javasolható az, hogy konzekvensen tiltsák el a drón irányításától azt, aki az engedélyhez kötött járművezetés szabályainak megszegésével követi el a bűncselekményt, pl. a vasúti, légi vagy vízi közlekedés veszélyeztetését, az ittas járművezetést, a járművezetés bódult állapotban elnevezésű bűncselekményt, vagy a járművezetés tiltott átengedését, továbbá testi sértést követ el a drón használatával.⁶⁶

„F” Rész: Etikai szabályok

A jogszabályok és az etikai normák tartalma sokszor hasonló.⁶⁷ Ilyen esetben a két normarendszer erősíti egymást. Tanulmányunkban érzékeltettük azt, hogy a személyiségi jogok kapcsán sem a jogalkotás, sem a joggyakorlat terén várható újabb érdemi lépések nem felétlenül elegendők a drónok jelentette nagyobb kockázatok ellensúlyozására. A drónok különös veszélyt jelentenek a magánéletre, mert apró méretük, csendes működésük folytán a célszemély sokszor észre sem veszi azt, hogy megfigyelik, titkait kifürkészik, lefényképezik, film- vagy hangfelvételt készítenek róla. A felvételek közzétételéről sem szerez feltétlenül tudomást a sértett, hiszen lehetséges, hogy nem látogatja azokat az oldalakat, amelyeken a jogsértő módon készített felvételek elérhetővé válnak. Ilyen körülmények között a sértett fellépésének kicsi a valószínűsége, így

65 56. § (1) A járművezetéstől eltiltás határozott ideig tart, vagy végleges hatályú.

(3) A határozott ideig tartó eltiltás legrövidebb tartama egy hónap, leghosszabb tartama tíz év. A járművezetéstől eltiltást hónapokban vagy években, illetve években és hónapokban kell meghatározni.

(5) Végleges hatállyal az tiltható el, aki a járművezetésre alkalmatlan. A végleges hatályú eltiltás alól a bíróság az eltiltottat kérelemre mentesítheti, ha az eltiltás óta tíz év eltelt, és az eltiltott a járművezetésre alkalmassá vált.

66 Lásd 4.2.1. pont.

67 Miskolczi-Bodnár Péter: A jog és erkölcs változó kapcsolatain *Tanulmánykötet „Jog, erkölcs, etika” Konferencia 2017. június 22.* Szakály Zsuzsa (szerk.) Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2017. 37-58. o.

a jogsértők nem érznek reális fenyegetést. A jogaikban megsértett személyek aktív fellépésére alapozó jogi normák nem jelentenek valódi prevenciót.

Álláspontunk szerint a drónhasználók oldaláról kellene lépéseket tenni a személyiségi jogsértések elterjedésének megakadályozására. A drónjogosítvány megszerzése érdekében – a jogalkotó által remélhetőleg kötelezően előírt – elvégzendő tanfolyam alkalmat teremt majd arra, hogy a leendő drónhasználók megismerjék a személyiségvédelmi jogszabályokat, tudomást szerezzenek a jogi tilalmakról. Szükség lenne azonban a jogszabályokkal való érzelmi azonosulásra, arra, hogy a drónok felhasználói ne őket korlátozó, külső kényszerként tekintsenek a személyiségvédelmi normákra, mert ilyen esetben könnyen felismerhetik, hogy azok kijátszhatóak, és csekély a lelepleződés esélye.

Javaslatunk az, hogy a drónhasználókat tömörítő egyesületek készítsenek etikai kódexet, amely részletezné az egyesületi tagoktól elvárható magatartási normákat, és felhívna a figyelmet az elkerülendő cselekményekre. A részletesebb, laikusok számára a Ptk. szabályainál érthetőbb nyelven megfogalmazott normák segítenék a tagokat abban, hogy képesek legyenek a helyes és a helytelen magatartások megkülönböztetésére. Az etikai kódexek érzelmileg is segítenék a jó és rossz közötti választást. Az etikai kódexek prevenció szerepét fokozná, ha a tiltó normák megszegését etikai vétségnek nyilvánítanák, és szankciót alkalmaznának az etikai kódexben foglaltak megszegése estére. A differenciált szankciórendszer legsúlyosabb jogkövetkezménye az egyesületből való kizárás lehet. Ez akkor jelentene valódi visszatartó erőt, ha az egyesület az azonos érdeklődési körű személyek valódi közösségeként funkcionálna, ahol az új tagok sokat tanulhatnak, pl. a drónröptetés fortélyairól, vagy a felvételek készítésének technikai hátteréről, megismerhetnék a drónok új típusait. Az egyesület kialakíthatná a jogszerű drónhasználat pozitív példáinak bemutató fórumát, ahol drónnal készített tájfotókból és természeti felvételekből rendszeres kiállításokat szerveznének. Az egyesületi tagok a sértetteknel könnyebben észlelhetik tagtársaik jogsértő magatartásait, részben azért, mert találkozhatnak a drónröptetés során, részben azért, mert ugyanazokat a felületeket látogatják, amelyeken társaik a jogsértő felvételeket másokkal megosztják. A gyors fellépés, a hasonló tevékenységet végzőktől kapott figyelemztetés egy kezdő drónhasználó esetében hatékony prevenciót jelent, és alkalmas arra, hogy egész további drónhasználói pályafutását a jogszerűség irányába fejlessze.

Összegzés

A drónok tömeges elterjedése – az ezzel járó előnyök mellett – kockázatok és veszélyek forrása. A tanulmány annak lehetőségeit vizsgálja, hogyan lehetne jogi eszközökkel a drónhasználat negatív következményeit elkerülni, vagy minimalizálni, anélkül, hogy az előnyökről le kellene mondani. A szerző meggyőződése, hogy a feladat érdekében több jogág együttműködésére van szükség. A legnagyobb feladat a jogalkotásra vár. Egyes célok a joggyakorlat változása útján is elérhetőek, és a jogalkotás késlekedése esetén bizonyos körben a régebbi jogszabályok bírói értelmezése útján is elérhetőek a

kívánt célok. A drónhasználathoz kötődő problémák közül a potenciális személyiségi jogsértések elkerülése érdekében – a jogalkotás és a joggyakorlat változása mellett – etikai kódex megalkotására is szükség van.

Tanulmányunkban – többek között – arra a szoros és szerteágazó kapcsolatrendszerre kívántuk felhívni a figyelmet, amely

- egyrészt egy jogág különböző jogintézményei,
- másrészt különböző jogágak jogintézményei,
- harmadrészt a jog és az etika között meghúzódik.

A polgári jog két jogintézménye – a felelősség és a biztosítás – között többféle összefüggés is kimutatható. A jogalkotó bátrabban szigoríthatja a felelősséget, ha a kártérítésre kötelezettek biztosítási fedezettel rendelkeznek. A felelősségbiztosítás biztosítottja nem feltétlenül a kárt okozó személy, hanem az, aki a kárért felelős.⁶⁸ Így a veszélyes üzemi felelősség és a felelősségbiztosítás között harmonikus lehet a kapcsolat. Amennyiben a veszélyes üzemi felelősség alapján a drón üzemeltetője a kár valódi okozójától nem jut hozzá az általa kifizetett kártérítéshez, akkor a kárt végső soron az üzemeltetőnek kell viselni. Ilyen helyzetekben a biztosítás a drón működtetőjének a segítségére siet, és jórészt leveszi a válláról annak a kockázatát, hogy a tényleges felelős személye nem állapítható meg, vagy a tényleges felelős fizetésképtelen.

A tanulmány sok példát hoz arra, hogy különböző jogágak jogintézményei miként segítik, támogatják egymást.

A veszélyes üzemi felelősség javasolt alkalmazása (lásd a polgári jogi jogalkotás reparációs hatásának növeléséről szóló „D” rész 2.2. pont) akkor jelent igazi előnyt, ha sor kerül a drónok azonosítását célzó javaslataink bevezetésére és elkészül az a nyilvántartás, amely alapján megállapítható, hogy a kárt okozó drónnak ki az üzemeltetője [lásd a közigazgatási jogi jogalkotás prevenció hatásának növeléséről szóló „C” rész 2.1.3. f) pont].

A drónok és üzemeltetőik azonosítását megkönnyítő közigazgatási jogban meghonosítani javasolt megoldások [lásd a közigazgatási jogi jogalkotás prevenció hatásának növeléséről szóló „C” rész 2.1.3. f) pont] hasznosan előmozdítják a bűnelkövetők leleplezését, ezáltal segítik a büntetőjogi jogalkalmazást.

A közigazgatási jog prevenció hatásának növelése érdekében – többek között – javasoltuk a drónvezetői jogosítvány visszavonásának szabályozását, jelezve azt az

68 „A biztosítótól olyan kár megtérítése alóli mentesítés követelhető, amelyért a biztosított tartozik felelősséggel, azaz nem szükségszerű, hogy a kárt maga a biztosított okozza, így a felelősségbiztosítási szerződés kiterjedhet a vétőképtelen által okozott károk megtérítésére, amelyekért a biztosított gondozó tartozik felelősséggel.” Zavadnyik József: A biztosítási szerződés in A Polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja III. kötet Osztovits András (szerk.) 1215. o.

álláspontunkat, hogy különösen szükségesnek látszanak ezek a közigazgatási lépések addig, amíg a büntetőjog nem lép fel erőteljesebben a személyiség megsértésével szemben (lásd „C” rész 2.3.1. pont).

A járművezetés fogalmának a közigazgatási jogban kialakult értelmezése („C” rész 2.1.1. pont) irányadó lehet a fogalmat szintén tartalmazó bűncselekmények jogalkotói („C” rész 2.3.1. pont) vagy jogalkalmazói értelmezése során („E” rész 3. pont).

A polgári jogi személyiségvédelem büntetőjogi megerősítést kaphat („C” rész 2.3.2. pont).

Az optimális drónhasználat megteremtésében nem csupán a jogágak közötti szorosabb együttműködés, de a jogi és az etikai normarendszerek közötti erőteljesebb kapcsolat kialakítása is szerepet játszhat. Tanulmányunkban érzékeltettük azt, hogy a személyiségi jogok kapcsán a jogalkotásnak alig van lehetősége arra, hogy erősítse a prevenciót, és a joggyakorlat sem igazán alkalmas a drónok jelentette nagyobb kockázatok ellensúlyozására. Ebben a helyzetben a jogpolitikának célszerű lenne számításba venni a drónhasználóknak szóló etikai kódex megalkotásában rejlő lehetőségeket. Célszerűnek látnánk, ha a jogalkotás etikai kódex megalkotására köteleznék a drónhasználók egyesületét, mely megoldás nem lenne kivételes.

Szeretnénk a figyelmet ismételten felhívni, hogy a három jogág prevenciók célú intézményei és a polgári jog reparációs célú intézményei egy irányba hatnak, egymást erősítik.

A drónokra vonatkozó további jogalkotás során javasoljuk, hogy ne jogterületenként elkülönülten kerüljön sor új szabályok megalkotására, hanem a három jogág hatályos normáit egyidejűleg és egymásra tekintettel módosítsák és egészítsék ki új normákkal.

Végezetül a jogalkalmazás szerepére is emlékeztetni szeretnénk. A jogalkalmazás egyfajta helyettesítő szerepet tölthet be akkor, ha a jogalkotás nem rendezi a problémákat. A tanulmányban hoztunk arra is példát, hogy szerencsésebb lenne, ha a jogalkalmazás keretében kerülne sor bizonyos kérdés eldöntésére, pl. a felelősség általános alakzatának vagy a veszélyes üzemi felelősség alkalmazása közötti választásra (lásd „E” rész 2. pont). Jellemző azonban az, hogy a jogalkalmazásnak még akkor sem kellene átvenni a jogalkotásra háruló feladatokat, ha erre alkalmanként képes lenne (lásd „E” rész 3. pont), illetőleg, ha erre rákényszerül (mint például a félbeszakadt közigazgatási modernizációs folyamatban a légiközlekedés megújítása terén, lásd „E” rész 1. pont).

AZ INTELLIGENS ENERGETIKAI RENDSZEREK SZABÁLYOZÁSI KÉRDÉSEI

Absztrakt

Az energetikai szolgáltatások egyik új és kézzelfogható innovációjának tekinthető az intelligens rendszerek megjelenése a villamosenergia piacon. Az intelligens hálózatok olyan korszerűsített villamosenergia-hálózatok, amelyek hatékonyan integrálják, a hálózathoz csatlakozó valamennyi felhasználó (termelő, fogyasztó, valamint aki mindkettő egyszerre) magatartását és intézkedéseit annak érdekében, hogy biztosítsák egy gazdaságilag hatékony, fenntartható, alacsony veszteséggel járó, magas színvonalú, ellátási biztonságot nyújtó és biztonságos villamosenergia-rendszer rendelkezésre állását.

Az intelligens hálózatok térnyerése a versenyképes kiskereskedelmi piacon reményeink szerint magatartás-változtatásra ösztönzi majd a fogyasztókat: tudatosabbá válnak és alkalmazkodnak az „intelligens” energiafogyasztás új mintáihoz.

A kereslet és kínálat közötti egyensúly megteremtése, valamint a nehezen szabályozható megújuló energiák széleskörű elterjedése és hálózatba kapcsolása szükségessé teszi az intelligens hálózatok elterjedését, amelyek lehetővé teszik a fogyasztói oldali felhasználás hatékony menedzselését is.

Bevezetés – Az intelligens hálózatok meghatározása

A jövő gazdasági növekedésének a záloga mind nyilvánvalóbb módon a vállalatok és felhasználók számára kínált termékek és szolgáltatások innovációja. Az intelligens hálózatokkal foglalkozó európai munkacsoport meghatározása szerint az intelligens hálózatok olyan villamosenergia-hálózatok, amelyek hatékonyan integrálják, a hálózathoz csatlakozó valamennyi felhasználó (termelő, fogyasztó, valamint aki mindkettő egyszerre) magatartását és intézkedéseit annak érdekében, hogy biztosítsák egy gazdaságilag hatékony, fenntartható, alacsony veszteséggel járó, magas színvonalú, ellátási biztonságot nyújtó és biztonságos villamosenergia-rendszer rendelkezésre állását. Jelen tanulmányban a „*smart grid*” kifejezést és az intelligens hálózatokat szinonim módon használjuk.

1 Tanszékvezető-helyettes, habilitált egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Kereskedelmi Jogi és Pénzügyi Jogi Tanszék. A KRE-ÁJK oktatási és tanulmányi dékánhelyettese.

Az intelligens hálózatok lehetővé teszik a fogyasztók, a háztartások, a vállalkozások, a többi hálózati felhasználó és az energiaszolgáltatók közötti közvetlen interakciót és kommunikációt. A fogyasztóknak ezzel korábban nem tapasztalt lehetősége nyílik egyéni fogyasztói szokásaik közvetlen ellenőrzésére és befolyásolására, ami vonzóvá teszi számukra a hatékonyabb energiafelhasználásra való áttérést, főként ha az párosul a felhasználás időpontját figyelembe vevő árképzéssel. A hatékonyabb, célzottabb irányítás növeli a hálózat üzemeltetésének biztonságosságát és gazdaságosságát. A jövő széndioxid-mentes energiarendszerének gerincét az intelligens hálózatok fogják képezni. Segítségükkel nagy mennyiségű tengeri és szárazföldi megújuló energia integrálható a rendszerbe, és miközben elő fogják mozdítani az elektromos járművek elterjedését, továbbra is gondoskodnak a hagyományosan megtermelt energia rendelkezésre állásáról és az energiarendszer egyensúlyáról. Az intelligens hálózatok bevezetése alkalmat kínál – a főként kkv-k által fémjelzett elektrotechnikai és elektronikai iparban tevékenykedő – uniós technológiaszolgáltatóknak arra, hogy a jövőben fokozzák versenyképességüket és vezető szerepet töltsenek be a globális technológiai színterén. Az intelligens rendszerek a klímavédelem szempontjából is nagy jelentőséggel bírhatnak.²

Az Európai Unió és az intelligens rendszerek

A gyorsan fejlődő energia-piac célja, hogy az Európai Unió valamennyi fogyasztója, azaz a lakosság és a vállalkozások számára valós választási lehetőséget teremtsen, új üzleti lehetőségeket nyisson és bővítse a határokon keresztül történő kereskedelmet, és ezáltal hatékonyságjavulást, versenyképes árakat és magasabb szintű szolgáltatásokat teremtsen, továbbá hogy hozzájáruljon az ellátás biztonságához és fenntarthatóságához.

Az uniós polgárok számára biztosított alapvető szabadságok – többek között az áruk szabad mozgása, a letelepedés szabadsága és a szolgáltatások nyújtásának szabadsága – csak teljesen nyitott piacon valósulhatnak meg, amely minden fogyasztó számára lehetővé teszi a kereskedők szabad megválasztását, és az energiakereskedők számára is biztosítja fogyasztóik szabad ellátásának lehetőségét. A verseny és a lehető legversenyképesebb áron történő energia-ellátás biztosítása érdekében a tagállamoknak és a nemzeti szabályozó hatóságoknak lehetővé kell tenniük a különféle energiaforrásokból származó energiák határon átnyúló piaci hozzáférést. A verseny előmozdítása érdekében a villamosenergia és földgáz belső piacán a fogyasztók számára lehetővé kell tenni a kereskedő megválasztását, valamint azt, hogy energia-szükségeiteik fedezésére több kereskedővel is szerződést kössenek.

A hatályos Európai Uniói szabályozás célként tűzi ki az intelligens mérési rendszerek bevezetését. A tervek szerint 2020-ig legalább a fogyasztók 80 %-át el kell látni intelligens mérési rendszerrel.

2 FODOR László: *Klímavédelem az energiaszférában – szabályozási modellek Németországból*, Wolters Kluwer Kiadó, Budapest, 2014, 146. o.

A jelen tanulmány célja, hogy áttekintést adjon az intelligens rendszerekről, úgymint az okos-mérés és okos hálózatok kérdésköréről (*smart metering, smart networks*), valamint a témához szorosan kapcsolódó területeket, mint például az e-mobilitás jogi szabályozási helyzetét áttekintse.

A szabályozás keretei

Az Európai Unió energiapiacára vonatkozó hatályos szabályokat az ún. EU harmadik energiacsomagja tartalmazza. A harmadik energiacsomag 2009. szeptember 3-án lépett hatályba és az irányelveit a tagállamoknak 2011. március 3-ig kellett implementálniuk jogrendszereikbe, amelyek közül kiemelendő a villamosenergia-piac elsődleges szabályai meghatározó 72/2009/EK³ irányelv és a földgázpiacot szabályzó 73/2009/EK irányelv.⁴

Az energiapiacra, különösen a villamosenergia-piacra számos szempontnak kell egyidejűleg érvényesülnie. Az első ilyen szempont az ellátásbiztonság kérdésköre. Ahogy a 72/2009/EK irányelv is meghatározza, a belső villamosenergia-piac célja, hogy az Európai Unió valamennyi fogyasztója, azaz a lakosság és a vállalkozások számára valós választási lehetőséget teremtsen, új üzleti lehetőségeket nyisson és bővítse a határokon keresztül történő kereskedelmet, és ezáltal hatékonyságjavulást, versenyképes árakat és magasabb szintű szolgáltatásokat teremtsen, továbbá hogy hozzájáruljon az ellátás biztonságához és fenntarthatóságához.⁵

Ugyancsak kiemelkedő szerepet tölt be a fogyasztóvédelmi szabályok előtérbe helyezése is. Az Európai Unióban az ipar és kereskedelem egésze, ideértve a kis- és középvállalkozásokat is, valamint minden uniós állampolgár, akik a belső piac gazdasági előnyeit élvezik, magas szintű fogyasztóvédelemben is kell, hogy részesüljenek és különösen a háztartási fogyasztók, és ahol a tagállamok azt helyénvalónak tartják, a kisvállalkozásoknak is közszolgáltatási garanciákat kell kapniuk, különös tekintettel az ellátás biztonságára és a tisztességes tarifákra, a tisztességesség, a versenyképesség és közvetetten a munkahelyteremtés céljából.⁶

Az 2009/72/EK irányelv egyben célul tűzi ki a verseny biztosítását is. Annak érdekében, hogy a fogyasztók teljes mértékben kihasználhassák a villamosenergia liberalizált belső piacában rejlő lehetőségeket, a tagállamoknak alapvető jelentőséget kell tulajdonítaniuk annak, hogy a különböző kereskedők közötti tisztességes versenyt

3 Az Európai Parlament és a Tanács 2009/72/EK irányelve (2009. július 13.) a villamosenergia belső piacára vonatkozó közös szabályokról és a 2003/54/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről [HL L 211., 2009.8.14., 55. o.].

4 Az Európai Parlament és a Tanács 2009/73/EK irányelve (2009. július 13.) a földgáz belső piacára vonatkozó közös szabályokról és a 2003/55/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről (HL L 211., 2009.8.14., 94. o.).

5 2009/72/EK irányelv (1) Preamb.

6 2009/72/EK irányelv (42) Preamb.

és a piachoz való könnyű hozzáférést, illetve új villamosenergia-termelési kapacitást biztosítsanak.⁷

A termelés és a hálózatüzemeltetés szétválasztása

A harmadik energiacsomag alapján a tagállamoknak a termelés és a hálózatüzemeltetés szétválasztásának a következő három módja között kell választaniuk: a tevékenységek teljes tulajdonosi szétválasztása (az integrált vállalatok eladják gáz-, illetve áramhálózatukat), vagy az integrált vállalatok fenntartása úgy, hogy a szállító hálózatot átadják egy független rendszerirányítónak (*independent system operator – ISO*), vagy független szállításirendszer-üzemeltető modellt választanak (*independent transmission operator – ITO*), ahol a cégek megtarthatják tulajdonukban a vezetékeket, de biztosítani kellene, hogy ezek a gyakorlatban függetlenül működjenek.

Az irányelvek további fogyasztóvédelmi és versenyt elősegítő szabályokat tartalmaznak, amelyek alapján a fogyasztónak három hetes felmondási idővel joga van külön díj nélkül felmondani az áram-, illetve gázszolgáltatóval kötött szerződést és ezúton kereskedőt váltania.

Az intelligens mérési rendszerek bevezetésének a kötelezettsége

Az irányelvek célként tűzik ki az intelligens mérési rendszerek bevezetését. Ugyanakkor az intelligens mérési rendszerek bevezetése gazdasági értelemszerűen kell, hogy alapuljon. Amennyiben az értékelés következtetése szerint az ilyen mérési rendszerek bevezetése csak bizonyos mennyiségű villamosenergiát fogyasztók számára gazdaságilag ésszerű és költséghatékony, akkor a tagállamok az intelligens mérési rendszerek bevezetésékor ezt figyelembe vehetik.⁸ Az energiahatékonyság előmozdítása érdekében a tagállamok – vagy amennyiben a tagállam úgy rendelkezik, a szabályozó hatóság – nyomatékosan javasolják a villamosenergia-ipari vállalkozásoknak, hogy optimalizálják a villamosenergia-felhasználást, például energiagazdálkodási szolgálatok nyújtása, innovatív árképzési formulák kidolgozása vagy intelligens mérési rendszerek, illetve adott esetben intelligens hálózatok bevezetése révén. A tagállamok például intelligens hálózatok létrehozása révén ösztönzik az elosztóhálózatok korszerűsítését, amit úgy kell megvalósítani, hogy ösztönözze a decentralizált villamosenergia-termelést, és biztosítsa az energiahatékonyságot.⁹ Az irányelv szerint 2020-ig legalább a fogyasztók 80 %-át el kell látni intelligens mérési rendszerrel.¹⁰

7 2009/72/EK irányelv (61) Preamb.

8 2009/72/EK irányelv (55) Preamb.

9 2009/72/EK irányelv (27) Preamb.

10 2009/72/EK irányelv, I. melléklet, 2. pont.

Az intelligens hálózatok fogalmi meghatározása

Az Európai Unió gazdasági növekedésének záloga mind nyilvánvalóbb módon az európai polgárok és vállalatok számára kínált termékek és szolgáltatások innovációja. Az innováció segít megküzdeni az egyik legfőbb kihívással is, amellyel napjainkban Európának szembe kell néznie, tudniillik a természeti erőforrások hatékony és fenntartható felhasználásának biztosításával. Az ezt szem előtt tartó gondolkodásnak a jövőbeli energiainfrastruktúra kialakításában is tükröződnie kell. A meglévő hálózatok és mérési rendszerek jelentősebb korszerűsítése nélkül stagnálni fog a megújulóenergia-termelés, veszélybe kerül a hálózati biztonság, elszalasztjuk az energiamegtakarításra és -hatékonyságra kínálkozó lehetőségeket, és nagy mértékben le fog lassulni a belső energiapiac fejlődési üteme.¹¹

Az intelligens hálózatokkal foglalkozó európai munkacsoport meghatározása szerint az intelligens hálózatok olyan villamosenergia-hálózatok, amelyek hatékonyan integrálják, a hálózathoz csatlakozó valamennyi felhasználó (termelő, fogyasztó, valamint aki mindkettő egyszerre) magatartását és intézkedéseit annak érdekében, hogy biztosítsák egy gazdaságilag hatékony, fenntartható, alacsony veszteséggel járó, magas színvonalú, ellátási biztonságot nyújtó és biztonságos villamosenergia-rendszer rendelkezésre állását.

Az intelligens hálózatok olyan korszerűsített villamosenergia-hálózatokként jellemezhetők, amelyekhez kétirányú – a szolgáltató és a fogyasztó közötti digitális adatátvitel, valamint intelligens mérési és nyomonkövetési rendszerek társulnak. Az intelligens hálózatoknak rendszerint szerves részét alkotja az intelligens mérés.

Az intelligens hálózatok a hagyományos energetikai vállalkozások és az új belépők, például IKT-vállalkozások (közük kkv-k) számára platformot jelentenek új, innovatív energetikai szolgáltatások kidolgozására, az adatvédelem és a kiberbiztonsággal kapcsolatos kihívások kellő figyelembe vétele mellett. Ez a dinamikus folyamat várhatóan ki fogja élezni a kiskereskedelmi piaci versenyt, előmozdítja az üvegházhatásúgáz-kibocsátások csökkentését és lehetőséget teremt a gazdasági növekedésre.

A harmadik energiacsomagban megfogalmazott rendelkezések és különösen a villamosenergiáról szóló 2009/72/EK irányelv I. mellékletének 2. pontja kötelezettségként írják elő a tagállamok számára az (intelligens hálózatok megvalósulását döntően segítő) intelligens mérési rendszerek bevezetésére vonatkozó értékelést, valamint a kedvezően értékelt mérőberendezések 80%-ának üzembe helyezését. Az intelligens hálózatok olyan eszköznek is tekinthetők, amelyek révén a tagállamok az energiahatékonyság előmozdítására vonatkozó kötelezettségüket teljesítik. Az energia-végfelhasználás hatékonyságáról és az energetikai szolgáltatásokról szóló 2006/32/EK irányelv (amelynek

11 Intelligens hálózatok: az innovációtól a megvalósításig: A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának, Brüsszel, 2011.4.12. COM(2011) 202.

felülvizsgálatát a Bizottság jelenleg mérlegeli)¹² szintén olyan mérést ír elő, amely pontosan tükrözi a végső fogyasztó tényleges energiafogyasztását, és tájékoztatást nyújt a tényleges felhasználási időszakról.

Ami az intelligens hálózatok hosszú távú jelentőségét illeti, „Az alacsony szén-dioxid-kibocsátású, versenyképes gazdaság 2050-ig történő megvalósításának ütemterve” című bizottsági közlemény¹³ leszögezi, hogy az intelligens hálózatok különös jelentőséggel bírnak az alacsony szén-dioxid-kibocsátású gazdaság szempontjából, hiszen előmozdítják a keresletoldali hatékonyság növelését, a megújuló energiaforrások térnyerését, a megosztott villamosenergia-termelést és a közlekedési ágazat villamosítását.

Az intelligens hálózat

Az intelligens hálózat egy olyan okos hálózati irányító- és vezérlő rendszer, amely az energiahatékonysági és energiatermelő beruházások működését koordinálja és támogatja.

Az intelligens hálózatba bevont termelők lehetséges típusai közé az alábbiak sorolhatók:

- Megújuló termelők,
- Decentralizált mini termelőegységek,
- Fosszilis bázisú termelők.

Valamint a termelők lehetséges méretei a következők szerint alakulhatnak:

- *Háztartási méretű kiserőművek (HMKE)* – olyan, a kisméretű hálózatra csatlakozó kiserőmű, melynek csatlakozási teljesítménye egy csatlakozási ponton nem haladja meg az 50 kW-t;
- *Kiserőművek* – 0,5 MW alatt beépített kapacitás;
- *Engedélyköteles kiserőművek* (kiserőművi összevont engedély alapján) – 0,5 MW – 50 MW közötti beépített kapacitással;
- *Erőművek* – termelői működési engedéllyel – 50 MW feletti beépített kapacitás esetén.

Hosszú távon egy smart grid rendszerrel egy olyan termelői mix alakítható ki, amely biztosítani fogja a megújuló energiaforrásokon alapuló termelés jelentős mértékét, miközben képes rugalmas és szabályozható háttérrel biztosítani.

Az intelligens rendszerek elterjedése az Európai Unióban

Az elmúlt évtizedben mintegy 300 intelligens hálózatokkal kapcsolatos projekt indult Európában, melyek keretében több mint 5,5 milliárd EUR-t fordítottak beruházásokra.

12 Energiahatékonysági terv 2011, COM(2011) 109.

13 A Bizottság közleménye: Az alacsony szén-dioxid-kibocsátású, versenyképes gazdaság 2050-ig történő megvalósításának ütemterve COM(2011) 112/4.

Az EU költségvetésére ebből mintegy 300 millió EUR hárult. Az EU-ban az intelligens hálózatok tényleges kiépítése egyelőre kezdeti szakaszban van. Napjainkban az EU háztartásainak csak kb. 10%-ában szereltek fel valamilyen fajta intelligens mérőberendezést, és ezek többsége sem feltétlenül nyújt teljes körű szolgáltatást a fogyasztók részére. Az intelligens mérőberendezéssel rendelkező fogyasztók azonban így is 10%-kal tudták csökkenteni energiafogyasztásukat. Egyes kísérleti projektek eredményei arra utalnak, hogy a tényleges energiamegtakarítás még ennél is több lehet. Más kísérleti projektek kimutatták, hogy az intelligens hálózatok révén jelentősen csökken a kibocsátott CO²-mennyiség. Az intelligens hálózatok globális hatását vizsgáló „*Smart 2020*” tanulmány¹⁴ becslése szerint a kibocsátott CO² mennyisége 15%-kal csökkent.

A várakozások szerint az intelligens hálózatok új munkahelyeket teremtenek és további gazdasági növekedést eredményeznek. Pillanatnyilag azonban jelentős űr tátong az európai beruházások tényleges és optimális mértéke között, ami csak részben magyarázható a jelenlegi gazdasági hanyatlással. A beruházási költségek vélhetően elsősorban a hálózatüzemeltetőkre és az ellátókra fognak hárulni. Ugyanakkor a hálózatüzemeltetők nem lesznek hajlandók nagyobb mérvű beruházásokra mindaddig, amíg kidolgozásra nem kerül egy méltányos költségmegosztási rendszer, és egyensúlyt nem sikerül találni a rövidtávon szükséges beruházási költségek és a hosszabb távon remélhető haszon között.

A beruházók egyelőre az értéklánc mentén való költség- és haszonmegosztás optimális modelljén dolgoznak. Nem egyértelmű, miként lehet az intelligens hálózatok komplex rendszereit integrálni, hogyan kerüljenek kiválasztásra a költséghatékony technológiák, mely műszaki normák érvényesüljenek a jövőbeli intelligens hálózatok tekintetében, és az is kérdés, hogy a fogyasztók elfogadják-e egyáltalán az új technológiát.

Az Európai Bizottság javaslata szerint célszerű az alábbiakra összpontosítani: műszaki szabványok kidolgozása; a fogyasztói adatok védelmének biztosítása; az intelligens hálózatok alkalmazását ösztönző szabályozási keret megalkotása; nyitott és versenyalapú kiskereskedelmi piac biztosítása a fogyasztók érdekében; technológiai és rendszer-innovációk folyamatos támogatásának biztosítása.

Adatkezelési kérdések és aggályok az intelligens hálózatok vonatkozásában

Személyes adatok védelme és biztonsága

Az intelligens hálózatok széles fogyasztói körben való elfogadása szempontjából alapvetően fontos lenne – az adatvédelmi hatóságokkal, mindenekelőtt az európai adatvédelmi biztossal együttműködve – olyan jogi és szabályozási kereteket kialakítani, amelyek tiszteletben tartják

14 SMART 2020: Enabling the low carbon economy in the information age, elérhető: http://www.smart2020.org/_assets/files/02_smart2020Report.pdf (Letöltés dátuma: 2018.01.02.)

a fogyasztók személyes adatainak védelmét. Hasonlóképpen fontos lenne megkönnyíteni a fogyasztók számára a valamely harmadik fél által feldolgozott energiafogyasztási adataik elérését és ellenőrzését. Az információcsere során védeni kell a hálózatiüzemeltetők és más szereplők bizalmas üzleti adatait is, illetve lehetővé kell tenni a vállalkozások számára, hogy a hálózati adatokat biztonságos módon tehesék egymás számára hozzáférhetővé.

A személyes adatok feldolgozását szabályozó irányadó jogszabály a személyes adatok védelméről szóló 95/46/EK irányelv.¹⁵ Az irányelv technológiaszemleges, a benne foglalt adatfeldolgozási alapelvek bármely ágazat személyesadat-feldolgozására alkalmazandók, így vonatkoznak az intelligens hálózatok bizonyos aspektusaira is. A „személyes adatok” meghatározásánál körültekintően kell eljárni, hiszen a személyes és nem személyes adatok közötti különbségtétel rendkívül fontos az intelligens hálózatok későbbi alkalmazása szempontjából. Ha a feldolgozott adatok technikai jellegűek és nem vonatkoznak egy azonosított vagy azonosítható természetes személyre, akkor a megosztott rendszerek üzemeltetői, az intelligens mérőberendezések üzemeltetői és az energetikai szolgáltató vállalkozások ezeket az adatokat a fogyasztók előzetes engedélye nélkül is feldolgozhatják. Noha az európai adatvédelmi keretszabályozás megfelelő és nem szükséges bővíteni alkalmazási körét, a nemzeti jogi keretek tekintetében szükség lehet bizonyos kiigazításokra annak érdekében, hogy azok figyelembe vegyenek egyes tervben lévő intelligens hálózati funkciókat. Természetesen elképzelhető, hogy az intelligens hálózatok széles körű alkalmazása folytán ki kell terjeszteni annak a kötelezettségnek a hatókörét, amely szerint a személyes adatok feldolgozásáról be kell számolni a nemzeti adatvédelmi hatóságoknak. A tagállamok feladata gondoskodni arról, hogy ez az uniós és a nemzeti adatvédelmi jogszabályokkal teljes összhangban menjen végbe, amikor az intelligens hálózatok kiépülnek, illetve különösen amikor az adatok tulajdonjogával, a felettük való rendelkezéssel és az elérésükkel kapcsolatos szerep- és felelősségmegosztási kérdések eldőlnék.

Az energiaellátás folyamatossága és a fogyasztók biztonsága szempontjából elengedhetetlen, hogy a hálózat kialakítása és fenntartása biztonságos legyen. Egyúttal gondoskodni kell az európai intelligens hálózatokat támogató infrastruktúrák biztonságosságáról és ellenálló képességéről. Ezért a Bizottság számos érdekelt fél bevonásával szakértői csoportot hozott létre, hogy megteremtse az intelligens hálózatok védelmét, ezen belül kiberbiztonságát, valamint ellenálló képességét érintő kihívásokról folytatott magas szintű eszmecserék lehetőségét. A Bizottság figyelemmel fogja kísérni a nemzeti ágazati szabályozás alkalmazandó, az intelligens hálózatok adatvédelmi sajátosságait figyelembe vevő előírásait. Továbbá az európai szabványügyi szervezetek várhatóan olyan műszaki szabványokat fognak kialakítani az intelligens hálózatok tekintetében, amelyek tükrözik a „beépített személyesadat-védelemmel” kapcsolatos megközelítést.

15 Az Európai Parlament és a Tanács 95/46/EK irányelve a személyes adatok feldolgozása vonatkozásában az egyének védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról (HL L 281, 23/11/1995 31. o.).

Az intelligens hálózatok és a piaci verseny

A villamosenergiáról szóló irányelv értelmében a tagállamoknak jól működő és átlátható kiskereskedelmi piacokat kell kialakítaniuk, valamint meg kell könnyíteniük a hálózat-hoz való hozzáférést az új belépők, köztük azon energetikai szolgáltató vállalkozások és IKT-szolgáltatók számára, amelyek szolgáltatásaik révén képesek előmozdítani a fogyasztói magatartás fogyasztók javát szolgáló megváltozását.

Az intelligens hálózatok megvalósulását segíti az is, hogy a villamosenergiáról szóló irányelv kötelezővé teszi a tagállamok számára a szoros határidőn belüli szolgáltatóváltás megkönnyítését, továbbá annak biztosítását, hogy a fogyasztók hozzáférjenek a fogyasztási és számlázási információkhoz. E kötelezettségek nemzeti jogba való átültetését a Bizottság szigorúan felügyelni fogja. Ugyancsak fontos lehet a fogyasztóknak szóló közvetlen visszajelzések szorgalmazása, például otthoni mérőóra vagy más eszközök alkalmazásával. Az energetikai szolgáltatásokról szóló irányelv jövőbeni felülvizsgálata az energetikai szolgáltatások piaca megteremtésének további könnyítését célozza, többek között a fejlett mérőrendszerek bevezetésének támogatása révén.

Az intelligens hálózatok térnyerése a versenyképes kiskereskedelmi piacon reményeink szerint magatartás-változtatásra ösztönzi majd a fogyasztókat: tudatosabbá válnak és alkalmazkodnak az „intelligens” energiafogyasztás új mintáihoz. A fent ismertetett hatékonyságalapú üzleti modellre való áttérésnek ez fontos előfeltétele. A keresletoldali visszajelzés az új modell központi eleme (csaknem valós idejű) interakciót kíván a fogyasztók energiagazdálkodása és a közüzemi szolgáltatók között, továbbá olyan villamosenergia-árak sokkal szélesebb körű alkalmazását, amelyek differenciáltak a felhasználási időszak tekintetében. Csak ezzel biztosítható, hogy a fogyasztók valóban motiváltak legyenek fogyasztói magatartásuk megváltoztatására.

Az intelligens hálózati technológia bevezetésével a megosztott rendszerek üzemeltetői hozzájutnának a fogyasztói mintákkal kapcsolatos részletes adatokhoz, ami jelentős versenyelőnyt jelentene számukra más piaci szereplőkkel szemben a testre szabott szolgáltatások kínálata terén. E kockázatok megfelelő kezelését a szabályozással kell megoldani. Ha a harmadik energiacsomag átültetése és a műszaki szabványok kidolgozása ezt a problémát még nem kezeli kellőképpen.

Az intelligens fogyasztásmérőkre vonatkozó alapvető előírások

A megújuló energiaforrások növekvő aránya

Az intelligens energiahálózatok a tudatos fogyasztói magatartás és a magasabb energiahatékonyság felé vezető út egyik fontos állomását jelentik, emellett olyan újításnak is számítanak, amelynek köszönhetően a megújuló energiaforrásokból előállított villamosenergiát az eddiginél nagyobb arányban lehet majd a vezetékhálózatba kapcsolni.

Az intelligens fogyasztásmérő rendszerek alkalmazásával összefüggésben az egyik kulcsfontosságú feladat és előfeltétel az Európai Unió Alapjogi Chartájának 8. cikkében és az Európai Unió működéséről szóló szerződés 16. cikkében alapvető jogként rögzített személyes adatok védelmét biztosító műszaki és jogi megoldások kidolgozása. A tagállamoknak és az érdekelt feleknek gondoskodniuk kell az intelligens fogyasztásmérő rendszerek alkalmazásainak nyomon követéséről, valamint az egyének alapvető jogainak és szabadságainak tiszteletben tartásáról, elsősorban az intelligens fogyasztásmérők bevezetésének kezdeti szakaszában.

Az intelligens energiahálózatok kiépítésének elérhető közelségbe kerülésével különös figyelmet kell szentelni az intelligens fogyasztásmérő rendszerek által feldolgozott személyes adatok biztonságának és védelmének. Mindazoknak, akik az intelligens fogyasztásmérő rendszerek keretében adatfeldolgozással foglalkoznak, minden ésszerű lépést meg kell tenniük annak biztosítása érdekében, hogy az adatokat sem a hálózatüzemeltető, sem bármely más harmadik fél egyetlen, általa valószínűsíthetően alkalmazott módszerrel se kapcsolhassa össze valamely azonosított vagy azonosítható személlyel, kivéve akkor, ha ezeket az adatokat az alkalmazandó adatvédelmi elvekkel és jogszabályokkal összhangban dolgozza fel.

Adatvédelmi intézkedések

Adatbiztonság

Az intelligens energiahálózatokon belül feldolgozható adatok körének meghatározásakor a tagállamoknak minden szükséges intézkedést meg kell tenniük annak érdekében, hogy amennyire csak lehet, anonimizált adatok kerüljenek felhasználásra, így biztosítva, hogy az egyént a továbbiakban nem lehet azonosítani. Személyes adatok gyűjtése, feldolgozása és tárolása esetén a tagállamoknak feladata biztosítani, hogy a felhasznált adatok megfelelőek és relevánsak legyenek. Az adatgyűjtésnek a feldolgozás célja szempontjából legszükségesebb információkra kell korlátozódnia, az adatokat pedig úgy kell tárolni, hogy kizárólag addig tegyék lehetővé az érintettek azonosítását, amíg az a személyes adatok feldolgozásának célja szempontjából indokolt.

A személyes adatok intelligens fogyasztásmérő rendszerekkel és azokon belül történő feldolgozása akkor tekinthető jogszerűnek, ha megfelel a 95/46/EK irányelv 7. cikkében felsorolt egy vagy több kritériumnak. Továbbá az értéknövelt energetikai szolgáltatásokat nyújtó harmadik felek által végzett személyesadat-feldolgozásnak is jogszerűnek kell lennie, és a 95/46/EK irányelv 7. cikkében meghatározott hat követelmény¹⁶ közül legalább egyen kell alapulnia.

Amennyiben a feldolgozás az érintett hozzájárulása alapján történik, a hozzájárú-

¹⁶ 95/46/EK irányelv 7. cikke: „A tagállamok rendelkeznek arról, hogy a személyes adatok csak abban az esetben dolgozhatók fel, ha:

lásnak minden esetben önkéntesnek, konkrétan, tájékozottnak és kifejezettnek kell lennie, és az érintettnek a hozzájárulását valamennyi hozzáadott értékű szolgáltatás tekintetében külön-külön kell megadnia. Az érintettnek rendelkeznie kell azzal a joggal, hogy hozzájárulását bármikor visszavonhatja. A hozzájárulás visszavonása nem érintheti a hozzájárulás alapján a visszavonás előtt végzett adatfeldolgozás jogszerűségét.

A tagállamoknak egyértelműen meg kell határozniuk az adatkezelők és az adatfeldolgozók szerepét és felelősségét. Ezeknek összeegyeztethetőnek kell lenniük a 95/46/EK irányelv alapján rájuk vonatkozó kötelezettségekkel. A feldolgozási műveletek megkezdése előtt a tagállamoknak elemzést kell készíteniük annak megállapítására, hogy az intelligens energiahálózat fenntartása és üzemeltetése, valamint a számlázás milyen körben és mennyi ideig követeli meg a szolgáltatóktól és a hálózatüzemeltetőktől, hogy megőrizzék a személyes adatokat.

Adatfeldolgozás

A tagállamoknak gondoskodniuk kell arról, hogy a személyes adatok biztonságának garantálására már a hálózat kiépítésének kezdeti szakaszában, az adatvédelem kialakításakor a beépített adatvédelem elvének alkalmazásával sor kerüljön. Ennek keretében olyan intézkedéseket kell megvalósítani, amelyek védik a személyes adatokat a véletlenszerű vagy jogellenes megsemmisülés, a véletlen elvesztés, valamint a feldolgozás minden jogellenes formája ellen, különös tekintettel a személyes adatok jogosulatlan nyilvánosságra hozatalára, terjesztésére, megváltoztatására és az azokhoz történő jogosulatlan hozzáférésre. Célszerű kódolt csatornákat igénybe venni, hiszen ez a visszaélésekkel szemben alkalmazható egyik leghatékonyabb műszaki megoldás. A tagállamoknak figyelembe kell venniük, hogy az intelligens energiahálózatok valamennyi jelenlegi és jövőbeli eleme biztosítja az európai szabványügyi szervezetek által kidolgozott „biztonságot érintő” szabványok betartását, beleértve a Bizottság M/490 szabványo-

-
- a) az érintett ahhoz egyértelmű hozzájárulását adta; vagy
 - b) az adatfeldolgozás olyan szerződés teljesítéséhez szükséges, amelyben az érintett az egyik fél, vagy az a szerződés megkötését megelőzően az érintett kérésére történő lépések megtételéhez szükséges; vagy
 - c) az adatfeldolgozás az adatkezelőre vonatkozó jogi kötelezettségnek teljesítéséhez szükséges; vagy
 - d) feldolgozásuk az érintett létfontosságú érdekei védelméhez szükséges; vagy
 - e) az adatfeldolgozás közérdekből elvégzendő feladat végrehajtásához vagy az adatkezelőre, illetve az adatokról tudomást szerző harmadik félre ruházott hivatali hatáskör gyakorlásához szükséges; vagy
 - f) az adatfeldolgozás az adatkezelő, vagy az adatokat megkapó harmadik fél, vagy felek jogszerű érdekének érvényesítéséhez szükséges, kivéve, ha ezeknél az érdekeknél magasabb rendűek az érintettnek az 1. cikk (1) bekezdése értelmében védelmet élvező érdekei az alapvető jogok és szabadságok tekintetében.”

sítási megbízásában szereplő, az intelligens energiahálózatok információbiztonságára vonatkozó alapvető követelményeket is. Számításba kell venni továbbá a nemzetközi biztonsági szabványokat is, különösen az ISO/IEC 27000 szabványsorozatot („ISMS szabványcsalád”). A tagállamoknak biztosítaniuk kell, hogy a 2002/58/EK irányelv 4. cikkének megfelelően a személyes adatok biztonságának megsértése esetén az adatkezelő haladéktalanul (lehetőleg az adatbiztonság megsértéséről való tudomásszerzést követő 24 órán belül) értesíti a felügyelő hatóságot és azokat az egyéneket, akiknek személyes adatait a jogsértés hátrányosan befolyásolhatja.

Funkcionális minimumkövetelmények az okosmérőkre vonatkozóan

A villamosenergia-fogyasztás mérésére szolgáló valamennyi intelligens rendszernek rendelkeznie kell legalább az alábbiakban meghatározott funkciókkal.

A felhasználó részére biztosítandó kötelező funkcionalitás

Közvetlen leolvasást kell lehetővé tenni a felhasználó vagy a fogyasztó által megjelölt bármely harmadik fél részére. Ez az intelligens fogyasztásmérő rendszer egyik legalapvetőbb funkciója, hiszen a fogyasztók számára nyújtott közvetlen visszajelzés nélkül lehetetlen biztosítani az energiamegtakarítást a keresleti oldalon. Nyomatékosan ajánlott a felhasználó választása szerinti interfész segítségével az adatokat közvetlenül a felhasználóhoz vagy a fogyasztó által megjelölt bármely harmadik félhez eljuttató pontos, felhasználóbarát és megfelelő időben történő adatkijelzés, hiszen kulcsfontosságú szerepe van a keresletoldali visszajelzési szolgáltatások nyújtásában, az „azonnali” energiatakarékosági döntések meghozatalában és az elosztott energiaforrások minél szélesebb körű integrációjában. Az energiamegtakarítás ösztönzése szempontjából nyomatékosan ajánlott, hogy a tagállamok az intelligens fogyasztásmérő rendszereket használó végfelhasználók számára olyan szabványosított interfészeket bocsássanak rendelkezésre, amelyek lehetővé teszik az egyedi fogyasztási adatok megjelenítését.

A leolvasást olyan gyakorisággal kell lehetővé tenni, hogy a szolgáltatott információkat fel lehessen használni az energiamegtakarítási célú döntések során. Ez a funkció teljes egészében a keresleti oldalra, nevezetesen a végfelhasználóra vonatkozik. A rendszer biztosította információk hitelessége és megbízhatósága érdekében a fogyasztóknak látniuk kell, hogy lépéseik hatással vannak a megjelenített adatokra. A frissítés gyakoriságát az energiafogyasztó, illetve az energiatermelő termékek válaszsidejéhez kell igazítani. Az adatmegjelenítést lehetőleg legalább tizenöt percenként kell biztosítani. A technológia további fejlődésének és újabb energiaszolgáltatások bevezetésének köszönhetően az adatközlés gyorsasága valószínűleg javulni fog. Ajánlott továbbá, hogy az intelligens fogyasztásmérő rendszer meghatározott ideig képes legyen tárolni a fogyasztási adatokat, így téve lehetővé a felhasználó és a fogyasztó által megjelölt

bármely harmadik fél számára, hogy korábbi fogyasztásával kapcsolatban tájékozódhasson és az arra vonatkozó adatokat letölthesse. Mindennek lehetővé kell tennie a fogyasztással kapcsolatos költségek kiszámítását.

A mérőeszköz üzemeltetője számára biztosítandó kötelező funkcionalitás

Lehetővé kell tenni az üzemeltető számára a fogyasztásmérők távoli leolvasását. Ez a funkció a kínálati oldalra (a mérőeszközök üzemeltetőire) vonatkozik. Általános az egyetértés abban a tekintetben, hogy ez egyike a legfontosabb funkcióknak. Biztosítani kell az intelligens fogyasztásmérő rendszer és a külső hálózatok közötti kétirányú kommunikációt a mérési rendszer karbantartása és ellenőrzése céljából. Ez a funkció a mérés folyamatára vonatkozik. Általános az egyetértés abban a tekintetben, hogy ez egyike a legfontosabb funkcióknak. Lehetővé kell tenni továbbá a megfelelő gyakorisággal történő leolvasást annak érdekében, hogy az így nyert információkat fel lehessen használni a hálózat tervezése során. Ez mind a keresleti, mind a kínálati oldalra vonatkozó funkció.

Dinamikus tarifák kialakítása

A szabályozás támogatja az új, dinamikus tarifák kialakításának a rendszerét. Ez a funkció mind a keresleti, mind a kínálati oldalra vonatkozik. Az intelligens fogyasztásmérő rendszereknek tartalmazniuk kell fejlett díjszabási rendszereket, a használat időpontján alapuló időszakos nyilvántartásokat és a díjszabás távolról történő szabályozását lehetővé tévő alkalmazásokat. A fogyasztók és a hálózatüzemeltetők ennek segítségével növelhetik az energiahatékonyságot, valamint az energiafogyasztás csúcsidőszakokban történő csökkentésével költségeket takaríthatnak meg. Különösen fontos, hogy az intelligens fogyasztásmérő rendszerek automatikusan tudják tájékoztatni a végfelhasználókat a fejlett díjszabási rendszeren belül rendelkezésre álló lehetőségekről.

Egyúttal a szabályozási célok alapján lehetővé kell tenni a villamosenergia-ellátás távolról történő be- és kikapcsolását és/vagy a szolgáltatott energiamennyiség vagy teljesítmény korlátozását. Ez a funkció mind a keresleti, mind a kínálati oldalra vonatkozik. A korlátozás többfokozatúvá tétele kiegészítő védelmet biztosít a fogyasztó számára. Bizonyos folyamatokat fel lehet vele gyorsítani: költözés esetén például gyorsan és egyszerűen ki lehet kapcsolni az energiaellátást a régi helyen, és bekapcsolni az új helyen. Az ellátórendszerben jelentkező műszaki válsághelyzetek elhárításának is fontos eszköze. Használatával azonban újabb biztonsági kockázatok merülhetnek fel, amelyeket a lehető legkisebb szintre kell csökkenteni.¹⁷

17 Cary BULLOCK, George CARAGHIAUR: *Guide to Energy Services Companies*, The Fairmont Press, 2001. 16. o.

Intelligens mérőeszközök az Európai Unió tagállamaiban

A harmadik energiacsomag előírja a tagállamok számára, hogy biztosítsák a fogyasztók számára hosszú távon előnyös intelligens fogyasztásmérő rendszerek megvalósítását. A villamosenergia esetében a cél legalább 80%-os bevezetés elérése 2020-ig, a kedvezően értékelt esetekben.

Ezenfelül, összhangban a harmadik csomag szellemével és annak rendelkezéseit kiegészítve, az energiahatékonysági irányelv¹⁸ támogatja az energiaszolgáltatások fejlesztését az intelligens fogyasztásmérőkből származó adatok, a keresletoldali válaszin-
tézések és a dinamikus árak alapján. Teszi mindezt úgy, hogy közben tiszteletben tartja és előmozdítja az egyéneknek a személyes adatok védelmére vonatkozó jogát, melyet az Európai Unió Alapjogi Chartájának (a Charta) 8. cikke ír le, és biztosítja a fogyasztók magas szintű védelmét is (a Charta 38. cikke).

A harmadik energiacsomag nem tűz ki konkrét megvalósítási célt az intelligens fogyasztásmérésre a gázágazatban, de a kiskereskedelmi piacokról szóló értelmező dokumentum¹⁹ kimondja, hogy „elfogadható határidőn belül” meg kell valósítani.

Az intelligens mérési rendszerek területén az elmúlt években számos előrehaladás történt. Mivel a villamosenergiára vonatkozó költség-haszon elemzések az esetek több mint kétharmadában kedvező eredményt hoztak, a tagállamok elkötelezték magukat az intelligens fogyasztásmérés bevezetésének folytatása mellett (vagy már be is fejezték azt). Három tagállamban (Finnország, Olaszország és Svédország) már közel 45 millió intelligens fogyasztásmérőt helyeztek üzembe, ami az EU-ban 2020-ig tervezett telepítések 23%-át jelenti. Becsléseink szerint a bevezetésre vonatkozó kötelezettségvállalások összesen mintegy 45 milliárd EUR beruházást tesznek ki, amely a villamosenergia mérésére 200 millió intelligens fogyasztásmérő (ez az összes európai fogyasztó kb. 72%-a), a gáz mérésére pedig 45 millió fogyasztásmérő (a fogyasztók 40%-a) 2020-ig történő üzembe helyezésére irányul. Ezek a számadatok biztatóak. Azt mutatják, hogy azokban a tagállamokban, amelyekben az intelligens fogyasztásmérés bevezetéséről kedvező értékelés született, a villamosenergia terén a megvalósítás aránya meghaladja a harmadik energiacsomagban megállapított 80%-os célkitűzést, de elmarad az uniós 80%-os megvalósítási aránytól. Ez egyben azt is mutatja, hogy az intelligens fogyasztásmérés bevezetésére vonatkozó üzleti esettanulmány még nem

18 Az Európai Parlament és a Tanács 2012/27/EU irányelve az energiahatékonyságról, a 2009/125/EK és a 2010/30/EU irányelv módosításáról, valamint a 2004/8/EK és a 2006/32/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről (HL L 315., 2012.11.14., 1. o.).

19 A villamosenergia belső piacára vonatkozó közös szabályokról szóló 2009/72/EK irányelvhez és a földgáz belső piacára vonatkozó közös szabályokról szóló 2009/73/EK irányelvhez fűzött értelmező dokumentum, bizottsági szolgálati munkadokumentum, 2010. 01.22.

bizonyult egészen meggyőzőnek Európa minden országában, a gáz esetében pedig még nehezebb a helyzet.²⁰

Az intelligens fogyasztásmérés előnyös megoldás mind a fogyasztó, mind az energiarendszer számára. Noha a legfontosabb bevezetési paraméterek közötti eltérések óvatosságra intenek, a rendelkezésre álló adatok azt mutatják, hogy az intelligens fogyasztásmérő rendszer fogyasztónként átlagosan 200–250 EUR-ba kerülhet. Az egy mérőhelyre eső költség nem egészen 100 EUR (Máltán 77 EUR, Olaszországban 94 EUR) és 766 EUR (Cseh Köztársaság) között mozog.

Az e-mobiltás és az intelligens rendszerek

Az e-mobilitás szabályozási keretei

Az intelligens rendszerek témakörében nem lehet figyelmen kívül hagyni az e-mobilitás kérdéskörét, hiszen az elektronikus töltési infrastruktúrák szükségképpen magukkal vonzzák az intelligens rendszerek bevezetésének az szükségességét. Az alternatív üzemanyagok infrastruktúrájának kiépítéséről szóló 2014/94/EU irányelv²¹ meghatározza a jövőbeni fejlesztések alapvető kereteit.

Az irányelv szerint az Európai Unió tagállamainak kell biztosítaniuk a gépjárművek villamosenergiával történő ellátását szolgáló, nyilvánosan hozzáférhető infrastruktúra kiépítését. Annak érdekében, hogy nemzeti szakpolitikai keretükben megfelelő számú nyilvános elektromos töltőállomást irányozzanak elő, a tagállamok számára lehetővé kell tenni, hogy figyelembe vehessék a területükön már meglévő nyilvános elektromos töltőállomások számát és azok jellemzőit. Az elektromos mobilitás gyorsan fejlődő terület. A jelenlegi töltési interfésztechnológiák a kábeles csatlakoztatáson alapulnak, de a jövő interfésztechnológiáit – például a vezeték nélküli töltést vagy az akkumulátorcserét – is figyelembe kell venni. A jogalkotás keretében gondoskodni kell a technológiai innováció előmozdításáról. Ezt az irányelvet ezért adott esetben aktualizálni kell, hogy figyelembe vegye az olyan technológiák jövőbeni szabványait is, mint a vezeték nélküli töltés és az akkumulátorcsere.

Az „*Európa 2020: Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája*” című, 2010. március 3-i közleményében a Bizottság célul tűzte ki a versenyképességnek és az energiaellátás biztonságának a hatékonyabb erőforrás- és energiafelhasználás révén történő javítását. A Bizottság „Útiterv az egységes európai közlekedési térség megvalósításához – Úton egy versenyképes és erőforrás-hatékony közlekedési rendszer felé” című, 2011. március 28-i fehér könyve a közlekedés kőolajfüggőségének csökkentését

20 A Bizottság Jelentése: Az intelligens fogyasztásmérés megvalósításának értékelése az EU-27-ben, különös tekintettel a villamosenergiára (COM/2014/0356 final).

21 Az Európai Parlament és a Tanács 2014/94/EU irányelve az alternatív üzemanyagok infrastruktúrájának kiépítéséről (HL L 307., 2014.10.28., 1. o.).

szorgalmazta. Ezt egy sor szakpolitikai kezdeményezés – többek között az alternatív üzemanyagok fenntartható stratégiájának kidolgozása és a megfelelő infrastruktúra kifejlesztése – révén kell megvalósítani. A Bizottság ezenkívül a fehér könyvben 2050-ig – az 1990-es szintekhez képest – 60%-kal javasolta csökkenteni a közlekedésből származó üvegházhatású gáz-kibocsátást.

Az Európai Unió célkitűzései az e-mobilitás területén

A 2009/28/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv egyik célkitűzéseként 10%-ban állapította meg a megújuló energiaforrások közlekedési üzemanyagokon belüli részarányát. Az érdekeltekkel és a nemzeti szakértőkkel folytatott konzultációk, valamint a Bizottság „Tiszta energiák a közlekedésben: az alternatív üzemanyagok európai stratégiája” című, 2013. január 24-i közleményében tükrözött szakmai ismeretek alapján a villamosenergia, a hidrogén, a bioüzemanyagok, a földgáz és a cseppfolyósított propán-bután gáz (LPG) bizonyultak a jelenleg a kőolaj helyettesítésére hosszú távon alkalmas fő alternatív üzemanyagoknak, többek között annak fényében is, hogy lehetséges például a vegyes üzemű technológiai rendszerek alkalmazása révén történő egyidejű és együttes használatuk.

Intelligens rendszerek az e-mobilitás területén

Az elektromos járművek töltőállomásait – amennyiben az műszakilag kivitelezhető és pénzügyi szempontból ésszerű – intelligens mérési rendszerekkel kell felszerelni annak érdekében, hogy azok hozzájáruljanak a villamosenergia-rendszer stabilitásához azáltal, hogy az akkumulátorokat az általában alacsony villamosenergia-kereslet idején töltik fel a hálózathoz, és lehetővé teszik a biztonságos és rugalmas adatkezelést. Ezáltal hosszabb távon az is lehetővé válhat, hogy az elektromos járművek akkumulátoraikról általában magas kereslet idején energiát töltsenek vissza a hálózatba. A 2012/27/EU irányelv szerinti intelligens mérési rendszerek lehetővé teszik a hálózat stabilitásának biztosításához és a töltési szolgáltatások ésszerű használatának elősegítéséhez szükséges valós idejű adatszolgáltatást. Az intelligens mérési rendszerek pontos és átlátható információkat biztosítanak a töltési szolgáltatások költségéről és rendelkezésre állásáról, és ezáltal a csúcsidőszakon kívüli, azaz az alacsony villamosenergia-kereslet és alacsonyabb energiaárak által jellemzett időszakban való töltésre ösztönöznek. Az intelligens mérési rendszerek használatával optimalizálható a töltés, ez pedig mind a villamosenergia-rendszer, mind a fogyasztók szempontjából előnyökkel jár.²²

22 LADOS Mihály (szerk.) „*Smart cities*” tanulmány, MTA Regionális Kutatások Központja Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet, Győr, 2011. 16. o. elérhető: http://www-05.ibm.com/hu/download/IBM_SmarterCity_20110721.pdf (Letöltés dátuma: 2018.01.05.)

Intelligens hálózatok az e-mobilitás területén

Az elosztórendszer-üzemeltetők fontos szerepet töltenek be az elektromos töltőállomások tekintetében. Feladataik ellátása keretében az elosztórendszer-üzemeltetőknek – amelyek közül egyesek lehetnek olyan vertikálisan integrált vállalkozások részei is, amelyek elektromos töltőállomások tulajdonosai vagy üzemeltetői – megkülönböztetéstől mentes módon együtt kell működniük minden más elektromos töltőállomás tulajdonosával vagy üzemeltetőjével, rendelkezésükre bocsátva mindenekelőtt a rendszer tényleges igénybevehetőségéhez és hatékony használatához szükséges információkat.

Az elektromos járművek infrastruktúrájának kialakításakor figyelmet kell fordítani az említett infrastruktúra villamosenergia-rendszerrel való kölcsönhatásának, valamint az uniós villamosenergia-politikának a 2009/72/EK irányelv keretében megállapított elvekkel való összhangja biztosítására. Az elektromos járművek töltésére szolgáló állomások kiépítését és üzemeltetését olyan versenypiacként kell kialakítani, amely a töltési infrastruktúra bevezetése vagy üzemeltetése iránt érdeklődő valamennyi fél számára nyitott.

A tagállamok a nemzeti szakpolitikai kereteik révén biztosítják, hogy 2020. december 31-re megfelelő számú nyilvános elektromos töltőállomás kiépítésére kerüljön sor annak érdekében, hogy legalább a városi/elővárosi agglomerációkban és más sűrűn lakott területeken, illetve adott esetben a tagállamok által meghatározott hálózatokon belül biztosított legyen az elektromos járművek közlekedése. Ezen elektromos töltőállomások számát többek között a 2020 végéig nyilvántartásba vételre kerülő elektromos gépjárművek – a nemzeti szakpolitikai keretekben szereplő – becsült számának, valamint a Bizottság által kiadott legjobb gyakorlatoknak és ajánlásoknak a figyelembevételével kell megállapítani. Adott esetben figyelembe kell venni a nyilvános elektromos töltőállomások közösségi közlekedési állomásokon való létesítésével kapcsolatos különös igényeket.

Az irányelv lehetőséget teremt arra, hogy mind magán, mind köztulajdonban lehessenek töltőállomások. Nyilvános elektromos és egyéb töltőállomások lehetnek például magántulajdonban lévő, de regisztrációs kártyák vagy díjfizetés révén nyilvánosan hozzáférhető elektromos, illetve egyéb töltőállomások, közös autóhasználati rendszerek harmadik felek előtt bérlet révén nyitva álló elektromos vagy egyéb töltőállomásai, valamint nyilvános parkolóknál elhelyezett elektromos vagy egyéb töltőállomások. Az olyan elektromos vagy egyéb töltőállomásokat, amelyek magánfelhasználók fizikai hozzáférését engedély vagy bérlet révén teszik lehetővé, nyilvános elektromos töltőállomásoknak, illetve nyilvános egyéb töltőállomásoknak kell tekinteni.

Intelligens mérési és elszámolás rendszerek és az e-mobilitás

Az elektromos járművek töltőállomásait – amennyiben az műszakilag kivitelezhető és pénzügyi szempontból ésszerű – intelligens mérési rendszerekkel kell felszerelni

annak érdekében, hogy azok hozzájáruljanak a villamosenergia-rendszer stabilitásához azáltal, hogy az akkumulátorokat az általában alacsony villamosenergia-kereslet idején töltik fel a hálózatról, és lehetővé teszik a biztonságos és rugalmas adatkezelést. Ezáltal hosszabb távon az is lehetővé válhat, hogy az elektromos járművek akkumulátoraikról általában magas kereslet idején energiát töltsenek vissza a hálózatba. A 2012/27/EU irányelv szerinti intelligens mérési rendszerek lehetővé teszik a hálózat stabilitásának biztosításához és a töltési szolgáltatások ésszerű használatának elősegítéséhez szükséges valós idejű adatszolgáltatást. Az intelligens mérési rendszerek pontos és átlátható információkat biztosítanak a töltési szolgáltatások költségéről és rendelkezésre állásáról, és ezáltal a csúcsidőszakon kívüli, azaz az alacsony villamosenergia-kereslet és alacsonyabb energiaárak által jellemzett időszakban való töltésre ösztönöznek. Az intelligens mérési rendszerek használatával optimalizálható a töltés, ez pedig mind a villamosenergia-rendszer, mind a fogyasztók szempontjából előnyökkel jár.

Az elektromos járművek nem nyilvános töltőállomásai tekintetében a tagállamoknak a 2009/72/EK irányelv I. mellékletének 2. pontjában foglalt kötelezettség alapján törekedniük kell annak feltérképezésére, hogy technikailag és pénzügyi szempontból megvalósíthatók-e szinergiák az intelligens mérési rendszerek fokozatos kiépítésére vonatkozó tervekkel.

Az elosztórendszer-üzemeltetők fontos szerepet töltenek be az elektromos töltőállomások tekintetében. Feladataik ellátása keretében az elosztórendszer-üzemeltetőknek – amelyek közül egyesek lehetnek olyan vertikálisan integrált vállalkozások részei is, amelyek elektromos töltőállomások tulajdonosai vagy üzemeltetői – megkülönböztetéstől mentes módon együtt kell működniük minden más elektromos töltőállomás tulajdonosával vagy üzemeltetőjével, rendelkezésükre bocsátva mindenekelőtt a rendszer tényleges igénybevehetőségéhez és hatékony használatához szükséges információkat.

Az elektromos járművek infrastruktúrájának kialakításakor figyelmet kell fordítani az említett infrastruktúra villamosenergia-rendszerrel való kölcsönhatásának, valamint az uniós villamosenergia-politikának a 2009/72/EK irányelv keretében megállapított elvekkel való összhangja biztosítására. Az elektromos járművek töltésére szolgáló állomások kiépítését és üzemeltetését olyan versenypiacként kell kialakítani, amely a töltési infrastruktúra bevezetése vagy üzemeltetése iránt érdeklődő valamennyi fél számára nyitott.

Összegzés

Jelen tanulmány célja, hogy áttekintse a különböző intelligens rendszerek főbb aspektusait és várható szabályozási tendenciáit, így különösen az „*okos hálózatok*” és az „*okos mérési*” rendszereket. A tanulmány kitért az egyes területekhez kapcsolódó várható szabályozási nehézségekre, valamint technológiai kihívásokra is.

Az intelligens rendszerek széleskörű elterjedése számos adatvédelmi kérdést is felszínre hozott, ezért nem volt megkerülhető a problémakörhöz kapcsolódó főbb adatvédelmi szabályok bemutatása sem.

Az intelligens hálózatok térnyerése a versenyképes kiskereskedelmi piacon reményeink szerint magatartás-változtatásra ösztönzi majd a fogyasztókat: tudatosabbá válnak és alkalmazkodnak az „intelligens” energiafogyasztás új mintáihoz. Ugyanakkor az ilyen rendszerek üzemeltetői hozzájutnának a fogyasztói mintákkal kapcsolatos részletes adatokhoz, ami jelentős versenyelőnyt jelentene számukra más piaci szereplőkkel szemben a testre szabott szolgáltatások kínálata terén, amely az adatvédelmi problémákon túl versenyjogi kérdéseket is felvethet majd.

A kereslet és kínálat közötti egyensúly megteremtése, valamint a nehezen szabályozható megújuló energiák széleskörű elterjedése és hálózatba kapcsolása szükségessé teszi az intelligens hálózatok elterjedését, amelyek lehetővé teszik a fogyasztó oldali felhasználás hatékony menedzselését is.

FOGYASZTÓVÉDELEM A DIGITÁLIS KORBAN

Absztrakt

Az online értékesítés aránya az elmúlt időszakban a teljes kereskedelmet meghaladóan jobban nőtt az EU-ban. Mindezen körülmények között a torzítatlan fogyasztói döntéshozatal jelentősége az online térben felértékelődik, miközben a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmára vonatkozó szabályozást az elektronikus kereskedelemben is megfelelően alkalmazni kell. A valós kereskedelmi kommunikáció lehetővé teszi a fogyasztóknak, hogy a legjobban használják ki erőforrásaikat a számukra árban és minőségben is legmegfelelőbb kínálat megtalálásában. Jelen tanulmány az adatalapú gazdaság, olyan meghatározó jelenségeinek tisztességes kereskedelmi gyakorlati aspektusaival foglalkozik, mint a big data, algoritmusok, közösségi média. Jelentős információs aszimmetria fakad azonban a korunkban népszerű digitális szolgáltatások (közösségi hálók, keresők, levelező programok) ingyenességének látszatából, hiszen a fogyasztók úgy kínálják fel személyes adataikat ezekért cserébe, hogy valójában nincsenek tisztában azazal, hogy milyen értéket is adnak át. Mindez pedig potenciálisan tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok melegágya is lehet kezdve azzal, hogy a fogyasztóktól nem várható el hosszas és bonyolult adatvédelmi tájékoztatások áttanulmányozása a hozzájárulásuk megadása előtt.

1. Bevezetés

Mind közgazdaságilag, mint pedig jogilag kiemelt jelentősége van a valós kereskedelmi kommunikációnak.

Közgazdaságtanilag a valós kereskedelmi kommunikáció lehetővé teszi a fogyasztóknak, hogy a legjobban használják ki erőforrásaikat a számukra árban és minőségben is legmegfelelőbb kínálat megtalálásában.² Mindez azt jelenti, hogy a valótlán kereskedelmi kommunikáció csökkenti a fogyasztói jólétet és tisztességtelen versenyelőnyt biztosít a valósan kommunikáló vállalkozásokkal szemben.³

1 Tanszékvezető egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Infokommunikációs Jogi Tanszék.

2 J. Howard Beales et al. The Efficient Regulation of Consumer Information, 24 J.L. & Econ. 491, 492 (1981).

3 Thomas Pahl: „Reconsidering Advertising Substantiation Forum and Remedy Policies” 2017 ANA/BAA Marketing Law Conference Chicago, 2017.

Az EU belső piacon az üzleti vállalkozások fogyasztókkal szemben folytatott tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatairól szóló irányelve (továbbiakban: UCP Irányelv) közvetlenül védi a fogyasztó gazdasági érdekeit az üzleti vállalkozásoknak a fogyasztókkal szemben folytatott tisztességtelen kereskedelmi gyakorlataitól. Ezáltal közvetetten védi a jogszerűen eljáró üzleti vállalkozásokat is az ezen irányelvet be nem tartó versenytársaitól, így biztosítva a tisztességes versenyt az általa összehangolt területeken.⁴

Az online értékesítés aránya az elmúlt időszakban a teljes kereskedelmet meghaladóan jobban nőtt az EU-ban még a 2008-2012 közötti időszakban is, már pedig az Interneten vásárlók aránya meghaladja az 50%-ot.⁵ Mindezen körülmények között a torzítatlan fogyasztói döntéshozatal jelentősége az online térben felértékelődik, miközben a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmára vonatkozó szabályozást az elektronikus kereskedelemben is megfelelően alkalmazni kell.⁶

Jelen tanulmány célja annak bemutatása, hogy melyek ezek a szabályozási keretek (2. fejezet) és miként értelmezendők és alkalmazandók a digitális gazdaságban. Mindenekelőtt bemutatásra kerül (3. fejezet) a digitális gazdaság néhány fogyasztóvédelem szempontjából meghatározó jelentősége, mint a személyes adat alapúság és az ezzel összefüggő ingyenesség látszata, illetve a termék/szolgáltatás értékelések növekvő jelentősége. A 4. fejezet a big data a 6. fejezet a közösségi média tisztességes kereskedelmi aspektusaival foglalkozik. Az 5. fejezetben a fogyasztói döntéshozatali folyamat online térben való kitágulásának tájékoztatásra gyakorolt hatásáról lesz szó a tisztességes kereskedelmi gyakorlat fényében.

2. Szabályozási háttér

A UCP Irányelvet Magyarországon a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról szóló 2008. évi XLVII. törvény (a továbbiakban: Fttv.) implementálja.

Az Fttv. 1. §-ának (1) bekezdése szerint az Fttv. állapítja meg az áruhoz kapcsolódó, a kereskedelmi ügylet lebonyolítását megelőzően, annak során és azt követően a fogyasztóval szemben alkalmazott kereskedelmi gyakorlatokra, valamint az ilyen kereskedelmi gyakorlat tekintetében alkalmazott magatartási kódexekre vonatkozó követelményeket, és az azok megsértésével szembeni eljárás szabályait. Ugyanezen cikk

4 Az Európai Parlament és a Tanács 2005/29/EK irányelve (2005. május 11.) a belső piacon az üzleti vállalkozások fogyasztókkal szemben folytatott tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatairól, HL L 149., 2005.6.11., 22. o., 8. preambulum-bek.

5 Preliminary Report on the E-commerce Sector Inquiry, Brussels, 15.9.2016 SWD(2016) 312 final, 7. és 9. pontok http://ec.europa.eu/competition/antitrust/sector_inquiry_preliminary_report_en.pdf

6 Federal Trade Commission: .com Disclosures, How to Make Effective Disclosures in digital Advertising, March 2013,

(2) bekezdése szerint az Fttv. hatálya arra a kereskedelmi gyakorlatra terjed ki, amely a Magyarország területén valósul meg, továbbá arra is, amely Magyarország területén bárkit fogyasztóként érint.

Az Fttv. 2. §-ának a) pontja értelmében fogyasztó az önálló foglalkozásán és gazdasági tevékenységén kívül eső célok érdekében eljáró természetes személy, míg a c) pont rögzíti, hogy áru minden birtokba vehető forgalomképes ingó dolog (ideértve a pénzt, az értékpapírt és a pénzügyi eszközt, valamint a dolog módjára hasznosítható természeti erőket), az ingatlan, a szolgáltatás, továbbá a vagyoni értékű jog.

2.1. Generálklauzula, a különös tényállási elemek és a feketelista

Az Fttv. 3. §-ának (1) bekezdése kimondja, hogy tilos a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat. A (2) bekezdés szerint tisztességtelen az a kereskedelmi gyakorlat, a) amelynek alkalmazása során a kereskedelmi gyakorlat megvalósítója nem az ésszerűen elvárható szintű szakismerettel, illetve nem a jóhiszeműség és tisztesség alapelveinek megfelelően elvárható gondossággal jár el (a továbbiakban: szakmai gondosság követelménye), és b) amely érzékelhetően rontja azon fogyasztó lehetőségét az áruval kapcsolatos, a szükséges információk birtokában meghozott tájékozott döntésre, akivel kapcsolatban alkalmazzák, illetve akihez eljut, vagy aki a címzettje, és ezáltal a fogyasztót olyan ügyleti döntés meghozatalára készíti, amelyet egyébként nem hozott volna meg (a továbbiakban: a fogyasztói magatartás torzítása), vagy erre alkalmas (generálklauzula).

A (3) bekezdés alapján a (2) bekezdés értelmében tisztességtelen különösen az a kereskedelmi gyakorlat, amely megtévesztő (6. § és 7. §) vagy agresszív (8. §).

Az Fttv. 6. §-a (1) bekezdésének b) pontja rögzíti, megtévesztő az a kereskedelmi gyakorlat, amely valótlan információt tartalmaz, vagy valós tény – figyelemmel megjelenésének valamennyi körülményére – olyan módon jelenít meg, hogy megtéveszti vagy alkalmas arra, hogy megtéveszse a fogyasztót az áru lényeges jellemzői tekintetében és ezáltal a fogyasztót olyan ügyleti döntés meghozatalára készíti, amelyet egyébként nem hozott volna meg, vagy erre alkalmas.

Az Fttv. 7. §-ának (1) bekezdése értelmében megtévesztő az a kereskedelmi gyakorlat, amely a) – figyelembe véve valamennyi tényszerű körülményt, továbbá a kommunikáció eszközének korlátait – az adott helyzetben a fogyasztó tájékozott ügyleti döntéséhez szükséges és ezért jelentős információt elhallgat, elrejt, vagy azt homályos, érthetetlen, félreérthető vagy időszerűtlen módon bocsátja rendelkezésre, vagy nem nevezi meg az adott kereskedelmi gyakorlat kereskedelmi célját, amennyiben az a körülményekből nem derül ki, és b) ezáltal a fogyasztót olyan ügyleti döntés meghozatalára készíti, amelyet egyébként nem hozott volna meg, vagy erre alkalmas (a továbbiakban: megtévesztő mulasztás). A (2) bekezdés rögzíti, ha a kommunikáció eszköze térbeli vagy időbeli korlátokat támaszt, ezeket az akadályokat és minden olyan intézkedést, amelyet a kereskedelmi gyakorlat megvalósítója annak érdekében tett,

hogy az információt más módon eljuttassa a fogyasztókhoz, figyelembe kell venni annak megítélésénél, hogy fennállt-e megtévesztő mulasztás.

Az Fttv. 3. §-ának (4) bekezdése értelmében a törvény mellékletében meghatározott kereskedelmi gyakorlatok tisztességtelenek, így a melléklet 20. pontjának megfelelően tisztességtelen az áru „ingyenes”, „díjtalan”, „térítésmentes” vagy hasonló jelzőkkel való leírása, ha a fogyasztónak a kereskedelmi gyakorlatban való részvétellel és az áru birtokbavételével, illetve fuvarozásával összefüggő elkerülhetetlen költségeken felül bármit is fizetnie kell.

2.2. A tisztességtelenség értékelési keretei

Az Fttv. 3. §-ának (2)-(4) bekezdései értelmében tehát egy kereskedelmi gyakorlat három esetben minősülhet tisztességtelennek:

- ha teljesülnek az Fttv. 3. §-ának (2) bekezdésben rögzített feltételek (generálklauzula), vagy
- ha a kereskedelmi gyakorlat megtévesztő vagy agresszív, teljesítve a 6-8. §-ban szabályozott feltételeket, vagy
- ha az adott kereskedelmi gyakorlat szerepel az Fttv. mellékletében (az ún. „feketelistán”).

Annak elbírálása során, hogy az adott kereskedelmi gyakorlat tisztességtelennek minősül-e,

- mindenekelőtt azt kell vizsgálni, hogy az adott magatartás szerepel-e a feketelistában. Ha igen, s a kereskedelmi gyakorlat megfelel az Fttv. mellékletében rögzített kritériumoknak, akkor a kereskedelmi gyakorlat minden további vizsgálat nélkül tisztességtelennek minősül,
- ha a feketelistán nem szereplő kereskedelmi gyakorlatról van szó, vizsgálni kell azt, hogy az kimeríti-e a megtévesztés vagy az agresszió törvényben megadott kritériumait,
- csak ha a tisztességtelenség e tipikus előfordulási eseteibe nem besorolható kereskedelmi gyakorlatról van szó, kerül alkalmazásra az Fttv. 3. §-ának (2) bekezdése (generálklauzula).

Az Fttv. rendszertani értelmezése alapján megállapítható, hogy minden megtévesztő kereskedelmi gyakorlat a szakmai gondosság követelményével ellentétesnek minősül, s ezért ahhoz, hogy egy kereskedelmi gyakorlat az Fttv. 3. §-a (1) bekezdésének tilalmába ütközzön oly módon, hogy megtévesztőnek minősüljön, elegendő az Fttv. mellékletében, illetve 6. vagy 7. §-ában foglalt tényállás teljesülése, annak kapcsán nem vizsgálandó külön, hogy a kereskedelmi gyakorlat megvalósítója az ésszerűen elvárható szintű szakismerettel, illetve a jóhiszeműség és tisztesség alapelveinek megfe-

lelően elvárható gondossággal járt-e el.⁷ Az Fttv. mellékletében foglalt tényállás esetén az ügyleti döntés torzítására való alkalmasság sem vizsgálendő, a jogalkotó azt már adottnak vette a melléklet szerinti tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat esetében.

2.3. Az ésszerűen eljáró fogyasztó

Az Fttv. 4. §-ának (1) bekezdése előírja, hogy a kereskedelmi gyakorlat megítélése során az olyan fogyasztó magatartását kell alapul venni, aki ésszerűen tájékozottan, az adott helyzetben általában elvárható figyelmességgel és körültekintéssel jár el, figyelembe véve az adott kereskedelmi gyakorlat, illetve áru nyelvi, kulturális és szociális vonatkozásait is. Ha a kereskedelmi gyakorlat a fogyasztók egy meghatározott csoportjára irányul, az adott csoport tagjaira általánosan jellemző magatartást kell figyelembe venni. A (2) bekezdés szerint, ha a kereskedelmi gyakorlat csak a fogyasztóknak egy, az adott gyakorlat vagy az annak alapjául szolgáló áru vonatkozásában koruk, hiszékenységük, szellemi vagy fizikai fogyatkozásuk miatt különösen kiszolgáltatott, egyértelműen azonosítható csoportja magatartásának torzítására alkalmas, és ez a kereskedelmi gyakorlat megvalósítója által ésszerűen előre látható, a gyakorlatot az érintett csoport tagjaira általánosan jellemző magatartás szempontjából kell értékelni.

A GVH gyakorlatában a reklámok valóságtartalmában fenntartás nélkül megbízó fogyasztó racionális fogyasztónak minősül.⁸ Az a fogyasztó is ésszerűen jár el, aki nem kételkedik a reklámok által nyújtott tájékoztatásban, a reklámozó szavahihetőségében, hanem a reklámokat egy ésszerűen költséghatékony tájékozódási folyamatban az üzleti tisztesség követelményének érvényesülésében bízva kezeli. Az ésszerűen eljáró fogyasztótól nem azt kell elvárni, hogy ellenőrizze a reklámokban szereplő információ helytállóságát. Ebből következően egy reklám nem alapozhat arra, hogy a tartalma szabadon meghatározható, bármit állíthat, mondván, hogy az ésszerűen eljáró fogyasztónak úgyis ellenőriznie kell, hogy a reklám állítása megfelel-e a valóságnak.⁹

A UCP Irányelv 18. preambuluma bekezdése szerint az átlagfogyasztókra vonatkozó vizsgálat nem statisztikai alapú vizsgálat. Ugyanezen bekezdés kimondja, hogy a nemzeti bíróságok és hatóságok – az Európai Bíróság esetjogának figyelembevételével – saját mérlegelési jogkörükben határozzák meg az átlagfogyasztó adott esetben tanúsított jellegzetes viselkedését.

7 Vj-6/2011.

8 Vj-84/2009.

9 Vj-6/2004.

3. A digitális gazdaság lényeges jellemzői a fogyasztói tájékozódás szempontjából

3.1. A személyes adatokon alapuló digitális gazdaság

Az Internet a „minden ingyenes” kultúráját ajánlja.¹⁰ Az Interneten működő szolgáltatás-platformok pedig ezen modellt jellemzően a hirdetési piacról tartják fenn. Olyan kétoldalú piac ez, ahol a platform szolgáltatója egyre vonzóbb ingyenes szolgáltatásokat fejleszt annak érdekében, hogy az őket igénybevevő felhasználók egyre növekvő tábora miatt az ingyenes szolgáltatásokat kínáló platform a reklámozóknak aztán minél vonzóbb legyen (a növekvő felhasználók figyelme miatt). Ebben a közegben az ingyenes felhasználók személyes adata és az adott felületen történő felhasználói aktivitása (amely pl. süti révén monitorozható) komoly üzleti érték, hiszen az idejükkel és figyelmükkel fizetnek a reklámozóknak, melyre figyelemmel beszélhetünk figyelmi piacokról is.¹¹ Egyrészt a személyes adatok révén a célzott fogyasztói elérhetőség nagyon hatékony lesz („mikroelőny”), másrészt a fogyasztói szokások összegzése révén a keresletre adaptálható maga a kínálat is, fejleszhető a termék/szolgáltatás („makroelőny”).¹²

A személyes adatokon nyugvó „ingyenes” online szolgáltatások piaci értéke 2020-ra elérheti a 300 milliárd EUR-t.¹³ A big data több mint személyes adatok tömege, mert részét képezik aggregát és anonimizált adatok is, de több millió EU-s közösségi háló, internetes kereső, on-line kereskedelem használatától származnak.¹⁴ A személyes adatok egyre fontosabb eszközökké,¹⁵ vagyoni értékké válnak, a digitális gazdaság új nyersanyagai,¹⁶ csakúgy mint a szerzői jogok, üzleti titkok, szabadalmak, miként ezt gyakran a cégek könyvei is tükrözik.¹⁷

10 BKartA, B6-113/15, Working Paper – Market Power of Platforms and Networks, June 2016, 3.

11 Lsd. Colangelo, Giuseppe and Maggiolino, Mariateresa, Data Protection in Attention Markets: Protecting Privacy Through Competition? (April 2, 2017). Forthcoming, Journal of European Competition Law & Practice. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2945085> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2945085>.

12 Köszönet dr. Szoboszlai Izabellának a GVH Versenytanács tagjának a meglátásért.

13 Preliminary Opinion of the European Data Protection Supervisor: Privacy and competitiveness in the age of big data: The interplay between data protection, competition law and consumer protection in the Digital Economy, March 2014, 8.

14 Uo. 9.

15 Ezt a Bizottság több döntésében is megerősítette: M.4731 – *Google/DoubleClick*, M.6314 – *Telefónica UK/Vodafone UK/Everything Everywhere/JV*, M.7023 *Publicis/Omnicom*. A GVH pedig a Vj-93/2011 ING-Telenor ügyben fejtette ki, hogy a fogyasztókra vonatkozó adatok megszerzése elősegítik az áruk eladását és értékesítését.

16 Opinion 8/2016 EDPS Opinon on coherent enforcement of fundamental right sin the age of big data, 23 September 2016., 6.

17 Preliminary Opinion of the European Data Protection Supervisor, 10. (lj. 13.)

Az „ingyenes” on-line szolgáltatásnak van tehát „igénybevételi díja”, amely a személyes adat átadásával valósul meg.¹⁸ Az elektronikus kereskedelemben is növekvő szerepe van az adatoknak és az adatok elemzésének. Ezekre építve célzott reklámok, a versenytársak árainak jobb nyomon követése vagy további vásárlásokat vonzó – a korábbi vásárlások tapasztalatain nyugvó – termék és szolgáltatás értékelések és személyre szabott szolgáltatások nyújthatók.¹⁹

3.2. *A látszólagos ingyenességből fakadó információs aszimmetria és az üzleti döntés*

A kereskedő és a fogyasztó közti információs aszimmetria egyik forrása az online szolgáltatások látszólagos ingyenessége, miközben azok olyan nem vagyoni ellenértéket, „költségeket” foglalnak magukba, mint a személyes adatok és a fogyasztói szokások megosztása vagy a figyelem-ráfordítás pl. hirdetésekre. Miután a fogyasztók a lentiek során bővebben kifejtettek szerint nem feltétlenül szereznek tudomást arról, hogy mi lesz átadott adataik sorsa, így a szolgáltatások igénybevételekor átadott adataik valós értékével sincsenek tisztában. A fogyasztók az ingyenesség rövid távú ígéretéért hosszú távon felmerülő költségekkel szembesülhetnek, ami pont abból származik, hogy nem tudják, mi lesz az átadott adataik sorsa.²⁰ Éppen ezért hangsúlyozza Friedman, hogy az ingyenesség használata ilyen körülmények között megtévesztő és érinti a fogyasztó döntéshozatali folyamatát, miáltal akár az még többre is kerülhet számukra, mintha teljesen jól informált döntést hoztak volna.²¹ Éppen ezért a vállalkozások nem keltethetik azt a látszatot, hogy szolgáltatásuk nem jár még fenti értelmű költségekkel sem.

Ebben a konstellációban a fogyasztóvédelmi jogok érvényesítésének korlátját jelentheti, ha a fogyasztóról, üzleti döntésről, folyamatról csak akkor lehetne szó, ha a felek között pénzáramlás is történik. Például egy Facebook elleni felhasználói keresetet ezen az alapon utasított el a kaliforniai bíróság.²² Az EU-s és magyar jogban a termék/szolgáltatás ingyenessége ellenére megállapítható a fogyasztói üzleti döntés, ha a fogyasztó részéről a tranzakciónak költsége (konkrét esetben személyes adat átadás) van. Az üzleti döntésnek ugyanis nem fogalmi eleme, hogy a fogyasztó részéről bármilyen pénzbeli ellenszolgáltatás kerüljön teljesítésre [Ez a következtetés vonható le az Európai Bizottság tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokról szóló 2005/209/

18 Autorité de la Concurrence – Bundeskartellamt: Competition Law and Data, 10th May, 2016. 3. <http://www.autoritedelaconcurrence.fr/doc/reportcompetitionlawanddatafinal.pdf>

19 Algorithms and Collusion -Note from the European Union DAF/COMP/WD(2017)12 14 June 2017 [https://one.oecd.org/document/DAF/COMP/WD\(2017\)12/en/pdf](https://one.oecd.org/document/DAF/COMP/WD(2017)12/en/pdf)

20 OECD: Big Data: Bringing Competition Policy to the Digital Era DAF/COMP/M(2016)14, 27-Oct-2016, 91. pont [https://one.oecd.org/document/DAF/COMP\(2016\)14/en/pdf](https://one.oecd.org/document/DAF/COMP(2016)14/en/pdf)

21 D.A. Friedman: „Free Offers”: A New Look, New Mexico Law Review, Vol.38, No. 49, pp-68-69 o.

22 OECD Big Data, 92. pont (lj. 20).

EK irányelv végrehajtásáról szóló iránymutatásának 2.1.3. pontjában az üzleti döntés kapcsán ismertetett illusztrációból is, amely szerint „(t)ovábbi példák között szerepel például a fogyasztó azon döntése, hogy elvégezteti otthona ‘ingyenes biztonsági felmérését’, ami tényleg ingyenes, de egyetlen célja az, hogy a kereskedő meggyőzhesse a fogyasztót a riasztórendszer megvásárlásáról.” SEC(2009) 1666, 23. o.]. A konkrét ügyben²³ az üzleti döntésekhez a fogyasztó részéről kapcsolódott ellenszolgáltatás, amely elsődlegesen nem más, mint az eljárás alá vontak számára gazdasági tevékenységük során értékkel bíró információ szolgáltatása. Ennek révén ugyanis az eljárás alá vontak olyan potenciális ügyfelek adatainak birtokába juthatnak, akik számára a későbbiekben célzott ajánlatokat nyújthatnak (függetlenül attól, hogy a jelen eljárás keretében vizsgált telefonhívás és/vagy személyes találkozó alkalmával sor került-e termékek, szolgáltatások értékesítésére, ajánlására, ismertetésére). Az eljárás alá vontak számára a fentiekben túl egyéb okból is értékkel bír a fogyasztó azon döntése, hogy lehetőséget ad a személyes kapcsolatfelvételtre, ez ugyanis lehetővé teszi a vállalkozások hosszabb távú érdekeit szolgáló, kedvező image kiépítését, illetve fenntartását.

3.3. A fogyasztói értékelések növekvő jelentősége

A különféle online platformok felhasználóiról illetve a szolgáltatás nyújtóiról adott visszajelzések fontos szabályozó szerepet töltenek be, csökkentik a szolgáltatások nyújtásával és igénybevitelével kapcsolatos bizalmatlanságot. Az European Consumer Centres' Network által 2013-ban készített webes felmérés eredményei szerint a vásárlók 82%-a olvas online értékeléseket vásárlás előtt.²⁴ Az online interakciók során ugyanis jellemzően ismeretlen felhasználók és szolgáltatás nyújtók kerülnek egymással kapcsolatba, amely esetben megkönnyíti a tranzakció létrejöttét, ha tudható, hogy a múltban a kiadására kínált szoba mennyire volt tiszta állapotban (pl. Airbnb) vagy a szolgáltatás/termék kínálója valóban leszállított az árut az általa hirdetett minőségben (pl. eBay). A termék és szolgáltatás értékelések növekvő jelentősége miatt nagy a kísértés, hogy a szolgáltatók ezeket befolyásolják.

A UCP Iránymutatás²⁵ kiemeli, hogy a belső piacon a UCP Irányelv 6. cikk (1) bek. b) pontja és 7. cikk (4) bek. a) pontja értelmében a felhasználói értékelések publikálásakor a platform üzemeltetője köteles valós információt közölni a szolgáltatásainak lényeges tulajdonságairól. Az értékelések eredete tekintetében nem tévesztheti meg a fogyasztót a platform. Különösen el kell kerülnie annak a benyomásnak a keltését, hogy az azon keresztül közzétett értékelések valódi felhasználóktól származnak, amikor annak megfelelő biztosítására nincs lehetősége.

23 Vj-93/2011.

24 Trust marks report 2013, 51. o. http://ec.europa.eu/dgs/health_food-safety/information_sources/docs/trust_mark_report_2013_en.pdf

25 http://ec.europa.eu/justice/consumer-marketing/files/ucp_guidance_en.pdf

Az ausztrál versenyhatóság (ACCC) 2011 novemberében a Citymove nevű vállalkozást azért bírságolta meg, mert a vállalkozás hamis fogyasztói véleményeket tett közzé.²⁶ Az olasz versenyhatóság pedig azért marasztalta el a TripAdvisor-t mert bár úgy hirdette magát, mint ahol valós fogyasztói értékelések érhetőek el, valójában azokat nem ellenőrizte.²⁷

4. Az adat alapú digitális gazdaság (big data) és a tájékozott fogyasztói döntéshozatal

Az adatokra épülő digitális gazdaság az adatok gyűjtésére, tárolására, elemzésére, feldolgozására és felhasználására épül.²⁸ Az adatok ezen életciklusa közül alapvetően az adatgyűjtés érintheti a fogyasztókat, akiknek az adata a digitális gazdaság egyik legfőbb értéke.²⁹

4.1. Az adatkezelési tájékoztatások és a tájékozott döntéshozatal

A felhasználók és az online szolgáltatók közötti adat alapú tranzakciókat többnyire információs aszimmetria jellemzi.³⁰ Az online szolgáltatások igénybevételekor a felhasználók ritkán vannak azzal tisztában, hogy pontosan milyen adatokat adnak át (viselkedési, helyszín stb.) illetve, hogy azokat mire is használják fel és milyen további harmadik felekkel osztják meg.³¹ Az információs aszimmetriát ugyan csökkenti, hogy az adat alapú online szolgáltatások igénybevételekor a felhasználónak el kell fogadni az adatvédelmi szabályzatot és az általános szerződési feltételeket, ezek azonban gyakran olyan hosszúak és bonyolultak vannak megfogalmazva, hogy a legtöbb fogyasztó számára nehézséget okoz a megértésük vagy sajnálják az időt az elolvasásukra.³² Egyes kutatások szerint éves szinten több mint 200 órát is igénybe venne, ha egy átlagfogyasztó minden ilyen online tranzakciós helyzetben gondosan végigolvasná ezeket a tájékoztatásokat.³³ Ez egyértelműen rámutat arra, hogy ezek az eszközök valójában alkalmatlanok a fogyasztói információs aszimmetria csökkentésére, ezért sürgeti az OECD is a valós fogyasztókat

26 <http://www.accc.gov.au/media-release/accc-removalist-admits-publishing-false-testimonials>

27 <http://www.agcm.it/component/joomdoc/allegati-news/ps9345-eng.pdf/download.html>

28 Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD), 'Exploring the Economics of Personal Data', 2013. [https://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=DSTI/ICCP/IE/REG\(2011\)2/FINAL&docLanguage=EN](https://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=DSTI/ICCP/IE/REG(2011)2/FINAL&docLanguage=EN)

29 Big data and innovation: Implications for Competition Policy in Canada, draft discussion Paper, 35. o [http://www.competitionbureau.gc.ca/eic/site/cb-bc.nsf/vwapj/Big-Data-e.pdf/\\$file/Big-Data-e.pdf](http://www.competitionbureau.gc.ca/eic/site/cb-bc.nsf/vwapj/Big-Data-e.pdf/$file/Big-Data-e.pdf)

30 OECD: Big Data, 88. pont (lj. 20).

31 Uo.

32 Uo.

33 Uo.

védő, tájékozott döntéshozatalt előmozdító megoldások bevezetését.³⁴ A NAIH egy 2015-ös határozatában³⁵ megállapította, hogy a bonyolult adatkezeléshez kapcsolódó hozzájárulás kapcsán a tájékoztatás módját a tartalomhoz kell igazítani. A tájékoztatónak a NAIH szerint strukturálnak, könnyen áttekinthetőnek kell lenni, amelyet elsődlegesen a szöveg megfelelő szintű tördelésével, felsorolás alkalmazásával lehet elérni.

Szükséges tehát, hogy a felhasználó valóban tájékozott döntést hozhasson mikor egy szolgáltatás igénybevételekor személyes adataival fizet. A NAIH egy 2015-ös ajánlása is kiemeli, hogy *„az érintett az előzetes, megfelelő tájékoztatás alapján képes felismerni azt, hogy az adott adatkezelés milyen hatással van az információs önrendelkezési jogára és a magánszférájára. Az érintettek a megfelelő tájékoztatáson keresztül ismerhetik meg a személyes adataikra vonatkozó adatkezelést, illetve ezáltal érvényesülhet az információs önrendelkezési joguk. Megfelelő tájékoztatás hiányában az adatkezelő oldalán olyan „információs erőfölény” alakulhat ki, amelynek felhasználásával az érintett jogai, érdekei sérülhetnek.”*³⁶ Az OECD szerint ezt az biztosítaná, ha a fogyasztó tisztában lenne azaz milyen szintű adat-átadás pontosan milyen szolgáltatás igénybevételhez szükséges és ennek fényében ő maga dönthesse az igényeihez igazodva.³⁷ Mások egyenesen a teljes üzleti modell átalakítását sürgetik a megoldás érdekében, nevezetesen, hogy a személyes adattal való fizetés valós üzleti értékén mért szolgáltatás-nyújtásra kerüljön sor.³⁸ Miáltal lehetővé válna a fogyasztói egyedi igények személyre szabott kialakítása, mindenki csak annyi személyes adatot adna át, amennyit a szükségleteihez igazadó szolgáltatás igénybevételehez szükségesnek tart és a szolgáltató ezért elvár.

A fogyasztóvédelemnek (a valóban tájékozott döntéshozatal feltételeinek megteremtése mellett) ki kellene arra is terjednie, hogy korlátok közé szorítsa, hogy a szolgáltatók piaci erejüket kihasználva szabadon gyűjthessenek mindenféle adatokat bármilyen célra.³⁹ A szolgáltatók piaci erejének kordában tartására lehet alkalmas az adatvédelmi rendelet 20. cikke szerinti adathordozhatóság, hiszen a jogosult áthordozhatja az adatát egy másik adatkezelőhöz.⁴⁰ Néhányan túl tágnak tartják ennek a szabálynak a hatókörét, mert nem csak a valóban domináns, hanem bármely piaci szereplőt a hordozhatóság technikai feltételeinek megteremtésére kötelez, amely kisebb vállalkozások esetében megterhelő lehet.⁴¹

34 Uo.

35 NAIH/2015/2201/17/H. sz. határozat.

36 <http://naih.hu/files/tajekoztato-ajanlas-v-2015-10-09.pdf> (Letöltés ideje: 2017.09. 27.).

37 OECD Big Data, 95. pont (lj. 20).

38 OECD Big Data, 94. pont (lj. 20).

39 OECD Big Data 89. pont (lj. 20).

40 Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 rendelete (2016. 04. 27.) a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet) (EGT-vonatkozású szöveg) OJ L 119, 4.5.2016, p. 1-88. o.

41 OECD Big Data 98. pont (lj. 20).

4.2. Megtévesztő tájékoztatás az adatkezeléssel kapcsolatban

Az adatvédelem szintje a verseny nem árjellegű paramétere lehet.⁴² Miként a termék minősége.⁴³ Erre utalnak azok az online vállalkozások, amelyek kifejezetten a magas adatvédelmi szinttel kívánnak versenyelőnyre szert tenni (pl. Snapchat, DuckDuckgo). Bár a Snapchat kapcsán az amerikai FTC megállapította, hogy az tévesen állította, hogy az alkalmazásán keresztül küldött video és kép üzenetek a beállított időlimitet követően „örökre eltűnnek”, mert ez számos technikai megoldással kijátszható volt.⁴⁴ Szintén elmarasztalásra került az Uber, mert megtévesztő módon állította egyrészt, hogy megelőző intézkedésekkel biztosítja, hogy alkalmazottai ne férjenek hozzá az Uber sofőrök személyes adataihoz miközben ezt egyáltalán nem monitorozta, másrészt a felhasználók személyes adatait pedig biztonságosan kezeli, amivel kapcsolatban pedig megállapítható volt, hogy az Uber a személyes adatokat felhőben és emelt szintű titkosítási védelem nélkül tárolta.⁴⁵ Emiatt 2014 májusában több mint százezer felhasználó adatát szerezték meg hekkerek.

Tisztelességtelen lehet az is, ha a szolgáltató a személyes adatok átadásához való hozzájárulást megtévesztő módon a szolgáltatás igénybevételének folytatásához köti. Emiatt bírságolta meg az olasz versenyhatóság a WhatsApp-ot, mert lényegében arra kényszerítette a már létező felhasználóit (tévesen azzal fenyegetve őket, hogy ellenkező esetben a szolgáltatást többé már nem tudják igénybe venni), hogy fogadják el az új általános szerződéseket, amelyek arra hatalmazták fel az alkalmazását, hogy a felhasználók adatait a Facebook-kal megosssa.⁴⁶

4.3. Nem észlelhető adatgyűjtés

A tájékozott döntéshozatal szempontjából lényeges, hogy az adatgyűjtésre a fogyasztó által ismert célból és körben kerüljön sor (ide értve, hogy az még kívül kerül megosztásra), melyből következően a fogyasztó által nem észlelhető adatgyűjtés megtévesztő kereskedelmi gyakorlat lehet.⁴⁷ Különösen akkor, ha az adatgyűjtés olyan szolgáltatás igénybevételével összefüggésben zajlik a fogyasztó számára nem nyilvánvaló/észlelhe-

42 Eleonora OCELLO, Cristina SJÖDIN, Anatoly SUBOČS: What's Up with Merger Control in the Digital Sector? Lessons from the Facebook/WhatsApp EU merger case, Competition merger brief, Issue 1/2015 – February, 6.

43 Competition Law and Data, (18. lj.) 24.

44 <https://www.ftc.gov/news-events/press-releases/2014/05/snapchat-settles-ftc-charges-promises-disappearing-messages-were>

45 <https://www.ftc.gov/news-events/press-releases/2017/08/uber-settles-ftc-allegations-it-made-deceptive-privacy-data>

46 <http://www.agcm.it/en/newsroom/press-releases/2380-whatsapp-fined-for-3-million-euro-for-having-forced-its-users-to-share-their-personal-data-with-facebook.html>

47 Big data and innovation (lj. 29.), 36. o.

tő módon, amely nem kapcsolódik a fogyasztó által igénybe vett funkcionalitáshoz. Pl. megtevesztő ha a lead generáláshoz használt ajánlatkérési felületen megszerzett fogyasztói adatokkal kereskedni kezdenek, miközben a fogyasztó felé azt az üzenetet közvetítik, hogy adatai megadása után a legjobb ajánlatok közül válogathat⁴⁸ (affiliate marketing).

4.4. Algoritmusok, kereső motorok, összehasonlító oldalak

A big data lehetővé teszi olyan algoritmusok működését, amelyek biztosítják a személyre szabott szolgáltatás-nyújtást és árakat. Mindez pozitív hatással is járhat, hiszen csökkentheti a fogyasztó tranzakciós (keresési költségeit).⁴⁹ A szolgáltatási irányelv⁵⁰ 20. cikke azonban tiltja az állampolgárság és lakóhely szerinti ár diszkriminációt kivéve, ha objektív körülmények indokolják (ilyenek lehetnek pl.: távolság miatt felmerülő többletköltségek, szolgáltatás technikai jellemzői, eltérő piaci feltételek, szezonáltság miatti ár ingadozás). Az algoritmusok azt is biztosíthatják a kereskedőnek, hogy profilt alkosson a vásárlójáról és személyes körülményeit figyelembe véve kínáljon neki szolgáltatást illetve árakat. Tisztességtelen lehet azonban, ha a profilalkotáshoz megszerzett személyes adatokat nyomásgyakorlásra használja fel a kereskedő, például agresszív kereskedelmi gyakorlatot folytat vagy a termék korlátozott elérhetőségét állítja valótlanul (vö. UCP Irányelv 6. cikk (1) bekezdés a) pont és I. melléklet 7. pont).

Az algoritmizált kereső motoroknak objektív találatokat kell adniuk és világossá kell tenniük, ha valamely találat nem ilyen alapon, hanem ellentételezés miatt kerül előre sorolásra. Különösen is fontos ez arra figyelemmel, hogy egyes adatok szerint a Google keresési találatai első oldalán található 10 eredmény kapja az összes felkeresés 95%-át.⁵¹

A CMA által készített tanulmány⁵² az összehasonlító oldalak fogyasztók számára való megfelelő működése érdekében hangsúlyozza, hogy

- a találati eredmények minden releváns információt tartalmazzanak ide értve az árat és a főbb tulajdonságokat és kapcsolódó költségeket (szállítási díj, termék elérhetősége),

48 *FTC v. Expand, Inc.*, <https://www.ftc.gov/enforcement/cases-proceedings/152-3124/expand-inc-gigats> *FTC v. Intermundo Media, LLC*, No. 14-2529 (D. Colo. 2014), <https://www.ftc.gov/enforcement/cases-proceedings/122-3225/intermundo-media-llc-delta-prime-refinance>.

49 Ginger Zhe Jin and Andrew Stivers: Protecting Consumers in Privacy and Data Security: A Perspective of Information Economics, Discussion Draft, May 22 2017., I.2.b).

50 Az Európai Parlament és a Tanács 2006. december 12-i 2006/123/EK irányelve a belső piaci szolgáltatásokról.

51 http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-17-1785_en.htm

52 <https://www.gov.uk/government/publications/digital-comparison-tools-summary-of-final-report/digital-comparison-tools-summary-of-final-report>

- gondoskodni kell arról, hogy az információk valósak legyenek és megfeleljenek a pillanatnyi állapotnak,
- mindenféle tulajdonosi és szponzori kapcsolatot a listázott termékekkel kapcsolatban világosan és egyértelműen fel kell tüntetni, ide értve, ha a találati sorrendet ellentételezés befolyásolta és nem objektív tényezőkön alapul.

A fentiek szerint működő termék összehasonlító oldalak a CMA hivatkozott tanulmánya szerint hatékonyan járulnak hozzá a fogyasztók keresési költségeinek csökkentéséhez azáltal, hogy időt és erőfeszítést spórolnak a fogyasztónak az ajánlatok összehasonlítása és a megfelelő kiválasztása terén mindez pedig fokozza a forgalmazókra nehezedő versenynyomást.

5. A fogyasztói döntéshozatali folyamat védelmének sajátosságai az online térben

5.1. A GVH jogalkalmazói gyakorlata

A GVH Versenytanácsa az egyes – potenciálisan megtévesztő vagy lényeges információk átadását elmulasztó – kereskedelmi kommunikációk értékelése során egyebek között figyelemmel van arra, hogy *ugyanazon döntési szakaszban* a fogyasztó szükségszerűen további, a kereskedelmi kommunikációban közölteket korrigáló információ(k)-hoz jutott-e vagy sem, illetőleg hogy a jelentős információt elhallgató kereskedelmi kommunikáció esetén a kommunikációs eszköz tényleges térbeli vagy időbeli korlátot támaszt-e vagy sem, s ha igen, akkor a kereskedelmi kommunikációban közölt információ a teljeskörűség látszatát keltette-e.⁵³

5.1.1. A fogyasztói döntési folyamat szakaszai

A jogi értékelés szempontjából relevanciával bíró fogyasztói döntés meghozatala egy több szakaszból álló folyamat, amelynek nemcsak az egészét, hanem egyes szakaszait is védi a jog a maga eszközeivel. Ez a folyamat a fogyasztók figyelmének felkeltését is magában foglalja, s a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen magatartások, kereskedelmi gyakorlatok tilalma már e szakasszal kapcsolatban is érvényesülést kíván, így ez sem történhet tisztességtelen módon.⁵⁴

5.1.2. Megtévesztő információk korrigálása különböző döntési szakaszokban

Megtévesztő információk közlése esetén (ideértve a valótlan és a valós információ megtévesztésre alkalmas módon való közlését is, de nem ideértve a kategorikus jellegű,

53 Vj-9/2010, 24. pont.

54 Uo. 26. pont.

főüzenetben megjelenő valótlan állításokat, ahol jellemzően nincs helye korrekciónak még egyazon döntési szakaszban sem)⁵⁵ figyelembe veendő, hogy

- a kereskedelmi gyakorlat megvalósítója a fogyasztói döntési folyamat azonos szakaszában lehetővé teszi-e további információk fogyasztók általi szükségszerű (a fogyasztó saját döntésétől függetlenül megvalósuló) megismerhetőségét,
- a fogyasztó ugyanazon döntési szakaszban – figyelemmel az adott kommunikációs eszköz (így különösen egy internetes honlap vagy egy szórólap) sajátosságaira is – nem jelentős anyagi és egyéb ráfordítás ellenében, saját döntése szerint további információ(k)hoz juthat-e.⁵⁶

Ha a fogyasztó a fentiek szerint a fogyasztói döntési folyamat azonos szakaszában valótlan információ korrigálására alkalmas további információ birtokába jut, illetőleg juthat, az alkalmas lehet a kereskedelmi kommunikáció valótlan információ közlése miatti jogsértő jellegének a megszüntetésére.

Nem eredményezi a kereskedelmi kommunikáció valótlan információ közlése miatti jogsértő jellegének megszüntetését, ha a vállalkozás a fogyasztói döntési folyamat későbbi szakaszában további, adott esetben a korábbi valótlan közléseket korrigáló információk fogyasztók általi elérését teszi lehetővé.⁵⁷ A többletinformációk későbbi (a korábbi fogyasztói döntések által már befolyásolt) szakaszban (pl. a szerződés megkötésekor) való elérhetővé tétele nem teszi meg nem történné a korábbi szakaszban megvalósult jogsértést.

5.1.3. A jelentős információ elhallgatásával megvalósuló jogsértés, a kommunikációs eszköz korlátai

A Versenytanács a Vj-6/2009. és Vj-117/2009. számú eljárásokban hozott határozataiban is aláhúzta, az Fttv. 3. §-a (1) bekezdésében rögzített tilalom megsértése nemcsak aktív tényállítással (azaz jellemzően valótlan állítással), hanem megtévesztő mulasztással is megvalósulhat. Az Fttv. 7. §-ának (1) bekezdése értelmében megtévesztő az a kereskedelmi gyakorlat, amely

- jelentős információt elhallgat, elrejt, vagy azt homályos, érthetetlen, félreérthető vagy időszerűtlen módon bocsátja rendelkezésre, s ezáltal

55 A GVH a Vj/47/2009. számú versenyfelügyeleti eljárásban hozott határozat megállapította, hogy a „minden” kifejezés pozitív tartalma mögé az ésszerűen eljáró fogyasztó nem feltételez megszorítást, és nem is várható el tőle, hogy ezen állítást megkérdőjelezze és utánanézzon az esetleges korlátozásoknak. Tekintettel arra, hogy az apró betűs részek a fogyasztó által észlelt kereskedelmi kommunikáció tartalmát (a főüzenetet) nem módosították, illetve a kiegészítő információ főüzenettel való ellentmondásossága miatt azt nem is módosíthatták, így GVH szerint az eljárás alá vont megsértette az Fttv. 3. §-ának (1) bekezdésében előírt tilalmat.

56 Uo. 29. pont.

57 Uo. 31. pont.

- a fogyasztót olyan ügyleti döntés meghozatalára készíti, amelyet egyébként nem hozott volna meg, vagy erre alkalmas.

Annak elbírálása során, hogy az első feltétel teljesül-e, figyelembe veendő valamennyi tényszerű körülmény és a kommunikációs eszköz korlátai. Ez utóbbi vonatkozásában alkalmazandó az Fttv. 7. §-ának (2) bekezdése is, amely szerint, ha a kommunikáció eszköze térbeli vagy időbeli korlátokat támaszt, ezeket az akadályokat és minden olyan intézkedést, amelyet a kereskedelmi gyakorlat megvalósítója annak érdekében tett, hogy az információt más módon eljuttassa a fogyasztókhoz, figyelembe kell venni annak megítélésénél, hogy fennállt-e megtévesztő mulasztás.

Az Fttv. 7. §-ának (2) bekezdése kapcsán hangsúlyozta továbbá a Versenytanács, nem parttalanul veendő figyelembe azok az intézkedést, amelyet a kereskedelmi gyakorlat megvalósítója annak érdekében tett, hogy az információt más módon eljuttassa a fogyasztókhoz.⁵⁸ Az előzőekre tekintettel az Fttv. 7. §-a (2) bekezdésének alkalmazása körében sem mellőzhető azon körülmény figyelembe vétele, hogy a kereskedelmi gyakorlat megvalósítója a fogyasztói döntési folyamat *azonos szakaszában* teszi-e lehetővé további információk fogyasztók általi megismerhetőségét vagy más szakaszban, azzal, hogy a többletinformációk későbbi (a korábbi fogyasztói döntések által már befolyásolt) szakaszban való elérhetővé tétele nem teszi meg nem történtté a korábbi szakaszban megvalósult jogsértést.

A Versenytanács a Vj-6/2009. számú eljárásban hozott határozatában is rögzítette, ha a vállalkozás által alkalmazott kommunikációs eszköz tényleges térbeli vagy időbeli, s így terjedelmi korlátot nem vagy nem szűk körben támaszt az információk fogyasztók tudomására hozatala előtt, akkor elvárt, hogy a kereskedelmi kommunikáció ne csak az adott termék pozitív, hanem annak negatív tulajdonságait is tartalmazza, lehetővé téve, hogy a fogyasztó reális képet alkothasson a termékről. Különösen ez a helyzet azon kommunikációs eszközök esetében, amelyekről – a bennük elhelyezett információk milyensége, illetve mennyisége révén – a fogyasztó alappal várhatja el a részletes tájékoztatást (pl. jellemzően a vállalkozás internetes honlapja, több oldalas szórólap).

Ha a térbeli vagy időbeli korlátot támasztó kereskedelmi kommunikációs eszköz a teljességi látszatát kelti, akkor ez azt eredményezi, hogy a fogyasztó részéről nem mutatkozik szükségesnek további információk megismerése. Ez a fogyasztói döntési folyamat torzulásához vezet, illetőleg vezethet.⁵⁹

Ha a fogyasztó csak a döntési folyamat egy későbbi szakaszában jut további információhoz a teljességi látszatát nem keltő információ kapcsán, akkor ez jogsértést eredményez, amennyiben a későbbi döntési szakaszban szerzett valós információ lényegesen módosítja a korábbi szakaszban alkalmazott kereskedelmi kommunikáció üzenetét vagy a korábbi szakaszban alkalmazott kereskedelmi kommunikációban

58 Uo. 33. pont.

59 Uo. 37. pont.

közölt információban szereplő lényeges árujellemző csak szélsőséges esetben, atipikus fogyasztói kör számára elérhetően érvényesül.⁶⁰

5.2. A fogyasztói döntéshozatali folyamat során adott tájékoztatások megítélés az online térben

5.2.1. Honlapi tájékoztatás

A GVH szerint az internet jellegéből adódóan alkalmas arra, hogy a releváns információk teljes körét gyorsan és kényelmesen elérhetővé tegye.⁶¹ Ebből a szempontból kérdés persze, hogy az adott kereskedelmi kommunikációt észelve a fogyasztó számára szükségesnek mutatkozik-e, hogy további információkat szerezzen be a kereskedelmi kommunikáció valamely közlésével összefüggésben, vagy ilyen igény a kereskedelmi kommunikáció révén nem keletkezik a fogyasztóban.⁶²

Az interneten megjelentethető és meg is jelenő információk nagy tömege ugyanakkor azt is jelenti, hogy a fogyasztó versenyjogilag figyelembe veendő döntésének meghozatalát általában nem az információk rendelkezésre állásának hiánya nehezíti meg, hanem a nagy mennyiségű információ szelektálása, a releváns információk megtalálása és kiválasztása, s azok feldolgozása.⁶³ Ebből fakadóan fontos, hogy az áru fogyasztók általi reális megítéléséhez szükséges lényeges információk könnyen elérhetőek legyenek, fogyasztóbarát módon kerüljenek elhelyezésre.⁶⁴ Az amerikai FTC elvárja, hogy amennyiben a főüzenetet kiegészítő információkat tovább kattintással (hyperlink útján) lehet elérni, akkor az a főüzenethez közel kerüljön elhelyezésére nyilvánvalóan megjelölve, hogy a további információkhoz fogyasztói aktivitás (klikkelés) kell.⁶⁵

Ebben a körben kell figyelembe venni tehát, hogy a fogyasztó részéről a további kiegészítő információk megismerése technikailag, milyen jellegű további aktivitást igényel (pl. legördítés, nagyítás)⁶⁶ és az mennyire elkerülhetetlen. Az FTC szerint lényeges lehet, hogy a különböző mobil eszközök (telefon, tablet, laptop) kijelzőjéhez automatikusan igazodó honlapokon se vesszen el a fontos kiegészítő információ azáltal, hogy a kisebb képernyőn mondjuk az már a legördítendő területre esik a főüzenethez képest.⁶⁷ A felugró ablakokban megjelenő információt az FTC nem feltétlenül tekinti

60 Uo. 38. pont.

61 Vj-51/2014.

62 Vj-132/2015.

63 Vj-51/2014.

64 Vj-39/2006.

65 Federal Trade Commission: .com Disclosures, ii. (lj. 6.).

66 Vj-67/2016 14. pont.

67 Federal Trade Commission: .com Disclosures, 8. (lj. 6.).

a fogyasztónak átadottnak, miután azok felugrását a böngészők blokkolhatják, illetve a felhasználók jellemzően olvasás nélkül automatikusan be is zárják.⁶⁸

5.2.2. Bannerek

Az online bannerek esetében, amennyiben az állítás helyes értelmezéséhez szükséges információ egyszeri továbkkattintással minden nehézség nélkül megismerhető, nem lehet jogsértő hiányos tájékoztatásról beszélni.⁶⁹ Banner-ek esetében a fogyasztó a reklám észlelésekor többféle viselkedésmintát követhet, így a reklám sajátosságának megfelelően rákattinthat a banner-re, amely jellemzően „elvezeti” az adott vállalkozás honlapjára, azaz ebben az esetben a banner csak elérési útként szolgál a további információszerzéshez, s az ún. landing page-en (amely tehát általában a vállalkozás honlapja) többnyire további információk állnak rendelkezésre. Fő szabály szerint a banner-ek Fttv. szerinti minősítéséhez szükséges annak ismerete, hogy a fogyasztó a banner-re történő egyetlen kattintással milyen felületre (landing page-re) jut, s ott további tájékozódás, „kutakodás” nélkül milyen (egyértelmű, világos, minden szükséges részletre kiterjedő, vagy ezzel ellentétben értelmezési problémákhoz vezető, homályos, magában is hiányos) tájékoztatást kap a reklámozott termékkel kapcsolatban.⁷⁰ A Versenytanács álláspontja szerint a landing page-nek kifejezetten informatívnak és nem reklámszerűnek kell lennie ahhoz, hogy valóban kiegészítőként szolgáljon és pótolja a fogyasztók számára a bannerben nem ismertettet, de hivatkozott információt.⁷¹ Amikor a landing page-en található kiegészítő tájékoztatás az oldal alsó részén, apró betűkkel jelent meg, kvázi egy lekicsinyített plakát formájában, akkor a Versenytanács szerint az nem felelt meg a kiegészítő információkkal szemben fentiek szerint támasztott követelményeknek. Kérdéses az is, hogy amennyiben a fogyasztó át is kattint a bannerről a landing page-re, ott lejjebb görget-e, hogy elolvassa az apró betűs információkat.⁷²

5.2.3. A fizikai vásárlási helyen való korrekció

Felmerül, hogy a termék online eladásösztönzése során megvalósított tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatot utóbb korrigálhatja-e a fizikai vásárlási helyen nyújtott korrekció. A Versenytanács szerint a fogyasztók megtévesztése csak akkor történik, ha a bármilyen módon megtévesztésre alkalmas információ az ésszerűen eljáró fogyasztókat olyan döntésre sarkallhatja, amit a valós információ ismeretében nem hoztak volna. Ebből azonban nem következik az, hogy a megtévesztésre alkalmas reklámot automatikusan jogszerűvé

68 Uo. 14.

69 Vj-170/2006.

70 Vj-12/2009.

71 Vj-67/2016., 15. pont.

72 Uo. 17. pont.

tenné az, ha a fogyasztó a vásárlás helyszínén hozzájut(hat) a valós (teljes körű) információhoz.⁷³ A megtévesztésre alkalmas reklám által felkeltett fogyasztói igényt ugyanis nem feltétlenül oltja ki a vásárlásban való végső döntést megelőzően kapott valós tájékoztatás.

6. Közösségi média: véleményvezérek

A fogyasztói döntési folyamatra a reklámok és a reklámnak nem minősülő tartalmak eltérő módon képesek hatást gyakorolni, így például adott esetben az elfogulatlannak tűnő, egy adott áru vagy szolgáltatás kedvező tulajdonságait közvetlenül vagy közvetetten ismertető szerkesztői tartalom nagyobb meggyőző erővel bírhat, mint az értékesítésében érdekelt vállalkozás reklámja.⁷⁴ Főleg a fiatalok esetében meghatározók a közösségi média véleményvezérei, akik esetében különösen is fontos, hogy világossá tegyék követőik felé, ha egy véleménynek látszó posztjuk valójában fizetett tartalom.

Az Fttv. rendelkezéseinek értelmében ezért tilalmazott az olyan, valamely áru értékesítésének vagy más módon történő igénybevételének előmozdítását célzó, illetve azt eredményező vagy arra alkalmas kereskedelmi gyakorlat, amely annak révén alkalmas a fogyasztói döntési folyamat torzítására, hogy az áru értékesítésében érdekelt vállalkozás által nyújtott ellenszolgáltatás ellenében az írott vagy elektronikus médiában megjelenő tájékoztatás a vállalkozás ellenszolgáltatása által nem befolyásolt szerkesztői tartalom formáját ölti.⁷⁵

A GVH szerint az ellentételezés nem korlátozódik anyagi ellentételezésre, pénzügyi kifizetésre. Ide értendő az az eset is, amikor például a felek szolgáltatások nyújtását vállalják egymás felé és egymással szemben fizetési kötelezettségük nem keletkezik („barter”).⁷⁶ A GVH szerint véleményvezérnek a fennálló üzleti kapcsolattal, közvetlen gazdasági érdekkeltséggel összefüggésben „jól észlelhetően és hangsúlyosan, szembeütően és egyszerűen, egyértelműen és közérthetően” szükséges feltüntetnie, hogy a közzétett tartalom fizetett, támogatott tartalom és/vagy annak közzétételéért ellenszolgáltatásban részesült.⁷⁷

A GVH szerint homályos, nem kellően pontos vagy nem egyértelműen azonosítható megjelölésekből, így például „Köszönöm” „partner” vagy „Promóció” valószínűsíthetően nem válik világossá az üzleti kapcsolat jellege a fogyasztók számára.⁷⁸ A GVH szerint az üzleti kapcsolat nyilvánosságra hozatala nem történhet rejtett, burkolt formában, így például lábjegyzetekben illetve hiperhivatkozásokban sem. Önmagában egy-egy, a hirdető weboldalára mutató link, vagy cégnév feltüntetése nem elégséges a megjelenés üzleti

73 Vj-191/2007.

74 Big data and innovation (lj. 29.) , 41. o.

75 Vj-47/2011.

76 #GVH#Megfeleles#Velemenyezer, 3. pont. http://www.gvh.hu//data/cms1037278/aktualis_hirek_gvh_megfeleles_velemenyezer_2017_11_20.pdf

77 Uo. III. fejezet.

78 Uo.

jellegének megadásához. Az Instagram-on pl. önmagában is megfelelő lehet a „Reklám”, „Hirdetés”, „Fizetett tartalom”. Fontos, hogy a szponzoráltság *tényére utalás már a bejegyzés rövid formátumából kitűnjön, ne csak a „tovább”-ra kattintás után főleg ne a bejegyzés végén.*

Összegzés

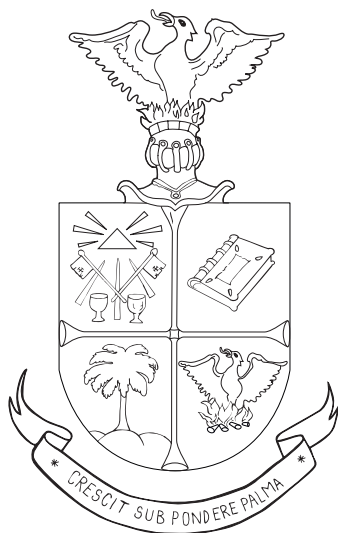
Jelen tanulmány az adatalapú gazdaság, olyan meghatározó jelenségeinek tisztességes kereskedelmi gyakorlati aspektusaival foglalkozik, mint a big data, algoritmusok, közösségi média. A big data a digitális gazdaság fűtőanyaga, amely nem tud működni személyes adatok átadása nélkül. Jelentős információs aszimmetria fakad azonban a korunkban népszerű digitális szolgáltatások (közösségi hálók, keresők, levelező programok) ingyenességének látszatából, hiszen a fogyasztók úgy kínálják fel személyes adataikat ezekért cserébe, hogy valójában nincsenek tisztában azzal, hogy milyen értéket is adnak át. Mindez pedig potenciálisan tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok meleggáya is lehet kezdve azzal, hogy a fogyasztóktól nem várható el hosszas és bonyolult adatvédelmi tájékoztatások áttanulmányozása a hozzájárulásuk megadása előtt. Indokolt lenne nem csak ezen tájékoztatások gyakorlati fogyasztói igényekre szabása, de magának az állítólagos ingyenségre épülő üzleti modell szabályozásának az átgondolása is. Jelenleg ugyanis semmi sem biztosítja, hogy a fogyasztó valóban csak azon személyes adatait bocsássa a szolgáltató rendelkezésre, amelyre neki a szolgáltatás igénybevételével kapcsolatosan szorosan véve szüksége van.

Abban az információs zajban, amit az online tér okoz, felértékelődnek az algoritmusok, a rájuk épülő keresőmotorok és termék/szolgáltatás összehasonlító, illetve a véleményvezérek, akik irányt mutatnak, illetve csökkentik a fogyasztó keresési költségeit, növelik a választási szabadságot és fokozzák a vásárlóktól eredő versenynyomást. Miután ezekre a fogyasztók elsősorban megbízható forrásként tekintenek, ezért egyértelműen fel kell tüntetni, ha működésük során anyagi ellenszolgáltatás vezérelte őket.

A tájékozott fogyasztói döntéshozatal biztosítása az online térben egyszerre lehetőség és nehézség is. Lehetőség, mert a kereskedelmi kommunikációt kiegészítő információk átadására a fogyasztói tájékoztatási folyamat során több mód is kínálkozik. Egyúttal nehézség is, hiszen ez a lehetőség könnyen információs zajt is keletkeztethet, amelyre figyelemmel kell lenni a kiegészítő információk átadásakor különösen is, ha az további aktivitást igényel a fogyasztótól (pl. görgetés, klikkelés).

**ACTA CAROLIENSIA CONVENTORUM SCIENTIARUM
IURIDICO-POLITICARUM**

A Károli Gáspár Református Egyetem állam- és jogtudományi
konferenciáinak kiadványsorozata

Szerkesztőbizottság:

DR. TÖRŐ CSABA – DR. HOMICKÓ ÁRPÁD OLIVÉR
PROF. DR. MISKOLCZI BODNÁR PÉTER – DR. SZUCHY RÓBERT
PROF. DR. DOMOKOS ANDREA

Sorozatszerkesztő:

DR. HOMICKÓ ÁRPÁD OLIVÉR

A SZOROZATBAN MEGJELENT KÖTETEK:

I.

Recent Developments in European and Hungarian Competition Law

Edited by: András Osztovits

II.

A brüsszel I. rendelet reformja tanulmánykötet

Szerkesztette: Osztovits András

III.

Magyarország Új Büntető Törvénykönyve

Szerkesztették: Antalóczy Péter – Deres Petronella

IV.

Eötvös Károly a védőügyvéd

Szerkesztette: Antalóczy Péter

V.

*Az új munka törvénykönyve dilemmái című
tudományos konferencia utókiadványa*

Szerkesztette: Kun Attila

VI.

Egy új korszak hajnalán

– *Konferencia-kötet az új Polgári Törvénykönyv tiszteletére*

Szerkesztette: Grad-Gyenge Anikó

VII.

Szociális elemek az új Ptk-ban

Szerkesztette: Grad-Gyenge Anikó

VIII.

Szabadság és felelősség / Freiheit und Verantwortung

Szerkesztette / Herausgegeben von Szabó Zsolt

IX.

*„Megújulás a jogi személyek szabályozásában”
– tanulmányok az új Ptk. köréből*

Szerkesztették: Miskolczi Bodnár Péter – Grad-Gyenge Anikó

X.

*Magyarország új büntetés-végrehajtási kódexe
– Konferencia utókiadvány*

Szerkesztette: Domokos Andrea

XI.

Kálvinizmus ma / Calvinism Today

Szerkesztette / Edited by: Szabó Zsolt

XII.

A tulajdonátruházás összehasonlító kereskedelmi és üzleti jogi kérdései

Szerkesztették: Erik Štenpien – Miskolczi Bodnár Péter

XIII.

250 éves a Dei delitti e delle pene – Tanulmányok Cesare Beccariáról

Szerkesztette: Tóth J. Zoltán

XIV.

Az igazságszolgáltatás büntetőjogi oltalmazása

Szerkesztette: Domokos Andrea

XV.

Technológia jog – Új globális technológiák jogi kihívásai

Szerkesztette: Tóth András

XVI.

A családon belüli erőszak büntetőjogi és társadalmi megítélése

Szerkesztette: Domokos Andrea

XVII.

Brüsszeltől – Brüsszelig

Kengyel Miklós

XVIII.

Az üzleti jog egyes modern kihívásai

Szerkesztette: Szuchy Róbert

XIX.

Az egész életen át tartó tanulás (lifelong learning) jogi keretei a munka világában, különös tekintettel a munkaviszonyra

Szerkesztette: Kun Attila

XX.

100 éves a magyar iszlámtörvény

Szerkesztették: Köbel Szilvia – Tóth J. Zoltán

XXI.

Sérelemdíj

Szalma József

